

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

1 (121)
2024

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES: *Elīna Guščika, Valdis Bērziņš, Inga Doniņa-Kalniņa, Aija Ērkške, Normunds Stivriņš, Antonija Vilcāne, Guntis Zemītis*. The Mortuary Landscape of the 1st–12th Centuries: Major Research Questions, Approaches, and Methods in the History of Research on the Latvian Iron Age • *Ilze Boldāne-Zeļenkova*. Dzīvās izstādes Rīgā 19. gadsimta pēdējās un 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs • *Valentinas Kulevičius*. In Search for Alternatives to German Domination: The Construction of the Maritime Past in Latvian and Lithuanian National Historiography • *Harijs Tumans*. Optimisma, progresa un cīņas ideju atspoguļojums Rīgas arhitektūras dekorā 20. gadsimta sākumā • VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY • SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY • ZINĀTNES DZĪVE / CURRENT ACTIVITIES • RECENZIJAS-ESEJAS / REVIEW ESSAYS • GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla”
izdošanu nodrošina
LU Zinātniskās darbības attīstības
atbalsta projekta finansējums

1 (121)
2 0 2 4

Dibinātājs / Founder

LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Atbildīgā redaktore / Editor-in-Chief

Dr. hist. Eva Eihmane; eva.eihmane@lu.lv

Redakcijas padome / Editorial Council:

PhD Valdis Bērziņš

Asoc. prof., Dr. hist. Andris Levāns

Doc., Dr. hist. Mārtiņš Mintaurs

Dr. hist. Kaspars Zellis

Redkolēģija / Editorial board:

Asoc. prof. PhD Kari Alenius, Somija (*Kari Alenius, Finland*)

Dr. hist. Daina Bleiere, Latvija (*Latvia*)

Asoc. prof. Hum. m. Dr. Audrone Bliujiene, Lietuva (*Audrone Bliujiene, Lithuania*)

Prof. PhD Lazars Fleišmans, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)

Prof. PhD Jergs Hakmans, Polija (*Jörg Hackmann, Poland*)

PhD Magnuss Ilmjervs, Igaunija (*Magnus Ilmjärv, Estonia*)

Prof. Dr. hist. Aleksandrs Ivanovs, Latvija (*Latvia*)

Prof. Dr. hist. Ēriks Jēkabsons, Latvija (*Latvia*)

D. Phil. Metjū Kots, Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)

PhD Mihails Kovaļevs, Krievija (*Mikhail Kovalev, Russia*)

Imants Lancmanis, Latvija (*Latvia*)

Prof. PhD Ēro Medijainens, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)

Prof. emer. PhD Andrejs Plakans, ASV (*USA*)

Prof. Dr. habil. hist. Aivars Stranga, Latvija (*Latvia*)

Hum. m. Dr. Žilvītis Šaknis, Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)

Asoc. prof. Ph. Dr. Lubošs Švecs, Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)

Prof. PhD Ieva Zaķe, ASV (*USA*)

Dr. hist. Guntis Zemītis, Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti

Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē *Academic Search Ultimate*, no 2021. gada – SCOPUS

From 2012, *Journal of the Institute of Latvian History* has been indexed in EBSCO database *Academic Search Ultimate*, from 2021 – in SCOPUS

Redaktors / Editors:

Antra Legzdiņa (angļu val. / English)

Ināra Stašulāne (latviešu val. / Latvian)

Tehniskā redaktore / Technical editor *Elita Egle*

Maketētāja / Layout designer *Ineta Priga*

Sagatavots izdošanai / Published by

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds

www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava"

Reģ. Nr. 40003744728

© Autori, 2024

© Latvijas Universitāte, 2024

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums)

ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums)

<https://doi.org/10.22364/lviz.121>

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

SATURS / CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES

<i>Elīna Guščika, Valdis Bērziņš, Inga Doniņa-Kalniņa, Aija Ērkšķe, Normunds Stivriņš, Antonija Vilcāne, Guntis Zemītis.</i> The Mortuary Landscape of the 1 st –12 th Centuries: Major Research Questions, Approaches, and Methods in the History of Research on the Latvian Iron Age	5
<i>Elīna Guščika, Valdis Bērziņš, Inga Doniņa-Kalniņa, Aija Ērkšķe, Normunds Stivriņš, Antonija Vilcāne, Guntis Zemītis.</i> Apbedīšanas ainava 1.–12. gadsimtā: galvenie jautājumi, pieejas un metodes Latvijas dzelzs laikmeta pētniecības vēsturē	33
<i>Ilze Boldāne-Zeļenkova.</i> Dzīvās izstādes Rīgā 19. gadsimta pēdējās un 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs	36
<i>Ilze Boldāne-Zeļenkova.</i> Live Exhibitions in Riga During the Last Decades of the 19 th Century and First Decades of the 20 th Century	61
<i>Valentīnas Kulevičius.</i> In Search for Alternatives to German Domination: The Construction of the Maritime Past in Latvian and Lithuanian National Historiography	64
<i>Valentīns Kulevičius.</i> Meklējot alternatīvas vācu kundzībai: jūrniecības pagātnes konstruēšana latviešu un lietuviešu nacionālajā historiogrāfijā	91
<i>Harijs Tumans.</i> Optimisma, progresa un cīņas ideju atspoguļojums Rīgas arhitektūras dekorā 20. gadsimta sākumā	94
<i>Harijs Tumans.</i> Reflection of the Ideas of Optimism, Progress, and Struggle in the Architectural Decor of Riga at the Beginning of the 20 th Century	117

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

<i>Toms Čelķis, Martīns Jakulis.</i> 1541. gadā noslēgtais robežlīgums starp Lietuvas dižkunigaitiju un vācu ordeņa Livonijas atzaru	120
<i>Tomas Čelkis, Martynas Jakulis.</i> The 1541 Delimitation Treaty Between the Grand Duchy of Lithuania and the Livonian Branch of the Teutonic Order	141
<i>Viktors Dāboliņš.</i> Gifts Presented to the Polish–Lithuanian King Stephen Báthory Upon His Entry in Riga City (13 March 1582)	142
<i>Viktors Dāboliņš.</i> Rīgas rātes pasniegtās dāvanas Polijas–Lietuvas karalim Stefanam Batorijam (Rīga, 1582. gada 13. marts)	153

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

- Margērs Vestermanis sarunā ar Edgaru Engīzeru par piedzīvotā un pārdzīvotā lomu vēstures uztverē un rakstīšanā. Autobiogrāfiskā vēsture* 155
- An academic conversation between historians Margērs Vestermanis and Edgars Engīzers about the role of personal experience in the perception and writing of history. Autobiographical History* 165

ZINĀTNES DZĪVE / CURRENT ACTIVITIES

- Gustavs Strenga. Latvijas vēstures kongress un Latvijas vēstures rudens* 167
- Gustavs Strenga. The Congress of Latvian History and the Autumn of Latvian History* 173

RECENZIJAS-ESEJAS / REVIEW ESSAYS

- Łukasz Wróbel. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022 (aut. *Edvards Seliška*) 174

GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

- Lars Kjær, Gustavs Strenga (eds.). *Gift-Giving and Materiality in Europe, 1300–1600: Gifts as Objects*. London; New York; Oxford; New Delhi; Sydney: Bloomsbury Academic, 2022 (aut. *Rūta Bruževica*) 187
- Juhan Kreem. *Ordu sügis. Saksa ordu 16. sajandi Liivimaal*. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2022 (Tallinna Linnaarhiivi toimetised 17) [The Autumn of the Order. The Teutonic Order in 16th century Livonia. Tallinn: Tallinn City Archives, 2022] (aut. *Mihkel Mäesalu*) 191
- Jonas Nordin, Gustavs Strenga, and Peter Sjökvist (eds.). *The Baltic Battle of Books. Formation and Relocation of European Libraries in the Confessional Age (c. 1500 – c. 1650) and Their Afterlife*. (Library of the Written Word – The Handpress World, Volume 116). Leiden; Boston: Brill, 2023 (aut. *Kaspar Kolk*) 199
- Kristīne Beķere. *Latvijas labā: Politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022 (aut. *Raimonds Cerūzis*) 207

- AUTORI / AUTHORS 215

**THE MORTUARY LANDSCAPE OF THE 1ST–12TH CENTURIES:
MAJOR RESEARCH QUESTIONS, APPROACHES
AND METHODS IN THE HISTORY OF RESEARCH ON
THE LATVIAN IRON AGE**

Elīna Guščika

Mg. hist., senior expert, Institute of Latvian History, University of Latvia (ILH UL)

Research interests: prehistoric and historical archaeology; Early Iron Age in the Baltic Sea region

Valdis Bērziņš

PhD, senior researcher, ILH UL

Research interests: landscape and environmental archaeology, wood charcoal analysis, archaeological prospection

Inga Doniņa-Kalniņa

Mg. hist., research assistant, ILH UL

Research interests: prehistoric and historical archaeology, Late Iron Age–medieval Couronian burial practices, mortuary landscape

Aija Ērkšķe

Mg. hist., senior expert, ILH UL

Research interests: Middle and Late Iron Age in Latvia, social archaeology, bioarchaeology, application of quantitative analysis in archaeology

Normunds Stivriņš

PhD in Earth Sciences, professor, senior researcher, IHL UL

Research interests: palaeoecology, Quaternary geology, palaeolimnology, geoarchaeology, landscape and climate reconstructions for present-day Latvia during the past 15,000 years

Antonija Vilcāne

Dr. hist., researcher, ILH UL

Research interests: prehistoric archaeology, Middle and Late Iron Age Latgalian burial practice

Guntis Zemītis

Dr. hist., senior researcher, ILH UL

Research interests: Late Iron Age in the Baltic region, Semigallian burial practice, emergence of statehood

In archaeology, landscape is studied as a cultural, social, and environmental process that simultaneously influences human thinking and is impacted by human actions. From such a perspective, the establishment of cemeteries, too, results from human choice with respect to the environment, engendering a specific mortuary landscape. This is, overall, a little-studied field in the history of research on the Iron Age in Latvia. Even so, a continuous development of ideas may be traced, both in terms of the broadening of the range of issues addressed, proceeding from basic description of the cemetery's location to analysis of its significance in the landscape, and in terms of the growing diversity of approaches and methods employed, moving from simple observation of the surrounding area to interdisciplinary studies and various kinds of data analysis.

Keywords: cemeteries, mortuary landscape, Iron Age, present-day Latvia, history of research

Introduction

Burial sites offer some of the most widely researched archaeological evidence, underpinning the study of a wide range of questions relating to prehistory and the historical period. Thus, burial evidence provides a basis for reconstructing regional settlement density, investigating economic development, ethnic consolidation and issues relating to demography and social organisation, and inquiry into aspects of the mortuary landscape.

Landscape encompasses both an objective natural reality (the environment with its natural conditions and features) and human perception. In terms of the latter, it may be viewed as a system of human creation that functions and develops in accordance with social needs. In archaeology, too, landscape is studied as a changing pattern of culture, society, and environment, constituting both the medium and the outcome of human mind and agency in the environment.¹

1 Ashmore, Knapp 1999, 1–5.

From this perspective, the placement of a burial or establishment of a burial site is the result of choices made by individuals of a particular society in relation to a landscape they live in, thus creating a particular kind of landscape, namely a mortuary (funerary) landscape.²

The current importance of landscape studies for society at large is reflected in the Council of Europe Landscape Convention, passed in 2000 and ratified in Latvia in 2007.³ The current focus on the mortuary landscape in Latvian research is reflected in several research projects. In 2022, the project “Landscapes of identities: history, culture and environment” began within the frame of a National Research Programme. Although the project deals primarily with the hillforts of Baltinava area and their identity, culture, and environment, hillforts are to be studied in the broader context of the archaeological landscape as well, which also incorporates burial sites.⁴ In 2022, the project “Burial practices in the landscape: present-day Latvia in the Iron Age (AD 1–1200)” also commenced, funded by the Latvian Council of Science. The project employs archaeological and palaeobotanical methods along with geographical information system (GIS) tools, to investigate the significance of the landscape and environment in the location of burial site, in the internal spatial layout of burial sites and other aspects of funerary rites during the Iron Age.⁵ However, until now the previous studies relating to the mortuary landscape of the Iron Age in present-day Latvia have not been brought together and reviewed.

The aim of this article is to examine the ways in which 1st–12th century cemeteries in present-day Latvia have been analysed in the archaeological literature in a landscape and environmental context. The 1st–12th century is a period when distinct regions with their own specific mortuary landscape may be distinguished.⁶ The focus will be on the landscape and environmental setting of the cemeteries, without exploring their internal structure. The study identifies the major questions relating to this theme, and the main research approaches and methods,

2 Daróczy 2012, 199–207; von Hackwitz, Lindholm 2015, 144.

3 Eiropas ainavu konvencija (Florence 2000. gada 20. oktobris) (2007). *Latvijas Vēstnesis*. 18.04.2007., Nr. 63. Accessible at: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/220778> (viewed 01.03.2023).

4 Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide. Projekta apraksts. Accessible at: <https://lka.edu.lv/lv/petnieciba/petijumu-projekti/valsts-petijumu-programmas/identitasu-ainavas-vesture-kultura-un-vide/> (viewed 10.04.2023).

5 Apbedīšanas tradīcijas ainavā: Latvijas teritorija dzelzs laikmetā (1.–1200. g.). Projekta apraksts. Accessible at: <https://www.lu.lv/zinatne/programmas-un-projekti/nacionalas-programmas-un-projekti/flpp-2021-gada-konkurss/apbedisanas-tradicijas-ainava-latvijas-teritorija-dzelzs-laikmeta-1-1200-g/> (viewed 23.08.2022).

6 For example: Bērziņš, Vasks 2013, 70–81; Vilcāne 2013, 84–113.

from the beginnings of burial archaeology up to the present day. This review of the research history is subdivided into several stages, in accordance with the prevailing research trends in Latvian archaeology,⁷ also seeking to trace changes and development in research on the Iron Age mortuary landscape over the course of time, highlighting key authors.

19th century – early 20th century

The first known description of a cemetery dating from the 1st to the 12th century, highlighting its landscape qualities, is from the early 17th century. Franz Nyenstede, in his chronicle, provides a brief account of the landscape near Allaži seen in 1604, now recognised as the site of the Late Iron Age Saknītes–Atvasītes cemetery attributed to the Livs.⁸ Nyenstede expresses surprise at the impressive sight of the more than a hundred small burial mounds placed close together, clearly visible in a field. However, this description does not consider the situation as it was in the Iron Age, and Nyenstede's chronicle was published only in the 19th century.

The earliest general description of the Iron Age mortuary landscape in Latvian archaeological literature can be found in the first work giving an overview of Baltic archaeology – the monograph by Fridrich Karl Hermann von Kruse, published in 1842.⁹ In the late 1830s, Kruse undertook archaeological investigation and visited several sites that are nowadays known to be cemeteries of the 1st–12th century (Kapsēde, Aizkraukle etc.). Without making any distinctions between regions or periods of the Iron Age, Kruse writes that most of the burials are located in lowland areas, with fewer occurring in higher-lying locations, and that they are generally located near the major rivers (Daugava, Gauja, and Abava) or by the sea, in many cases so close that the waters have flooded them.¹⁰ He concludes that the rivers were evidently deeper and more navigable in the past, since it is inconceivable that burials would have been placed at locations where they could easily be flooded by river waters.¹¹

7 For example: Zemītis, Vasks u. c. 2021, 93–106.

8 Franz Nyenstädt's *Livländische Chronik* (1839). *Monumenta Livoniae Antiquae: Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und andern schriftlichen Denkmälern und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's dienen*, Band 2, Riga, Leipzig, Verlag von Eduard Frantzen's Buchhandlung, S. 127–128

9 Kruse 1842.

10 Kruse 1842, 5–6.

11 *Ibid.*, 6.

More detailed descriptions of the Iron Age mortuary landscape may be found in works starting from the middle of the 19th century when excavations of the archaeological sites intensify. Most often, the primary focus is on characterising the relief of particular sites as well as their proximity to waterways and waterbodies. Accounts of this kind can be found in most of the publications on investigated cemeteries. For example, in his account of an excavation at the Early and Middle Iron Age cemetery of Kalnasavēļas (Asari) in 1900,¹² Karl Schilling mentions that several barrows are located at the ends of a small rise on a peninsula extending into Lake Asari. In addition, Bernhard Albert Hollander observed and found it significant to mention that barrow II in Kalnasavēļas, located on the very shore of the lake, offers a beautiful view of the opposite shore.¹³ Similarly, Carl Johann Hermann Boy in his description given in 1895 of the setting of the Semigallian 10th–13th century Ciernalde cemetery, emphasises that a location free from flooding had been selected, next to two hillocks.¹⁴ Boy also suggests that there was probably a settlement on a rise close to the cemetery, and he tries to identify the road leading to the burial site.¹⁵ Thus, the placement of cemeteries in relation to other kinds of archaeological sites is one more aspect of the mortuary landscape to which attention is drawn already in this period. However, it is again mostly considered with respect to particular cases, dealing with specific cemeteries, without seeking to generalise from the observations.

An exception is Johann Karl Ulrich Bähr, who, in his study on Liv cemeteries published in 1850, gives a more detailed characterisation of the Iron Age landscape of a particular region.¹⁶ He analyses the cemetery of Aizkraukle, mentioned above, as well as other Liv cemeteries along the banks of the Gauja. Bähr emphasises that most of the cemeteries were placed on flat sites by rivers. He distinguishes two forms of Liv burials, namely flat and barrow cemeteries, and strives to connect these different mortuary landscapes with the social status of the deceased, concluding that the flat graves were “ordinary” burial sites, while the barrows were battlefield burial sites, where the fallen fighters were buried.¹⁷ This may be noted as one of the first attempts in Latvian archaeology to analyse the social status of the deceased not only from the artefactual remains but also by considering the overall mortuary landscape.

-
- 12 Schilling 1901, 183.
13 Hollander 1904, 106.
14 Boy 1896, 113.
15 Ibid., 112–113.
16 Bähr 1850.
17 Ibid., 3.

By 1896, when Richard Hausmann compiled his introduction to the catalogue of the 10th All-Russian Archaeological Congress, held in Riga, a considerably greater body of archaeological evidence had accumulated, and accordingly, he gives a more detailed review of the Iron Age mortuary landscape of present-day Latvia.¹⁸ Hausmann is already able to note chronological differences in the mortuary landscape, and he seeks to emphasise regional characteristics. Regarding the period of the 1st–8th centuries, he makes the well-founded observation that the forms of the graves differed between regions and offers a basic division into areas characterised by stone graves and by barrows.¹⁹ With regard to the stone grave cemeteries, Hausmann writes that they were generally established on hillslopes and are reminiscent of a dry-stone wall extending in a N–S direction. By contrast, the burial sites of the Latvians (*Letten*) (meaning the Semigallians, Selonians, and Latgalians) and mixed Latvians-Livs (meaning the Couronians) of the 8th–13th centuries were predominantly large and extensive flat cemeteries without any particular outward features (e.g., Ciemalde, Čapāni, Odukalns, Pasilciems, Matkule).²⁰ In a more detailed treatment of Latgale, Hausmann notes that the major cemeteries in this area were generally sited on small hills or hillslopes, and that in certain cases small mounds were thrown up over the burials.²¹ Cemeteries comprising numerous barrows are rare. In examining the Liv mortuary landscape, Hausmann repeats Bähr's conclusions that Liv cemeteries are located next to the major rivers.²² Hausmann also observes that, on certain sites, burials from the later part of the Iron Age have been placed adjacent to burials from earlier periods,²³ but he does not pursue the question of repeated use or continuity of these burial sites.

A similar account of the 1st–12th century mortuary landscape is given by Max Ebert in 1913. He notes that the majority of cemeteries were placed next to waters, as well as on earlier habitation sites.²⁴ Like Hausmann, Ebert, identifying Latvians and Livs in the area of present-day Latvia in the 8th–12th centuries, mentions that the Latvians were buried in large flat cemeteries, whereas the Livs buried their dead in graves with barrows and stone structures over them.

18 Hausmann 1896, IX–LXXXV.

19 Ibid., XIX.

20 Ibid., XXII–XXIII, XLVI.

21 Ibid., XLIII.

22 Ibid., XXXIV–XXXV.

23 Ibid., XXI–XXII.

24 Ebert 1913, 552.

Ebert goes on to draw the conclusion from these differences in the mortuary landscape that the Livs constituted a higher class, above the peaceful, non-belligerent Latvians.²⁵

The 1920s and 1930s

Along with the establishment of the national state and the institutionalisation of archaeology, and subsequently, the significant increase in the range of archaeological evidence, in the 1920s and 1930s, the study of the mortuary landscape of the 1st–12th centuries in the territory of Latvia also became more detailed. As in the preceding period, nearly every publication on a particular investigated cemetery includes a description of the relief and environment. In accord with this, much more detailed consideration is given to general issues relating to the mortuary landscape of the Iron Age.

Based on all the evidence available at the time regarding the Roman Iron Age, a general characterisation of the 1st–5th mortuary landscape is given by Harri Moora in the textual part of his PhD thesis, published in 1938.²⁶ Referring to prominent studies by geologists Hans Hausen and Ernst Kraus, geographers Friedrich Mager and August Ferdinand Tammekann, as well as botanist Karl Reinhold Kupffer, Moora notes that burial sites from this period are concentrated mainly in the uplands with drier glacial till soils, providing the characteristic relatively more fertile and more easily tilled soil types. The character of the soil and its suitability for agriculture and stock-keeping is seen as a significant factor in the choice of living sites and hence also the location of burial sites. Additionally, it is suggested that the road network and accessibility of other natural resources were also significant, but this question is not examined further.

Moora clearly indicates that in the Roman Iron Age in present-day Latvia three types of burials can be distinguished, and specific features of the mortuary landscape can be identified for each of these.²⁷ Regarding stone graves and barrows, he mentions that stone graves were generally located on elevations in the relief and in open fields, while barrow graves were placed on elevations near rivers or lakes, sometimes right next to a lakeshore or riverbank, in forested areas or in recently opened clearings. As evidence of this, Moora notes that stone graves tend to be placed on the site of burials from the preceding period or right next to such

25 Ebert 1913, 557.

26 Moora 1938, 593–599.

27 Ibid., 21–22, 24–25, 41.

a burial site (e.g., Makašāni). In contrast, beneath the barrows (e.g., Slate, Ūsiņi, Gailiši in Īle, Nītaure), a general occurrence of a podsolized horizon and sandy soil characteristic of forested areas, rarely cultivated, was observed. Moreover, the mounds of the barrows themselves were formed of sand, and in various layers of the fill and at the base of the barrow large amounts of charcoal were in many cases observed, which could not always be explained solely in terms of the burial practices. Thus, Moora highlights the transformations of the surrounding area with the aim of establishing a cemetery. A similar interpretation of the charcoal-rich layers at the base of Early Iron Age barrows is also given by Francis Balodis.²⁸

Moora also analyses differences in the Iron Age mortuary landscape within a centre–periphery context. He notes that the largest tarand graves were probably located at the habitation centres, whereas the smaller and more simply constructed stone graves occur mainly in the more remote areas.²⁹ This idea proceeds from considering the volume of work and the size of the labour force involved in creating such a burial place.

Regarding the mortuary landscape of what are known as the Roman Iron Age flat cemeteries of the coastal region, Moora makes the very general observation that the burial sites mainly occur in sandy areas.³⁰ This question is considered in more detail by Ernst Wahle, in 1928, following his excavation of Mazkatuži cemetery.³¹ He notes that the cemetery is about 300 m from the river, on a very small rise. It is also mentioned that the soils in the environs of the cemetery are infertile, but, in contrast to the surrounding boggy areas, they are easily tilled. Researchers have been particularly interested in the barrows that Wahle observed in the cemetery. Wahle writes that “(...) the landscape of this locale is enlivened by rises akin to small barrows”.³² In his view, these mounds were natural and did not resemble barrows; however, the burial places would certainly have been visually marked in some other way.³³ Only one of the mounds, which contained charcoal and burnt bone fragments, was interpreted as being of artificial origin. Wahle’s idea is supported by Eduards Šturms, who likewise points out that only in some cases were mounds located over the excavated graves and that they have a closer resemblance to naturally formed sand-hills.³⁴ The opposite view is expressed by

28 Balodis, Tentelis 1938, 100.

29 Moora 1938, 7.

30 Ibid., 41.

31 Vāle 1928.

32 Ibid., 10.

33 Ibid., 52.

34 Šturms 1934, 4.

Balodis and Hugo Riekstiņš, who regarded the mounds as relating to the burial practices, marking the transition from the barrow burials of the Early Metal Period to the flat cemeteries.³⁵ They cite in support of this idea the observation of small barrows at some other Roman Iron Age coastal cemeteries (Kapsēde, Strīķi, Jaunarāji).

It may be noted that in the case of Mazkatuži cemetery, Kupffer also analysed wood charcoal from nine samples recovered in the course of Wahle's excavation, and published a detailed report.³⁶ The taxonomic composition is very mixed, including species with rather different ecological requirements (pine, spruce, alder, birch, ash, aspen, oak, and elm). Moreover, the archaeological context of these samples is unclear, and both of these circumstances make it difficult to interpret the data in ecological and environmental terms.

When it comes to the study of the Middle and Late Iron Age mortuary landscape, Balodis and Riekstiņš both offer very general characterisations of the mortuary landscape of the Late Iron Age Couronian cremation cemeteries, describing them as flat fields with no outward features.³⁷ A significant discovery in the research of Couronian burial sites came in 1927, when artefacts from Late Iron Age cremation graves were brought up from Lake Vilcumuiža in Talsi. Investigation of the lake was undertaken by Šturms and Riekstiņš, and both researchers state their opinion that this location was not previously dry land and was not subject to subsidence of the lakeshore either. Accordingly, the artefacts were interpreted as having been collected from the funeral pyre and deposited in the lake.³⁸ Thus, lakes became a focal point of the Couronian mortuary landscape.

Based on the excavation of Dreņģeri–Čunkāni cemetery in 1924, Wahle offers a general characterisation of the Semigallian mortuary landscape of the second half of the Iron Age in the Lielupe region.³⁹ He notes that the cemeteries were mainly placed by the banks of rivers, the Mēmele and the Lielupe, where they follow in succession (Čapāni, Ziedoņi, Mežotne, Ciemalde, and Dreņģeri–Čunkāni), because the rest of this area is covered by primeval forest (*Uhrwald*), in which only the river valleys “pointed the way”. He adds that the placement of the burial sites and the settlements associated with them along a riverbank is a frequently observed phenomenon in the landscape of the area inhabited by the Balts.

35 Balodis, Tentelis 1938, 90–91; Riekstiņš 1935, 21.

36 Kupffer 1928, 65–73.

37 Balodis 1926, 85; Riekstiņš 1935, 58.

38 Šturms 1935, 109; Šturms 1936, 72–85; Riekstiņš 1935.

39 Vāle 1928, 61.

The mortuary landscape of the Latgalian-inhabited territory in the Middle and Late Iron Age is considered mainly by Balodis.⁴⁰ Undertaking archaeological prospection in Ludza and Rāzna areas, he observed that the flat cemeteries are often located immediately adjacent to hillforts, whereas barrow cemeteries are sited 1–3 km away from hillforts. Cemeteries were mostly located at the summit of an isolated hill (Ludza, Degteri), on a hillslope (Kazlava, Vecslabada), or in certain cases, on flatter sites with a sand or gravel layer. None had been discovered in low-lying valley locations. Balodis also notes that the Middle Iron Age flat cemeteries of the Latgalianians were in many cases established next to earlier barrow cemeteries (e.g., at Lejasokēni).⁴¹ However, there is no further discussion of the choice of burial site or the question of continuity.

The mortuary landscape of the Livs received only very minor consideration in this research period. In the 1930s, Šturms, who regards the barrow graves of the Late Iron Age in the northern part of the present-day Kurzeme as possible Liv burials, explains their development and distribution largely in terms of environmental factors.⁴² He mentions that these sand barrows represent a parallel phenomenon to stone graves and can be regarded as a local development – they emerged as an element of the cultural landscape in those areas where stone as a material was harder to gather.

The 1940s to 1980s

During the occupation period, from the 1940s up to the 1980s, there was also an accumulation of very rich and diverse evidence about burials and cemeteries, however, the mortuary landscape continued to receive only sporadic attention in the archaeological literature. Despite that fact, acquiring of more detailed description and diverse interpretation can be seen.

For a general characterisation of the Roman Iron Age mortuary landscape during the first half of this research period, one may, as in the preceding period, refer to the studies by Moora. In the overview of the prehistory of Latvia that he published in 1952, Moora offers a similar description of the mortuary landscape to that given in his work from 1938. However, some new aspects appear in the interpretation, reinforcing the importance of economic factors. Moora emphasises that during the 1st–4th centuries the choice of settlement as well as

40 Balodis 1925, 480, 483.

41 Balodis, Tentelis 1938, 119–121; Balodis 1935, 22.

42 Šturms 1934, 9.

burial sites was largely determined by the development and character of agriculture and stock-keeping.⁴³ Cemeteries were located close to settlement sites, with settlements focussing on higher and drier areas, generally with lighter soils that were more suitable for cereal crops, at a small distance from rivers and lakes. Moora also emphasises that grasslands suitable for stock-keeping are in many cases also observed near the cemeteries. Regarding the Roman Iron Age barrows with a stone circle, Moora even relates the number of barrows in a cemetery directly to the economic advantageousness of the location, and it is in these terms that he characterises the mortuary landscape of Slate.⁴⁴ He notes that Slate, where three groups of barrows were known at the time, is placed on an isolated rise that is enclosed like an island by forested and boggy areas that are not suitable for cultivation. In his view, this locale was inhabited by unusually large communities, as indicated by the large size of the three groups of barrows, consisting of eight, 11, and 12 barrows. Meanwhile, in those areas which had more extensive land areas suitable for cultivation in the environs, the groups of barrows are much smaller: generally two to four barrows.

As Moora had already noted in 1930s, he once again mentions that stone graves tend to be established on burial sites of the preceding period.⁴⁵ However, Moora does not further interpret this aspect of the choice of burial site.

Significant for the detailed characterisation of the Roman Iron Age mortuary landscape is the Plāteri–Spietiņi complex of sites, excavated in 1961–1963 by Jolanta Daiga and Māris Atgāzis.⁴⁶ At Plāteri–Spietiņi, for the first time, a complex of monuments was investigated, consisting of settlement sites from the Bronze and Iron Age, as well as three barrows of the 2nd–6th centuries. This made it possible to establish that one of the barrows (Plāteri) had been placed on the site of a settlement dated to the 1st millennium BCE, located at a high spot delimited on three sides by ravines, while two other barrows (Spietiņi) had been placed on a previously uninhabited site, with a settlement of the same period covering 2 ha, including an iron-smelting area, in a closely adjacent small hollow protected from the wind.

A general description of the mortuary landscape in the second half of the Iron Age is given by Vladislavs Urtāns in his treatment of the burial practices of the 5th–9th centuries, published in 1970: “(...) all of the ethnic groups inhabiting present-day Latvia placed their burial sites in the proximity of roads, and

43 Moora 1952, 64–65, 66–68, 72–76, 84–85.

44 Ibid., 78.

45 Ibid., 80.

46 Daiga, Atgāzis 1962, 5–7; Daiga, Atgāzis 1963, 6–7.

moreover in scenic locations with light soils.⁴⁷ He does not, however, indicate more precisely the basis for his observation concerning the road network.

The mortuary landscape of the Couronians has mainly been viewed in the context of the settlement and administrative structure of the region. In an article from 1988 on the archaeological sites of the former Liepāja District, Andrejs Vasks focuses on the analysis of Iron Age burial, settlement and cult sites, pointing out that archaeological sites of this kind linked together are generally characteristic of the major ancient centres (e.g., Kazdanga).⁴⁸ In 1987, Ēvalds Mugurēvičs analysed in similar terms the 12th–13th century Zviedri cemetery in Pūre.⁴⁹ In view of the characteristics of the surrounding sites (absence of a hillfort) and with reference to particular features of the burial practices, Mugurēvičs concludes that the cemetery belonged to a small rural community somewhat remote from the major administrative centres of the Late Iron Age and Middle Ages.

During this research period, studies on the Middle and Late Iron Age mortuary landscape of Semigallians were undertaken by Atgāzis. In the 1974 collective monograph he offers a general characterisation (mainly concentrating on the Late Iron Age).⁵⁰ According to Atgāzis, sites with gravelly or sandy soils were generally chosen for Semigallian cemeteries, although graves dug into clay also occur (Roķi, Mežotnes centrs cemetery), since clay soils predominate in the region of Semigallia. Since this area is characterised by flat terrain, the cemeteries, although placed on small rises, are not prominent within the surrounding landscape. In certain cases, where a cemetery has been established on a higher hill, the graves have generally been dug not at the top of the hill but on the slope (Kaijukrogs). Atgāzis also notes that the Semigallian flat cemeteries are generally sited in the vicinity of habitation sites, hillforts as well as settlements, generally no more than 1 km away (e.g., the Mežotne complex, the Grīnerti cemetery by Dobeskalns).

The mortuary landscape of the area populated by the Latgalians has been described more extensively, mainly in the frame of research by Elvīra Šnore starting from late 1950s. Primarily based on her large-scale excavations at Latgalian cemeteries of the Middle and Late Iron Age in the 1930s and later (Kivti, Nukšas, Oglenieki, etc.), Šnore notes that the large flat cemeteries were placed at locations favourable for agriculture: on lakeshores or riverbanks, in many cases on river terraces or on the slopes of substantial hills, on sandy soils, less commonly on

47 Urtāns 1970, 61.

48 Vasks 1988, 31–44.

49 Mugurēvičs 1987, 56–67.

50 Apals, Atgāzis u. c. 1974, 211.

clay soils or pebbly gravels.⁵¹ In the cemetery of Kivti, situated on the shore of Lake Cirma, the large erratic boulders that marked the former lakeshore also delineated the cemetery on the southern side.⁵² Šnore also notes that the flat cemeteries were located near to habitation sites: some hundreds of metres from the hillfort (e.g., Asote, Jersika). However, not all of the cemeteries are accompanied by habitation sites that may definitely be associated with them.⁵³ Proceeding from the investigation of Nukšas and Kivti cemeteries, Šnore also emphasises that these burial grounds were located on the sites of earlier settlements.⁵⁴ The same kind of situation was identified at Jaunākēni⁵⁵, Ģūģeri⁵⁶, and elsewhere. However, the question of whether this marks a conscious decision in terms of site location or simply reflects the repeated use of advantageous sites was not raised.

Another aspect mentioned by Šnore with regard to Latgalian flat cemeteries and the way they were perceived in the landscape is the possibility that there were above-ground grave markers during the time of use of the cemetery.⁵⁷ That such markers were indeed present is indicated by the fact that only in very rare cases did later burials disturb the earlier ones, while the cemeteries do not show a pattern of developing from one particular spot and gradually extending in a particular direction.

With regard to the landscape context of the Latgalian barrow cemeteries of the Late Iron Age, Šnore notes laconically that these, like the flat cemeteries, were generally established on higher and drier sites suitable for agriculture.⁵⁸ In the 1980s, Arnis Rādiņš presented a more detailed characterisation of these cemeteries, analysing the situation of all 50 burial sites of this kind known at the time.⁵⁹ According to his observations, cemeteries with as many as several hundred barrows close together were located right next to rivers or lakes, or in some cases at the edge of a bog, while cemeteries established at some distance from waters are a rarity. In some cases, Late Iron Age barrows were placed next to a burial site from an earlier period or adjacent to one of the flat cemeteries described above. Rādiņš also notes that barrows were often erected in the immediate proximity of a habitation site, although he mentions that additional research

51 Šnore, Zeiid 1957, 13; Apals, Atgāzis u. c. 2001, 222.

52 Šnore 1985, 7.

53 Apals, Atgāzis u. c. 2001, 222; Šnore, Zeiid 1957, 16.

54 Šnore, Zeiid 1957, 13; Šnore 1985, 7.

55 Graudonis 1973, 34–39

56 Apala 1990, 20–24.

57 Šnore, Zeiid 1957, 25; Šnore 1985, 10.

58 Apals, Atgāzis u. c. 2001, 223.

59 Rādiņš 1983, 53–57.

is needed. Another significant feature observed by Radiņš is the occurrence of concentrations of barrow cemeteries, where the distance between the cemeteries is very small (e.g., Bebri and Sigaiļi are separated by only 1.6 km). However, he does not yet provide any further characterisation of this feature of the mortuary landscape, with a consideration of intervisibility or other aspects of that kind.

A general characterisation of the mortuary landscape of the Daugava Livs has been given by Anna Zariņa starting from the 1970s.⁶⁰ She writes that the cemeteries were located close to villages, right next to riverbanks or lakes, as already observed by previous researchers. Now that a considerable archaeological record had accumulated, in contrast to the initial view of the Liv mortuary landscape, she emphasises the Livs' flat cemeteries, which varied greatly in extent. An interesting phenomenon is observed also in the mortuary landscape of the Gauja Livs, namely that half of all the known cemeteries are located in the vicinity of Krimulda, Turaida, and Sigulda, within an area of about 50 km².

The 1990s to the present day

In this period, compared to the preceding periods, more diverse analysis of the previously amassed material has been undertaken, also encompassing a mortuary landscape perspective focussed on the 1st–12th centuries. It should be added that, starting from the 1990s, there has been a general development of research on cultural landscapes in Latvia.⁶¹

With regard to the study of the mortuary landscape of the Roman Iron Age in western Latvia, we may note that Ingrida Virse and Vasks have considered anew the landscape of the Early Iron Age flat cemeteries of the coastal belt. All the excavation records of Mazkatuži and similar coastal cemeteries have been examined, including the unpublished material, focussing in particular on the question raised in the 1930s concerning the possibility of barrows over the burials. Both Virse and Vasks, in the 2000s, like Balodis before, expressed the view that mounds most likely relate to the burial practices.⁶² Virse even suggested that Ošenieki barrow in Vērgale, with inhumations in flat graves from the 5th–7th centuries, formed through the merge of such separate barrows.⁶³ However, Vasks considers that it remains unclear whether the barrows constitute

60 For example: Apals, Atgāzis u. c. 2001, 194, 199.

61 Melluma, Lenerte 1991, 6; Zelčs 2018, 570–571.

62 Virse 2008, 9–11; Asaris, Muižnieks u. c. 2008, 40–42; Apals, Atgāzis u. c. 2001, 215.

63 Asaris, Muižnieks u. c. 2008, 47.

a reminiscence of the traditions of the preceding periods or an independent element of Roman Iron Age burial practice.⁶⁴

A general characterisation of the mortuary landscape of the Roman Iron Age barrows with a stone circle, concentrated on the eastern part of Latvia, is given by Šnore in her monograph published in 1993.⁶⁵ Like Moora before her, Šnore notes that the barrows occur on sandy soils, often close to waters, and that particular micro-regions can be distinguished that have a greater concentration of such cemeteries. One such area is the Sēlija Ridge, a long mound of glacial till with fertile sandy loam soils, separately analysed by Vasks in 2001.⁶⁶ Reviewing the 19 barrow cemeteries from the 2nd–6th centuries identified in this area, he concludes that the barrow cemeteries were located about 100–200 m from open settlements (e.g. Plāteri–Spietiņi, Ķunci, Antuži), while the creation of barrow cemeteries next to hillforts is not characteristic.

Vasks, as well as Valter Lang, also consider the social interpretation of the Roman Iron Age barrows, through which these burial sites obtain a symbolic significance in the organisation of the landscape and territory. Analysing the number of burials, duration of use of the barrow in relation to human life expectancy and the potential community size, they calculated, in the 2000s, that in the Roman Iron Age and at the beginning of the Middle Iron Age not all members of society were buried in barrows.⁶⁷ Accordingly, they suggest that the barrow served as a kind of territorial marker in the landscape. Such an idea is in accord with the change in the settlement structure in the area of distribution of the barrows in the first half of the Roman Iron Age, which has been analysed by correlating the archaeological data with studies on climate and vegetation in prehistory by geologist Silvija Mūrniece and palaeoecologist Laimdota Kalniņa.⁶⁸ The practice of establishing barrows on the site of a settlement from the preceding period, a repeatedly identified practice in the area of the barrows (Plāteri, Melderišķi, Pungas, Ūsiņi, Pāķi, etc.), is suggested by Vasks as possibly indicating a wish to emphasise a kinship link with the community formerly inhabiting the settlement.⁶⁹

In connection with the study of the mortuary landscape of barrow cemeteries, we may mention the study by Juris Urtāns, in 2013, on the ancient sites of

64 Apals, *Atgāzis* u. c. 2001, 215.

65 Šnore 1993, 23, 33.

66 Vasks 2001, 36–45.

67 Vasks 2000, 45–51; Vasks 2001, 36–45; Lang 2005, 18–22.

68 Vasks 2001, 30–31.

69 *Ibid.*, 44.

Slate forest.⁷⁰ Based on his fieldwork, involving prospection for Iron Age monuments and survey of the known sites, Urtāns has sought to identify habitation sites, ancient roadways, springs, etc. corresponding to the six groups of barrows known at the time. It must be said, however, that because of the lack of dating evidence for many of the sites, detailed reconstruction of the Iron Age mortuary landscape of Slate is not yet possible.

Based on the archaeological excavation of the Rubiķi cemetery, in 2012, not far from Slate, Elīna Guščika has considered anew the question of the landscape and its transformation in the Roman Iron Age, when the barrows were created.⁷¹ In this case, she bases her conclusions not only on observations of the soil at the time of archaeological excavation but also on the analysis by Valdis Bērziņš of wood charcoal samples recovered from the barrows, and palaeobotanical macroremains analysis by botanist Aija Ceriņa, of soil samples from the fill of the barrows. Seven charcoal samples come from the basal layers of the barrows and may be thought to reflect the woody vegetation, with pine trees on the site before the barrows were created, this vegetation being purposefully burned for some other reason. Some additional characteristic species of dry pine forest plant communities were also discovered.

In connection with the analysis of Rubiķi cemetery, Guščika has also considered the question of the continuity of burials in the region populated by the Selonians in the Late Iron Age.⁷² At Rubiķi, barrows were erected in the 10th–12th centuries right next to those of the 2nd–7th/8th centuries. Considering that the earlier barrows are clearly visible as above-ground features in the landscape even in the present day, we are seeing the conscious choice of such a site for the establishment of a cemetery in the Late Iron Age. A connection between later burials and Roman Iron Age barrows in the case of Lejasbitēni and Boķi, where flat graves from the 6th–7th century concentrate around the barrows, has also been noted by Atgāzis⁷³ and others. This question of the Selonian mortuary landscape has been studied comprehensively by Andra Simniškytė, who, like Vasks, emphasises the symbolic significance of the barrows within the landscape.⁷⁴ Repeated use of burial sites could indicate a particular strategy by which a society, striving to establish itself in a new territory, created a “bogus” link to the past, where the mortuary landscape had a significant symbolic role. Simniškytė notes

70 Urtāns 2013, 22–46.

71 Guščika 2014, 42–48.

72 Guščika 2017, [143]–173.

73 For example: Apals, Atgāzis u. c. 2001, 268–269.

74 Simniškytė 2009, 99–110; Simniškytė 2013.

that such a phenomenon is observed only in the case of Late Iron Age barrows, whereas the choice of location for Selonian flat cemeteries, which appear in the 10th century, is not linked to the barrows of the preceding periods.

With regard to the study of the Late Iron Age mortuary landscape of western Latvia, in the 1990s, Velta Pāvulāne undertook a study on the population centres mentioned in historical sources in Kurzeme (Vredeturonia, Ventava),⁷⁵ combining archaeology, historical geography, and analysis of placenames in research on Couronian settlement pattern, including the mortuary landscape. According to Pāvulāne, Couronian settlements along with cemeteries were concentrated in the areas more favourable for agriculture: in lake and river basins and locations with more fertile and more easily tilled soils. Similarly, in an article evaluating the results of archaeological survey in the western part of Kurzeme, Bērziņš, in 1996, examines the distribution of archaeological sites in relation to the geological map and considers the influence of the natural conditions on the location of burial sites, settlements and cultivated land in the Bronze and the Iron Age.⁷⁶

Also relevant to the investigation of the Late Iron Age mortuary landscape of the Couronians are palaeobotanical studies undertaken on the burial site in Lake Vilcumuiža. In the course of work undertaken in 2013, 2016, and 2018 under the direction of Kalniņa, Aija Ceriņa, and Alise Ķepīte, fluctuations in the water level and changes in sediment composition were traced in Lake Vilcumuiža as well as in the nearby Lake Talsi.⁷⁷ The evidence of human presence and its impact on the vegetation in the environs of the two lakes was also studied. Based on this research and correlating it with archaeological sources, Inga Doniņa-Kalniņa has analysed how the finds from the cremation graves may have ended up in Lake Vilcumuiža, questioning the idea that the cremated remains were deposited in the lake, and thus also presenting a rather different picture of this landscape in the Iron Age.

In considering the mortuary landscape of the Vends, a group identified in the Late Iron Age material from northern Kurzeme and Vidzeme, we may note the ideas that Šturms set down in his unpublished material in the 1930s and which Vasks has brought up for discussion in 2012.⁷⁸ Following his excavation in 1930 of Kalnenieki (Kalinieki) cemetery, located near Mežīte hillfort, Šturms

75 Pāvulāne 1990, 18–42; Pāvulāne 1994, 151–160.

76 Bērziņš 1996, 29–43.

77 Doniņa 2016, 7–18; Doniņa, Ķepīte, Indriksone, Kalniņa, Ceriņa 2018, 15; Indriksone, Ķepīte, Doniņa, Ceriņa, Kalniņa, Pāparde, Dreimanis 2018, 89–92; Indriksone, Ķepīte, Doniņa, Ceriņa, Kalniņa, Pāparde, Dreimanis 2017, 40–46; Ķepīte, Doniņa, Ceriņa, Kalniņa 2016, 356–358.

78 Vasks 2012, 105–112.

suggests that similar cemeteries with a relatively small number of flat inhumation burials could have been established on other hills close to the hillfort as well. This idea gained new currency along with the excavation by Vasks and Guščika in 2009–2011 of the newly-discovered Mežīte cemetery, where a small number of graves characteristic of the Vends were likewise discovered. One more burial site, Kāpurkalns, is known from stray finds recovered in the vicinity.

A general characterisation of the mortuary landscape of the Semigallians in the Middle and Late Iron Age is given by Zane Buža, Jānis Ciglis, and others, published in 2003.⁷⁹ As in previous studies, it is stated that the Semigallian cemeteries of the 7th–12th centuries were mainly established on the slopes of sandy or gravelly hills not far from rivers or lakes. Moreover, in many cases a cemetery may be placed on both banks of a river (Dreņģeri–Čunkāni, Īslīces grantsbedres, Mežotnes centrs, etc.). It is also emphasised that the cemeteries were located close to habitation sites. More detailed analysis of the situation is given by Atgāzis, mainly on the basis of the extensive excavations in the 1980s and 1990s at Dreņģeri–Čunkāni cemetery.⁸⁰ Atgāzis describes the location of the cemetery on the II and III terrace of the Mēmele river, where the II terrace rises 9 m above the level of the river, and the III terrace is another 4 m higher. In this case, the choice of the burial site was not determined by the soil conditions, since the II terrace is covered by gravel, whereas the III terrace is clayey. On both terraces the dead were buried in several parallel rows, with 40–60 m long elliptical belts constituting a curved line that delimited the cemetery. Atgāzis suggests that this served to separate the sphere of the dead from that of the living, or the sacred from the profane space.

Both Atgāzis and Guntis Zemītis also note the finds of Early Iron Age material at the cemetery of Dreņģeri–Čunkāni and likewise within the area of other Semigallian cemeteries (Ciemalde, Oši, Bāļi–Šķērstaīņi), indicating that in several cases the flat burial sites of the Middle Iron Age were deliberately located beside burial sites of the 1st–6th centuries.⁸¹ Evidence of this kind had been observed already since the 1930s at Roman Iron Age barrow sites elsewhere as well,⁸² but had not been considered as a factor in the choice of location for Middle Iron Age Semigallian flat cemeteries.

A further contribution to reconstructing the archaeological landscape of the Semigallians is the master's thesis defended at the University of Latvia (UL)

79 Banytė-Rowell, Buža u. c. 2003, 33–34.

80 For example: Atgāzis 1994, 23–30; Atgāzis 1994a, 29–40.

81 Atgāzis 1994b, 29–30; Zemītis 2004, 182–184.

82 For example: Stepiņš 1939, 48–63.

in 2022 by Ildze Mīlgrāve, on the Iron Age and medieval cultural landscape of Tērvete region⁸³ (supervisor: Andris Šnē), which is partially reflected in a publication.⁸⁴ Applying GIS tools, Mīlgrāve focussed her attention on what is known as central place (centrality) theory. In this case, employing locational analysis of the archaeological sites, visibility analysis, and network analysis, the Iron Age mortuary landscape in the environs of Tērvete is considered mainly in relation to Tērvete hillfort. With regard to the Iron Age, Mīlgrāve essentially sees the continuity of the landscape. She draws attention to the fact that most of the burial sites are located on the opposite bank of the Tērvete stream from the hillfort, and she further notes that, although the cemeteries (e.g., Lejniēki–Kalmaņi, Līgas, Anšķini) lie 2–2.5 km from the hillfort, analysis of the visibility of the surrounding area nevertheless permits them to be included in a unified landscape with the hillfort. Mīlgrāve's reconstruction of the landscape is based on the research by the geographers and geologists Aija Melluma, Ģederts Ramans, Valentīns Pūriņš, Ivars Strautnieks, as well as palaeoecologist Normunds Stivriņš. Importantly, Stivriņš provides the first analysis of landscape changes in central Latvia specifically during the past 2000 years, also tracing for the first time in greater detail the changes during various periods of the Iron Age.⁸⁵

With regard to the mortuary landscape of the area populated by the Latgalians, Atgāzis as well as Antonija Vilcāne identify several areas with a high density of archaeological sites (e.g., the Vidzeme Uplands, the upper Dubna basin), interpreted in terms of their suitability for economic activities.⁸⁶ A more detailed characterisation of the Latgalian mortuary landscape, building on the ideas in his earlier works, is given by Rādiņš in the 1999 publication of his doctoral thesis.⁸⁷ In addition to general characterisation of the 10th–13th century Latgalian cemeteries, noting that they are located in the proximity of waters and were generally established on elevated, sandy sites (mainly on hillslopes), Rādiņš also sees differences in the model of the mortuary landscape between the flat and barrow cemeteries. He notes as a characteristic trend the placement of flat cemeteries on the sites of earlier settlements (Nukšas, Kivti, Kristapiņi, etc.) or in the immediate proximity of earlier burial sites (Bradaiži, Lešķi), something that is not observed for Latgalian barrows.⁸⁸ However, starting from the 10th century,

83 Mīlgrāve 2022a.

84 Mīlgrāve 2022b.

85 Stivrins, Brown, Reitalu, Veski, Heinsalu, Banerjea, Elmi 2015, 377–391.

86 Apals, Atgāzis u. c. 2001, 235–237; Vilcāne 1999, 21.

87 Rādiņš 1999a, 17–19, 35.

88 *Ibid.*, 17–18.

barrow cemeteries were in certain instances created next to already existing flat cemeteries (e.g., Puncuļeva, Isnauda), separated by a distance of about 100 m. These features bring into play the question of the conscious utilisation of the mortuary landscape in a symbolic or social sense. However, such questions are not further examined in the publication.

Radiņš also looks in more detail at the Latgalian cemeteries in relation to the corresponding habitation sites, essentially explaining these connections in terms of practical considerations.⁸⁹ He mentions that cemeteries were most commonly located up to a couple of hundred metres from the dwelling sites, and that this distance was determined by sanitary considerations, along with the requirement that taking the deceased to the cemetery should not be a long and difficult task. However, it may be noted once again that in the case of several cemeteries no corresponding living site is known (e.g., Kivti, Kristapiņi, Nukšas) or is a matter of debate (e.g., Odukalns⁹⁰).

Also relevant to the Latgalian mortuary landscape is Jānis Meinerts's master's thesis defended at the UL in 2021, focussing on the spatial structure of Āraiši and Brici lakes micro-regions from the 5th to the 13th century⁹¹ (supervisor: Šnē), which has partly been published.⁹² Based on the archaeological and palaeoenvironmental data, Meinerts has traced the changes relating to human activity within a radius of 5–8 km from these lakes where the lake dwelling sites were discovered, addressing issues of habitation site centrality. Palaeoenvironmental research on the lake sediments has been undertaken by Stivriņš, permitting the impact of human activities on the landscape to be traced during various phases of the Iron Age. In each of the investigated micro-regions, Meinerts identifies a central burial place: Liepiņas in the case of Āraiši, and Ezerbrici in the case of Brici, and models their development, where the Latgalians settled in areas previously inhabited by the people who created the barrow graves (the so-called Gauja Semigallians). Modelling of visibility shows that in both cases a visual link can be identified between the lake dwelling sites and the cemeteries; likewise, the areas potentially used for agriculture are well visible from the burial sites. As the author emphasises, it may be thought that this visual link was also significant for creating a spiritual link between the living and the dead; however, in physical terms the cemeteries constitute sacred spaces separated from the space of everyday life by natural barriers. The cemeteries were set apart from the living

89 Radiņš 1999a, 17.

90 Urtāns 2015; Radiņš 1999b, 22.

91 Meinerts 2021.

92 Meinerts 2022, 13–14.

sites by the lakes themselves, and the broad slopes of the uplands, on which both the Liepiņas and Ezerbrīci cemeteries were established, are separated from the inhabited space by streams or low, wet hollows.

In this period, the study of the Liv mortuary landscape is focussing on the Livs of the Daugava. In the 1990s and 2000s, Zariņa and Zemītis write that there were several complexes from the 11th–12th centuries, consisting of a settlement and a cemetery located opposite one another.⁹³ Along the stretch of the Daugava from Dole Island to Ikšķīle, villages with adjacent cemeteries have been identified at intervals of 2–3 km. Regarding Laukskola cemetery in Salaspils, its location on the opposite bank from Daugmale hillfort is also emphasised.

Conclusions

Since the 19th century, when more extensive and systematic research on the archaeological sites of present-day Latvia commenced, cemeteries of the 1st–12th centuries have also been considered in the context of the surrounding landscape and environment. For the most part, this is limited to scattered references, but it is possible to trace, right up to the present day, how, along with the accumulation of archaeological evidence and the advent of interdisciplinary studies in archaeology, involving new approaches and methods of archaeological data analysis, there has been a development of ideas concerning the Iron Age mortuary landscape.

The main questions addressed relate to the location of the burial site in the landscape and its situation in relation to other archaeological sites. Right up to the 1920s, conclusions regarding the mortuary landscape of present-day Latvia in the 1st–12th centuries were based on articulation of the archaeological material along with general observations of the environmental setting, as well as conjecture (explicable primarily in terms of the inadequacy of the archaeological record). Only in separate instances have there been attempts to account for the emergence of the mortuary landscape of one region or another, mainly through interpretation of a particular form of burial in a social context. In later research, too, study of the mortuary landscape continues to be dominated by analysis of the archaeological material in relation to observations of the surrounding environment and landscape, although at a more detailed level. There have been attempts to analyse various patterns, both at the scale of the distribution areas of burial sites corresponding to the various ethnocultural groups,

93 Zariņa 1996, 121; Zariņa 2006, 7; Zemītis 2004, 149.

and at a micro-regional scale, seeking to account for these patterns, for example through the perspectives of centre/periphery, sacred/profane space, the symbolic role of burial sites, etc.

Already in the 1920s and 1930s, certain studies made use of general research into the geology of the Baltic region, striving to approach a characterisation of the environment and natural landscape of present-day Latvia in the 1st–12th centuries and thus explain as accurately as possible the preconditions for the choice of burial site and the transformation of the surrounding landscape in the course of establishing the cemetery. Palaeobotanical studies and methods have obtained an ever-greater role in the reconstruction of the Iron Age mortuary landscape, especially during the last two decades, involving the investigation of particular sites as well as environmental and landscape studies of various regions of Latvia, thus also enabling archaeologists to analyse in more detail the mortuary landscape in particular micro-regions.

Assessment and interpretation of the archaeological record generally involves mapping, which has allowed the sites under study to be viewed in the context of the surrounding archaeological sites and finds, as well as various natural features (hills, rivers, lakes, bogs), geology, soils and historical geography. In recent decades, analysis of the mortuary landscape has increasingly made use of GIS tools, permitting more comprehensive spatial analysis, with the creation of models of spatial distribution, density, and visibility of sites, etc.

The geological and geomorphological characteristics of particular areas have a significant role in determining the dominant vegetation, which then determines the mode of use of the landscape and land use. In addition to the mentioned palaeoecological studies on lakes Āraiši and Brici, such information has been obtained for Lake Trikāta (northern Vidzeme)⁹⁴, Lake Ķūžu (central Vidzeme)⁹⁵, Lake Lilaste (coastal belt in central Latvia),⁹⁶ Lake Ķikuri (Kurzeme), and Lake Vipēdis (Zemgale)⁹⁷. In the future these results of Iron Age environment studies could also be applied in the context of mortuary landscape.

Overall, it may be asserted that landscape studies constitute one of the fields of research currently experiencing rapid development in Latvian archaeology, aiming to characterise comprehensively aspects of human–environmental interaction, the use of natural resources, etc. Alongside examination of the present-day landscape, by bringing together traditional archaeological data analysis

94 Stivrins, Liiv, Brown, Banerjea, Heinsalu, Veski 2019, 1–19.

95 Puusepp, Kangur 2010, 259–280.

96 Stivrins, Doniņa, Auns, Blaus, Liiv, Steinberga, Jasiunas, Grudzinska 2023, 466–481.

97 Analyses are in progress.

with natural sciences and landscape research methods, researchers now also have the possibility of reconstructing the ancient landscape, thus articulating the “landscape archaeology/archaeological landscape” approach in all its diversity.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

- Apala, Zigrīda (1990). Ģūģeru kapulauka pētniecība. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 20.–24. lpp.
- Apals, Jānis; Atgāzis, Māris u. c. (1974). *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Apals, Jānis; Atgāzis, Māris u. c. (2001). *Latvijas senākā vēsture*. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Apbedīšanas tradīcijas ainavā: Latvijas teritorija dzelzs laikmetā (1.–1200. g.). Projekta apraksts. Accessible at: <https://www.lu.lv/zinatne/programmas-un-projekti/nacionalas-programmas-un-projekti/flpp-2021-gada-konkurss/apbedisanas-tradicijas-ainava-latvijas-teritorija-dzelzs-laikmeta-1-1200-g/> (viewed 23.08.2022).
- Asaris, Jānis; Muižnieks, Vitolds u. c. (2008). *Kurši senatnē. Couronians in Antiquity*. Rīga: N.I.M.S.
- Ashmore, Wendy; Knapp, Arthur Bernard (1999). Archaeological Landscapes: Constructed, Conceptualized, Ideational. *Archaeologies of Landscape*. Ed. by Wendy Ashmore, Arthur Bernard Knapp. Wiley-Blackwell, pp. 1–30.
- Atgāzis, Māris (1994a). Dreņģeru–Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 23.–30. lpp.
- Atgāzis, Māris (1994b). Dreņģeru–Čunkānu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8.–9. gs. zemgaļu apbedījumos. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 17. Rīga: Zinātne, 29.–40. lpp.
- Balodis, Francis (1925). Ludzas – Rāznas apvidus senvietas. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 11, 479.–487. lpp.
- Balodis, Francis (red.) (1926). *Latvijas arhaioloģija*. Rīga: Valter un Rapas akc. sab. apgāds.
- Balodis, Francis (1935). Ethnische Probleme und die archäologischen Untersuchungen der letzten Jahre in Lettland. *Latvijas Universitātes raksti = Acta Universitatis Latviensis*. Filoloģijas un filosofijas fakultāte. Sērija III. S. 17–33.
- Balodis, Francis; Tentelis, Augusts (red.) (1938). *Latviešu vēsture*, 1. sēj., 1. daļa. Rīga: Valter un Rapas akc. sab. apgāds.
- Banytė-Rowell, Rasa; Buža, Zane u.c. (2003). *Zemgaļi senatnē. Žiemgaliai senovėje*. Rīga: N.I.M.S.
- Bähr, Johann Karl Ulrich (1850). *Die Gräber der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Alterthumskunde und Geschichte*. Dresden: Rudolf Kuntze.

- Bērziņš, Valdis (1996). Par zemkopību dzelzs laikmetā Rietumkurzemē un par viduslaiku pilsētiņu Pīlesmiestu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4 (21), 29.–43. lpp.
- Bērziņš, Valdis; Vasks, Andrejs (2013). Latvijas aizvēsture (līdz 800. gadam). *Latvieši un Latvija*. I sēj. *Latvieši*. Galv. red. Jānis Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 51.–83. lpp.
- Boy, Carl (1896). Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland. *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des Kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1895*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 93–124.
- Ciglis, Jānis; Zirne, Sandra; Žeiere, Irita (2001). *Libieši senatnē. The Livs in antiquity*. Rīga: N.I.M.S.
- Daiga, Jolanta; Atgāzis, Māris (1962). Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietiņos un Plāteros 1961. gadā. *Referātu tēzes zinātniskai atskaites sesijai par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. Rīga, 5.–7. lpp.
- Daiga, Jolanta; Atgāzis, Māris (1963). Izrakumi Spietiņu–Plāteru senvietu kompleksā 1962. gadā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par 1962. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. Rīga, 6.–7. lpp.
- Daróczy, Tibor-Tamás (2012). Death, Disposal and Social Memory – Towards a Definition of Funerary Landscapes. *Landscape Archaeology Conference (LAC 2012), eTopoi. Journal for Ancient Studies, Special Volume 3*, pp. 199–207.
- Doniņa, Inga (2016). Mirušo apbedīšana ūdenī, mīts vai īstenība? *Talsu novada muzeja raksti*. Talsu novada muzejs, 2, 7–18. lpp.
- Doniņa, Inga; Ķepīte, Alise; Indriksone, Arta; Kalniņa, Laimdota; Ceriņa, Aija (2018). Ūdens līmeņa svārstības Vilkmuižas un Talsu ezerā un to korelācija ar kapulauku: līdzšinējie pētījumi un problēmas. *Latvijas Universitātes 76. starptautiskā zinātniskā konference: Vēstures, arheoloģijas un etnogrāfijas sekcijas referātu tēzes, 2018. gada 16. februārī*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 15. lpp.
- Ebert, Max (1913). Die Baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland. *Praehistorische Zeitschrift*, V Band. S. 498–559.
- Eiropas ainavu konvencija (Florence 2000. gada 20. oktobris) (2007). *Latvijas Vēstnesis*. 18.04.2007., Nr. 63. Accessible at: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/220778> (viewed 01.03.2023).
- Franz Nyenstädt's *Livländische Chronik* (1839). Monumenta Livoniae Antiquae: Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und andern schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's dienen, Band 2. Riga; Leipzig: Verlag von Eduard Frantzen's Buchhandlung.
- Graudonis, Jānis (1973). Ērgļu Jaunākēnu kapulauks. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 34.–39. lpp.
- Guščika, Elīna (2014). Arheoloģiskie izrakumi Rubiķu sila kapulaukā 2012. gadā un ģeoloģiskie pētījumi tā tuvākajā apkārtnē 2013. gadā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012.–2013. gadā*. Sast. Juris Urtāns, Ingrida Līga Virse. Rīga: Nordik, 42.–48. lpp.

- Guščika, Elīna (2017). Rubiķi Cemetery in the Context of the East Latvian and East Lithuanian Barrows. *Lietuvos Archeologija*, T. 43. Ats. red. Laurynas Kurila. Vilnius, pp. [143]–173.
- Hackwitz, Kim von; Lindholm, Karl-Johan (2015). Landscapes of Mortuary Practices. In *Ancient Death Ways. Proceedings of the Workshop on Archaeology and Mortuary*. Ed. by K. Hackwitz, R. Peyroteo-Stjerna. Uppsala Universitet, pp. 143–166.
- Hausmann, Richard (1896). Einleitung zur Abtheilung Archäologie. *Katalog der Ausstellung zum X. Archäologischen Kongress in Riga 1896*. Riga: W. F. Häcker, S. IX–LXXXV.
- Hollander, Bernhard Albert (1904). Bericht über eine zweite Ausgrabung am Assar-See (Kirchspiel Nitau). *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1903*. Riga, S. 101–108.
- Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide. Projekta apraksts. Accessible at: <https://lka.edu.lv/lv/petnieciba/petijumu-projekti/valsts-petijumu-programmas/identitasu-ainavas-vesture-kultura-un-vide/> (viewed 10.04.2023).
- Indriksone, Arta; Ķepīte, Alise; Doniņa, Inga; Ceriņa, Aija; Kalniņa, Laimdota; Pāparde, Līga; Dreimanis, Jānis (2017). Talsu un Vilkmuižas ezeru nogulumu raksturojums. Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātnes: referātu tēzes. Latvijas Universitātes 75. zinātniskā konference. Rīga: Latvijas Universitāte, 40.–46. lpp.
- Indriksone, Arta; Ķepīte, Alise; Doniņa, Inga; Ceriņa, Aija; Kalniņa, Laimdota; Pāparde, Līga; Dreimanis, Jānis (2018). Paleoklimatisko apstākļu izmaiņas holocēnā Talsu apkārtnē. Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātnes: referātu tēzes: Latvijas Universitātes 76. zinātniskā konference. Rīga: Latvijas Universitāte, 89.–92. lpp.
- Kruse, Fridrich Karl Hermann von (1842). *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der christlichen Religion in der Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements*. Dorpat.
- Kupffer, Karl Reinhold (1928). Organische Reste aus vorgeschichtlichen Grabstätten in Kurland. Vāle, Ernsts. *Izrakumi Rucavā un Bauskā* = Wahle, Ernst. *Die Ausgrabungen in Rutzau und Bauske*. Rīga: Pieminekļu valde, 65.–73. lpp. (Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Arhaioloģijas raksti. 1. sēj., 2. daļa.)
- Ķepīte, Alise; Doniņa, Inga; Ceriņa, Aija; Kalniņa, Laimdota (2016). Vilkmuižas ezera nogulumu pētījumu rezultāti. Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātnes: referātu tēzes: Latvijas Universitātes 74. zinātniskā konference. Rīga: Latvijas Universitāte, 356.–358. lpp.
- Lang, Valter (2005). Archaeological cultures and ethnic history: some examples from the East Baltic Early Iron Age. In: *Interarchaeologia, 1. Culture and Material Culture. Paper from first theoretical seminar of Baltic archaeologists (BASE) held at the University of Tartu, Estonia, October 17th–19th, 2003*. Tartu; Riga; Vilnius, pp. 11–28.
- Meinerts, Jānis (2021). *Āraišu un Bricu ezeru mikroreģionu telpiskā struktūra no 5. līdz 13. gadsimtam*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

- Meinerts, Jānis (2022). Āraišu mikroreģiona arheoloģiskās ainavas rekonstrukcija. *Arheoloģija Baltijā 21. gs. sākumā: jaunākie pētījumi, aktuālās diskusijas un mūsdienu izaicinājumi*. Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences Arheoloģijas sekcijas referātu kopsavilkumi. Rīga: LU Vēstures un filozofijas fakultāte, 13.–14. lpp.
- Melluma, Aija; Lenerte Mirdza (1991). *Ainava un cilvēks*. Rīga: Avots.
- Milgrāve, Ildze (2022a). *Tērvetes reģiona kultūrainavas attīstība dzelzs laikmetā un viduslaikos*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Milgrāve, Ildze (2022b). *Tērvetes reģiona kultūrainavas attīstība vēlajā dzelzs laikmetā. Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII*. Sast. Ginta Ieva Bikše. Rīga.
- Moora, Harri (1938). *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 N. Chr. – II. Teil: Analyse*. Tartu, S. 593–599.
- Moora, Harri (1952). *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Mugurēvičs, Ēvalds (1987). Pūres Zviedru kapulauks. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 15. Rīga, 56.–67. lpp.
- Pāvilāne, Velta (1990). Rakstītos vēstures avotos minētās 13. gs. apdzīvotās vietas Ventavā. *Latvijas Universitātes zinātniskie raksti*, 18.–42. lpp.
- Pāvilāne, Velta (1994). Rakstītos vēstures avotos minētās apdzīvotās vietas Kurzemē 13. gadsimtā (Miera Kurša). *Arheoloģija un etnogrāfija*, 16. Rīga, 151.–160. lpp.
- Puusepp, Liisa; Kangur, Mihkel (2010). Linking diatom community dynamics to changes in terrestrial vegetation: a palaeolimnological case study of Lake Ķūži, Vidzeme Heights (Central Latvia). *Estonian Journal of Ecology*, 59, pp. 259–280.
- Radiņš, Arnis (1983). Par uzkalniņu senkapu izplatību, situāciju un ārējām pazīmēm latgaļu teritorijā 2. g. t. pirmajā pusē. *Latvijas PSR vēstures problēmas*. Rīga, 53.–57. lpp.
- Radiņš, Arnis (1999a). *10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi*. Rīga: N.I.M.S.
- Radiņš, Arnis (1999b). *Latgaļi*. Rīga, N.I.M.S.
- Riekstiņš, Hugo (1935). *Latviešu kapu tipi un apbedīšanas parašas dzelzs laikmetā*. Rīga: L. ū. Studentu padomes grāmatnīcas izdevums.
- Schilling, Karl (1901). Bericht über eine Ausgrabung am Assar-See (Kirchspiel Nitau). *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1900*. Rīga, S. 183–186.
- Shnore, Elvira; Zeiid, Teodor (1957). *Nukshinskii mogil'nik*. Materialy i issledovaniia po arheologii Latviiskoi arheologii. T. 1. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR.
- Simniškūtē, Andra (2009). Memory and identity: Genuine or fake? Once more on the question of the “Selonian” culture. *Interarchaeologia*, 3. *Memory, society, and material culture. Papers from the Third Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Latvia, October 5–6, 2007*. Rīga; Helsinki; Tartu; Vilnius, pp. 99–110.

- Šimniškytė, Andra (2013). *Geležies amžius Sėloje*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Stepiņš, Pēteris (1939). Senkapi "Liepu kalnā" Rubas pag. Rūsīšos–Debešos, Jelgavas apr. *Senatne un Māksla*, 1, 48.–63. lpp.
- Stivrins, Normunds; Liiv, Merlin; Brown, Alex D.; Banerjea, Rowena Yvonne; Heinsalu, Atko; Veski, Siim (2019). Investigating the impact of anthropogenic land use on a hemiboreal lake ecosystem using carbon/nitrogen ratios and coupled-optical emission spectroscopy. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 518, pp. 1–19.
- Stivrins, Normunds; Doniņa, Inga; Auns, Muntis; Blaus, Ansis; Liiv, Merlin; Steinberga, Dace; Jasiunas, Nauris; Grudzinska, Ieva (2023). Anthropogenic impact on a seacoast landscape during the last 1300 years in central Latvia, Northeastern Europe. *Geoarchaeology*, 38, pp. 466–481.
- Stivrins, Normunds; Brown, Alex; Reitalu, Triin; Veski, Siim; Heinsalu, Atko; Banerjea, Rowena Yvonne; Elmi, Kati (2015). Landscape change in central Latvia since the Iron Age: multi-proxy analysis of the vegetation impact of conflict, colonization and economic expansion during the last 2,000 years. *Vegetation History and Archaeobotany*, 24, pp. 377–391.
- Šnore, Elvīra (1985). *Kivtu kapulauks*. Rīga: Zinātne.
- Šnore, Elvīra (1993). *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*. Rīga: Zinātne.
- Šturms, Eduards (1934). Kursas aizvēstures problēmas. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 7–8, 2.–10. lpp.
- Šturms, Eduards (1935). Talsu novada aizvēsture. *Talsu novads*. Pirmā grāmata. Talsu un Tukuma studentu biedrības izdevums, 88.–114. lpp.
- Urtāns, Juris (2013). Slates sila arheoloģiskie pieminekļi un to izzināšanas gaita. *Slate un Slates sils. Folklorā un arheoloģijā*. Atb. red. Juris Urtāns. Rīga: Nordik, 22.–46. lpp.
- Urtāns, Juris (2015). *Ķīšukalns. Ludza pirms Ludzas*. Rīga: Nordik.
- Urtāns, Vladislavs (1970). Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.–9. gs. *Arheoloģija un Etnogrāfija*, 9. Rīga, 61.–85. lpp.
- Vasks, Andrejs (1988). Arheoloģijas pieminekļu aizsardzība un pētniecība Liepājas rajonā. *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 31.–44. lpp.
- Vasks, Andrejs (2000). Daži agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku sociālās interpretācijas jautājumi. *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979)*. Rīga: N.I.M.S., 45.–51. lpp. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 7).
- Vasks, Andrejs (2001). Apdzīvotība Sēlpils mikrorajonā bronzas un dzelzs laikmetā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 29.–53. lpp.
- Vasks, Andrejs (2012). Vendu jautājums Latvijas aizvēsturē. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 26. Rīga: Zinātne, 105.–112. lpp.
- Vāle, Ernsts (1928). *Izrakumi Rucavā un Bauskā = Wahle, Ernst. Die Ausgrabungen in Rutzau und Bauske*. Rīga: Pieminekļu valde. (Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Arhaioloģijas raksti. 1. sēj., 2. daļa).

- Vilcāne, Antonija (1999). Dubnas baseina apdzīvotība dzelzs laikmetā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 5.–26. lpp.
- Vilcāne, Antonija (2013). Zemes un tautas Latvijā 9.–12. gadsimtā. *Latvieši un Latvija*. I sēj. *Latvieši*. Galv. red. Jānis Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 84.–113. lpp.
- Virse, Ingrīda (2008). Rucavas Mazkatužu kapulauka izpētes vēsture. *Pētījumi kuršu senatnē*. Rīga: N.I.M.S., 9.–19. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 14).
- Zariņa, Anna (1996). Libieši Daugavas lejtecē. Ieskats arheoloģiskajā materiālā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 4/5, 121.–128. lpp.
- Zariņa, Anna (2006). *Salaspils Laukskolas kapulauks*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zelčs, Vitālijs (zin. red.) (2018). *Latvija. Zeme, daba, tauta, valsts*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Zemītis, Guntis (2004). Gaideļu-Viduču kapulauka vieta Jaunsvirlaukas un Salgales (Sidrabenes) pagasta arheoloģisko pieminekļu kontekstā. *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Sast. Ritvars Ritums. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 181.–194. lpp. (Latvijas Vēstures muzeja raksti, Nr. 10).
- Zemītis, Guntis (2004). *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Zemītis, Guntis; Vasks, Andrejs u. c. (2021) Latvijas arheoloģijas vēsture. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Atb. red. Gunita Zariņa, Andrejs Vasks. Rīga: Zinātne, 93.–106. lpp.

APBEDĪŠANAS AINAVA 1.–12. GADSIMTĀ: GALVENIE JAUTĀJUMI, PIEEJAS UN METODES LATVIJAS DZELZS LAIKMETA PĒTNIECĪBAS VĒSTURĒ

Elīna Guščika

Mg. hist., vecākā eksperte, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: aizvēstures un vēsturisko laiku arheoloģija, agrais dzelzs laikmets
Baltijas reģionā

Valdis Bērziņš

PhD, vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: ainavu un vides arheoloģija, kokogļu analīze, arheoloģiskā
apzināšana

Inga Doniņa-Kalniņa

Mg. hist., zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: aizvēstures un vēsturisko laiku arheoloģija, vēlā dzelzs laikmeta un
viduslaiku kuršu apbedīšanas tradīcijas, apbedīšanas ainava

Aija Ērkšķe

Mg. hist., vecākā eksperte, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: vidējais un vēlāis dzelzs laikmets Latvijā, sociālā arheoloģija,
bioarheoloģija, kvantitatīvās metodes arheoloģijā

Normunds Stivriņš

Dr. geol., profesors, vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: paleoekoloģija, kvartāra ģeoloģija, paleolimnoloģija,
ģeoarheoloģija, pēdējo 15 000 gadu ainavas un klimata rekonstrukcija Latvijas teritorijā

Antonija Vilcāne

Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: aizvēstures arheoloģija, vidējā un vēlā dzelzs laikmeta latgaļu
apbedīšanas tradīcijas

Guntis Zemītis

Dr. hist., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: vēlāis dzelzs laikmets Baltijas reģionā, dzelzs laikmeta zemgaļu
apbedīšanas tradīcijas, valstiskuma veidošanās

Arheoloģijā ainava tiek pētīta kā kultūras, sociālā un vides dinamika, kas vienlaikus gan ietekmē cilvēka domāšanu, gan ir tā darbības rezultāts. No šādas perspektīvas raugoties,

arī kapulauku ierīkošana ir cilvēka izvēles rezultāts attiecībā pret apkārtējo vidi, veidojot īpašu apbedīšanas ainavu. Latvijas dzelzs laikmeta historiogrāfijā šī kopumā ir maz pētīta tēma, tomēr laika gaitā izsekojama nemitīga priekšstatu pilnveidošanās – gan jautājumu loka paplašināšanās no vienkārša kapulauku vietas situācijas apraksta līdz to nozīmes analīzei ainavā, gan lietoto pieeju un metožu pieaugoša daudzveidība no vienkārša apkārtnes vērojuma līdz starpdisciplināriem pētījumiem un dažādām datu analīzes iespējām.

Atslēgas vārdi: kapulauki, apbedīšanas ainava, dzelzs laikmets, Latvijas teritorija, historiogrāfija

Kopsavilkums

Apbedījumu vietas ir vienas no visplašāk pētītajām arheoloģiskajām liecībām, kas ļāvušas risināt visdažādākos ar aizvēsturi un vēsturiskajiem laikiem saistītus jautājumus, tostarp pievērsties atsevišķiem apbedīšanas ainavas aspektiem.

Ainava ir saistīta gan ar objektīvu dabas realitāti – vidi ar tai raksturīgiem dabas apstākļiem un veidojumiem, gan ar cilvēka uztveri. Otrajā gadījumā tā skatāma kā cilvēku izveidota sistēma, kas funkcionē un attīstās sabiedrības vajadzībām. Arī arheoloģijā ainava tiek skatīta kā kultūras, sociālā un vides dinamika, kas vienlaikus gan ietekmē cilvēka domāšanu, gan ir cilvēku darbības ietekmēts rezultāts. Tas neizbēgami liek arī uz kapulauku vietu izvēli un izveidošanu skatīties kā uz apzinātu cilvēka izvēli attiecībā pret apkārtējo vidi, radot īpašu apbedīšanas ainavu (*mortuary landscape*).

Raksta mērķis ir izpētīt, kā arheoloģiskajā literatūrā skatīti un interpretēti Latvijas teritorijas kapulauki apkārtējās ainavas kontekstā dzelzs laikmetā, aptverot periodu no 1. līdz 12. gadsimtam, kad jau skaidri izdalās noteikti apgabali ar atšķirīgu apbedīšanas ainavu. Uzmanība vērsta tieši uz 1.–12. gadsimta kapulauku situāciju dzelzs laikmeta apkārtējā ainavā, neskatot kapulauku iekšējo struktūru (kapu izvietojumu kapulaukā, to orientāciju u. tml.). Pētījumā izdalīti galvenie ar šo tēmu saistītie jautājumi, izpētes pieejas un metodes no apbedījumu vietu arheoloģijas pirmsākumiem līdz mūsdienām, mēģinot izsekot dzelzs laikmeta apbedīšanas ainavas izpētes izmaiņām un attīstībai laika gaitā, iezīmējot dažādos periodos aktuālos pētījumu virzienus un tendences.

Dzelzs laikmeta kapulaukiem apkārtējās ainavas kontekstā tiek pievērta uzmanība jau kopš 19. gadsimta, kad aizsākās plašāka un sistemātiskāka Latvijas teritorijas arheoloģisko pieminekļu izpēte. Lielākoties šis jautājums ir skatīts pastarpināti, tomēr līdz pat mūsdienām var izsekot, kā, uzkrājoties arheoloģiskajam materiālam un ienākot arheoloģijā starpdisciplināriem pētījumiem, jaunām arheoloģisko datu analīzes pieejām un metodēm, pilnveidojas priekšstati par dzelzs laikmeta apbedīšanas ainavu.

Galvenie skatītie jautājumi saistās ar kapulauku vietas izvēli un to situāciju attiecībā pret citām arheoloģiskajām vietām. Līdz pat 20. gadsimta 20. gadiem secinājumi par Latvijas teritorijas 1.–12. gadsimta apbedīšanas ainavu balstīti uz arheoloģiskā materiāla apskatu un vispārīgiem vides vērojumiem, arī pieņēmumiem (kas lielākoties skaidrojams ar arheoloģisko datu nepilnīgo klāstu). Tikai atsevišķos gadījumos mēģināts skaidrot

viena vai otra reģiona apbedīšanas ainavas rašanos, pamatā interpretējot konkrētu apbedīšanas veidu sociālā kontekstā. Arī vēlākos apbedīšanas ainavas pētījumos joprojām dominē arheoloģiskā materiāla analīze saistībā ar apkārtējās vides un ainavas novērojumiem, taču detalizācija jau ir daudz lielāka. Mēģināts analizēt dažādas likumsakarības gan plašāku etnokulturālu grupu kapulauku izplatības areālos, gan atsevišķos mikroreģionos, rast tām skaidrojumu, piemēram, centra–perifērijas, sakrālās–profānās telpas, apbedījumu vietu simboliskās nozīmes u. c. kontekstos. Jau 20. gadsimta 20. un 30. gados atsevišķos gadījumos tiek izmantoti arī vispārīgi Baltijas reģiona ģeoloģijas pētījumi, mēģinot pietuvoties Latvijas teritorijas 1.–12. gadsimta vides un dabas ainavas raksturojumam un tādējādi pēc iespējas precīzāk skaidrot apbedījumu vietu izvēles priekšnoteikumus un apkārtējās ainavas pārveidi kapulauku ierīkošanas gaitā. Paleobotāniskie pētījumi un metodes dzelzs laikmeta apbedīšanas ainavas rekonstrukcijās arvien lielāku lomu ieņem tieši pēdējās divās desmitgadēs, un tie saistās gan ar konkrētu apbedījumu vietu, gan dažādu Latvijas reģionu vides un dabas ainavas izpēti, ļaujot arheologiem detalizētāk analizēt arī apbedīšanas ainavu atsevišķos mikroreģionos.

Arheoloģiskā materiāla izvērtēšanas un interpretācijas nolūkā kapulauki tiek kartografēti un šādā veidā skatīti gan apkārtnes arheoloģisko vietu un atradumu, gan dažādu dabas objektu (kalnu, upju, ezeru u. c.), gan ģeoloģijas (augšnes), gan vēsturiskās ģeogrāfijas kontekstā. Pēdējās desmitgadēs apbedīšanas ainavas analīzē arvien plašāk tiek izmantoti ĢIS rīki, kas pētījumos ļauj iekļaut daudzpusīgus telpiskās analīzes datus, veidojot objektu novietojuma un blīvuma, vietu pārredzamības u. c. modeļus, iezīmējot arvien jaunus aspektus tēmas izpētē.

Saņemts / Submitted 30.06.2023.

Acknowledgements / Pateicības

The article has been prepared within the frame of the Latvian Council of Science Fundamental and Applied Research Project "Burial practices in the landscape: present-day Latvia in the Iron Age (AD 1–1200)" (Izp-2021/1-0163, principal investigator: Guntis Zemītis).

© 2024, Elīna Guščika, Valdis Bērziņš,

Inga Doniņa-Kalniņa, Aija Ērkšķe, Normunds Stivriņš,

Antonija Vilcāne, Guntis Zemītis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DZĪVĀS IZSTĀDES RĪGĀ 19. GADSIMTA PĒDĒJĀS UN 20. GADSIMTA PIRMAJĀS DESMITGADĒS

Ilze Boldāne-Zeļenkova

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Zinātniskās intereses: etniskā citādība, dzīvās izstādes Latvijā 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā, etnogrāfijas vēsture

19. gadsimta otrajā pusē un laikā līdz Pirmajam pasaules karam mūsdienu Latvijas galvaspilsētas Rīgas kultūras norišu kalendārā atrodams plašs etnisko grupu un dīvaiņu (frīku) izrāžu piedāvājums. Izmantotais avotu materiāls – preses izdevumi, afišas un memuārliteratūra – šajā laika posmā liecina par vairāk nekā 40 dzīvo izstāžu ekspozīcijām. Eiropas un pasaules apritē esošo šī žanra izpildītāju pieejamību rīdzinieku un pilsētas viesu izklaidei nodrošināja Rīgas atrašanās nozīmīgu satiksmes ceļu krustpunktā, vairāku kultūru ietekmē un etnogrāfiskās izklaides industrijas uzņēmumu sakaru tīklojumā. Rakstā sniegts ieskats Rīgā demonstrēto “eksotisko” šovu piedāvājumā, aplūkojot to saikni ar laikmetam raksturīgajiem priekšstatiem par rasēm un evolūciju.

Atslēgas vārdi: etnogrāfiskās izstādes, dīvaiņu izrādes, eksponētā citādība, “dzīvie ekspozīti”, modernitāte, Rīga

levadam: kas bija dzīvās izstādes?

Ilgais 19. gadsimts nesa nozīmīgas izmaiņas sabiedrības struktūrā, vērtībās, zināšanās un izvēlēs. Pārmaiņas notika arī sabiedrības izklaides ieradumos, ko veicināja plašais, katra gaumei un ienākumiem atbilstošais piedāvājums. Tās skāra arī Krievijas impērijas sastāvā esošo Latvijas teritoriju. Pateicoties laikmetīgai satiksmes infrastruktūrai un izklaides industrijas sakariem, tobrīd mūsdienu Latvijas galvaspilsētā viesizrādēs piestāja daudzi, ja ne visi, ceļā uz Sanktpēterburgu esošie dažādu žanru mākslinieki¹ un trupas, to skaitā tās, kuru

1 Panteniusa 1997, 50.

pamatdarbība saistījās ar citādības eksponēšanu. Brīnumu kabineti (*cabinets of curiosities, Kunstkammern*) un panoptiki,² dzīvās izstādes un izrādes vilināja skatītājus, jo modernā sabiedrība alka tikt pārsteigta, gūt nepieredzētas izjūtas un elpu aizraujošas emocijas.³ Publika ziņkārību īpaši saistīja ārējā citādība – cilvēku fiziskās, sociālās un dzīvesveida atšķirības, ko skaidroja tobrīd attīstošos rasu⁴ un evolūcijas⁵ teoriju vai to interpretāciju ietvarā. Pieaugošais sabiedrības pieprasījums pēc minētā satura tika apmierināts, izmantojot tobrīd ļoti populāro kultūras komunikācijas formu – izstādi,⁶ tai skaitā koloniālās politikas⁷ ietekmē promotētās dzīvās izstādes (*live / living exhibitions*) jeb “eksotiskos” šovus, kas bija iecerēti gan kā izklaidējoši, gan kā izglītojoši pasākumi ar neeiropiskas cilmes personu vai cilvēku ar fiziskām vai garīgām nepilnībām iesaisti.

20. gadsimta vidū dzīvās izstādes izzuda no izklaides industrijas piedāvājuma. Tā noteica gan kino un tūrisma jomu uzplaukums, gan sabiedrības spiedienu, uzsverot šīs norises antihumāno iedabu. Tā paša gadsimta nogalē dzīvās izstādes kļuva par zinātnieku izpētes objektu. Cilvēka ķermeņa eksponēšana,

2 Panoptiks (panoptikum) [gr. pan ‘visi’ + optikos ‘redzams’] – neparastu objektu, vaska figūru krātuve, muzejs. Baldunčiks 2003, 554.

3 Bruckner 1999.

4 Rase – viens no kritērijiem klasifikācijas sistēmās, ko 18. un 19. gs. izstrādāja dabaszinātnieki (Fransuā Bernjē – *François Bernier*, 1620–1688; Kārlis Linnejs – *Carl Linnaeus*, 1707–1778; Johans Frīdrihs Blumenbahs – *Johann Friedrich Blumenbach*, 1752–1840; Semjuels Džordžs Mortons – *Samuel George Morton*, 1799–1851 u. c.), cenšoties rast objektīvu kritēriju sistēmu dabai un cilvēkiem. Šī klasifikācijas sistēma, ko mūsdienu ģenētikas pētījumi ir atspēkojuši un noraidījuši, paredzēja cilvēku iedalījumu vairākās lielākās grupās pēc viņu fiziskajām un sociālajām pazīmēm – ādas krāsa, galvaskausa izmēri, ģeogrāfiskā izcelsme. Rasēm tika piedēvētas arī noteiktas prāta spējas un uzvedība. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/race-human> (skatīts 30.01.2022.).

5 Evolūcija – atsevišķu rasu pārstāvji iezīmēja prototipus evolūcijas taisnē. Evolūcijas teorija – Čārlza Darvina (*Charles Darwin*, 1809–1882) izstrādātā teorija bioloģijā, kas paredz, ka visi augi, dzīvnieki un citas dzīvas būtnes uz Zemes savu mūsdienu veidolu un īpašības ir ieguvuši caur to prototipu modifikācijām vairākās paaudzēs. 19. gs. vidū evolūcijas teorijas publicēšana pavēra citu izpratni par cilvēku daudzveidību. Tā radīja jaunu skatījumu uz melnādaino cilvēku (domājams) iedzimtā stāvokļa cēloņiem. Līdz 19. gs. 60. gadiem bez šaubām tika pieņemta melnādaino iedzīvotāju primitivitāte. Faktiski melnādainais bija kļuvis par jauno mežoni, izspiežot indiāņus un īrus, un ideoloģija sludināja, ka mežonīgums ir viņiem raksturīgs un nemainīgs. Pieejams: <https://www.britannica.com/science/evolution-scientific-theory> (skatīts 30.01.2022.); sk. arī: McLean 2012, 601; Wortman 2014, 47–70.

6 Hoffenberg 2001.

7 Blanchard et al. 2008; Harrison 2019, 37–84; Wortman 2014, 47–70; Pels 1997, 163–183.

akcentējot kultūras noteiktās rases, ķermeņa nepilnību un dzimuma atšķirības,⁸ kas vizuāli un caur stāstu par tām veidoja un nostiprināja stereotipus, ir bijusi vēsturnieku, etnologu un antropologu uzmanības lokā. Atsevišķos pētījumos gan dīvaiņu (*freak shows*), gan etniskās izstādes (*ethnic shows*) analizētas kā vienota, laikmeta ietekmēta kultūras izpausme, kurā, izmantojot daudzveidīgus, nekomplementārus apzīmējumus – “mežoņi”, “briesmoņi”, “kanibāli”, “pasaulē neglītākā sieviete” u. tml. –, atbildēts uz modernitātes kāri pēc sensācijas, stigmatizēta eksponētā joma un veidots pamats mūsdienu sabiedrībā eksistējošiem aizspriedumiem.

Cilvēku ķermeņu eksponēšanai pēc rases un kultūras pazīmēm Rietumvalstu historiogrāfijā ieviesti un paralēli lietoti vairāki nosaukumi – cilvēku zoodārzi (*Human Zoos*), etnogrāfiskās izstādes (*ethnographic exhibition*), etniskās izrādes (*ethnic shows*).⁹ Vācijā izmanto apzīmējumu tautu izstādes (*Völkerschauen*),¹⁰ bet Francijā – arī dzīvās bildes (*Tableaux vivants*). Historiogrāfijā plašākās diskusijas raisījās par nosaukuma *Human Zoos* lietojumu¹¹ – no pārliecinātiem tā aizstāvjiem, galvenokārt franču zinātniekiem, kas caur to uzsver šo izrāžu koloniālo izcelsmi un antihumāno raksturu,¹² līdz tā kritizētājiem, kas akcentē rīcības spējas (*agences*) klātbūtni aktieru izvēlē piedalīties izrādēs,¹³ kā arī tiem, kas izmanto šo apzīmējumu bez noteiktas konotācijas.¹⁴ Termina izvēlē franču zinātnieki vadījās pēc pasākuma norises vietas. Rietumeiropas valstīs tie galvenokārt bija zooloģiskie dārzi,¹⁵ kas eiropiešiem tīri fiziski lika skatīties no augšas uz padziļinājumā izvietotajiem un aiz mūra sienas esošajiem “eksotiskajiem dzīvajiem eksponātiem”. Līdz ar to franču vēsturnieku darbos ļoti klātesošs ir koloniālisma un rasisma diskurss. Raksta autore piekrīt termina “etnogrāfiskās izstādes” vai “etniskās izstādes” lietojumam, ko pārstāv vācu etnoloģe Hilke Thode-Arora. Zinātniece ir pētījusi gan vācu uzņēmēja Karla Hagenbeka (1844–1913) saza-
roto etnogrāfisko industriju,¹⁶ kam bija sakari Rīgā, gan dzīvo izstāžu dalībnieku

8 Andreassen 2015; Garland-Thomson 1996; Garland-Thomson 1997; Půtová 2018, 91–102; Staszak 2015, 626–643.

9 Par termina ieviešanu sk.: Czarnecka 2018, 195–196.

10 Tautu izstādes – tulkotājas Lizetes Skalbes (1886–1972) piedāvājums terminam *Völkerschauen*, kas izmantots darbā Hagenbeks 1943, 39.

11 Czarnecka 2018, 195–196; Sánchez-Gómez 2013.

12 Blanchard et al. 2008.

13 Thode-Arora 2021, 45.

14 Kontler 2020, 173–174.

15 Rothfels 2002.

16 Thode-Arora 1989.

samoiešu dzīvesstāstus,¹⁷ un pierādījusi, ka dzīvo izstāžu uzplaukuma posmā aktieri nebija beztiesiski subjekti, viņus ar impresāriju saistīja savstarpēji noslēgtā līgumā atrunātās tiesības un pienākumi.

Izrietoši no skatījuma uz etniskajām izstādēm kā koloniālisma instrumentu¹⁸ (t. i., veids kā propagandēt koloniālās politikas materiālos un apgaismības darba ieguvumus – nest izglītību un Dieva vārdu “dzīvo eksponātu” sabiedrībā, kur, kā skatītāji par to varēja “pārliecināties” paši, tas ļoti nepieciešams) pētnieki pievērsušies arī to klātbūtnes analīzei Pasaules sasniegumu izstādēs (EXPO, World's Fairs).¹⁹ Kopš iedibināšanas 19. gadsimta vidū līdz pat 1958. gadam rasu un kultūras atšķirību demonstrācija bija neatņemama EXPO sastāvdaļa. Pasākumā, kurā koloniālās lielvalstis rādīja savus sasniegumus, izgudrojumus un ieguvumus, līdzās dabas resursiem eksponēti arī kolonizēto zemju iedzīvotāji. Viņi reprezentēja pakļauto sabiedrību daudzveidīgās kultūras, kam eksponētāji saskaņā ar savām zināšanām un priekšstatiem centās piemeklēt atbilstošu vietu sociālās evolūcijas gaitā,²⁰ ar ko tās asociēt. Tā, piemēram, 1909. gadā Sietlā (ASV) notikušajā Aļaskas, Jukonas un Klusā okeāna ekspozīcijā (*Alaska-Yukon-Pacific exposition*) Filipīnu salu iedzīvotāji – igoroti – tika eksponēti kā bronzas laikmeta sabiedrība²¹ (atstāstījums par pasaules izstādēs redzēto ir atrodamas arī aplūkojamā laika posma latviešu preses izdevumos²²). Arī dīvaiņu izrāžu pētnieki²³ norāda uz evolūcijas jautājuma ietveršanu citādos demonstrējošo pasākumu reklāmā, kur viņi pozicionēti kā “zudušais posms” stāstā par cilvēku sugas attīstību. Visbiežāk tas

17 Thode-Arora 2014.

18 Blanchard et al. 2008; Harrison 2019, 37–84; Wortman 2014, 47–70; Pels 1997, 163–183.

19 Auerbach, Hoffenberg 2008; Abbattista 2014.

20 19. gs. otrajā pusē viens no vadošajiem virzieniem etnoloģijā un kultūras antropoloģijā bija evolucionisms. Tā pamatideja balstījās uzskatā par noteiktām likumsakarībām kultūras attīstībā, ar kurām saskaras visas tautas. Tautu kultūras atšķirības nosaka tautu atrašanās dažādos sabiedrības vēsturiskās attīstības (sociālās evolūcijas) posmos. Pamatlicēji – Edvards Teilors (*Edward Tylor*, 1832–1917), Luiss Henrijs Morgans (*Lewis Henry Morgan*, 1818–1881), Džons Maklenans (*John McLennan*, 1827–1881), Džeimss Freizers (*James Frazer*, 1854–1941) un citi. Vairāk sk.: Carneiro 2003; Vermeulen 2015.

21 Informācija par šo grandiozo notikumu mūsdienu Vašingtonas Universitātes teritorijā un fotogrāfijas, kas atspoguļo igorotu pozicionējumu tajā, pieejamas: Washington University, the Allen South Library, Special Collections PH Coll 756.35.

22 Lietu rādīšana Londonas pilsētā. *Latviešu Avīzes*, 14.06.1851., Nr. 24, 1.–3. lpp.; Piedzīvojums Vīnē un citur. *Mājas Viesis*, 13.10.1873., Nr. 42, 334.–335. lpp. Gājiens pa pasaules izstādi un tās apkārtni. *Balss*, 28.06.1900., Nr. 26, 1. lpp.

23 Pūtová 2018, 96.

skāra ar hipertrihozi²⁴ vai mikrocefāliju²⁵ sirgstošos “dzīvos eksponātus”. Ja pirmie šim mērķim derēja pārliekā ķermeņa apmatojuma dēļ, tad otro “piemērotība” atrodama viņu īpašajā galvaskausa formā.

Dzīvo izstāžu fenomena analīze ietver arī tajās iesaistīto personību – “dzīvo eksponātu” un impresāriju – dzīvesstāstu vai trupu ceļojumu izpēti. Visvairāk izpētītu biogrāfiju un biogrāfisku pētījumu veltīts dīvaiņu izrāžu aktieriem,²⁶ to skaitā Rīgā bijušajiem Siāmas dvīņiem Čengam un Engam Bunkeriem²⁷ un Hulijai Pastranai.²⁸ Autobiogrāfijas un biogrāfiski pētījumi par izrāžu rīkotājiem, tostarp vācieti Karlu Hagenbeku (*Carl Hagenbeck*, 1844–1913)²⁹ vai amerikāni Finiasu Teiloru Bārnumu (*Phineas Taylor Barnum*, 1810–1891),³⁰ lieliski ilustrē izklaides industrijas darbību aplūkojamā laika posmā un dzīvo izstāžu aizkulises: no ieceres līdz realizācijai un iespējami lielas peļņas iegūšanai. Šādi uzzinām, ka Centrāleiropas kontekstā nozīmīgākais spēlētājs Karls Hagenbeks, kurš kā zooloģiskajiem dārziem, tā etnogrāfiskajām izstādēm (viņš tās dēvēja par antropoloģiski zooloģiskām izstādēm³¹) uzstādīja prasību pēc iespējami autentiskākas vides. Līdz ar to viņa etnogrāfiskā industrija piedāvāja dzīvās izstādes, kurās bija aplūkojami etnisko grupu pārstāvji tiem raksturīgo sadzīves, etnogrāfisko priekšmetu, floras un faunas ieskauci. Tā Karla brāļa Džona Hagenbeka (*John Hagenbeck*, 1866–1940) uz Rīgu atvestā singalu trupa pilnībā atbilda priekšrakstiem un, kā rakstīja vietējā presē, tajā ietilpa pat ziloņi. Šo ideju pārņēma arī citi impresāriji. Autentiskums kā dzīvās izstādes iezīme ir pavēris jaunu virzienu “eksotisko” šovu pētniecībā. Par šo jautājumu, kā arī par Eiropas muzeju kolekcijās esošo, no dzīvajām izstādēm nākušo etnogrāfisko priekšmetu nākotni

24 Hipertrihoze – pārmērīgs patoloģisks apmatojums, kas var būt lokalizēts vai aptvert visu ķermeni. Hipertrihoze ir saistīta ar tādiem traucējumiem kā anoreksija, atkārtotas ādas traumas, sistēmiskas slimības, vielmaiņas slimības un noteiktu zāļu un ķīmisko vielu iedarbība. Ļoti retos gadījumos traucējumi rodas dzimšanas brīdī. Pieejams: <https://www.britannica.com/science/hypertrichosis> (skatīts 30.01.2022.).

25 Mikrocefālija – iedzimts stāvoklis, kad zīdaiņa galva ir mazāka par viņa vecumam un dzimumam raksturīgo izmēru. Mikrocefāliskam indivīdam parasti ir arī samazināta izmēra smadzenes, lai gan to struktūra bieži ir normāla. Pieejams: <https://www.britannica.com/science/microcephaly> (skatīts 30.01.2022.).

26 Bogdan 1990.

27 Bryant Bunker 2001; Huang 2018.

28 Kopania 2019, 27–64; Garland-Thomson 2017, 35–49.

29 Ames 2008; Hagenbeks 1943; Thode-Arora 1989; Thode-Arora 2021, 45–76.

30 Barnum 2017.

31 Hagenbeks 1943, 41. Historiogrāfijā tāpat pastāv uzskats, ka nosaukumu – antropoloģiski zooloģiskās izstādes radījis ASV uzņēmējs Finiass Teilors Bārnums (Blanchard et al. 2008, 5).

Centrālās un Austrumeiropas pētnieki debatēja Rīgā 2023. gada oktobrī notikušajā konferencē.³²

Pētījumi par dzīvo izstāžu ceļojošo trupu iekšējo struktūru, savstarpējām attiecībām un sadarbību ar impresārijiem, kā arī viņu turpmākajiem likteņiem pēc viesizrāžu beigām ir vēl viens virziens eksponētās citādības atklāšanai, kas dod vārdu un piešķir rīcībspēju visiem procesā iesaistītajiem.³³ Tāpat dzīvās izstādes parādās pētījumu tematikā, kas izvērtē antropoloģijas vai medicīnas u. tml. zinātnes jomu vēsturi un zinātniskā rasisma klātbūtni tajā.³⁴ Impresāriji cieši sadarbojās ar zinātniekiem. Sadarbība bija abpusēja: zinātniekiem bija pielaide “dzīvajiem eksponātiem” mērījumu veikšanai, bet viņi savukārt piedalījās ekspozīcijās, pārliecinot auditoriju par aplūkojamā eksemplāra unikalitāti.³⁵ Nereti impresāriji bija zinātnisko biedrību locekļi. Piemēram, Karls Hagenbeks sastāvēja Berlīnes Antropoloģijas, etnoloģijas un aizvēstures biedrībā (*Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*).³⁶ Tāpat zināmi gadījumi, kad kādas etniskās grupas pārstāvis vai divainis “strādāja” par eksponātu zinātnieku publiskajās lekcijās, kas bija populāri pasākumi 19. gadsimtā. Tādi notika arī Rīgā.³⁷

Poļu etnologu Dagnoslava Demska un Dominikas Čarņeckas vadībā sagatavotajā kolektīvajā monogrāfijā³⁸ tiek analizēti etnogrāfisko izstāžu ienākšanas ceļi un eksponēšanas prakses Centrālajā un Austrumeiropā, kā arī diskutēts par to, kā šajās teritorijās esošo impēriju iedzīvotāji, kas pārsvarā paši bija kolonizēti, uztvēra izstādēs demonstrēto. Šis aspekts ir aktuāls arī Latvijas teritorijas un Rīgas kontekstā, kur dzīvo izstāžu vērtējums atšķirās rīdzinieku – vāciešu, krievu un latviešu – uztverē, ko apliecina tēmā izmantotais avotu materiāls – vizuālie avoti, prese un memuārliteratūra.

32 Boldāne-Zeļenkova, Czarnecka 2023.

33 Thode-Arora 2014; Poignant 2004; Lukin 2023, 32; Lindfors 1999.

34 Zinātniskais rasisms – zinātnes tradīcija izmantot bioloģiju ne tikai, lai pierādītu rases pastāvēšanas faktu, bet arī uzsvērtu un izceltu eksistējošās sociālās hierarhijas (Garrod 2006, 54), resp., centieni izmantot zinātnes autoritāti, lai pamatotu rasu aizspriedumus un ideju par baltās rases pārkumu.

35 Kopania 2019, 49.

36 Thode-Arora 2021, 64.

37 1872. gada 20. jūlijā Rīgas Dabaspētnieku biedrība (*Naturforscher-Vereins zu Riga*) organizēja šādu pasākumu ar ģeogrāfa, etnogrāfa un Āfrikas pētnieka Georga Šveinfurta (*Georg August Schweinfurth, 1836–1925*) piedalīšanos (Zur Tages Chronik. *Rigasche Stadtblätter*, 27.07.1872., Nr. 32, S. 8. Georga Šveinfurta lekcijas atreferējumi publicēti vairākos laikraksta *Rigasche Zeitung* 1872. gada jūlija nogaļas numuros). Šo lekciju savā dienasgrāmatā min arī Jūliuss Dēriņš (1818–1898). Dēriņš 2019, 187.

38 Demski, Czarnecka 2021.

Šī raksta mērķis ir sniegt ieskatu par mūsdienās pretrunīgi vērtētā, zināšanas un arī aizspriedumus vairojošā izklaides veida – dzīvo izstāžu – klātbūtni Rīgas kultūrvidē, izceļot to variāciju daudzveidību un vietu rīdzinieku izklaides ieradumos un priekšstatos. Teksta izklāsts strukturēts trijās apakšnodaļās, atklājot kopīgo un atšķirīgo etnisko un dīvaiņu izrāžu organizācijā, eksponēšanas veidā un pieejamībā.

Rīga un dzīvās izstādes

Presē laikabiedru sniegtais apraksts par plašo izkaižu piedāvājumu – cirku, panoptiku, anatomisko muzeju, kinematogrāfu, panorāmu – Kurzemes guberņas pilsētas Jelgavas tirgus laukumā 20. gadsimta sākumā³⁹ ļauj iztēloties, kas tobrīd norisinājās vienā no Krievijas impērijas mērogā nozīmīgākajām pilsētām Rīgā.⁴⁰ Lai gan zināms, ka dzīvās izstādes notikušas arī Dubultos, Cēsīs un Liepājā,⁴¹ vislielākā to koncentrācija tomēr bija mūsdienu Latvijas galvaspilsētā. To ietekmēja kā modernā transporta infrastruktūra, tā vietējo vācbaltiešu ciešie kultūras un ekonomiskie sakari ar tautiešiem vācu zemēs (no 1871. gada Vācu impērijā).⁴²

Aplūkojamā laika posmā Rīgā notika vismaz 18 etnogrāfiskās izstādes, vismaz 25 pasākumi ar dīvaiņu piedalīšanos un vairākas ekspozīcijas panoptikos⁴³ un ceļojošos anatomiskos muzejos⁴⁴ ar dzīvu un nedzīvu (izbāzeņi, vaska figūras, kaulu materiāls) ekspozītiem iesaisti. (1. att.) Salīdzinājumam: Vācijā, kas tiek uzskatīta par vienu no četrām valstīm, kurās bija milzīgs pieprasījums pēc šāda veida izklaides,⁴⁵ laika posmā no 1875. līdz 1930. gadam fiksētas 400 etniskās izrādes.⁴⁶

Par izstāžu norises vietām izvēlētas vairākas adreses Vecrīgā (Iekšrīga, *Innenstadt*), tai skaitā Audēju iela 12 un 18, Basteja laukums, Jēkaba laukums, Kaļķu iela 15 un 20, Lielā Smilšu iela 15, Šķūņu iela 13, Tirgoņu iela 15, Vaļņu

39 No Jelgavas. *Mājas Viesis*, 22.09.1904., Nr. 38, 3. lpp.

40 Oberlenders 2004, 11–30; Ķikuts 2016, 26, 28; Straubergs 2019, 576.

41 Raksta autore sagatavotā dzīvajām izstādēm Latvijā veltītā virtuālā izstāde aplūkojama šeit: <https://dzivasizstades.wixsite.com/divaini>.

42 Boldāne-Zeļenkova 2022b, 55–75.

43 Sludinājums: M. A. Šulca panoptiks un muzejs. *Baltijas Vēstnesis*, 03.06.1891., Nr. 123, 4. lpp.

44 Preišera anatomiskais muzejs. *Rigasche Stadtblätter*, 22.06.1867., Nr. 25, S. 7 (191); Ethnologischen Völker Kabinet. *Rigasche Zeitung*, 24.04.1857., Nr. 94, S. 4.

45 Līdzās Vācijai bija arī Lielbritānija, Francija un Šveice. Blanchard et al. 2008, 29.

46 Dreesbach 2012, 9.

1. att. Preišera anatomiskais muzejs. Plakāts no LU Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un manuskriptu nodaļas

Fig. 1. Prawser's Anatomical Museum. Poster from the Department of Rare Books and Manuscripts of the Academic Library, University of Latvia

iela 30, kā arī tuvumā esošie parki – Ķeizardārzs un Vērmaņdārzs. Tāpat arī Daugavas pretējā krastā esošais Torņakalna parks un Ķeizarmežā 1912. gadā atklātais Rīgas Zooloģiskais dārzs. Norises vietas un līdz ar to arī ieejas maksa raisa jautājumus par šo pasākumu līdzvērtīgu pieejamību visiem rīdziniekiem un pilsētas viesiem,⁴⁷ privileģētākā situācijā izvirzot turīgāko sabiedrības daļu un vācbaltiešus. Norises vietas izvēli noteica ne vien potenciālā auditorija, bet arī citi faktori, tostarp trupas vai ekspozīcijas lielums un izrādes veids – viena aktiera teātris, etnogrāfisks uzvedums vai etnogrāfisks uzvedums un “iedzimto ciemats” (*native village*) ar dzīvnieku iesaisti,⁴⁸ kā arī nepieciešamie rekvizīti. Pilsētas centrā bija aplūkojams viss minētais, un līdzās iepriekš norādītajām adresēm nereti bija redzamas īslaicīgi uzslietas teltis brīnumu kabinetiem vai cirka izrādēm (Vērmaņdārzs un tuvākā apkārtnē) vai plašāki laukumi ar uzslietiem iedzimto ciematiem raksturīgo konstrukciju ēkām (Ķeizardārzs, Vērmaņdārzs).

Dzīvo izstāžu marketingā bija izstrādāta katra detaļa, jo tās, īpaši etnogrāfiskās izrādes, prasīja lielus finansiālus ieguldījumus. Lai naudu atgūtu un strādātu ar peļņu, katram sīkumam izrāžu reklāmās bija nozīme. Aktivitāšu shēma bija pārdomāta, tās ieviešanu nodrošināja dzīvo izstāžu organizētāju darījumu sakari ar vietējiem uzņēmējiem. Daļa impresāriju darbību sāka kā eksotisko dzīvnieku piegādātāji zvērnīcām, cirkiem un zooloģiskajiem dārziem,⁴⁹ viņiem bija izveidojies savs piegādātāju un biznesa partneru tīkls.⁵⁰ Iedibinātie kontakti tika likti lietā arī jaunajā biznesā, irējot pasākumu norises vietas un gādājot par potenciālās auditorijas intereses uzkurināšanu un noturēšanu. Rīgā bijuši vismaz četri etnogrāfiskajā industrijā nozīmīgi impresāriji: Džons Hagenbeks, šveicietis Alberts Urbahs (*Albert Urbach*), anglis Džons Huds (*John Hood*), citviet Vuds (*Wood*)⁵¹ un amerikānis Roberts A. Kanningems (*Robert A. Cunningham*).⁵² Izstāžu organizētāji bija labi informēti par pilsētas kultūras norišu kalendāru. Viņi pieskaņoja viesizrādes datumam, kad pilsētā gaidāms lielāks ļaužu pieplūdums, piemēram, gadatirgiem vai pilsētas svētkiem. Tā 1901. gadā, kad Rīga ar pēc labākajiem

47 Saskaņā ar vēsturnieku pētījumiem par 19. gs. un 20. gs. sākuma dažādām etniskajām grupām piederīgo rīdzinieku sadzīves un izklaides ieradumiem multietniskajā Rīgā eksistēja paralēlas pasaules, saskare starp tām notika galvenokārt darba vidē (Oberlenders 2004, 11–30). Šis jautājums izvērtēts izdevumā JEF publicētajā rakstā Boldāne-Zeļenkova 2022b, 55–75.

48 Blanchard 2008, 4–6.

49 Piemēram, Karls Hagenbeks. Sk.: Hagenbeks 1943, 40–41.

50 K. Hagenbeks ir saistīts arī ar Rīgas Zooloģiskā dārza izveidi.

51 Czarnecka, Demski 2021, 33.

52 Blanchard et al. 2008, 6; Poignant 2004.

EXPO paraugiem ierīkotu izstādi svinēja 700 gadu jubileju, tajā klātesošs bija Dahomejas amazoņu ciemats un performance.⁵³

Rīdzinieki uzzināja par trupas tuvošanos vismaz pāris nedēļu pirms tās ierašanās pilsētā. Vietējos laikrakstos vācu, latviešu, retāk krievu valodā lasāmās ziņas vēstīja par trupas panākumiem iepriekšējās izrādīšanas vietās. Par pasākuma vietu un laiku potenciālos skatītājus informēja avižu pēdējās lappusēs ievietotie sludinājumi un vides reklāmas jeb afišas.⁵⁴ Atsevišķos gadījumos sludinājumus parakstīja trupas vadītājs vai norises vietas izīrētājs, bet nereti tie bija anonīmi. Reklāmas materiāli bija iepriekš sagatavoti un satura ziņā maz atšķirās neatkarīgi no tā, kur tie publicēti – Rīgā, Varšavā, Viļņā vai citviet.

Viesizrāžu laikā presē parādījās gan komplementāri, gan kritiski pasākumu un tajos iesaistīto personu apraksti, kas arī veicināja auditorijas interesi par norisi. Papildu peļņas avots kā impresārijiem, tā “dzīvajiem eksponātiem” bija viesizrāžu norises vietu valodās izdotās brošūras (ietvēra biogrāfiskas ziņas vai “dzīvo eksponātu” izcelsmes vietas ģeogrāfiskās un sociālās vides aprakstus) un/vai pastkartes. Latvijas kontekstā līdz šim uzīta viena šāda brošūra latviešu valodā, kas izdota 1901. gadā un vēstīja par Alberta Urbaha uz Rīgu atvesto Dahomejas amazoņu trupu. Lai gan zināms, ka tādas bijušas arī citiem Rīgā eksponētajiem tēliem, piemēram, Hulijai Pastranai brošūras izdotas poļu (1859),⁵⁵ krievu (1858)⁵⁶ un citās valodās, rīdziniekiem paredzētus eksemplārus nav izdevies atrast. Tas pats sakāms par pastkartēm gan ar Siāmas dvīņu,⁵⁷ kas Rīgā viesojās 1870. gadā, gan minēto Dahomejas amazoņu⁵⁸ atveidu. Tāpat nav sekmējies ar fotogrāfiju atrašanu pat gadījumos, kad ir zināms, ka trupa Rīgā ir fotografēta. Piemēram, 1889. gadā laikraksts “Dienas Lapa” vēstīja par singaliem: “To pašu dienu fotogrāfs Šulcs dažus no viņiem nofotografējis, to starpā mazo pundurieni [Rīgā dzimušo singalu bērniņu. – I. B.-Z.] un lielākos bērnus.”⁵⁹

53 Boldāne-Zeļenkova 2022a, 13.

54 Afišas kā avota izmantošanu apgrūtinā fakts, ka tajās netiek minēts pasākuma norises gads. Tās jākorēlē ar citiem avotiem, piemēram, presi.

55 Kopania 2019, 50.

56 Morard 2016, 765–790.

57 The University of North Carolina at Chapel Hill Louis Round Wilson Special Collections Library: P 3761/1, 7–10; Syracuse University Libraries Special Collections Research Center, Becker collection of Charles Eisenmann photographs, Box 8, 1–4.

58 Attēls pieejams: www.voelkerschau.net (skatīts 20.02.2022.).

59 Rīgas notikumi. *Dienas Lapa*, 19.08.1889., Nr. 187, 3. lpp.

Dzīvo izstāžu veiksmīgais mārketinga, informācija presē arī vairākus gadus pēc “dzīvo eksponātu” viesizrādēm Rīgā,⁶⁰ pat neraugoties uz vides pieejamības un finansiāliem šķēršļiem, veicināja to, ka ilgā 19. gadsimta gaitā arī latviešu sabiedrība pilsētās un laukos pazina šo izklaides veidu. To apliecināja pilsētu un miestu gadatirgos atrodamie, lai arī visai neprasmīgi, izrāžu atdarinājumi. Presē un vēlāk arī daiļliteratūrā aprakstīti gadījumi, kad gadatirgu izpriecu būdās eksponētie “mori” bija ļoti līdzīgi kaimiņu kalpa puisim vai pilsētniekam ebrejam, kas seju nosmērējis ar sodrējiem,⁶¹ bet “nāra”,⁶² asti būdā atstājusi, baudīja tirgus piedāvātās izpriecas.

Eksponētā etniskā citādība

Sekojo analogiem procesiem Eiropā, arī Rīgas informatīvajā telpā lielo ģeogrāfisko atklājumu un tiem sekojošās koloniālās politikas ietekmē nozīmīgu vietu sāka ieņemt ziņas par tālām zemēm un svešām tautām, viņu izskatu, ieražām un dzīvesveidu. Informācijas klasifikācijā būtisks bija “dzīvo eksponātu” un auditorijas etniskās, reliģiskās un kultūras piederības salīdzinājums, vēlāk – izmantojot jaunākās atziņas rasu iedalījuma un sociālās evolūcijas jomā. Ziņu autori bija misionāri, karavīri, zinātnieki vai izdevniecību darbinieki – aculiecinieki un aculiecinieku vēstījuma pārstāstītāji. 19. gadsimtā šo rubriku laikrakstos papildināja arī informācija par etnogrāfiskajām izstādēm, kas norisinās tālākā (pasaules izstādes Vīnē, Parīzē) vai tuvākā apkaimē. Tepat Rīgā notikušās etnogrāfiskās izstādes un izrādes lasītājiem ļāva pārliecināties par izveidojušos priekšstatu atbilstību. Un viņi nebija vilušies! Tas tika nodrošināts, jo performances atbilstība auditorijā dominējošām klišejiem, kā liecina vācu pētnieces Annas Drēsbahas pētījums, bija viens no komerciāli veiksmīgas etnogrāfiskās izrādes priekšnoteikumiem.⁶³

Pirmā zināmā ekspozīcija Rīgā, kas piedāvāja aplūkot piecu cilvēku augumus, kas vizualizēja piecas “cilvēku zortes”, notika 1835. gada nogalē.⁶⁴ (2. att.)

60 Piemēram, par Huliju Pastranu. Iekšzemes ziņas. *Mājas Viesis*, 28.09.1885., Nr. 39, 2. lpp.

61 Iz Bauskas. *Latviešu Avīzes*, 27.10.1893., Nr. 43, 3. lpp.

62 Nāru tēma nebija neparasta dīvaiņu izrādēs vai panoptiku ekspozīcijās. Karls Hagenbeks atmiņās raksta, ka viņa tēvs 19. gs. vidū pārdevis roni, kas tirgus būdās eksponēts kā nāra (Hagenbeks 1943, 14). Savukārt Bārnuma muzejā Ņujorkā demonstrētā mumificētā nāra bija veiksmīga divu radību – pērtiķa un zivs – kombinācija (Syracuse University Libraries Special Collections Research Center, Becker collection of Charles Eisenmann photographs, Box 13).

63 Dreesbach (2012).

64 Sludinājums. *Rigasche Zeitung*, 30.11.1835., Nr. 142, S. 8.

1888

Verabgesetzte Preise.

Unterzeichneter hat die Ehre, dem hohen Adel und verehrungswürdigen Publikum die Anzeige zu machen, daß er mit

Fünf Menschen

von verschiedenen Racen

angekommen, und dieselben hier zeigen wird.

Mit gleich großen Beschwerden als Kosten habe ich die verschiedenartigen Menschen von den entferntesten Gegenden unsers Erdbodens nach Europa gebracht, und jeder Sachverständige wird bei der Anschauung die Gewissheit erhalten, daß sie wirklich von der Abkunft sind, wofür sie ausgegeben werden; so wie sie dem Zuschauer ein wahrhaftes Bild von fünf Haupt-Menschenracen geben, die um so interessanter sind, als sich in Europa noch nie eine Gelegenheit dargeboten, eine gleichzeitige Vergleichung der Verschiedenheiten durch Anschauung vorzunehmen.

Die Personen, welche gezeigt werden, sind:

Ein junger Indianer aus Madras,
 ein Abkömmling der Malay'schen Race, vorzüglich merkwürdig durch seine Gesichtsbildung und sehr starken Haarwuchs, so wie durch seinen schlanken Körperbau. Derselbe wird erstens in seiner wirklichen Nationalkleidung mehrere Gesänge in seiner Muttersprache ausführen, und zweitens abwechselnd sich im Fechten mit Nationalwaffen üben, worin er eine besondere Fertigkeit und Gewandtheit zeigt, welches gewiß jedem Zuschauer einen angenehmen Anblick gewähren wird. Dabei wird hauptsächlich bemerkt, daß die angegebene wirkliche Nationalkleidung den Anstand nicht verleiht.

Ein Nord-Amerikaner aus Nord-Island.
 Derselbe ist von kleinerer Statur als der Afrikaner, hat krauses, wollartiges Haar, große Augen, breit hervorstehende Lippen, und wird sich gleichfalls in seiner Nationalkleidung in verschiedenen Uebungen produciren und eine eben so angenehme Unterhaltung gewähren.

Eine Süd-Amerikanerin aus Antigua,
 einer Insel der kleinen Antillen, welche ein ganz kurzes, wollartiges Haar hat, und der äthiopischen Race sehr nahe kommt.

Ein Afrikaner aus Jexoff,
 welcher durch eine regelmäßige Gesichtsbildung und besonders schönen, wollartigen Haarwuchs merkwürdig ist. Derselbe wird auch in seiner Nationalkleidung mehrere interessante und überraschende Uebungen, die den Zuschauer auf das angenehmste unterhalten, vornehmen.

Eine Australin von der Küste Papua in Neu-Guinea,
 zur Papuasrace gehörend, besonders merkwürdig durch ihr tauberes Gesicht und Tragen von Ringen in der Nase, so wie durch ihr langes, krauses, wollartiges Haar. Diese werden durch verschiedene Nationalgesänge die Zuschauer bestens unterhalten, und mit dem Indianer ihre Nationaltänze produciren.

Eine Brillenschlange, in Weingeist aufbewahrt,
 die vor Kurzem gestorben ist, zeige ich gleichfalls. Die Indianer wissen mit diesen Schlangen, trotz ihres Giftes, sehr gut umzugehen.

Diese Menschen, welche in China zum ersten Male zur Schau ausgestellt, durch die Herren Professoren Dr. Gerte und Heis, dann in Wien durch die Herren v. Schreiber, K. K. Regierungsrath und Director des Hof-Naturalien-Kabinetts, Professor Dr. Czermak und Dr. Fikinger, sowie in Berlin durch die berühmten Naturforscher Herren v. Humboldt und Prof. Dr. Eichensstein, in Königsberg aber durch die Herren Professoren Rätzke, Diez und v. Wehlen untersucht, für die angegebenen Racen wirklich erkannt, und an den Herren, Mäcener und andern Hohen, sowie in vielen großen Sälen mit allgemeinem Beifalle gesehen wurden, sind für Jedermann sehr merkwürdig, besonders für Naturforscher, Professoren und Lehrer, sowie selbst für die Jugend, welche sich dadurch ein lebhaftes Bild der verchiedenen Nationen einprägen kann; und so hoffe ich mit einem zahlreichen Besuche beehrt zu werden. **H. HILL.**

Diese Personen sind von Morgens 10 bis Abends 8 Uhr zu sehen. Bestimmte Vorstellungen werden täglich vier gegeben: die erste um 11, die zweite um 3, die dritte um 5 und die vierte um 7 Uhr.

Der Schauplatz ist in der Weberstraße im ehemaligen Del'sner'schen Hause, der Commerzbank gegenüber.

Preise der Plätze: Erster Platz 40 Kop. S. Zweiter Platz 20 Kop. Silber.
 Kinder unter zehn Jahren zahlen für jeden Platz die Hälfte.

Unser Aufenthalt wird nur noch von kurzer Dauer seyn.

2. att. Pirmā zināmā etniskā ekspozīcija Rīgā 1835. gada novembrī–decembrī. Plakāts no LU Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un manuskriptu nodaļas

Fig. 2. The first known ethnic exposition in Riga, November–December 1835. Poster from the Department of Rare Books and Manuscripts of the Academic Library, University of Latvia

Ilgā 19. gadsimta gaitā, īpašu koncentrāciju sasniedzot tā pēdējās desmitgadēs, Rīgā eksponēti pārstāvji no teju visiem kontinentiem – Ziemeļamerikas un Dienvidamerikas, Austrālijas un Okeānijas, Āfrikas un Āzijas.⁶⁵ Tāpat te izrādīti Krievijas impērijā par “eksotiskiem” uzskatītie tās ziemeļu tautu iedzīvotāji.⁶⁶ Līdzīgi kā citviet Centrālajā un Austrumeiropā, Rīgā pabijušo etnogrāfisko trupu lielums variēja no dažiem cilvēkiem ņencu grupā līdz vairākiem desmitiem trupas dalībnieku Āfriku un Āziju reprezentējošās izstādēs: 28 singali, starp tiem viena sieviete (1888. gada septembris), 36 singali, ieskaitot četras sievietes, četrus bērnus (1889. gada jūlijs), 18 ašanti – 9 sievietes, 8 vīrieši un 1 bērns (1889. gada jūlijs), 52 ašanti – 29 sievietes un 23 vīrieši (1901. gada jūnijs–augusts), 60 somāļi (1912. gada aprīlis).⁶⁷ Tāpat atzīmējama arī šajā laikā pieņemtā prakse īpaši akcentēt etnonīmus ceļojošo cirku, Salamonska cirka⁶⁸ viesizrāžu afišās. Izceļot mākslinieku piederību, piemēram, japāņu, ķīniešu, beduīnu, indiāņu vai kreoliešu trupām,⁶⁹ skatītājs tika informēts, ka viņš redzēs ne vien akrobātus, jātniekus vai dejotājas, bet arī vizuāli atšķirīgu cilvēku ķermeņus. (3. att.)

Laikrakstu sleju autoru kultūras definētās un ar rakstītā vārda palīdzību tālāk nodotās ārējā un sociālā izskata, kā arī uzvedības atšķirības starp “dzīvo eksponātu” un skatītāju sabiedrībām ietvēra tādas pazīmes kā ādas un matu krāsa, matu struktūra, apģērbs un reakcija uz apkārtējās vides stimuliem. Viesizrādēs esošo afrikāņu aprakstos biežāk izmantotie apzīmējumi – “īsti nēģeri” (autentiski!), “melna ādas krāsa”, “melni skruļļaini mati”, “melnas acis”, “biezas lūpas”, “baltām plaukstām un pēdām”, “puskaili”.⁷⁰ “No pirmā skata izskats diezgan nepatīkams,

65 Vairāk par šo raksta autore sagatavotajā dzīvajām izstādēm Latvijā veltītajā virtuālajā izstādē: <https://dzivasizstades.wixsite.com/divaini>.

66 Sludinājums: Samoeden nebst Rennthieren im Keiserlicher Garten. *Zeitung für Stadt und Land*, 05.02.1889., Nr. 30, S. 4; Zoologischesii sad: samoyedi. *Rizhskoe obozrenie*, 16.05.1915., Nr. 11, 7. lpp.

67 Singalieši. *Mājas Viesis*, 03.09.1888., Nr. 36, 3. lpp.; Rīgas notikumi. *Dienas Lapa*, 10.08.1889., Nr. 179, 3. lpp.; Die Negerkarawane. *Zeitung für Stadt und Land*, 18.07.1889., Nr. 161, S. 3; Urbahs 1901, 5; Nēģeru trupa Rīgā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 26.04.1912., Nr. 95, 5. lpp.

68 Salamonska cirks – uzņēmēja, cirka mākslinieka un zirgu dresētāja Alberta Salamonska (1839–1913) uzņēmums un ēka.

69 Sludinājums. *Rigasche Zeitung*, 13.04.1868., Nr. 85, S. 4; Sludinājums. *Düna Zeitung*, 23.12.1896., Nr. 289, S. 3; *Baltijas Vēstnesis*, 21.07.1889., Nr. 163, 4. lpp.; Sludinājums. *Rigasche Zeitung*, 20.08.1847., Nr. 192, S. 4; Sludinājums. *Rīgas Pilsētas Policijas Avīze*, 03.01.1896., Nr. 1, 4. lpp.; Sludinājums. *Düna Zeitung*, 23.12.1896., Nr. 289, S. 3.

70 Somali nēģeri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 28.04.1912., Nr. 97, 9. lpp.; Rīgas notikumi. *Dienas Lapa*, 14.06.1889., Nr. 157, 3. lpp.; Im Thorensberger Park. *Zeitung für Stadt und Land*, 19.07.1889., Nr. 162, S. 3; Die Negerkarawane. *Zeitung für Stadt und Land*, 18.07.1889., Nr. 161, S. 3; J. Nēģeri Torņakalna dārzā. *Dienas Lapa*, 19.07.1889., Nr. 161, 3. lpp.

3. att. Samoaieši Salamonska cirkā 1896. gada decembrī. Attēls no: *Düna Zeitung*, 23.12.1896., Nr. 289, 3. lpp.

Fig. 3. Samoa in the Salamonsk Circus, December 1896. Image from: *Düna Zeitung*, 23.12.1896, no. 289, p. 3

pat pie daža riebiġs, kas tik pēc ilgākas “ieskatīšanās”, pieradināšanas tiek cik necik pieņemts,”⁷¹ – tā raksta “Dienas Lapas” apskatnieks par 1889. gadā Rīgā eksponētajiem ašantiem. Lai gan singalu apraksts bija diezgan līdzīgs – sarkanādaini, tumšas acis, puskailli, pastalas un apavus nepazīstoši Āzijas bērni,⁷² viņi savas pieticīgās, neuzbāzīgās uzvedības dēļ bija Rīgas publikas mīluļi, presē negatīvu komentāru nebija. Tāpat kā izskatā, arī uzvedībā “eksotiskie dzīvie eksponāti” pozicionēti kā pilnīgs pretstats steidzīgajiem un mērķtiecīgajiem ilgā 19. gadsimta eiropiešiem – smalkajiem kungiem un pēc jaunākās modes tērptajām dāmām.⁷³

“Dzīvo eksponātu” pievilcība, puskaillie ķermeņi, kas to izstaroja, Rīgas publiskajā telpā nerezonēja bailēs par rasu sajaukšanos, kā tas raksturīgs Rietumeiropai.⁷⁴ Attieksmi pret kailumu, tā eksponēšanu Latvijas kultūrvīdē aktīvi pārsprieda 20. gadsimta starpkaru posmā,⁷⁵ bet 19. gadsimtā ironizēja par

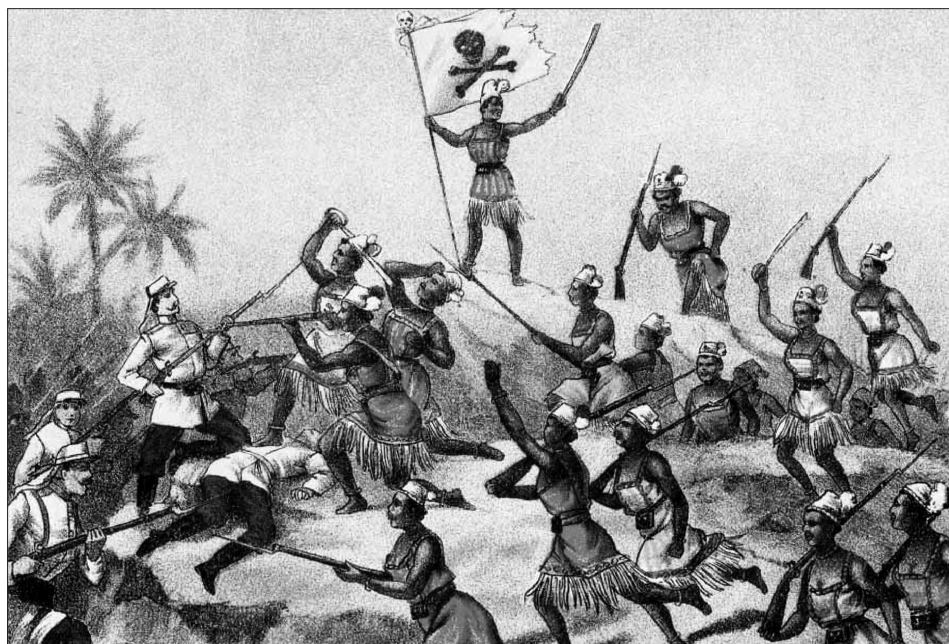
71 J. Nēģeri Torņakalna dārzā. *Dienas Lapa*, 19.07.1889., Nr. 161, 3. lpp.

72 Singalieši Ņeizara dārzā Rīgā. *Mājas Viesis*, 24.09.1888., Nr. 39, 1. lpp.; Singalieši. *Mājas Viesis*, 03.09.1888., Nr. 36, 3. lpp.

73 Gājiens pa pasaules izstādi un tās apkārtni. *Balss*, 28.06.1900., Nr. 26, 1. lpp.

74 Vairāk sk.: Czarnicka 2019, 111–135; Czarnicka 2020, 285–312.

75 Lipša 2012, 10–24.

4. att. Dahomejas amazones Rīgas 700 gadu jubilejā, Putnu pļava, 1901. gada jūnijs–augusts. Plakāts no LU Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un manuskriptu nodaļas

Fig. 4. Amazons of Dahomey at the 700th anniversary of Riga, Putnu pļava (Bird Meadow), June–August 1901. Poster from the Rare Books and Manuscripts Department of the Academic Library, University of Latvia

greizsirdību un baumām par kāda etnogrāfisko izrāžu trupas dalībnieka, somālieša kāzām ar Vitebskas guberņas muižnieci.⁷⁶

Spriedumos par etniskajām izrādēm, tās dalībniekiem presē parādījās arī dzimumu lomu diskurss, atpazīstot auditorijas kultūrā sievietes lomai raksturīgo – dzemdības, rūpes par ģimeni un mājsaimniecību – un izceļot pilnīgu kontrastu – publisks kailums, smēķēšana⁷⁷ un iesaiste militārās aktivitātēs. Kā “briesmīgākie karavīri uz zemes”, “neprecētas”, “einuhu uzraudzītas”⁷⁸ Dahomejas amazones, abesīniešu amazones jeb ašanti sievas saistīja Rīgas publikas uzmanību. (4. att.) Lomām etnogrāfiskajos šovos bija liela nozīme. Tās bieži vien atšķīrās no izrādē iesaistīto personu patiesās vietas konkrētas sabiedrības sociālajā hierarhijā, kas radīja konfliktus impresāriju un trupu starpā, kā to rāda Todes-Aroras pētījumi.

76 Jaukta laulība. *Jaunās Latviešu Avīzes*, 20.07.1912., Nr. 58, 2. lpp.

77 Die Ashanti in Vilna. *Düna Zeitung*, 08.06.1889., Nr. 127, S. 3; Im Thorensberger Park. *Zeitung für Stadt und Land*, 19.07.1889., Nr. 162, S. 3.

78 Urbahs 1901.

Poļu etnologs Demskis uzsver, ka loma etnogrāfiskajā industrijā nereti bija svarīgāka par tās izpildītāju.⁷⁹ Miris izpildītājs ātri vien tika aizstāts ar citu. To apliecina arī vietējā vācu presē klātesošs apraksts par viesizrādēs Varšavā mirušu cilts vadoni, kuram Rīgā no izpildītāju vidus jau bija atrasts aizstājējs.⁸⁰

Etnogrāfisko izstāžu komunikācijai Rīgā izmantotie apzīmējumi “mežoņi”, “dabas bērni”, “attīstībā iedalījušas tautiņas”, “kultūrai ir ļoti tālu pakalā palikuši”, “nav pie gaismas nākuši”, “zemākā kārtā dzīvo”⁸¹ norāda uz laikabiedru pārliecību par “dzīvo eksponātu” un skatītāju atrašanos uz dažādiem sociālās evolūcijas pakāpieniem. To apliecina arī eksponēto etnisko grupu materiālās kultūras objektu raksturojums presē, kas neatkarīgi no jomas – darbarīki, ieroči vai ēkas – vērtēti kā vienkārši, primitīvi.⁸² Arī viesu dziedāšanas veids, kas nebija salīdzināms ar tobrīd populāro koku mūziku, auditorijai izklausījies pēc ķērķšanas.⁸³ Tāpat apgalvots, ka singalu dāmām vienmuļā bungu dauzīšana esot tikpat ierasta nodarbe kā vietējām dāmām klavierspēle.⁸⁴

Kultūras un rases atšķirības demonstrējoši cilvēku augumi un konteksts ap tiem, īpaši latviešu presē komunicēts visai didaktiskā ietvarā. Galvenais vēstījums – vien pievēršanās kristīgai ticībai un izglītība ir ļāvušas latviešiem izvairoties no eksponēto tautu likteņa. Caurskatot latviešu presē publicētos materiālus par “eksotiskajām” etniskajām izrādēm, jāsecina, ka, izņemot gadījumus ar ašanti trupām, tiem raksturīga līdzjūtīga nostāja pretstatā vietējā vācu presē dominējošai aizbildnieciskai attieksmei pret “dzīvajiem eksponātiem”. Latvijā iznākušajā krievvalodīgajā presē šī tēma pārsvarā parādās sludinājumu sadaļā, bet 1901. gada jubilejas pasākumos Dahomeju ciemats vērtēts kā nevērtīgs un lieks lielajā jubilejas izstādē.

Neraugoties uz aizbildniecisko attieksmi, simpātijām un līdzjūtību, kas pausta pret Rīgas kultūrtelpā eksponētajām cilvēces daudzveidību pārstāvošajām etniskajām grupām, rīdzinieki neatkarīgi no tautības skaidri apzinājās atšķirības un robežu, kas viņus šķir no uz skatuves esošajiem.

79 Demski 2021, 196.

80 Im Thorensberger Park. *Zeitung für Stadt und Land*, 19.07.1889., Nr. 162, S. 3; Der Negerkarawane. *Zeitung für Stadt und Land*, 21.07.1889., Nr. 164, S. 3.

81 Wöhrmanisches Kraal. *Rigasche Zeitung*, 02.05.1912., Nr. 101, S. 5; T. Piedzīvojums Vinē un citur. *Mājas Viesis*, 29.10.1873., Nr. 42, 335. lpp.; Rīgas notikumi. *Dienas Lapa*, 14.08.1889., Nr. 182, 3. lpp.

82 Gājiens pa pasaules izstādi un tās apkārtni. *Balss*, 28.06.1900., Nr. 26, 1. lpp.; Somali nēģeri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 28.04.1912., Nr. 97, 9. lpp.

83 J. Nēģeri Torņakalna dārzā. *Dienas Lapa*, 19.07.1889., Nr. 161, 3. lpp.

84 Rīgas notikumi. *Dienas Lapa*, 16.08.1889., Nr. 184, 3. lpp.

Dīvaiņu izrādes Rīgā

Ilgajā 19. gadsimtā Ziemeļamerikā un kontinentālajā Eiropā dīvaiņu šovus uztvēra kā institucionalizētas cilvēcisko dīvainību izstādes.⁸⁵ Sociāli mediētā kultūras citādības konstruēšanas procesā frīku šovi ierāmēja ķermeņu atšķirības,⁸⁶ izmantojot izejvielas, ko piedāvāja cilvēku fiziskā daudzveidība un priekšstati. Atgādināms, ka dažādās kultūrās atšķirās priekšstati par to, kas ir glīts vai normāls augums. Līdz ar to arī skaistuma un citu kultūras funkciju dēļ pārveidots ķermenis – indiāņu tetovējumi vai Mjanmas karenu-padaungu sieviešu kakla gredzenu izstieptie kakli arī tika uzskatīti par kroplību un demonstrēti brīnumu muzejos vai brīnumu kabinetos. Dīvaiņu izrādes bija kultūras performances, kurās, Gārlendas-Tomsones vārdiem izsakoties, uz postamenta novietots ķermenis kļuva par izceltu tekstu, kas lasīts atbilstoši skatītāju izpratnei, vajadzībām un vēlmēm.

Ilgā 19. gadsimta laikā Rīgā izrādīti daudzi dažādu medicīnisku, tai skaitā ģenētisku problēmu skarti cilvēki,⁸⁷ kuri, viņus skatuviskojot, pārtapuši dažādos tēlos – “pērtiķsievietē” vai “sievietē lācī”, “dzīvā pērtiķa meitā”, Siāmas dvīņos, “īstajos actekos”, Goliātos, milžos un rūķos. Cilvēku sugas evolūcija izmantota tēliem, ko iemiesoja hipertrihozes skartās Hulija Pastrana (*Julia Pastrana*, 1834–1860, Rīgā – 1859)⁸⁸ un Krao Farini (*Krao Farini*, 1876–1926, Rīgā – 1895).⁸⁹ Abas dāmas slimības noteiktā ķermeņa apmatojuma dēļ tika saistītas ar pērtiķiem. Tāpat viņu kontekstā aktuāli bija arī dzimuma stereotipi – priekšstati par to, kā jāizskatās sievietei.

Atsevišķu dzīvnieku sugu nosaukumu piešķiršana dīvaiņu izstādēs eksponētajiem tēliem bija ierasta prakse. Eiropas un Ziemeļamerikas publika iepazīna ziloņcilvēku Džozefu Meriku (*Joseph Carey Merrick*, 1862–1890), kamieļmeiteni Ellu Hārperi (*Ella Harper*, 1870–1921), zēnu ar suņa seju Jo-Jo – Fjodoru Jevtiščevu (arī Jevtihijevs; *Fedor Adrianovich Jeftichew*, 1868–1904), krabju zēnu Fredu Vilsonu (*Fred Wilson*, 1866–?) un citus.⁹⁰ Rīgā bez jau minētajām “pērtiķsievietēm” bija aplūkojams “vīrietis pērtiķis” (1898),⁹¹ Šulces panoptiks eksponēja

85 Bogdan 1990; Boëtsch, Blanchard et al. 2008, 62–72.

86 Garland-Thomson 1997, 60.

87 Boldāne-Zeļenkova 2023 izstāde.

88 Mannigfaltiges. *Rigasche Zeitung*, 19.04.1860., Nr. 89, S. 3; Julia Pastrana. *Rigasche Zeitung*, 25.03.1859., Nr. 69, S. 3.

89 Sludinājums. *Baltijas Vēstnesis*, 21.01.1895., Nr. 17, 1. lpp.

90 Syracuse University Libraries Special Collections Research Center, Becker collection of Charles Eisenmann photographs, Box 1, 2; Bogdan 1990; Mitchell 1979.

91 Sludinājums. *Rīgas Pilsētas Policijas Avīze*, 16.09.1898., Nr. 201, 1. lpp.

“vīru ar putna galvu” *Dobos Janos* (1893)⁹² un milzu akvārijā “dzīvo eksponātu” Oskaru Duburgu (1875), kurš dēvēts par cilvēku-zivi (*Fischmann*).⁹³

1870. gada aprīlī savas pēdējās Eiropas tūres ietvaros Rīgā viesojās par medicīnas mīklu dēvētie kopā saaugušie Siāmā (mūsd. Taizeme) dzimušie dvīņi Čangs un Engs Bunkerī (1811–1874; no viņiem arī cēlies nosaukums “Siāmas dvīņi”). Viņus pavadīja divi no abu daudzajiem bērniem⁹⁴ – Enga dēls Džeimss (*James Montgomery Bunker*, 1848–1921) un Čenga dēls Alberts (*Albert Lemuel Bunker*, 1857–1944).⁹⁵ Vietējā, galvenokārt vācu prese centās apmierināt lasītāju ziņkāri, vēstot par dvīņu nevienkāršo ikdienu, sadarbību, ģimenēm un šauro ādas strēmeli, kas paribē abus vienoja.⁹⁶ Ķīniešu Bunkeru, tāpat kā meksikānietes Hulijas Pastranas, skatuves tēlos izcēla gan etniskās iezīmes, gan ķermeņa anomālijas (*racial freaks*). Šajā kontekstā brāļi dzīvoja, spītējot jebkādiem rasiskiem aizspriedumiem, – viņi apprecēja “baltās” sievietes, radīja kuplas ģimenes, bija zemes īpašnieki un veiksmīgi uzņēmēji. Tas piesaistīja auditorijas interesi arī Rīgā. Bunkerī nebija vienīgie kopā saaugušie dvīņi, kas aplūkojamajā laika posmā eksponējās šeit. 1891. gada rudens sākumā Šulces panoptikā bija apskatāmi “Siāmas dvīņi”,⁹⁷ bet 1894. gada septembrī Vecrīgā – māsas Radika un Dodika (*Radhika* un *Dudhika Nayak*, 1888–1902 un 1903),⁹⁸ kurām 1902. gadā veikta atdalīšanas operācija.

Plašākais Rīgā aplūkojamo dīvaiņu izrāžu piedāvājums izaicināja sabiedrības priekšstatus par normālām auguma proporcijām. Tie bija “dzīvie eksponāti” ar ievērojamu aptaukošanos, giganti un punduri. Viens no šī žanra izpildītājiem – milzis Ādolfs Gordovskis (*Gordoffski*) – bija vietējās izcelsmes.⁹⁹ Vidzemes giganta augums bija 2 m 35 cm.¹⁰⁰ Lai izceltu kontrastu ķermeņu aprisēs, resni, gara un īsa auguma īpašnieki eksponēti vienā izrādē. 1871. gadā mākslinieks

92 Locales. *Düna Zeitung*, 02.08.1893., Nr. 171, S. 4, 6.

93 *Zeitung für Stadt und Land*, 03.12.1875., Nr. 281, S. 4.

94 Piebilstams, ka dvīņubrāļi 1843. gada 15. aprīlī slēdza laulību ar māsām Sāru (*Sarah Yates*, 1822–1892) un Adelaidi (*Adelaide Yates*, 1823–1917) Jeitsām (The University of North Carolina at Chapel Hill Louis Round Wilson Special Collections Library: Graves, Jesse F. Life of Eng and Chang Bunker, the Original Siamese twins) un abās ģimenēs kopā piedzima 21 bērns (Bryant Bunker 2001).

95 The University of North Carolina at Chapel Hill Louis Round Wilson Special Collections Library: Bryant Bunker 2001 un Huang 2018, p. xxii.

96 Mannigfaltiges. *Libausche Zeitung*, 12.01.1861., Nr. 5, S. 4; Mannigfaltiges. *Libausche Zeitung*, 14.08.1865., Nr. 95, S. 3; *Rigasche Zeitung*, 15.10.1868., Nr. 240, S. 2.

97 Sludinājums. *Baltijas Vēstnesis*, 07.09.1891., Nr. 202, 4. lpp.

98 Sludinājums. *Baltijas Vēstnesis*, 10.09.1894., Nr. 201, 4. lpp.; A. Kopā saauguši dvīņi. *Baltijas Vēstnesis*. 19.08.1894., Nr. 186, 3. lpp.

99 Der Riese Gordoffsk. *Düna Zeitung*, 22.01.1890., Nr. 17, S. 2, 3.

100 Par kādu milzi Vidzemnieku. *Balss*, 17.01.1890., Nr. 3, 6. lpp.

Jūliuss Dērings šādu Vērmaņdārzā redzētu izrādi aprakstīja savā dienasgrāmatā: “[...] uzstājās milzenes – māsas Flora un Roza no Ņelnes, kopā ar milzi Rikoto no Marseļas un punduri Tompusu (26 gadus vecs, vienu aršinu divus veršokus [nepilnu metru. – I. B.-Z.] garš un 28 mārciņas [nepilnus 13 kg. – I. B.-Z.] smags). Šīs sievietes bija ne tikai garas, bet arī resnas, īsti tauku blāķi.”¹⁰¹ Kā “tauķu blāķi” eksponētas arī šveiciete Elslī, kas Rīgā viesojās vismaz divreiz – 1868. un 1873. gadā,¹⁰² un “freilene Mari”¹⁰³

Vēl viena no dīvaiņū izrādēm, kas bija pieejama arī Rīgas publikai, ietvēra cilvēķu bez locekļiem eksponēšanu. Šeit galvenokārt viesojās cilvēķi, kas tādi dzi- muši vai dzīves laika zaudējuši abas rokas, – vīniete Agate,¹⁰⁴ Luīze Ebighausena,¹⁰⁵ Bella Irvani¹⁰⁶ un “mākslinieķs bez rokām” Mišatova muzeja ietvaros.¹⁰⁷ Viņū pielāgošanās spējas – prasme ēst, rakstīt, zīmēt un pat adīt, izmantojot kājas, – pārsteidza publiku.

Viesizrādēs Rīgā tāpat bijuši arī vairāķi albīni¹⁰⁸ un tetovētā dāma La belle Iréne.¹⁰⁹ No pasaulslaveno “dzīvo eksponātu” plejādes, kas pārskata periodā vie- sojušies Rīgā, jāmin arī 1897. un 1898. gadā par “īstajiem actekiem” dēvētie, ar mikrocefāliju sirgstošie salvadorieši Maksimo un Bartolo.¹¹⁰ (5. att.)

Dīvaiņū izrādes Rīgā organizētas dažādos sastāvos – tās bija gan monoiz- rādes ar viena aktiera piedalīšanos, kā gadījumos ar Huliju Pastranu vai “milzu dāmu” Elslī, gan četru–piecu aktieru grupā, kā gadījumā ar 1871. gada vasarā Vērmaņdārzā skatāmo “milžu un pundura” kompāniju, gan cirka programmu vai panoptiku ekspozīciju sastāvā. Atšķirībā no lielajām etnogrāfiskajām izstādēm dīvaiņū izrādes varēja notikt cauru gadu, tās nebija piesaistītas gadalaikiem vai kultūras norišū kalendāram. Arī dīvaiņū izrāžu kontekstā joprojām neatbildēts ir jautājums par to pieejamību visiem rīdzinieķiem. Ja 19. un 20. gadsimta mijā brī- numu kabinetī vai tirgus būdās eksponētie dīvaiņi atrašanās vietas un ieejas maksas

101 Dērings 2019, 172.

102 Elslī. *Rigasche Zeitung*, 15.05.1868., Nr.111, S. 4; Elslī. *Rigasche Zeitung*, 22.08.1873., Nr. 194, S. 4.

103 Fräulein Marie. *Rigasche Zeitung*, 25.10.1875., Nr. 248, S. 4.

104 Agathe, die schone Wienerin. LU Akadēmiskās bibliotēķas Reto grāmatu un manuskriptu nodaļā: R22 159; Hôtel Bellevue. *Rigasche Zeitung*, 14.03.1877., Nr. 59, S. 4.

105 Sludinājums. *Zeitung für Stadt und Land*, 10.08.1871., Nr. 182, S. 4.

106 Bella Irvani. *Zeitung für Stadt und Land*, 25.01.1893., Nr. 19, S. 3.

107 Sludinājums. *Rīgas Pilsētas Policijas Avīze*, 08.05.1901., Nr. 101, 4. lpp.

108 Sludinājums. *Rīgas Pilsētas Policijas Avīze*, 19.09.1893., Nr. 206, 4. lpp.

109 La belle Iréne. *Baltijas Vēstnesis*, 22.04.1894., Nr. 89, 3. lpp.

110 Acteki. *Baltijas Vēstnesis*, 24.12.1897., Nr. 290, 4. lpp.

5. att. "Īstie acteki" Rīgā, Audēju ielā 12, 1897. gada decembrī. Attēls no: *Rīgas Pilsētas Policijas Avīze*, 25.12.1897., ielikums Fig. 5. "The Real Aztecs" in Riga, 12 Audēju Street, December 1897. Image from: *Rīgas Pilsētas Policijas Avīze* (Riga City Police Newspaper), 25.12.1897, insert

dēļ bija pieejami gandrīz visiem Rīgas sabiedrības slāņiem, tad to nevar teikt par 19. gadsimta vidū Mazajā ģildē bijušajiem Huliju Pastranu vai brāļiem Bunkeriem.

Cilvēku fiziskās anomālijas, ķermeņa deformācijas vienmēr saistījušas sabiedrības ziņkārību, ko izklaides industrijā nodarbinātie prasmīgi izmantoja, gatavojot vilinošus saukļus un spēcīgas emocijas raisošus tekstus, kuros epiteti "riebīgs", "neglīts", "pretīgs", "nožēlojams" un tamlīdzīgi bija ierasti. Par pasaules brīnumiem dēvētie "dzīvie eksponāti", kurus tiecās redzēt pārsteigumus alkstošā publika, cieņpilni centās attaisnot skatītāju gaidas. Tāds bija viņu darbs un bieži vien arī izvēle.

Laikmetā, kurā sabiedrība dinamiski mainījās, kurā strauji attīstījās dabaszinātnes, cenšoties visu klasificēt, sarindot un izskaidrot, kurā paplašinājās informācijas pieejamība, kurā uzplauka izklaides industrija, sabiedrībai bija akūta nepieciešamība pēc sensācijas, pārsteiguma, pat šoka. Dīvaiņu izrādes, kurās savijās medicīniskas diagnozes, evolūcijas procesos rasti skaidrojumi un izklaides industrijas reklāmas triki, spēja to piedāvāt. Arī Rīgā.

Nobeigumam

Atbilstot modernitātes prasībām, dzīvās izstādes – cilvēku ķermeņu ekspozīcija ar mērķi komunicēt viņu fiziskās atšķirības – ilgā 19. gadsimta gaitā bija iecienīta sabiedrības izklaide, kas noteiktās formās (oriģināls un/vai pakalpojums) un vietās (elitāri nami, pilsētas parki, cirks vai brīnumu kabineti un gadatirgi) bija pieejama arī Krievijas impērijas Baltijas guberņu nozīmīgākajā pilsētā Rīgā.

Rīgas kultūrvidē bija vērojamas gan Eiropas koloniālo procesu iniciētās etnogrāfiskās izstādes, gan priekšstatus par (ne)normālu cilvēka augumu izaicinošie dīvaiņu šovi. Vizuāli un caur tēlam vai tēlu grupai piedēvētu stāstu maksāspējīgie rīdzinieki iepazīna Ziemeļamerikas un Dienvidamerikas, Austrālijas un Okeānijas, Āfrikas, Āzijas un Eiropas ziemeļu tautas, meklējot apstiprinājumu preses izveidotajiem, kultūras un rasu atšķirībās, kā arī sociālās evolūcijas idejās balstītajiem priekšstatiem. Dīvaiņu izrādēs, skatuvīskojot ķermeņa nepilnības (kroplību), redzētie “dzīvie eksponāti” ne vien izrādīja augumu, bet dažkārt iemiesoja mītus par cilvēces evolūcijas pakāpieniem, piemēram, “pērtiķcilvēkiem”, “īstiem actekiem”, kas tobrīd bija sabiedrības uzmanības centrā.

Neraugoties uz latviešu preses empātisko vai vācu preses aizbildniecisko toni dzīvo izstāžu aprakstā, kā vieni, tā otri skaidri apzinājās robežu starp sevi un “dzīvajiem eksponātiem” un savu piederību civilizētajiem, kristīgajiem, baltajiem eiropiešiem pretstatā “dabas bērniem”, pagāniem un brūnas, melnas, sarkanas ādas krāsas citu rasu pārstāvjiem. Diskusijas raisījās par koloniālisma spēju nest civilizāciju iekarotajās zemēs un kultūrās, kam latviešu presē iebilsts, uzskatot, ka šajā procesā materiālo labumu gūšana ievērojami dominēja pār kolonizēto tautu apgaismošanas ideju.

Daudzkārt historiogrāfijā citētais, 19. gadsimta realitāti atspoguļojošais sauklis “redzēt ir zināt”, iespējams, izskaidro sabiedrības interesi par 21. gadsimta cilvēkam grūti izprotamo izklaides veidu, ko pārstāv rakstā aplūkotās dzīvās izstādes. Kopīgi redzētais, kopīgi uzzinātais veidoja noteiktu kopības un piederības sajūtu, sniedzot nepieciešamo apliecinājumu dzīvo izstāžu vērotājiem Parīzē, Londonā, Varšavā vai Rīgā par viņu piederību Eiropai, kultūrai, kristietībai, civilizācijai un baltajai rasei, kas laikmeta kontekstā bija nozīmīgs faktors.

Ekspozīcijās citādības vēsture sniedz ieskatu ne vien izklaides industrijas attīstībā Rīgā un Krievijas impērijas Baltijas guberņu pilsētās, tā iekļaujas stāstā par sabiedrības zināšanu veidošanos. Lai gan tas ne vienmēr bijis glīts un mūsdienu ētikas normām atbilstošs, arī šim stāstam kā jebkuram vēstures notikumam jātiek izstāstītam un izdiskutētam.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Avoti / Primary Sources

Syracuse University Libraries Special Collections Research Center, Becker collection of Charles Eisenmann photographs, Box 1, 2, 13: 1021–1111, 1148–1207.

The University of North Carolina at Chapel Hill Louis Round Wilson Special Collections Library: P 3761/1, 7–11.

Washington University, the Allen South Library, Special Collections PH Coll 756.35.

Publicētie avoti / Published Sources

Prese / Press

Balss (1878–1915).

Baltijas Vēstnesis (1868–1915).

Dienas Lapa (1886–1915).

Düna Zeitung (1887–1915).

Dzimtenes Vēstnesis (1907–1915).

Jaunās Latviešu Avīzes (1909–1915).

Latviešu Avīzes (1822–1915).

Libausche Zeitung (1859–1915).

Mājas Viesis (1856–1910).

Rigasche Rundschau (1895–1915).

Rigasche Stadtblätter (1810–1907).

Rigasche Zeitung (1802–1915).

Rīgas Pilsētas Policijas Avīze (1889–1902).

Rizhskoe obozrenie (1915).

Tas Latviešu Laužu Draugs (1832–1837).

Zeitung für Stadt und Land (1866–1894).

Izrāžu bukleti / Promotional Leaflets

Urbahs, Alberts (1901). *Amazoņu trupa. Dahomejas (Āfrikas vakara piekraste) bijušā Dahomejas karaļa Benhancina miesas sargi*. Rīga: B. Serensena drukātava.

Ego dokumenti / Ego Documents

Dēriņš, Jūliuss (2019). *Iepazīstot Latviju: mākslinieka Jūliusa Dēriņa ceļojumu piezīmes. 19. gadsimta otrā puse*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs.

Hagenbeks, Kārlis (1943). *Par zvēriem un cilvēkiem. Kārļa Hagenbeka pieredzējumi un piedzīvojumi*. No vācu val. tulk. L. Skalbe. Rīga: Pētera Mantinieka apgāds.

Panteniusa, Luīze (1997). *Jaunības atmiņas par veco Rīgu*. No vācu val. tulk. S. Brice. Aizpute: Apgāds "Harro von Hirschheydt".

The University of North Carolina at Chapel Hill Louis Round Wilson Special Collections Library: Manuscript: Judge Jesse Franklin Graves (1829–1894). *Life of Eng and Chang Bunker, the Original Siamese twins*.

Literatūra / Secondary Sources

- Abbattista, Guido (ed.) (2014). *Moving Bodies, Displaying Nations: National Cultures, Race and Gender in World Expositions Nineteenth to Twenty-first Century*. Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- Ames, Eric (2008). *Carl Hagenbeck's Empire of Entertainments*. University of Washington Press.
- Andreassen, Rikke (2015). *Human Exhibitions: Race, Gender and Sexuality in the Ethnic Displays*. Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Auerbach, Jeffrey A.; Hoffenberg, Peter H. (eds.) (2008). *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*. Ashgate Publishing.
- Baldunčiks, Juris (red.) (2003). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
- Barnum, Phineas Taylor (2017). *The Life of Barnum the World-Renowned Showman*. William Collins.
- Blanchard, Pascal et al. (eds.) (2008). *Human Zoos. Science and Spectacle in the Age of Colonial Empires*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Bogdan, Robert (1990). *Freak Show. Presenting Human Oddities for Amusement and Profit*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Boldāne-Zeļenkova, Ilze (2022a). Dahomejas amazones Rīgas 700. jubilejas svinībās: “pasākuma nagla” vai vulgāra izklaide? *LU 80. starptautiskās zinātniskās konferences sekcijas “Sabiedrība Latvijas teritorijā: saskarsmes un procesi vēsturē” tēzes. Rīga, 2022. gada 3. un 4. marts*, 13. lpp. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/57007>
- Boldāne-Zeļenkova, Ilze (2022b). Displaying Exotic Otherness: Does the Space Matter? *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 16 (2), pp. 55–75.
- Boldāne-Zeļenkova, Ilze (kuratore) (2023). Dzīvās izstādes Latvijas teritorijā 19. gadsimta otrajā un 20. gadsimta pirmajā pusē. Virtuālā izstāde. Pieejams: <https://dzivasizstades.wixsite.com/divaini>
- Boldāne-Zeļenkova, Ilze; Czarnecka, Dominika (sast.) (2023). *International Conference Contentious Collections in Central and Eastern Europe: The Legacy of Ethnographic Shows and Beyond. 26–27 October, 2023. Institute of Latvian History, University of Latvia. The book of abstracts*. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64835>.
- Boëtsch, Gilles; Blanchard, Pascal (2008). The Hottentot Venus: Birth of a ‘Freak’. *Human Zoos. Science and Spectacle in the Age of Colonial Empires*. Ed. by Pascal Blanchard et al. Liverpool: Liverpool University Press, pp. 62–72.
- Bruckner, Sierra A. (1999). *The Tingle-Tangle of Modernity: Popular Anthropology and Cultural Policy of Identity in Imperial Germany*. PhD dissertation. Department of History, University of Iowa.
- Bryant Bunker, Jessie (2001). *The Connected Bunkers*. USA: Jostens Graphics.
- Carneiro, Robert L. (2003). *Evolutionisms in Cultural Anthropology. A Critical History*. New York: Routledge.
- Czarnecka, Dominika (2018). “A w niedzielę szło się oglądać ludzi”. Pokazy etnograficzne we Wrocławskim ogrodzie zoologicznym 1876–1930. *Etnografia Polska*, LXII (1–2), pp. 183–198.

- Czarnecka, Dominika (2019). Consuming Masculinity and Race: Circus Bodies in Strength Shows and Wrestling Fights. *Acta Ethnographica Hungarica*, 64 (1), pp. 111–135.
- Czarnecka, Dominika (2020). Black Female Bodies and the ‘White’ View: The Dahomey Amazon Shows in Poland at the End of the Nineteenth Century. *East Central Europe*, 47 (2–3), pp. 285–312.
- Czarnecka, Dominika; Demski, Dagnosław (2021). Introduction: From Western to Peripheral Voices. *Staged Otherness: Ethnic Shows in Central and Eastern Europe, 1850–1939*. Ed. by Dagnosław Demski, Dominika Czarnecka. Budapest; Vienna; New York: CEU Press, pp. 1–41.
- Demski, Dagnosław (2021). The (Ethno-)Drama of Exoticism: Ethnic Shows as a Medium. *Staged Otherness: Ethnic Shows in Central and Eastern Europe, 1850–1939*. Ed. by Dagnosław Demski, Dominika Czarnecka. Budapest; Vienna; New York: CEU Press, pp. 167–200.
- Demski, Dagnosław; Czarnecka, Dominika (eds.) (2021). *Staged Otherness: Ethnic Shows in Central and Eastern Europe, 1850–1939*. Budapest; Vienna; New York: CEU Press.
- Dreesbach, Anne (2012). Colonial Exhibitions, ‘Völkerschauen’ and the Display of the ‘Other’. *European History Online*. Pieejams: <http://www.ieg-ego.eu/dreesbacha-2012-en> (skatīts 25.10.2022).
- Garland-Thomson, Rosemarie (ed.) (1996). *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*. New York: New York University Press.
- Garland-Thomson, Rosemarie (1997). *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. Columbia University Press.
- Garland-Thomson, Rosemarie (2017). Julia Pastrana, the “extraordinary lady”. *ALTER, European Journal of Disability Research*, 11 (1), pp. 35–49.
- Garrod, Joel Z. (2006). A Brave Old World: An Analysis of Scientific Racism and BiDiI®. *McGill Journal of Medicine: MJM*, 9 (1), pp. 54–60.
- Harrison, Nicholas (2019). *Our Civilizing Mission. The Lessons of Colonial Education*. Liverpool University Press.
- Hoffenberg, Peter H. (2001). *An Empire on Display. English, Indian, and Australian Exhibitions from the Crystal Palace to the Great War*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Huang, Yunte (2018). *Inseparable: the Original Siamese Twins and Their Rendezvous with American History*. New York: Liveright Publishing Corporation.
- Kontler, Lázsló (2020). Relocating the “Human Zoo”: Exotic Displays, Metropolitan Identity, and Ethnographic Knowledge in Late Nineteenth-Century Budapest. *East Central Europe*, 47 (2–3), pp. 173–201.
- Kopania, Izabela (2019). In the Footsteps of Julia Pastrana. *Acta Ethnographica Hungarica*, 64 (1), pp. 27–64.
- Ķikuts, Toms (2016). 1896. gada Latviešu etnogrāfiskā izstāde – laikmeta lieciniece. *Latviešu etnogrāfiskā izstāde 1896*. Sast. Sanita Stinkule. Rīga: Neputns, 16.–87. lpp.

- Lindfors, Bernth (ed.) (1999). *Africans on Stage. Studies in Ethnological Show Business*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lipša, Ineta (2012). *Izklaides kultūra Latvijā: morāles komunikācijas aspekti (1918–1934)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Lukin, Katrin (2023). “The animal place”. Nenets encounters with Völkerschauen. *International Conference Contentious Collections in Central and Eastern Europe: The Legacy of Ethnographic Shows and beyond 26–27 October 2023 Institute of Latvian History, University of Latvia. The book of abstracts*, p. 32. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64835>.
- McLean, Ian (2012). Reinventing the Savage. *Third Text*, 26 (5), pp. 599–613.
- Mitchell, Michael (1979). *Monsters of the Gilded Age. The Photographs of Charles Eisenmann*. Toronto: Gage Publishing.
- Morard, Annick (2016). Julia Pastrana ou les aventures extraordinaires de «la femmésinge» en Russie. *Cahiers du monde russe*, 57 (4), pp. 765–790.
- Oberlenders, Ervīns (2004). Rīgas izaugsme par daudz nacionālu ekonomisko metropoli. *Katram bija sava Rīga: Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*. Sast. Ervīns Oberlenders, Kristīne Volfarte. Rīga: AGB, 11.–30. lpp.
- Pels, Peter (1997). The Anthropology of Colonialism: Culture, History, and the Emergence of Western Governmentality. *Annual Review of Anthropology*, 26, pp. 163–183.
- Poignant, Roslyn (2004). *Professional Savages: Captive Lives and Western Spectacle*. Yale University Press.
- Půtová, Barbora (2018). Freak shows. Otherness of the Human Body as a Form of Public Presentation. *Anthropologie*, 56 (2), pp. 91–102.
- Rothfels, Nigel (2002). *Savages and Beasts: the Birth of the Modern Zoo*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Sánchez-Gómez, Luis A. (2013). Human Zoos or Ethnic Shows? Essene and contingency in Living Ethnological Exhibitions. *Culture & History Digital Journal*, 2 (2), 31.12. 2015. doi: <http://dx.doi.org/10.3989/chdj.2013.022>.
- Staszak, Jean-François (2015). Performing Race and Gender: the Exoticization of Josephine Baker and Anna May Wong. *Gender, Place & Culture*, 22 (5), pp. 626–643.
- Straubergs, Jānis (2019). *Rīgas vēsture XII–XX gadsimts*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Thode-Arora, Hilke (1989). *Für fünfzig Pfennig um die Welt: Die Hagenbeckschen Völkerschauen*. Frankfurt am Main; New York: Campus.
- Thode-Arora, Hilke (ed.) (2014). *From Samoa with Love?: Retracing the Footsteps*. Hirmer.
- Thode-Arora, Hilke (2021). The Hagenbeck Ethnic Shows: Recruitment, Organization, and Academic and Popular Responses. *Staged Otherness: Ethnic Shows in Central and Eastern Europe 1850–1939*. Ed. by Dagnosław Demski, Dominika Czarnecka. Budapest; Vienna; New York: Central European University Press, pp. 45–76.
- Vermeulen, Han F. (2015). *Before Boas: The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Wortman, Richard (2014). *Visual Texts, Ceremonial Texts, Texts of Exploration: Collected Articles on the Representation of Russian Monarchy*. Boston: Academic Studies Press.

LIVE EXHIBITIONS IN RIGA DURING THE LAST DECADES OF THE 19TH CENTURY AND FIRST DECADES OF THE 20TH CENTURY

Ilze Boldāne-Zeļenkova

Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

Research interests: ethnic otherness, live exhibitions in Latvia in the 19th century and at the beginning of the 20th century, the history of ethnography

From the second part of the 19th century till the First World War, the schedule of cultural events in Riga, capital of Latvia, featured a diverse range of performances by ethnic groups and freaks. The study's source material, which include press announcements, posters, and memoirs, document over 40 live exhibitions during this period. The availability of European and globally renowned actors in this genre, for the pleasure of Riga's inhabitants and visitors, was ensured by the city's location at the intersection of significant transportation routes, being under the influence of different cultures, and in the network of ethnographic industry enterprises. The study delves into various exotic performances shown in Riga, examining their connection to the era's common notions about races and evolution.

Keywords: ethnographic shows, freak shows, staged otherness, the live exhibits, modernity, Riga

Summary

The long 19th century brought significant changes to society's structure, values, knowledge, and choices. Shifts occurred in the public entertainment habits, which were aided by a varied range of offerings catering to everyone's taste and income. These also impacted the territory of Latvia, which was part of the Baltic provinces of the Russian Empire at the time. The modern transportation infrastructure, entertainment industry connections, and the local Baltic Germans' tight cultural and economic ties with their compatriots in the German regions (from 1871 in the German Empire) ensured that many, if not all, artists and troupes of various genres on their way to St. Petersburg stopped in modern Latvia's capital for guest performances, including those whose primary activity was staging otherness.

In the era when the natural sciences were rapidly expanding, striving to classify, rank, and explain everything, visitors were enticed by cabinets of curiosities (Kunstkammern) and panoptic, live exhibitions, and performances. Audiences were particularly interested in external otherness – people's physical, social, and lifestyle differences, which can be explained within the context of then-developing racial and evolutionary theories or their interpretations. The increasing level of public interest in such content was met by using

the then-popular form of cultural communication: exhibitions, including live or living exhibitions or “exotic” shows, promoted under the influence of colonial policy and which were conceived as both entertaining and educational events with the participation of people of non-European origin or people with physical or mental disabilities.

Live exhibitions were held in Dubulti, Cēsis, Jelgava, and Liepāja, but the majority were concentrated in modern Latvia’s capital – Riga. The goal of this article is to provide insight into the presence of a controversial, knowledge- and prejudice-increasing type of entertainment – live exhibitions – in Riga’s cultural environment, highlighting the diversity of their variations as well as their role in Riga residents’ entertaining habits and beliefs.

During the period under consideration, Riga hosted at least 18 ethnographic exhibitions, at least 25 freak events, and various expositions in panoptics and itinerant anatomical museums with both living and non-living (stuffed animals, wax figures, bone material) exhibits. Venues in Old Riga (Iekšrīga, Innenstadt) include 12 and 18 Audēju Street, Basteja Square, Jēkaba Square, 15 and 20 Kalķu Street, 15 Lielā Smilšu Street, 13 Šķūņu Street, 15 Tirgoņu Street, 30 Valņu Street, and adjoining parks Ķeizardārzs and Vērmaņdārzs, as well as Torņakalns Park on the opposite bank of the Daugava river, and the Riga Zoo opened in Ķeizarmežs in 1912. The venues, and the entrance cost, cast doubt on the events’ equal accessibility to all Riga residents and tourists, giving the wealthiest part of society and Baltic Germans an advantage.

The first known exposition in Riga, which offered visitors the chance to see the bodies of five people representing the five “human races”, took place at the end of 1835. Representatives from practically every part of the earth – America, Australia, Oceania, Africa, and Asia – exhibited in Riga in the course of the 19th century, with a specific emphasis in the closing decades. In addition, the inhabitants of the northern nations, deemed “exotic” in the Russian Empire, were shown here. Ethnographic troupes in Riga, like elsewhere in Central and Eastern Europe, ranged in size from a few people in the Nenets group to several dozen troupe members at displays representing Africa and Asia.

Freak shows, which combined medical diagnoses, evolutionary explanations, and entertainment business marketing stunts, were able to provide this. Throughout the 19th century, a great number of persons with various medical, including genetic, issues were displayed in Riga, who transformed into various characters on the stage: “monkey woman” or “bear woman”, “live monkey daughter”, Siamese twins, “real Aztecs”, and Goliaths, Giants, and Dwarves.

The successful marketing of live exhibitions and information in the press several years after the guest performances of live exhibits in Riga, even despite obstacles in environmental and financial accessibility, contributed to the fact that during the long course of the 19th century, Latvian society in cities and in the countryside also got to know this form of entertainment. This was confirmed by imitations of these performances that occurred at city and town fairs, although these were quite inept.

Despite the sympathetic tone of the Latvian press and the patronising tone of the German press in describing live exhibitions, both peoples were clearly aware of the border and their belonging to the civilised, Christian, white Europeans, as opposed to the staged “children of nature”, pagans, and representatives of other races with brown, black, or red skin.

The slogan “to see is to know”, often quoted in historiography, reflects the reality of the 19th century, and probably also explains the public’s interest in the live exhibitions – a non-understandable way of entertainment for a person of the 21st century. The shared experience and knowledge acquired by attendance of ethnic and freak shows formed a certain sense of community and identity, providing the necessary confirmation to the visitors of live exhibitions in Paris, London, Warsaw, or Riga about their belonging to Europe, culture, Christianity, civilization, and the white race, which was an important factor in the context of the era.

Although it was not always pleasant or in line with modern ethical standards, this story, like one about any other historical event, deserves to be told, discussed, and examined.

Saņemts / Submitted 16.02.2023.

Pateicības / Acknowledgements

Raksts tapis projekta “Etnogrāfiskie un frīku šovi Latvijas teritorijā 19. un 20. gs. mijā – starp zinātni, izklaidi un homofobiju” (Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/516) ietvaros.

Autore pateicas recenzentiem un žurnāla atbildīgajai redaktorei Evai Eihmanei par vērtīgajiem ieteikumiem raksta uzlabošanai.

© 2024 Ilze Boldāne-Zeļenkova, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

IN SEARCH FOR ALTERNATIVES TO GERMAN DOMINATION: THE CONSTRUCTION OF THE MARITIME PAST IN LATVIAN AND LITHUANIAN NATIONAL HISTORIOGRAPHY

Valentinas Kulevičius

PhD student, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Klaipėda University,
Lithuania

Research interests: maritime history, nationalism, history of historiography

In the first half of the 20th century, all the states that emerged on the east coast of the Baltic gained access to the sea. Each tried to utilise this to strengthen their economies, but contemporaries had different views on their potential to do so. One example is that the Latvians were labelled as a maritime nation, while the Lithuanians were portrayed as a “continental” nation. This is sometimes still the case today. The research presented in this article shows that despite this judgement, the need to create images of the maritime past of the Latvian and Lithuanian nations manifested in both cases through the historiography that influenced modern national identities. The article focuses on the different representations of the maritime past used by the Latvian and Lithuanian national movements in the late 19th and the first half of the 20th century and examines the origins of these representations as well as the contexts in which they were instrumentalised. The research shows that although the images were different, Lithuanian and Latvian historians used similar strategies to create and disseminate them. These included retrospective identification with mediaeval and early modern societies and attempts to use images of the maritime past to find alternatives to German domination in the region.

Keywords: nationalism, history of historiography, modern national historical narratives, Latvian national movement, Lithuanian national movement

Introduction

Although Lithuanians and Latvians are two neighbouring Baltic nations, their modern identities differ fundamentally in some respects. One of these differences has to do with their historical imagination. Two arguments are often used to explain this. First, there was an old Lithuanian state (the Grand Duchy of Lithuania) in the Middle Ages and Early Modern Period, but no “Latvian” political entity. Second, social modernisation (abolition of serfdom and other social changes) took place earlier in the ethnographic Latvian areas than in the future Lithuania.

Another deeply rooted belief is that Lithuanians were a landlocked nation and Latvians a maritime nation. In fact, it was mainly Lithuanian authors (e.g., Jonas Šliūpas or Kazys Pakštas)¹ who considered Lithuanians to be a landlocked nation. Although in 1921 Lithuania gained access to the Baltic Sea, they further referred to Lithuanians as a continental nation in comparison to other Baltic nations (especially the Latvians) both in the interwar period and later. There are various reasons for this. The historian Romualdas Adomavičius says: “The Baltic neighbours, whose political development followed a similar pattern in the interwar period, clearly outstripped Lithuania in terms of navigation. This gap can be explained by the geographical (much longer coastline), ethnic and economic proximity of the Estonian and Latvian nations to the sea.”² This argument seems to have taken root in current historiography. According to Klaus Richter, the maritime capabilities of Poland and Lithuania in the interwar period were viewed with “scepticism” by their contemporaries (foreigners), in contrast to Estonia and Latvia: “Scepticism towards maritime capability pertained particularly to Poland and Lithuania, unlike Estonia and Latvia, which were regarded as maritime states with naval traditions and populations skilled in naval professions.”³

The belief that Lithuanians were a continental nation and Latvians a maritime nation was not only a consequence of asynchronous social modernisation in the future Latvia and Lithuania. As we will see in this article, it was also influenced by the different elements of maritime history developed by Latvian and Lithuanian historians, which “programmed” the differences in the societies’ historical imaginations.

This article deals with the question of whether the popular opinion about these differences between Lithuanians and Latvians is actually justified. The aim

1 Šliūpas 1918, 128; Pakštas 1929, 103.

2 Adomavičius 2012, 16.

3 Richter 2020, 245.

is to show that Lithuanians and Latvians had much in common in the development of elements of maritime history in their early national historiographies, as they pursued the same goal – to oust the Germans.

The article is divided into four sections. They address four objectives of the article: 1) to examine the differences between Latvian and Lithuanian anti-German attitudes; 2) to compare the reflection of anti-German sentiment in Latvian and Lithuanian national historiography; 3) to examine why Latvians and Lithuanians used different maritime elements and how they were used as a means to displace the Germans; and 4) to examine the emergence of the maritime history elements in Latvian and Lithuanian national historiography, examining the hypothesis of the influence of German-speaking historiography. This is the hypothesis that Latvian and Lithuanian national historiographies were influenced by German-writing authors, from whom they “borrowed” some elements, adapted and remodelled them according to their needs, or simply formed an antithesis to them (e.g., to the idea of the “German Hansa”, and thus to the history of the German colonial past).

In the Baltic Sea region, historians have paid some attention to what can be relatively referred to as the invention of the maritime pasts of nations. For example, there have been research on how the past of the Hanseatic League was used to construct the image of the German Empire as a power with a maritime colonial past.⁴ There are also studies on the concept of the “intermarium state” in Polish mental maps.⁵ It can be said that these studies have partly inspired the comparative approach shown in this article to the elements of maritime history that dominated Latvian and Lithuanian historiography. Especially since neither modern Latvian nor Lithuanian historiography has examined this topic separately. Of the Lithuanian historians, only Vasilijus Safronovas has dealt with it in a fragmentary way.⁶

The article aims to show how and why the emphasis on the sea in national historiographies has become an important factor in the formation of modern Lithuanian and Latvian ethnic identity. At the same time, this research is inspired by another question: why, although both nations have access to the sea, Latvians tend to perceive themselves as a maritime nation more than Lithuanians do.

4 Rūger 2007, 154–159.

5 Grzechnik 2014, 81–96.

6 Safronovas 2016, 299–300; Safronovas 2015, 104–106.

On the differences between Latvians and Lithuanians with regard to anti-German attitudes

The expansion of the Teutonic Order into the south-eastern Baltic region in the 13th century changed the development of the prehistoric Baltic societies. Although Lithuania emerged as a state in the Middle Ages and Latvia did not, most of the ethnographic territories inhabited by Latvians and Lithuanians (with the exception of Prussian Lithuania) fell to the Russian Empire at the end of the 18th century.

Under the rule of Tsarist Russia, Latvian and Lithuanian national movements emerged, which, although they formed at different times, had things in common. Both praised their prehistoric and pre-Christian past, condemned “German” military and political expansion and the forced conversion to Christianity, rejected serfdom and embraced “peasant” culture. Although both presented themselves as “oppressed nations”, the Latvian national movement, unlike the Lithuanian one, also used “colonial” language: it portrayed the Germans as the “colonialists” and the Latvians as the “colonised” nation.⁷

The anti-German stance of the proponents of the Latvian and Lithuanian national movements also showed certain similarities. However, their contexts were different. In large parts of the future Latvia, the peasants were liberated earlier than in Lithuania: in the Province of Kurliandīia (Courland, Kurzeme) in 1817 and in the Province of Līfliandīia (Livonia) in 1819. With the exception of the Province of Suwałki, this did not happen in the “Lithuanian” provinces until 1861, as well as in Latgale (eastern part of the future Latvia, part of the Province of Vitebsk in the 19th century). The different conditions under which serfdom was abolished and the earlier modernisation of society contributed to the earlier and more active spread of anti-German attitudes in Latvian society than in Lithuanian society. As a result of the abolition of serfdom, the Latvian national movement was directed against the privileged minority of Baltic Germans who dominated the peasant majority. In addition, secular ideologies destroyed the traditional order that had entrenched the exclusion of non-Germans. The territory of the future Latvia was heavily industrialised and urbanised in the 19th century, whereas the future Lithuania was not.⁸

7 Zālītis 1932, 27; Bračs, Veinbergs 1934, 13; Birkerts 1920, 23–31.

8 Cf. John Hiden’s point: “Riga, that particularly favoured port, offered great attractions to foreign shippers, whose vessels not only could be used to bring in raw materials but could leave full again, this time with timber. On such a basis Riga became the biggest wood-export harbour in Europe and was duly rewarded by a doubling of its shipping trade between 1900 and 1913. Western interest and participation in

The differences in the policies of the Russian Empire were also important. In the Baltic provinces (Pribaltiiskii krai), the Tsarist policy implicitly promoted and tolerated the New Latvians (Young Latvians, *jaunlatvieši* in Latvian) movement⁹ as an instrument to oust the Baltic Germans from their position in the Baltic provinces.¹⁰ In the Northwestern region (Severo-zapadnyi krai), a similar policy encouraged anti-Polish sentiment among the Lithuanians; there the imperial authorities could not use hostility towards the Germans.

However, anti-German sentiment was an important factor in nation-building for both the Latvian and Lithuanian national movements. Only in the case of the Latvians was it more strongly influenced by socio-economic and socio-political reasons. In the Latvian national movement, this sentiment made sense because of the desire for the restoration of historical, but above all social justice. The Latvian national movement used anti-German sentiment to construct the identity of the modern Latvian nation.¹¹ This sentiment manifested itself primarily in the desire to create a counterweight to German cultural domination, and only secondarily as a rallying point for the nation. The anti-German sentiment can

Baltic transit trade was supported by the presence before the war of French, Dutch, Belgian, British and, above all, German capital. Such funds helped to make possible the concentration of industry and commerce in the major towns of what were then the Baltic provinces.” Hiden 1987, 66.

9 For more on the Latvian national movement (*jaunlatvieši*), see: Avotiņa 2003, 150. Social issues were more emphasised by the “New Current”. For more on this, see: Butulis, Zunda 2020, 60–63. Vita Zelče provides a slightly different perspective on the Latvian national movement in the 19th century and its subsequent impact. She argues that the formation of a national identity solved a social crisis (“anomie”) and facilitated the adaptation of the Latvian nation to modernity. According to her, national identity offered a much larger room for living and working, social and psychological comfort, and opportunities for community and individual development. Zelče 2018, 347–376.

10 Vanags 2018, 1156.

11 As Andrejs Plakans put it, “During the ‘national awakening’, a number of prominent Latvian nationalists (...) saw the imperial government as friendly to their cause and established links to the Slavophile movement in Russia proper. However, the Russification policy of the conservative Alexander III (tsar 1881–1894), continuing also under the last Tsar Nicholas II (1894–1917), persuaded most Latvian nationalists that the autocratic Russian crown was as much their ‘enemy’ as the Baltic German hegemon.” Plakans 2008, 9. Although Germans were not the only “enemy” to the Latvian national movement, anti-German sentiment played a more important role than anti-Tsarist sentiment in the construction of the modern Latvian ethnic identity and the creation of the Latvian national historical narrative. This could be explained by the fact that the German factor played a much longer and stronger role in the historical development of the Latvian nation than the Russian imperial factor, and was apparently perceived as more “negative” (a greater evil).

be interpreted as an attempt to improve the position of Latvians. In the Latvian national historical narrative, the Germans were the “enemy” of the Latvians because they had conquered, “subjugated”, and “colonised” them in the Middle Ages. As Andrejs Plakans wrote, “a ‘popular’ narrative of the Latvian past, accumulating in the pseudo-historical writings of Latvian nationalist activists, was constructing a long-term story about the centuries-long travails of the Latvian *tauta* (Engl. nation) that, according to this version, had been blocked from normal historical nation development by the arrival in the 13th century of German merchants and crusaders who in due course established themselves as regional overlords.”¹²

This interpretation was only partially suitable for the Lithuanian national movement, because, in the Middle Ages, the “Germans” conquered old Prussia, but not the Grand Duchy of Lithuania. The Baltic German barons had an academic and cultural monopoly in the Baltic provinces of the Russian Empire.¹³ In the Northwestern region of Russia, the Germans had no such monopoly, but they ruled East Prussia and the Lithuanian-speaking part of it, Prussian Lithuania. It was because of the desire to shed light on Lithuanian–German relations in Prussia that the anti-German sentiment was also of some importance for the Lithuanian national movement, although not to the same extent as for the Latvian national movement. Even though Germans and Lithuanians lived side by side in Prussian Lithuania for centuries, Lithuanian nationalism emphasised that it was a relationship between the conquerors and the conquered nation. In the Lithuanian-speaking provinces of the Russian Empire, the historical relationship between Germans and Lithuanians gave less cause for anti-German sentiment.¹⁴ The Lithuanian national movement was primarily anti-Polish and anti-Tsarist, and only then anti-German. It began to create a modern Lithuanian ethnic identity in the 19th century (especially after the failure of the 1863 insurrection) by distancing itself from the Poles.¹⁵ Although the Lithuanian national movement attempted to involve the Polish-speaking Lithuanian nobility in the Lithuanian

12 Plakans 2017, 30.

13 According to Andrejs Plakans, until 1918, the history of the so-called Baltic provinces (Livlandiia, Kurlandiia, and Estlandiia) was written by Baltic German and, to a lesser extent, by tsarist Russian historians and commentators. Beginning in the 1860s, the Latvian “national revival” called for a history of Latvians written by Latvians, but this call was not answered until the turn of the 19th and 20th centuries, when several histories (for example, by Jānis Krodziniēks and Kārlis Landers) portrayed the Latvians as a colonised and oppressed people. See: Plakans 1998, 545.

14 For more about the German–Lithuanian historical relations in Lithuania, see: Kaubrys, Tamošaitis 2013, 17–31, 246–253.

15 Jonas Šliūpas was one of the first to establishing this distancing. For more on this see: Vyšniauskas 2016.

nation-building endeavour,¹⁶ once the Lithuanian national movement was born it set a very clear objective from the outset to distance itself from the influence of Polish culture. The essence of this development was succinctly described by Alvydas Nikžentaitis: “In the formation of the modern Lithuanian nation, it was necessary to find the differences between Lithuanians and Poles.”¹⁷ The different visions of future Lithuanian and Polish states (Lithuanians did not accept a union with Poland, while Poles could not imagine a future Poland without Lithuania) further contributed to the deepening of this divide.¹⁸ These differences in opinion contributed to the emergence of the so-called “Vilnius question”.¹⁹

For the construction of the national past and the national territory, however, the Lithuanian national movement needed not only anti-Polish but also anti-German attitudes.²⁰ They were important in connection with the territorial claims to Memel/Klaipėda and Prussian Lithuania. In the 19th century, Latvians had geographical access to the sea and ports, while Lithuanians (with the exception of the inhabitants around Memel (Klaipėda) and the Palanga-Šventoji area) did not. The Latvian national movement was anti-German, but had no territorial claims to Germany. It had no need to unite its ethnographic territories in different empires. For the Lithuanian national movement, future territorial claims against Germany were the result of a desire to unite on an ethnographic basis what the movement eventually labelled Lithuania Minor (Mažoji Lietuva, i.e. the Lithuanian-speaking parts of East Prussia) and Lithuania Major (Didžioji Lietuva, i.e. the Lithuanian-speaking parts of Tsarist Russia).²¹ This aspiration was characteristic of the promoters of the Lithuanian national movement, who had gathered around the newspaper *Auszra* (1883–1886), as *Auszra* had already put forward the idea of Lithuanian unity.²² To achieve this, Lithuanian history writers had to create anti-German interpretations of the past. In order to distinguish the Prussian Lithuanians from Germans, the latter were portrayed negatively – as conquerors, Germanisers, murderers of Lithuanians, and plunderers of their country.²³

16 Mastianica 2016.

17 Nikžentaitis 2001, 63.

18 Nikžentaitis 2002, 9.

19 Mačiulis, Staliūnas 2015.

20 For more on the construction of the Lithuanian national territory, see: Staliūnas 2016, 189–238.

21 Safronovas 2012, 66–80.

22 Anon. (1883). *Isz Lietuvos. Auszra*, 8–10, pp. 289–290; Vėbra 1992, 93–94; Staliūnas 2013, 277–279.

23 For more on this, see: Safronovas 2016, 173–185.

Reflections of anti-German sentiments in Latvian and Lithuanian national historiography

Latvian historiography

Before the First World War, there were not only a few historians among Latvians, but many of them pursued different approaches to historical writing.²⁴ In the late 19th and early 20th centuries, Latvian historians rivalled each other in terms of their theories and methodological and ideological approaches. According to Andrejs Plakans, Jānis Krodznieks (1851–1924), who is considered to be the “founder” of modern Latvian historiography, attempted to create an alternative to Baltic German historical narrative at the end of the 19th century. However, Krodznieks faced a challenge from the Marxist-inspired Kārlis Landers (1883–1937), who attempted to overthrow both Baltic German and early Latvian nationalist historical discourse.²⁵

Latvian national history (especially in its initial phase) was strongly influenced by the romanticised view of the oppressed Latvian nation that was characteristic of Baltic German historiography.²⁶ Nevertheless, it formed a counterpoint to the German-biased interpretation of Latvian national history. In this sense, it was anti-German. Latvians were already resisting the cultural hegemony and social privileges of the Baltic Germans in the second half of the 19th century.²⁷ However, the anti-German sentiment manifested itself most strongly in Latvian

24 According to Andrejs Plakans, “The development of Latvian historiography is conventionally divided into (1) a long period (roughly the 19th century) when research in and writing about the Latvian territories was accomplished largely by non-Latvians (Baltic Germans and Russians); (2) a shorter period (roughly the 1890s to the First World War), during which earlier descriptions were challenged by a small number of Latvia historians (e.g., Jānis Krodznieks), some of whom (e.g., Kārlis Landers) used Marxist derived historical materialistic interpretations.” Plakans 2008, 115. He adds that “In the history of Latvian-language historical writing, Landers stood out as the author of a very popular history of Latvia, published in three parts from 1908 to 1909. Written entirely from the historical materialist viewpoint, Landers’s history was one of the first book-length expositions of Latvian history written by a Latvian.” Plakans 2008, 142.

25 Plakans 2017, 30.

26 Andrejs Plakans writes that “Merkel, who in 1796 had authored a book entitled *Die Letten*, which described in detail the evils of Latvian serfdom as he saw them, contributed the notion of Latvians as an ancient people with a remarkable past, conquered in the 13th century and now unjustly subordinated to Baltic German overlords.” Plakans 2008, 186. According to Toms Ķencis, “Merkel was the first one to evoke an idyllic Golden Age before the 13th-century arrival of the Teutonic Order crusaders. (...) Merkel’s writings obtained their greatest effect after some delay, in the Young Latvian circles of the second half of the 19th century.” Ķencis 2018, 1161.

27 Vanags 2018, 1156.

historiography in the interwar period, when the state institutions for historical education were founded. In Latvian historiography, this sentiment was supported by the following elements: the arrival of the Livonian Brothers of the Sword in the Baltic lands, the founding of Riga and the conquest of the Daugava estuary, the wars of the Teutonic Order with the pre-Christian Baltic societies (including the Old Prussians and the Lithuanians), the conquest of Livonia, the forced conversion to Christianity, the loss of political freedom, the introduction and consolidation of feudalism, serfdom and oppression by the Baltic German landlords, the socio-political and socio-economic isolation of Germans and Latvians, the Germanisation of Latvians, the colonisation of Latvia, the national revival of the Latvians in the 19th century, etc.

Of course, the expression of anti-German sentiment in Latvian historiography depended on various political circumstances. The years after 1918 marked the beginning of the “institutionalisation” of this sentiment in Latvia, but its spread was particularly intensified after the coup of 1934. The politics of history of Kārlis Ulmanis from 1934 to 1940 was a continuation and intensification of the previous developments, and at the same time, a reaction to the growing threat to Latvia from Germany (also through its influence on the Germans in Latvia). The anti-German sentiment was connected with the policy of “Latvianisation” of Latvian history, i.e. the rejection of everything German and the desire to see history through a Latvian prism (“in the spirit of nationalism and truth”). Traditionally, anti-German sentiment was more widespread in Latvia than in Lithuania and therefore manifested itself more strongly in historiography and politics of history.

Although Latvian historians rejected the German point of view, they paradoxically had to rely not only on the historical sources collected by the Baltic Germans, but also on their interpretations of history, which viewed Latvian history from the perspective of a privileged minority of conquerors.²⁸ The Latvians countered the “colonial” attitude of the Baltic Germans with two things: 1) the historiographic interpretation of the Latvians as a “colonised” nation and 2) the interpretation of the Latvians as “colonialists”.²⁹ In order to counterbalance the portrayal

28 The *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch* (Source Book of Livonia, Estonia, and Couronia), edited by a team led by Friedrich G. von Bunge in 15 volumes issued between 1853 and 1914, the *Monumenta Livoniae antiquae* (Monuments of Ancient Livonia), edited by Karl Eduard Napierksy in five volumes between 1835 and 1847 and the *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage* (Sources and Recesses of the Livonia Estates Diets), in three volumes between 1907 and 1938. Some authors claim that they all “retain their importance for Latvian national history to this very day.” See: Berger, Conrad 2015, 169.

29 Birkerts 1920; Zālīte 1925, 361–419; Švābe 1949, 11–23.

of themselves as a non-privileged majority, the Latvian national movement attempted to change the balance of power so that the Latvians became the dominant group not only statistically, but also politically, socially, and culturally.

The efforts of Latvian historians have focussed on finding the “missing” Latvian state in the past.³⁰ Therefore, Latvian historians focussed on the reign of Jacob Kettler (1642–1682), Duke of Courland, and his Duchy of Courland which had colonies in West Africa and the Caribbean.³¹ They tried to argue that Latvians also played a role in European history.³² Latvian historians also paid much attention to ethnography, mythology, archaeology, hillforts, etc., i.e. the period before the arrival of the crusaders.³³ The anti-German sentiment of Latvians expressed itself in the desire to fundamentally reject the German interpretation of Latvian history and to present their own Latvian alternative. Latvian historians presented the history of the Livonian branch of the Teutonic Order, the periods of dependence on the Grand Duchy of Lithuania, the Commonwealth of Two Nations, Sweden and Russia from a Latvian perspective and combined them into the narrative of Latvian history.³⁴

30 “At an official level the spirit of nationalism mentioned above was explained as the duty of historians to demonstrate a continuity of the Latvian nation as if it had prevailed since the 13th century in order to maintain legitimacy of the present authoritarian Latvian state in general and its political system in particular.” Mintauris 2011, 98.

31 According to Mārtiņš Mintauris, the Duchy of Courland was a favourite research topic of that time, “it was yet another way for the authoritarian regime to gain a kind of historical substantiation by using associations with the idealized image of Duke Jacob Kettler (1610–1682) compared to the one of Ulmanis as the new *pater patriae*.” Mintauris 2011, 101.

32 “In 1923, Tentelis published a declaration considering ‘the nearest tasks for Latvian historians’ requesting a comprehensive approach of history while placing an emphasis on themes and subjects connected in particular to the Latvians and their historical impact seen in the European context.” Mintauris 2011, 98.

33 Ģintars 1939; Šmits 1926; Balodis, Tentelis 1938; Brastinš 1926.

34 For example, at the end of his textbook, Teodors Zeiferts gives a list of the “Dukes of Courland, Lithuanian–Polish kings; the chief rulers of Vidzeme, Swedish kings; chief rulers of Vidzeme, Russian emperors; and the chief rulers of Vidzeme, Kurzeme, and Latgale”. See: Zeiferts 1927, 62–63. The chronological division of another textbook is also a typical example of the construction of Latvian history by integrating into it “non-Latvian” periods: Prehistory: 1) Stone Age; 2) Bronze Age; 3) Late Iron Age; 4) Early Iron Age (all four periods of prehistory are given as 1000 BC – 1184 AD). History: 5) the era of the colonisation and conquest of Latvia (1184–1290); 6) the time of the Teutonic Order (1290–1561); 7) the Polish period in Vidzeme and Latgale (1561–1629); 8) the Swedish period in Vidzeme (1629–1710); 9) the Polish period in Latgale (1629–1772); 10) the Ducal Age in Courland (1561–1795); 11) the Russian period, divided into the first period 1710–1818/1819 and the second period 1818/1819–1917; 12) the establishment of Latvia as an independent state. 1918. See: Birkerts 1926, 9.

Lithuanian historiography

The outlines and direction of the development of Lithuanian national historiography were drawn by Simonas Daukantas (1793–1864). For a long time, this historiography did not go beyond the framework created by Daukantas. And when it did, it did not deviate too far from it. The historian Aurelijus Gieda says that in the period from Daukantas to Jonas Mačiulis-Maironis (1862–1932), “broader works of history in Lithuanian were still a rarity”.³⁵ Even in the inter-war period, the number of Lithuanian historians did not exceed 60, but only 43 (71.6%) of them can be categorised as “real” historians. At that time, socially active people (priests, politicians, teachers, etc.) were still writing about history.³⁶ Lawyers, economists, etc. also dealt with history.³⁷ Against this background, it is not surprising that a deviation from the framework created by Daukantas only became apparent in the 1930s.³⁸

Daukantas can also be seen as the pioneer of anti-German sentiment in Lithuanian-language historiography. Before Daukantas, there was no need to construct anti-German images. For example, the 1410 Battle of Žalgiris (Tannenberg, Grunwald), an important site of memory in the culture of ancient Lithuania, was almost forgotten and irrelevant in the 17th and 18th centuries (and not only in Lithuania). However, the ideology of nationalism has led to the need to glorify some of the long-forgotten events of the past. Thus, the Battle of Žalgiris was “re-remembered” in the context of the battles against the Teutonic Order, along with other anti-German images.³⁹ The most important historical actor against whom anti-German sentiment was directed was the Teutonic Order, as it had been a bitter enemy, aggressor of the Lithuanians. Among modern Lithuanian historians, Daukantas was the first to portray the Order in a negative light (though not without some exceptions). The protagonists of the Lithuanian national movement, Jonas Šliūpas (1861–1944) and Jonas Basanavičius (1851–1927), later took up Daukantas’ ideas (and, at the same time, the anti-German sentiment) and developed them further.

Lithuanian historiography emphasised the following anti-German elements: the relations and wars between the Grand Duchy of Lithuania and the Teutonic Knights, the conquest of Old Prussia, the Battle of Žalgiris, the mediaeval political struggles over Klaipėda and Žemaitija (Samogitia), the loss of access to the Baltic

35 Gieda 2017, 53.

36 Selenis 2007, 26.

37 Ibid., 27.

38 Bumblauskas 2008, 24.

39 Mačiulis, Petrauskas, Staliūnas 2012, 33–73.

Sea, Germanisation and colonisation.⁴⁰ When Klaipėda became part of Lithuania in 1923, historians emphasised everything that had to do with the historical relations between Germans and Lithuanians in the Klaipėda region. They usually perceived the Order as an “external” enemy. It was identified with the perennial German expansion from the Middle Ages to the 20th century.

The inclusion of the annexed Klaipėda region into the Lithuanian state, which had yet to be integrated, meant that the tensions in this region and the dynamics of bilateral Lithuanian–German relations further fuelled anti-German sentiment in Lithuania. Its intensification and subsidence can be divided into two periods: the “calmer” decade of the 1920s and the more active period of 1933–1935. As Nikžentaitis has noted, during this period, “the previously partially positive image of Germans in Lithuanian society (...) took on many negative characteristics.”⁴¹ However, the Lithuanians needed Germany as a geopolitical counterweight against Poland, so anti-German sentiment had its limits. It was only when there was a risk of losing Klaipėda that anti-German sentiment intensified. But after 1936, when the geopolitical context changed and German influence grew, it subsided again: Lithuania did not want to spoil its relations with Germany. Lithuanian anti-German sentiment was less consistent and less intense than that of the Latvians, because in the interwar period the Poles were a greater enemy for the Lithuanians than the Germans. For this reason, Lithuanian history writers adopted a rather defensive, polemical stance in the years 1933–1935; they tried to counter the revisionist German historiography of the time.⁴² The aim of Lithuanian historiography at the time was to defend Lithuanian sovereignty in the Klaipėda region. German influence was to be driven out of the Klaipėda region rather than of Lithuania as a whole. However, this was problematic because Germany had many geopolitical levers at its disposal against Lithuania (especially economically). Lithuania had little to counter this. Unable to respond to the economic and political coercion, Lithuania focussed heavily on anti-German and anti-Nazi propaganda, aimed primarily at the Lithuanian audience. The main elements of this propaganda that supported anti-German sentiment – the history of the Teutonic Order (the past) and the problem of the Klaipėda region (the present) – were interconnected and harmonised.⁴³ The historians emphasised

40 Šapoka 1936, 39–47, 599–633; Sidzikauskas 1936; Daugirdaitė-Sruogienė 1938, 57–70, 97–100, 167–169, 197–198.

41 According to Alvydas Nikžentaitis, “An exception is the period from 1934 to 1936, when intense attempts were made to produce a negative image of Germany and the Germans.” See: Nikžentaitis 2001, 63.

42 Sidzikauskas 1935; Pakarklis 1935a; Pakarklis 1935b; Vileišis 1935.

43 Sužiedelis 1935, 137; Sidzikauskas 1935, 3; Sidzikauskas 1936, 4.

the rule of Grand Duke Vytautas of Lithuania (1392–1430) and his real or supposed “historical mistakes”, especially the Peace of Melno in 1422. They linked these historical mistakes and the need to correct them directly to the present. In this way, the historical storylines (the Lithuanian struggles against the Teutonic Order in the Middle Ages) had to be re-enacted in the 20th century.⁴⁴

Elements of maritime history as a means to counterbalance German influence

The history of the Duchy of Courland and its colonies in Latvian historical narrative

There was only one element of maritime history that stood out in the Latvian national historical narrative: the reference to the colonial experience of the Latvian nation. The content of these references was similar in the works of most Latvian historians: they recounted the most important facts of the history of the Duchy of Courland and Semigallia and its colonies during the reign of Duke Jacob Kettler. The duke’s achievements were presented, focussing on his successful and active economic and industrial activities. In addition to the shipyards, the Duke’s large military and merchant fleet was almost always mentioned. All this was presented as an integral part of the history of Kurzeme (Courland) and Latvia.⁴⁵

The symbolic attempt to create a counterweight to German influence manifested itself in this case in the reinterpretation or appropriation of the past of the Duchy of Courland. The following arguments show how and why this happened: 1) Courland was the most “Latvian” (or at least the most suitable for such a representation) territory of the former Livonian Confederation (the Catholic and Polish–Lithuanian influenced Latgale was not suitable for this). Moreover, in the Middle Ages, before the arrival of the crusaders, the Couronians living there were famous in the Baltic Sea for their shipping and maritime skills. The episode with the Jacob Kettler colonies thus played a symbolic role as a “bridge” in Latvian history between the Middle Ages and the 20th century. 2) The Duchy of Courland was a semi-sovereign territory, suggesting the existence of a separate “Latvian” state. 3) The fact that the Duchy of Courland had colonies in West

44 Tarvydas 1991 [1939], 329–330.

45 Svenne 1925, 43–44; Ventmalnieks [Ādolfs Ģērsons] 1923, 128–130; Švābe 1946, 10–11; Bundurs 1992; Upelnieks 1930; Juškēvičs 1931; Juškēvičs 1993 [1935]; Birkerts 1926, 113–116; Lange 1931, 48–51; Pommers 1930, 131–137; Grīns 1939, 142–149; Miķelsons 1948, 53–55; Rancāns 1924, 117–120; Aberbergs 1924, 89–92; Zeiferts 1928, 28–32; Zālītis 1932, 92–103; Švābe 1925, 193–199; Švābe 1949, 12–13.

Africa and the Caribbean could counter the stereotype of Latvians as a colonised people by suggesting that Latvians themselves were the colonialists. This was particularly ironic given that at the end of the 19th century only Baltic German intellectuals interpreted the terms “colony” and “colonial” in a positive sense when dealing with local history and their national identity; the representatives of the Latvian national movement used these terms with negative implications in their quest for the social and political emancipation of their people. 4) The Duchy of Courland was, according to some Latvian historians, a true maritime state with its own naval and merchant ships and colonies.⁴⁶ 5) The Duchy of Courland concluded trade treaties with France, Portugal, Spain, and England as well as neutrality treaties with Sweden, England, and Russia.⁴⁷ The policy of Duke Jacob Kettler was seen as an attempt to exploit the tensions between the interests of the Polish–Lithuanian Commonwealth and those of Sweden and to present the Duchy of Courland as an equal participant in the great historical affairs of Europe. 6) The Duchy of Courland was Protestant, with the industrial and economic activities and trade of Duke Jacob Kettler, and was therefore a model for interwar Latvian society.

The only detail that was an obstacle in the attempts to appropriate the history of the Duchy of Courland was the fact that Courland was ruled by a German-speaking baron, Duke Jacob Kettler. But for some intellectuals close to Kārlis Ulmanis, the equation between Ulmanis and the 17th-century Duke of Courland seemed perfectly reasonable; they were not bothered by the Duke’s German

46 As Arveds Švābe put it, “the Western part [of Latvia] formed the Duchy of Courland, a nominal dependant of Poland. This Duchy had a proud history of its own. Under Duke Jacob (1632–1682) the Duchy experienced her heyday, for all practical purposes being an independent power. Who is to dominate the Baltic Sea? During that time the Duchy of Courland became one of the main sea powers of Europe, offering serious competition to Holland and Britain. The Duke’s fleet consisted of 44 men-of-war, 15 unarmed ships and 60 merchantmen; for those days a considerable sea power, when Sweden possessed only 30 ships and Denmark 20. The Duke was inspired by the doctrines of mercantilism and his State flourished. He built 70 factories, acquired ore-mines in Norway and two colonies – Gambia in Africa, and Tobago in the West Indies. In 1664, however, these were transferred to England. The Couronian mercantile fleet as well as her navy propagated Latvia’s fame far and wide.” See: Švābe 1946, 10. Arveds Švābe gave great weight to the Duchy of Courland: “In the so-called Livonian Wars, Western Latvia became an independent duchy (the Duchy of Courland), which under the influence of the doctrines of mercantilism developed into a colonial and Sea Power of considerable importance, but which, however, after the great Northern War, came into the sphere of influence of Russia.” Švābe 1946, 15.

47 Ģērmanis 1974, 145–147.

origins or the fact that the Latvians in his domains had the status of serfs.⁴⁸ In the interwar period, this was not a major obstacle, as one could always refer to the fact that ethnic Latvians made up the majority of the population of Courland in the 17th century.⁴⁹

The history of the Duchy of Courland and its colonies was a good counterweight to the various claims of German historiography. All this was related to the Latvian historians' desire to create an alternative to the "monopoly" of the interpretation of Latvian history offered by the Baltic Germans. In this way, they tried to show Latvians as active agents in history and to see in their past the elements of the existence of an independent state.

Compared to the colonial past, other elements of maritime history were rarely mentioned by Latvian historians. An exception is perhaps Roberts Malvess, who in his articles on the origins of seafaring and shipping from the Viking Age to the late 13th century described the influence of "Latvian", "Couronian", and "Estonian" seafarers on economic and political relations in the eastern Baltic. Although his articles were published during the Nazi occupation (when everyone had to interpret the "German factor" in Baltic history with caution), Malvess attempted to present the "heroic history of national shipping and seafaring" from the 9th to the mid-11th century.⁵⁰

Isolation from access to the sea in the Lithuanian historical narrative

There are no references to the nation's maritime colonial past in the Lithuanian national historical narrative. However, another element related to maritime history was developed, which told the story of the "ancient Lithuanians" who were isolated from access to the sea. The reasons for maintaining the different

48 Hanovs, Tēraudkalns 2012, 59.

49 The Lithuanian journalist Justas Paleckis wrote in his outline on modern Latvia: "Latvians had no influence in the governance of the Duchy of Courland. However, by accepting the notion that the nature of the state is not determined by the nationality of the ruler, nor by the ruling class, but by the people who are in the majority, it is now being viewed as a Latvian state in ethnic terms. The Latvian historian Assoc. Prof. Stepermanis says: "The most important classes in the duchy were the peasants and landlords – there were some 500,000 Latvian peasants and about 130 landlord families. There were also many Latvians among the townspeople, e.g. in Jelgava about 2,000 Latvians. This ethnic distribution of the population shows that the Duchy of Courland was a Latvian state in ethnic terms." See: Paleckis 1938, 60.

50 Roberts Malvess (1905–1982), who had worked as a research associate at the Institute of Latvian History since 1937, published several articles in the journal *Izglītības Mēnešraksts* in 1942. These publications were based on research that Malvess had already completed before 1940. Malvess 1942d, 69–71; Malvess 1942c, 163–167; Malvess 1942b, 196–197; Malvess 1942a, 256–260, 292–295, 323–325, 354–357.

elements of maritime history are those already mentioned: Latvians could identify with a maritime colonial past, while Lithuanians could not; Latvians had wide access to the sea, while Lithuanians had to make territorial claims either to the Latvians (for Palanga, Šventoji, or Liepāja) or to the Germans (for Klaipėda) to gain it. In this way, the specific historical, geographical, and geopolitical situation shaped the different relationships to the sea in the modern identities of the two nations.

Lithuanian authors used the story of being isolated from access to the sea as a means to symbolically overcome the Germans. This element of maritime history was used to: 1) justify Lithuanian territorial claims to Prussian Lithuania and, after 1919, to the Klaipėda region; 2) refute the German interpretation of the history of these regions by presenting an alternative Lithuanian interpretation (which was in fact heavily based on the German but pre-First World War interpretation⁵¹); 3) show that the negative influence of the Germans was responsible for the loss of the “seafaring skills” of the Lithuanian nation; 4) show what “historical mistakes” the Lithuanians had made (loss of access to the sea, failure to create a maritime state) and how to correct them (to gain access to the sea, to create a maritime state, to make Lithuanians a maritime nation).

The content of this element of maritime history was quite similar in most works, even if the interpretations of the individual authors may have differed. The element did not change or evolve significantly over the decades; its core remained unchanged. Only the time frame of the narrative somewhat changed.

An important thing to bear in mind is that Simonas Daukantas, who was the first to develop this element, did not refer to the Lithuanians of Mindaugas Lithuania, who had no access to the sea at that time, but to what he called the “ancient Lithuanians”. Daukantas applied this term to all pre-Christian Balts, including the Old Prussians and the Couronians. This led Daukantas to believe that the ancient Lithuanians had seafaring skills, but had lost them (along with access to the sea) due to German expansion and its long-lasting, centuries-long negative effects. By identifying the Lithuanians with the ancient Baltic societies related to them, Daukantas and other Lithuanian authors did much the same as the Latvians, but (unlike the Latvians) they identified themselves with the earlier

51 For example, the history teacher Povilas Pakarklis, in denying the German interpretation, relied on the arguments presented by German researchers before the First World War, and contrasted them with the “politicised” arguments presented by the post-First World War German researchers. Cf. Pakarklis 1935a; Pakarklis 1935b.

history of the inhabitants of Couronia (the future Courland), not with that of the 17th century.

This original idea developed by the Lithuanian authors was only slightly modified in the interwar period, when episodic attempts to write about the isolation of Lithuanians from access to the sea appeared repeatedly, also referring to the time of Grand Duke Vytautas or later periods. However, this element appeared most frequently in works dealing with the history of the Grand Duchy of Lithuania in the 13th to 15th centuries (especially Grand Duke Vytautas' struggle with the Teutonic Order).⁵² Attempts to write about the isolation of Lithuanians from access to the sea in later times were very sporadic.

It is thus clear why, throughout the period from Daukantas in the mid-19th century to the Second World War, the main actors in this narrative remained "Germans" (a term that also referred to Germanic societies, the Teutonic Order, the Duchy of Prussia, the Hanseatic League, etc.) and "Lithuanians" (a term that was also mischievously projected into the past and also applied to the societies of old Prussia and Couronia).⁵³ The explanation that the former had "pushed away" the latter from the sea emphasised the negative long-term consequences of German expansion for the Lithuanian nation, which manifested themselves in all kinds of areas – in the economy, in the social order, in politics or even in cultural (civilisational) development.⁵⁴ Thus, the early 20th century was seen as a direct reflection of the past, in which the same actors, the same powers and the same historical forces were at work as had been in the past.⁵⁵

It has already been mentioned that the promotion of this narrative was mainly related to Lithuanian–German relations and the problems of the integration of the Klaipėda region. Therefore, spreading anti-German sentiment seemed completely legitimate. It was presented as a "correction of historical mistakes" and demanded that present-day Lithuania should return to the sea and defend its national interests in the Klaipėda region⁵⁶ against the revisionism that manifested itself in Germany and in the pro-German part of society in the Klaipėda region.⁵⁷ German policy towards Klaipėda was presented as the continuity of centuries-old

52 Šapoka 1935, 89–90; Daugirdaitė-Sruogienė 1938, 99–100; Šležas, Čiziūnas 1936, 92.

53 Remeika 1939, 138–140; Rimka 1925, 42–43; Pryšmantas 1938, 598–607.

54 Daukantas 1995, 519–520; Rimka 1925, 47; Remeika 1939, 138–140.

55 In the section "The Question of Klaipėda", Stanislovas Tarvydas wrote in his book: "And we must remember that the forces that were present 500 years ago are still at work today." Tarvydas 1991 [1939], 330.

56 Galvanauskas 1938, 47; Bendoravičius 1934, 553; Daumantas 1935, 224.

57 Cf. Safronovas 2010, 32–68.

attitudes.⁵⁸ In turn, Klaipėda (and the Nemunas estuary) was to be presented as an economically and geographically integral part of Lithuania, whose “natural” development had been disrupted by the “Germans” since the 13th century.⁵⁹

The origins of elements of maritime history

Latvian historiography

Latvian historians wrote separate books about the Duchy of Courland and its colonies,⁶⁰ and in general histories of Latvia, they almost always assigned them separate subsections or even sections.⁶¹

But it is an illusion to imagine that this was a politically motivated maritime history element or that it served the needs of Kārlis Ulmanis. This element existed long before Ulmanis came to power.⁶² During Ulmanis’ rule, hardly anything new was created in Latvian politics of history. Rather, it was a period of development and reinforcement of certain pre-existing elements.

Therefore, when it comes to explaining where this element of maritime history comes from, one must draw attention to the historiography of the Baltic Germans. Although Latvian historiography formed an opposition to it,⁶³ it could not exist without its contribution (for example, without the multi-volume historical sources collected and published by the Baltic Germans). This applies in particular to the early phase of Latvian historiography. The Latvian historians also adopted from the Baltic German authors the historical narrative element about the Duchy of Courland and its colonies during the reign of Duke

58 Tījūnēlis 1934, 729; Šležas 1932, 413; Pryšmantas 1925, 1.

59 Sidzikauskas 1935, 11–19; Remeika 1939, 131–132; Rimka 1922, 102; Safronovas 2015, 105–106.

60 Bundurs 1992; Upelnieks 1930; Juškēvičs 1931; Jānis Juškēvičs 1993 [1935].

61 Birkerts 1926, 113–116; Lange 1931, 48–51; Pommers 1930, 131–137; Grīns 1939, 142–149; Miķelsons 1948, 53–55; Rancāns 1924, 117–120; Aberbergs 1924, 89–92; Zeiferts 1928, 28–32; Zālītis 1932, 92–103; Švābe 1925, 193–199; Švābe 1949, 12–13.

62 As the publication dates of interwar Latvian historians’ works that include a maritime historical element about the Duchy of Courland and its colonies show, most of them appeared during the period of parliamentary democracy (before 1934): Bundurs 1992; Upelnieks 1930; Juškēvičs 1931; Juškēvičs 1993 [1935]; Birkerts 1926, 113–116; Lange 1931, 48–51; Pommers 1930, 131–137; Grīns 1939, 142–149; Rancāns 1924, 117–120; Aberbergs 1924, 89–92; Zeiferts 1928, 28–32; Zālītis 1932, 92–103.

63 As Mārtiņš Mintaura argues, “Latvian national historiography, emerged in the Republic of Latvia during the interwar period (1918–1940), positioning itself as clear opposite to the Baltic-German in many aspects, including the issues of cultural history.” Mintaura 2011, 92.

Jacob Kettler, as well as about the Courland's navy and industrial activities. They also adopted a positive interpretation of these activities (at least to a certain extent). The only change was that all this was told from the perspective of ethnic Latvians.

The argument of the adoption is mainly supported by the fact that the history of the Duchy of Courland and its colonies was described by both Latvian and Baltic German authors in a very similar form and with similar content. In terms of facts, Latvian historians did not say anything new; moreover, both Baltic and Latvian historians offered a positive view of colonial activities. This element of historical narrative appeared earlier in Baltic German historiography.⁶⁴ One of the first authors to write in Latvian about the Duchy of Courland and its colonies before the First World War was Kārlis Landers.⁶⁵ His book refers to the two-volume work *Curland unter den Herzögen* by Karl Wilhelm Kruse,⁶⁶ the first volume of which, published in 1833, also contains a chapter specifically focussed on the reign of Duke Jacob Kettler of Courland.⁶⁷

Lithuanian historiography

As mentioned above, the element of isolation of Lithuanians from access to the sea was created in Lithuanian national historiography by Simonas Daukantas. He essentially told the story of German expansion in the Middle Ages, but unlike those who had written about it in German before him (especially Prussian historians), he presented it not from the German, but from the Lithuanian side. In this sense, the Lithuanian isolation from access to the sea was the antithesis of the story of German colonisation of the Baltic region in the Middle Ages.

Daukantas' account of the maritime past of the "ancient Lithuanians" referred mainly to the old Prussians, whom Daukantas regarded as members of the same nation as the Lithuanians. Daukantas drew his knowledge of the importance of the sea for the old Prussians and for old Prussia from the 17th century historian of the Duchy of Prussia, Matthäus Praetorius (c. 1635–1704).⁶⁸ Vytautas

64 Richter 1858, 64–85; Engelhardt 1916, 30–33; Arbusow 1918, 234–246; Struck, Eulenberg 1916, [116]; Arbusow 1890, 161–165; Seraphim 1896, 518–553; Seraphim 1904, 99–139; Tornius 1918, 49–50; Tornius 1917, 14; Schiemann 1916, 16–19.

65 Landers 1908, 66–72.

66 Ibid., 64.

67 Cruse 1833, 136–191.

68 Pretorijus 2004, 403, 407.

Merkys has pointed to Praetorius as an author who influenced Daukantas⁶⁹, and Daukantas himself, on several occasions, in his own works refers to two works of Praetorius.⁷⁰

Another element of the narrative, the negative portrayal of the Teutonic Order, was taken by Daukantas from Johann Gottfried Herder (1744–1803), an author who was active in Königsberg, Riga, Weimar, and other German-speaking countries in the second half of the 18th century. His four-volume *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Ideas for the Philosophy of the History of Mankind, 1784–1791), published during the Weimar period, contains a chapter entitled “The Finns, Latvians and Prussians”, which deals with the fate of the Lapps, Finns, Ingrians, Estonians, and Livs, among others. According to Herder, they were pushed northwards by the warlike Germans. “The fate of the peoples of the Baltic Sea is generally a sad page in the history of mankind,” he wrote.⁷¹ Herder also commented negatively on the activities of the Teutonic Order in the Baltic region and its wars with the old Prussians.⁷²

As far as the ideas about the benefits of the sea and trade are concerned, we can also recognise Herder’s influence on Daukantas here, but in this case he is more likely to be seen as a source of inspiration. Daukantas interpreted Herder’s ideas about the benefits of the sea and trade in his own way, creating original elements of Lithuanian maritime history. Herder only alluded to the Lithuanians and other Baltic peoples who suffered under German domination, but for Daukantas his view became the starting point.⁷³

Herder was not the only author of German-language historiography to influence Daukantas. Researchers also acknowledge the influence of the Prussian historian Johannes Voigt (1786–1863). According to Daukantas’ researcher, Roma Bončkutė,

69 According to the Lithuanian historian Vytautas Merkys, “Daukantas knew few Lithuanian sources. (...) For him, Lithuanian chronicles were compensated for by the late chronicle of Maciej Strykowski, the descriptions of Prussian Lithuania by Theodor Lepner, the researches by Matthäus Prätorius on the old Prussian and Lithuanian past, and the famous ‘History of Lithuania’ by Wojciech Wijuk Kojalowicz”. See: Merkys 1995, 7.

70 Daukantas refers to Matthäus Prätorius’s *Orbis Gothicus* (Book 1, Oliva, 1688) and *Deliciae Prussicae oder preußische Schaubühne* (1690) in his work. Cf. Daukantas 1976, 733. It is not clear how Daukantas could have gained access to the work of Prätorius. Perhaps he could have had access to copies of the work, for example, through Ignacy Onacewicz, who worked in Königsberg. Alternatively, Daukantas may have re-quoted Prätorius from other authors that referred to his works.

71 Herder 2021, 274–275.

72 Ibid., 276–277, 471–472.

73 Ibid.

Voigt's most important work, the nine-volume *Geschichte Preußens* (History of Prussia) provided Daukantas with a reservoir of sea-related images, which he used to depict the importance of the sea in old Prussian and Lithuanian life.⁷⁴

Conclusions

The research presented in this article suggests that elements of maritime history in both Latvian and Lithuanian national historiography emerged under the influence of German-language Prussian and Baltic German historiography. However, Latvian and Lithuanian historians were influenced by them in different ways. Elements of maritime history emerged from their own interpretations of the statements of German-language Prussian and Baltic German historiography. Latvian authors took the story of the Duchy of Courland and its colonies during the reign of Duke Jacob Kettler directly from Baltic German historiography. This enabled them to modify the idea of the Latvians as a “colonised” people and to show that the Latvians also had their own colonies in the past. For his part, Daukantas, who introduced the element of isolation from access to the sea into Lithuanian national historiography, was inspired by some of Herder's ideas, but created this element of Lithuanian maritime history himself (such an element is not explicitly mentioned in Herder's writings). Daukantas adopted Herder's negative assessment of the Teutonic Order and the consequences of its activities for the fate of the peoples of the Baltic, but his interpretation was different.

The development of both elements in Latvian and Lithuanian national historiographies is important because it shows not only the efforts of these modern nations to create a counterweight to German domination, but also their efforts to build a relationship with the sea in the past. The choice of different elements was due to differences in historical development as well as differences in the challenges of the present: for the Latvian national movement, the Germans were the main enemy, while for the Lithuanians, anti-German sentiment was less important; the Latvians, unlike the Lithuanians, had no territorial claim to Germany. However, an important precondition for the emergence of both elements in Lithuanian and Latvian national historiography was the symbolic appropriation of the past: in the late 19th and early 20th centuries, Lithuanians needed to convey a sense of connection with the societies of the western Balts (old Prussians, Couronians), and Latvians – with the history not only of the old Couronians, but also that of the 17th-century Duchy of Courland.

74 Bončkutė 2021, 275.

Returning to the stereotypical view of Latvians as a maritime nation and Lithuanians as a non-maritime nation, as discussed in the introduction, it can be argued that this view was influenced by the national historiographies of the two nations: Latvians portrayed themselves as the historically active participants in maritime communication, while Lithuanians portrayed themselves as victims who once possessed the skills of such communication but had lost them. However, the research also shows that this view of the Lithuanians and Latvians was in both cases a historiographic construct. The view that Latvians (as opposed to Lithuanians) are a maritime nation was invented by the Latvian authors themselves and established as an element of modern ethnic identity. The involvement of ethnic Latvians in maritime communication was greater than that of Lithuanians because ethnic Latvians moved from villages to towns earlier than Lithuanians; all major cities (with the exception of Daugavpils) in the ethnic Latvian area were seaports. Nevertheless, the Latvians (and later the Lithuanians) also had to create and instil maritime consciousness in the former peasant society and provide the necessary resources to support it. This explains why it was necessary not only for Lithuanian but also for Latvian historians to “invent” their nations’ maritime past.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Primary Sources / Avoti

- Aberbergs, Jānis (1924). *Kulturas Balss Latvijas vēstures bilžu paskaidrojumi*. Rīga: “Kulturas Balss”.
- Anon. (1883). *Isz Lietuvos. Auszra*, 8–10, pp. 289–290.
- Arbusow, Leonid (1890). *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Mitau: E. Behre’s Verlag.
- Arbusow, Leonid (1918). *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Riga: Verlag von Jonck und Poliewsky.
- Balodis, Francis; Tentelis, Augusts (eds.) (1938). *Latviešu vēsture*. I sēj. 1. daļa. Rīga: Valters un Rapa.
- Bendoravičius, A. (1934). *Baltija. Naujoji Romuva*, 19.08.1934, 8, p. 553.
- Birkerts, Antons (1920). *Latvijas vēstures hrestomātija*. Rīga: “Kulturas Balss”.
- Birkerts, Antons (1926). *Latvijas vēsture*. Rīga: A. Gulbja apgādībā.
- Bračs, Jūlijs; Veinbergs, Fridrihs (1934). *No aistu vēstures: aistu politiskās vēstures meti no valsts izcelšanās līdz mūsu laikiem = Iš aisčių istorijos: aisčių politinės istorijos bruožai nuo valstybės įsikūrimo ligi mūsų laikų: ar attēliem un 5 krāsainām kartēm*. Rīga: Latviešu Naciokratu Izdevniecība.
- Brastiņš, Ernests (1926). *Latvijas pilskalni*. Rīga: Pieminekļu valdes izdevums.

- Bundurs, Žanis (1992). *Senās latvju kolonijas Gambija Tobago*. Rīga: Lauku dzīve.
- Cruse, Karl Wilhelm (1833). *Curland unter den Herzögen*. Erster band. Mitau: Verlag von Reyher.
- Daugirdaitė-Sruogienė, Vanda (1938). *Istorijos vadovėlis*. Kaunas: Sakalas.
- Daukantas, Simonas (1995). *Istorija Žemaitiška*. Vol. I. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Daumantas, A. (1935). Dvylika metų mūsų Klaipėdai. *Vairas*, 2, p. 224.
- Engelhardt, Alexis (1916). *Die deutschen Ostseeprovinzen Russlands. Ihre politische und wirtschaftliche Entwicklung*. München: Georg Müller Verlag.
- Galvanauskas, Gediminas. Klaipėdos uosto užnugarys. *Naujoji Romuva*, 15.01.1938, 1–2, p. 47.
- Ģermanis, Uldis (1974). *Latviešu tautas piedzīvojumi*. 2. izd. Stockholm: Ceļinieks.
- Ģinters, Valdemārs (1939). *Etnogrāfija*. Rīga: Valsts Vēsturiskā mūzeja izdevums.
- Grīns, Aleksandrs (1939). *Latvijas vēsture pamatskolām*. Rīga: “Zemnieka domas”.
- Herder, Johann Gottfried (2021). *Idējos žmonijos istorijos filosofijai*. Vol. 2. Vilnius: Margi raštai.
- Jušķēvičs, Jānis (1931). *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*. Rīga: Valstspapīru spiestuve.
- Jušķēvičs, Jānis (1993 [1935]). *Kurzemes hercogi un viņu laikmets*. Rīga: Zvaigzne.
- Landers, Kārlis (1908). *Latvijas wehsture*. Peterburga: A. Gulbja apgahdiba.
- Lange, Gerda (1931). *Īsa Latvijas vēsture*. Rīga: N. Gudkova izdevniecība.
- Miķelsons, Reinholds (1948). *Latvijas vēsture*. Rīga: LCK apgāds.
- Malvess, Roberts (1942a). Baltijas kuģniecības sākumi. *Izglītības Mēnešraksts*, 9, 256.–260. lpp.; 10, 292.–295. lpp.; 11, 323.–325. lpp.; 12, 354.–357. lpp.
- Malvess, Roberts (1942b). Baltijas senā jūras flote. *Izglītības Mēnešraksts*, 7, 196.–197. lpp.
- Malvess, Roberts (1942c). Cīņa Daugavas ūdensceļa dēļ 13. gadsimtā. *Izglītības Mēnešraksts*, 6, 163.–167. lpp.
- Malvess, Roberts (1942d). Latvijas senās ostas. Studijas Latvijas vēsturiskā ģeogrāfijā. *Izglītības Mēnešraksts*, 3, 69.–71. lpp.
- Pakarklis, Povilas (1935a). *Mažoji Lietuva vokiečių mokslo šviesoje*. Kaunas: Socialinių ir politinių mokslų institutas.
- Pakarklis, Povilas (1935b). *Vokiečiai apie Mažąją Lietuvą*. Kaunas: Socialinių ir politinių mokslų institutas.
- Pakštas, Kazys (1929). *Baltijos respublikų politinė geografija. Politinės geografijos problemos, nagrinėjamos atsižvelgiant į Baltijos tautų likimą* (Publicationes Instituti Geographici Universitatis Lithuaniae, 1). Kaunas: [Lietuvos universitetas].
- Paleckis, Justas (1938). *Latvija*. Kaunas: Spaudos fondas.
- Pommers, Antonijs (1930). *Latvijas vēsture*. Rīga: Valters un Rapa.
- Pretorijus, Matas (2004). *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla*. Vol. 2. Vilnius: Pradai.
- Pryšmantas, Vladas (1925). Lietuva ir jūra. *Klaipėdos žinios*, 22.03.1925, 68, p. 1.
- Pryšmantas, Vladas (1938). Lietuvių kovos už savo jūrą istorijos raidoje. *Vairas*, 10, pp. 598–607.

- Rancāns, Nikodems (1924). *Latvijas Vēsture*. II daļa: 1118–1924. V. un VI. Pamatskūlu kl. kurss. Daugpilē: “Dorbs un Zinība”.
- Remeika, Jonas (1939). *Lietuvos praeities vaizdai*. Kaunas: Spaudos fondas.
- Richter, Alexander (1858). *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben*. Theil II: *Die Ostseelände in ihrer provinziellen Entwicklung*. 3. Band: *Kurland unter den Herzogen*. Riga: Verlag von Nicolai Kymmels Buchhandlung.
- Rimka, Albinas (1922). *Lietuvos ūkis. Statistikos tyrinėjimai*. Antrasis leidimas. Kaunas: “Švyturio” bendrovės leidinys.
- Rimka, Albinas (1925). *Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais*. Kaunas: Valstybės spaustuvė.
- Schiemann, Theodor (1916). Herzog Jakob von Kurland. *Das Baltenbuch: die baltischen Provinzen und ihre deutsche Kultur*. Ed. by Paul Rohrbach. Dachau: Der Gelbe Verlag Walter Blumtritt.
- Seraphim, August (1904). *Die Geschichte des Herzogtums Kurland (1561–1795)*. 3. Band. Reval: Verlag von Franz Kluge.
- Seraphim, Ernst (1896). *Geschichte Liv-, Est-, und Kurlands von der “Ausseglung” des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich*. 2. Band. Reval: Verlag von Franz Kluge.
- Sidzikauskas, Vaclovas (1935). *Klaipėdos krašto ūkis seniau ir dabar*. Kaunas: Socialinių ir politinių mokslų institutas.
- Sidzikauskas, Vaclovas (1936). *Savo jūros sargyboje*. Kaunas: Šaulių sąjunga.
- Struck, Hermann; Eulenberg, Herbert (1916). Im Hafen von Libau. *Skizzen aus Litauen, Weissrussland und Kurland*. Berlin: Verlag von Georg Stilke, pp. [116–117].
- Sužiedelis, Simas (1935). *Vytautas Didysis ir jo žygiai*. Kaunas: Sakalas.
- Svenne, Oto (1925). *Īsa Latvijas vēsture latvju un cittautiešu skolām*. Riga: Izdevis Ozoliņš grāmatu veikals.
- Šapoka, Adolfas (ed.) (1935). *Jogaila*. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija.
- Šapoka, Adolfas (ed.) (1936). *Lietuvos istorija*. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija.
- Šležas, Paulius (1932). Vytauto Didžiojo kovos dėl Žemaičių ir Klaipėdos. *Naujoji Romuva*, 01.05.1932, 18, p. 413.
- Šležas, Paulius; Čižiūnas, Vaclovas (1936). *Lietuvos istorija penktam pradžios mokyklos skyriui*. Kaunas: Sakalas.
- Šliūpas, Jonas (1918). *Lietuvių-Latvių respublika ir šiaurės tautų sąjunga. Rinkiny s traipsnių ir paskaitų parašytų D-ro Jono Šliupo*. Stockholm: Svenska Andelsförlaget.
- Šmits, Pēteris (1926). *Latviešu mitoloģija*. Rīga: Valters un Rapa.
- Švābe, Arveds (1925). *Latvijas vēsture*. Rīga: Valters un Rapa.
- Švābe, Arveds (1946). *The Story of Latvia and Her Neighbours*. Edinburgh: The Scottish League for European Freedom.
- Švābe, Arveds (1949). *The Story of Latvia*. Stockholm: NLF.

- Tijūnēlis, J. (1934). Lietuviai ir Baltijos jūra. *Naujoji Romuva*, 14.10.1934, 197, p. 729.
- Tornius, Valerian (1917). *Das Land der Deutschherren und der Hansa im Osten: Bilder aus den deutschen und russischen Ostseeprovinzen in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin: Benjamin Harz Verlag.
- Tornius, Valerian (1918). *Die Baltischen Provinzen*. Leipzig und Berlin: Verlag und Druck von B. G. Teubner.
- Upelnieks, Kristaps (1930). *Kurzemes kuģniecība un kolonijas XVII g. simtenī*. Liepāja: "Leta".
- Vileišis, Vincas (1935). *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas: Politinių ir socialinių mokslų instituto leidinys.
- Ventmalnieks A., [Ģērsons, Ādolfs] (1923). *Latvijas vēsture*. Valmiera; Cēsis: Izdevis K. Dūnis.
- Zālīte, Pēteris (1925). *Vācu varas pastari Latvijā*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā.
- Zālītis, Frīdis (1932). *Latvijas vēsture: skolām un pašmācībai*. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums.
- Zeiferts, Teodors (1927). *Trumpa Latvijos istorija. Mokyklai ir visuomenei*. Kaunas: "Varpo" B-vės Spaustuvė.
- Zeiferts, Teodors (1928). *Īsa Latvijas vēsture*. Rīga: Valters un Rapa.

Secondary Sources / Literatūra

- Adomavičius, Romualdas (2012). *Jūrinis savarankiškumas. Lietuvos prekybos laivyno kūrimosi istorija (1921–1940)*. Klaipėda: Lietuvos jūrų muziejus.
- Avotiņa, Austra (ed.) (2003). *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Berger, Stefan; Conrad, Christoph (2015). *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Bončkutė, Roma (2021). Johannes Voight *Geschichte Preußens (1827–1839)* nuorodos Simono Daukanto veikale BUDAŲ Senovės-Lėtuvių Kalnienų ir Zámajtių (1845). *Archivum Lithuanicum*, 23, pp. 269–298.
- Bumblauskas, Alfredas (2008). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo "dalybos" ir "Litva / Lietuva" distinkcijos konceptas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo "dalybos"*. Ed. by Alfredas Bumblauskas, Grigorij Potašenko, Šarūnas Liekis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp. 16–66.
- Butulis, Ilgvars; Zunda, Antonijs (2020). *Latvijos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Gieda, Aurelijus (2017). *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Grzechnik, Marta (2014). Intermarium: the Baltic and the Black seas on the Polish mental maps in the interwar period. *Revista Română de Studii Baltice și Nordice / The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies*, 6 (1), pp. 81–96.
- Hanovs, Deniss; Tēraudkalns, Valdis (2012). *Laiks, telpa, vadonis: autoritārisma kultūra Latvijā 1934–1940*. Rīga: Zinātne.

- Hiden, John (1987). *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaubrys, Saulius; Tamošaitis, Mindaugas (2013). *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: metmenys tapatybės istorijai*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Çencis, Toms (2018). Mythology. *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Vol. 2. Ed. by Joep Leerssen. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 1160–1162.
- Mačiulis, Dangiras; Petrauskas, Rimvydas; Staliūnas, Darius (2012). *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*. Vilnius: Mintis.
- Mačiulis, Dangiras; Staliūnas, Darius (2015). *Lithuanian Nationalism and the Vilnius Question, 1883–1940*. Marburg: Verlag Herder-Institut.
- Mastianica, Olga (2016). *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Merkys, Vytautas (1995). Simono Daukanto “Istorija žemaitiška”. Daukantas, Simonas. *Istorija Žemaitiška*. Vol. 1. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, pp. 5–18.
- Mintaurs, Mārtiņš (2011). Perspectives of the Cultural History in Latvia: The 20th century and beyond. *Culture History in Europe. Institutions – Themes – Perspectives*. Ed. by Jörg Rogge. Wetzlar: Majuskel Medienproduktion GmbH, pp. 91–123.
- Nikžentaitis, Alvydas (2001). Jogailos įvaizdis lietuvių visuomenėje. *Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX – XX a.)* (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, 17). Ed. by Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, pp. 56–67.
- Nikžentaitis, Alvydas (2002). *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*. Vilnius: Aidai.
- Plakans, Andrejs (1998). Latvian Historiography. *A Global Encyclopedia of Historical Writing*. Vol. II. Ed. by Daniel Robert Woolf. New York; London: Garland Publishing, pp. 545–546.
- Plakans, Andrejs (2008). *Historical Dictionary of Latvia*. Second edition. Plymouth: Scarecrow Press.
- Plakans, Andrejs (2017). Death and Transfiguration: Reflections on World War I and the Birth of the Latvian State. *Latvia – A Work in Progress? 100 Years of State- and Nation-Building*. Ed. by David J. Smith. Stuttgart: Ibidem-Verlag, pp. 29–53.
- Richter, Klaus (2020). *Fragmentation in East Central Europe. Poland and the Baltics, 1915–1929*. Oxford: Oxford University Press.
- Rüger, Jan (2007). *The Great Naval Game. Britain and Germany in the Age of Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Safronovas, Vasilijus (2010). “Memelenderių” daryba, arba ideologinis 1939 m. Klaipėdos krašto aneksijos parengimas. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, 21). Ed. by Silva Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, pp. 32–68.

- Safronovas, Vasilijus (2012). Apie istorinio regiono virsmą vaizduotės regionu. Mažosios Lietuvos pavyzdys. *Istorija*, 86, pp. 66–80.
- Safronovas, Vasilijus (2015). *Kampf um Identität. Die ideologische Auseinandersetzung in Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Safronovas, Vasilijus (2016). *The Creation of National Spaces in a Pluricultural Region. The Case of Prussian Lithuania*. Boston: Academic Studies Press.
- Selenis, Valdas (2007). *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Staliūnas, Darius (2013). Lietuvos idėja “Aušroje”. *Archivum Lithuanicum*, 15, pp. 271–292.
- Staliūnas, Darius (2016). The Pre-1914 Creation of Lithuanian “National Territory”. *Spatial Concepts of Lithuania in the Long Nineteenth Century*. Ed. by Darius Staliūnas. Boston: Academic Studies Press, pp. 189–238.
- Tarvydas, Stanislovas (1991 [1939]). Geopolitika. *Lietuvos geopolitika*. Ed. by Stasys Vaitekūnas. Vilnius: Mintis, pp. 239–402.
- Vanags, Pēteris (2018). Background: Historical context. Political-historical developments. *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Vol. 2. Ed. by Joep Leerssen. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 1156–1158.
- Vėbra, Rimantas (1992). *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*. Kaunas: Šviesa.
- Vyšniauskas, Arūnas (ed.) (2016). “Lietuviai ir lenkai” (1887) Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Zelče, Vita (2018). The New Latvians. *Latvia and Latvians. Collection of scholarly articles*. Vol. II. Ed. by Jānis Stradiņš. Riga: Latvian Academy of Sciences, pp. 347–376.

MEKLĒJOT ALTERNATĪVAS VĀCU KUNDZĪBAI: JŪRNICĪBAS PAGĀTNES KONSTRUĒŠANA LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU NACIONĀLAJĀ HISTORIOGRĀFIJĀ

Valentins Kulevičus

Doktorants, Klaipēdas Universitātes Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva

Zinātniskās intereses: jūrniecības vēsture, nacionālisms, historiogrāfijas vēsture

20. gadsimta pirmajā pusē visas Baltijas jūras austrumu piekrastē dibinātās valstis ieguva piekļuvi jūrai. Katra no tām centās šo apstākli izmantot savas ekonomikas stiprināšanai, bet laikabiedriem bija atšķirīgi viedokļi par to potenciālu šajā ziņā. Piemēram, latvieši tika uzlūkoti kā jūrasbraucēji, bet lietuvieši – kā “kontinentāla” nācija. Dažreiz šādi uzskati joprojām tiek pausti arī mūsdienās. Pētījumā parādīts, ka, neskatoties uz šādiem spriedumiem, latviešu un lietuviešu nāciju nepieciešamība radīt sev jūrniecības pagātnes tēlus izpaudās historiogrāfijā, kas ietekmēja to mūsdienu nacionālās identitātes. Raksts pievēršas latviešu un lietuviešu nacionālo kustību izmantotajiem atšķirīgajiem jūrniecības pagātnes atspoguļojumiem 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta pirmajā pusē un analizē šo atspoguļojumu saknes, kā arī kontekstus, kuros tie tika izmantoti. Pētījumā parādīts, ka, lai gan abu nāciju pagātnes tēli bija atšķirīgi, lietuviešu un latviešu vēsturnieki lietoja līdzīgas stratēģijas to radišanā un izplatīšanā. To skaitā bija retrospektīva savas nācijas identificēšana ar viduslaiku un agro jauno laiku sabiedrībām un mēģinājumi izmantot jūrniecības pagātnes tēlus, lai rastu alternatīvas vācu kundzībai reģionā.

Atslēgas vārdi: nacionālisms, historiogrāfijas vēsture, mūsdienu nacionālie vēstures naratīvi, Latvijas nacionālā kustība, Lietuvas nacionālā kustība

Kopsavilkums

Mūsdienās gan lietuviešiem, gan latviešiem ir piekļuve Baltijas jūrai. Tomēr, tā kā lietuvieši nav iesaistījušies jūrniecības darījumos, dažreiz (pat lietuviešu autori) tos joprojām uzlūko kā kontinentālu nāciju pretstatā latviešiem, kuri vienmēr tiek uzskatīti par jūrniecības nāciju. Rakstā analizēta šo priekšstatu izcelsme un meklētas to saknes lietuviešu un latviešu nacionālajā historiogrāfijā. Parādīts, ka patiesībā arī latviešiem – ne mazākā mērā kā lietuviešiem – 19. gadsimtā nācās attīstīt pašiem savas attiecības ar jūru, un viens veids, kā to paveikt, bija izcelt savas “nācijas” jūrniecības aktivitātes pagātnē. Jūras atšķirīgo lomu mūsdienu lietuviešu un latviešu identitātē, iespējams, ir veicinājis

tas, ka nacionālās historiogrāfijas to darīja atšķirīgos veidos, kas savukārt izraisīja atšķirības arī to vēsturiskajā iztēlē.

Salīdzinot abas nacionālās historiogrāfijas 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā, raksts koncentrējas uz lietuviešu un latviešu vēsturnieku mēģinājumiem radīt zināmus jūrniecības vēstures elementus. Šie mēģinājumi tika veikti atkārtoti dažādos vēstures darbos, un bieži vien to saturs bija praktiski identisks. Taču latvieši un lietuvieši attīstīja atšķirīgus jūrniecības vēstures aspektus. Latviešiem vissvarīgākais tās aspekts bija Kurzemes hercogistes un tās koloniālo aktivitāšu vēsture hercoga Jēkaba Ketlera valdīšanas laikā (1642–1682). Lietuviešu autori visvairāk izvērsa aspektu par Rietumbaltijas cilšu (senprūšu un kuršu), kā arī lietuviešu vai Lietuvas dižkunigaitijas nošķiršanu no jūras. Abi šie elementi bija radušies jau 19. gadsimtā, taču Lietuvas un Latvijas nacionālajā historiogrāfijā (un līdz ar to arī nacionālajos vēstures naratīvos) tie iesakņojās tikai starpkaru posmā.

Abos gadījumos šo jūrniecības vēstures aspektu attīstību spēcīgi ietekmēja pretvācu noskaņojums, kas radās dažādu politisko un citāda rakstura mērķu vārdā. Latviešu gadījumā šie mērķi bija sociāli politiskā emancipācija un baltvācu ekonomiskās, kultūras un politiskās ietekmes pārvarēšana. Lietuviešu gadījumā pretvācu noskaņojumu radīja teritoriālās pretenzijas un vēlme iegūt piekļuvi jūrai (ko Lietuva ieguva tikai pēc Palangas un Sventājas pievienošanas 1921. gadā un Klaipēdas reģiona – 1923. gadā). Latvijas historiogrāfijā pretvācu noskaņojumam bija daudz lielāka loma, taču tas bija raksturīgs arī lietuviešiem. Latviešu autori izmantoja “koloniālo” diskursu, lai pavērstu pretējā virzienā baltvācu historiogrāfijas uzspiesto priekšstatu par latviešiem kā “kolonizēto” tautu un vāciešiem kā “kolonizētājiem” un parādītu, ka pagātnē paši latvieši ir iesaistījušies koloniālās aktivitātēs. Lietuviešu historiogrāfijai tas nebija raksturīgi. Taču arī tā attīstīja jūrniecības vēstures aspektus, lai sniegtu sabiedrībai alternatīvu uzskatam, ka vācu kundzība reģionā bija “dabiska”. Lai to panāktu, lietuviešu autoriem, līdzīgi kā viņu latviešu kolēģiem, nācās būvēt tiltus uz viduslaiku un agro jauno laiku sabiedrībām un politiskajiem veidojumiem. Identificējot latviešus ar Kurzemes hercogistes koloniālo vēsturi, viņi tika atainoti kā aktīvi dalībnieki jūrniecības sakaru tīklā un ne mazāk prasmīgi kā vācieši ne tikai jūrniecības, bet arī koloniālajās darbībās. Savukārt lietuviešiem tika piedāvāts identificēties ar aizvēsturiskajām baltu sabiedrībām (kuršiem, prūšiem utt.), kurus Simons Daukants (*Simonas Daukantas*) dēvēja par “senlietuviešiem”. Lietuviešiem tika stāstīts, ka šīs sabiedrības bija attīstījušas kuģniecības prasmes, taču viduslaikos “vācu” ekspansija bija atņēmusi viņiem iespējas aktīvi darboties jūrniecības sakaru tīklā.

Rakstā arī īpaši analizēti apstākļi, kādos latviešu un lietuviešu historiogrāfijā attīstījās abi jūrniecības vēstures aspekti. Šos aspektus, kas tika izmantoti pretvācu noskaņojuma uzturēšanai, latviešu un lietuviešu vēstures darbu autori paradoksālā kārtā aizņēmas no vācvalodīgās historiogrāfijas. Latviešu autoru gadījumā šī ietekme bija tieša, viņiem šo skatījumu nepastarpināti pārņēmot no baltvācu

historiogrāfijas un vienkārši apmainot vietām lomas. Lietuviešu gadījumā tika izmantotas Prūsijas historiogrāfijas idejas, tās interpretējot no jauna un pasniedzot no lietuviešu skatu punkta.

Saņemts / Submitted 09.11.2023.

© 2024 Valentinas Kulevičius, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

OPTIMISMA, PROGRESA UN CĪŅAS IDEJU ATSPUGUĻOJUMS RĪGAS ARHITEKTŪRAS DEKORĀ 20. GADSIMTA SĀKUMĀ

Harijs Tumans

Dr. hist., profesors, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Zinātniskās intereses: seno laiku vēsture

Rakstā apkopoti un analizēti tēli, kuri Rīgas arhitektūras dekorā parādījās 20. gadsimta pirmajā gadu desmitā un kuri alegoriskā veidā atspoguļo progresu un sociālās cīņas idejas. Jau kopš 19. gadsimta beigām progresu tēmu Rīgas arhitektūrā visbiežāk pārstāvēja Saules simbols, kas tika atspoguļots divējādi – gan kā parasts Saules attēls, gan kā antīkā dieva Hēlija/Apollona tēls. Minētajā periodā šie simboli kļuva par ierastu arhitektūras dekora elementu. Tajā pašā laikā uz ēku fasādēm parādījās jauni un oriģināli mēģinājumi paust progresu idejas, piemēram, gaismu nesošas Artemīdas/Selēnes tēls Alberta ielā 2a un alegorisks atjaunotas cilvēces attēls uz ciļņa Miera ielā 54. Savukārt cīņas tēma īpaši spilgti izpaudās divās skulptūrās Tirgoņu ielā 4 un trijos ciļņos, kas veltīti Prometeja sižetam, Marijas ielā 18. Var secināt, ka 20. gadsimta sākumā Rīgas arhitektūras dekorā progresu un revolucionārās cīņas idejas tika attēlotas samērā bieži un izteiksmīgi, kas norāda uz tā laika sabiedrisko noskaņojumu.

Atslēgas vārdi: Rīgas arhitektūras dekors, progresu ideja, sociālās pārmaiņas, revolucionārās pārmaiņas, Saules simbols, Apollons/Hēlijs, Artemīda/Selēne, Prometejs

Strādājot pie grāmatas “Antīkie tēli Rīgas ielās”, pamanīju, ka Pirmā pasaules kara priekšvakarā Rīgas arhitektūras dekorā parādījās simboli un tēli, kurus apvieno progresu un sociālās cīņas tematika. Grāmatā šos objektus esmu īsi aprakstījis katru savā sadaļā atbilstoši teksta struktūrai, taču vēlāk secināju, ka tos vajadzētu apkopot un apskatīt vienas tematikas ietvaros. Šajā rakstā mēģinu realizēt šo ieceri, jo esmu konstatējis, ka minētie attēli veido semantisku grupu, kuras nozīme sniedzas krietni pāri mākslas vēstures robežām un kura ir cieši saistīta ar sabiedriskās domas vēsturi Latvijā.

Ar arhitektūras dekoru šeit tiek saprasts elementu kopums, kas rotā celtnes fasādi. Šajā gadījumā lielākoties tie ir ciļņi un skulptūras. Jāatzīst, ka Rīgas arhitektūras dekors ir tēma, kura ir vienlaikus daudz un reizē arī maz pētīta. Proti, no vienas puses, ir samērā daudz darbu, kuros tiek aplūkoti Rīgas namu fasāžu rotājumi, taču, no otras puses, dekors tiek pētīts tikai kā specifisks mākslas žanrs mākslas vēstures kontekstā, parasti saistībā vai nu ar konkrētiem stiliem, laikmetiem un tematiku, vai ar konkrētu arhitektu daiļradi.¹ Vienlaikus ir vērojamas grūtības ar arhitektūrā lietoto dekoratīvo tēlu interpretāciju, jo ar retiem izņēmumiem nav saglabājušies teksti, kas varētu atklāt konkrētu tēlu un kompozīciju nozīmi. Līdz ar to gadījumos, kad tēlu nozīme nav acīmredzama, to interpretācija var balstīties tikai pašos tēlos un pētnieku erudīcijā. Nereti tas ir cēlonis nekorektiem skaidrojumiem, kas ir īpaši labi redzams tieši antīko tēlu atšifrējumos.² Diemžēl šajā jautājumā nepastāv nedz historiogrāfijas tradīcija, uz kuru varētu balstīties, nedz izstrādāta metodoloģija. Rakstīto avotu trūkuma dēļ katrs objekts tiek pētīts atsevišķi, balstoties tā vizuālajā materiālā (attēlos) un sasaistot to ar kultūrvēsturisko kontekstu. Tādēļ, veicot šo darbu, man nācās pārskatīt jau esošās interpretācijas, kā arī radīt savas, uzstājoties pirmatklājēja lomā. Īpašas grūtības sagādāja tādu tēlu interpretācija, kuriem ir antīka forma, bet moderns saturs. Kā teikts, strādājot ar šiem tēliem, es atklāju, ka daži no tiem pauž jaunajos un jaunākajos laikos populāras idejas, saistītas ar progresu un cīņu par labāku nākotni. Šo tēlu atšifrēšanai es izmantoju trīs metodoloģiskus instrumentus: pašu tēlu vizuālās formas (1) un kultūras (2) un mākslas (3) kontekstu tā laika Latvijas un Eiropas vēsturiskajā telpā. Protams, šādām interpretācijām savā ziņā piemīt hipotētisks raksturs, taču jāatceras, ka pētāmā laikmeta māksla paredzēja tiešu, vizuālu iespaidā balstītu uztveri. Citiem vārdiem sakot, mākslas tēliem un simboliem bija jābūt saprotamiem un nolasāmiem/uztveramiem. Tātad arī šodien tie var būt tikpat saprotami mūsdienu izglītotajam skatītājam, ar piebildi, ka šis skatītājs izprot tā laika kultūras īpatnības. Tajos gadījumos, kad tēli veidoti, izmantojot antīkās formas, primāra nozīme to atšifrēšanā ir zināšanām par antīkajiem prototipiem, kā arī izpratnei par vēsturisko kultūras kontekstu.

Pirmais aspekts, kas pievērš uzmanību un liek aizdomāties par optimistiska noskaņojuma un progresa idejas klātbūtni 20. gadsimta pirmā gadu desmita Rīgas arhitektūras dekorā, ir daudzi Saules attēli namu fasādēs. Saules simbola nozīme ir acīmredzama: tā ir gaisma, siltums, dzīvība un prieks, tā ir cerība gaišai nākotnei. Tautā pat pastāv saulainu dienu novēlējums. Tātad šis vienkāršais, klasiskais

1 Piemēram: Grosa 2016; Grosa 2019; Raša 2003; Appena 2012.

2 Sk., piemēram: Tumans 2022, 180–183, 267–270, 281–284, 456–463.

Saules simbols pats par sevi ir ārkārtīgi spēcīgs tēls, kas rada gaišmas, siltuma, prieka un skaistuma asociācijas. Ar progresu un optimismu to saista cerība uz gaišu nākotni,³ kas tiek gaidīta kā austošā diena, kas nomaina nakts tumsu. Tātad uzvara pār tumsu un gaišmas pasaules triumfs piešķir Saules simbolam pozitīvas attīstības skanējumu. Kopš pirmatnējiem laikiem visās pasaules malās Saules simbols nes sevī gaišmas, dzīvības un cerības asociācijas. Jaunajos laikos Eiropas kultūras telpā tas ieguva papildus aspektu – saistību ar progresu un gaišu rītdienu. Kā zināms, 19. gadsimtā ļoti ticēja progresam – gan sociālajā jomā, gan arī zinātnes un tehnikas jomā. Pārsteidzoši straujie zinātnes sasniegumi un tehnikas attīstība 19. gadsimta beigās veicināja šo ticību un radīja optimistisku skatījumu uz nākotni. 20. gadsimta sākumā tam pievienojās psiholoģiskais faktors: jaunas simtgades sākums, tāpat kā jauna gada sākums, dabiski rada jaunas cerības un vēlmi, lai cerības attaisnotos.

Par to, ka 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā arī Latvijas teritorijā Saules tēls asociējās ar optimistiskām gaidām un cerībām uz skaistu rītdienu, liecina tā laika māksla un literatūra. Piemēram, žurnāls “Mājas Viesa Mēnešraksts” jaunā gadsimta pirmajā gadā publicēja Aspazijas fantāziju “Gadu simteņu maiņa” (01.01.1900.) un gadu vēlāk – Jāņa Poruka dzejoli “Jaunajam gadu simtenim” (01.01.1901.). Abiem sacerējumiem bija pievienota viena un tā pati ilustrācija: uz kuplas lapotnes fona daiļa antīka izskata dzejniece (iespējams, Sapfo), spēlējot liru, ar optimismu un prieku skatās tālumā, kur no jūras lec spoža Saule un debesis balts putns, plaši izpletis spārnus, dzied savu skaisto dziesmu. Tātad dzejniece kopā ar putnu sveic gaišumu un jaunu dienu, ko simbolizē uzlecošā Saule. Grūti iedomāties vēl labāku ilustrāciju optimismam un cerībām. Ticot progresam, cilvēki labprāt ticēja arī tam, ka jaunais gadsimts būs gaišāks un atnesīs skaistāku dzīvi (vai ne ar tādām pašām cerībām arī mēs šodien nesagaidām katru jauno gadu?). Acīmredzot šāds noskaņojums tolaik bija izplatīts, tādēļ šķiet likumsakarīgi, ka tā laikā Rīgas, tai skaitā latviešu kultūras telpā Saules tēls tika plaši izmantots kā optimisma, cerību un progresa simbols. Gadsimtu mijā un 20. gadsimta sākumā daudzi latviešu literāti savā daiļradē izmantoja Saules tēlu tieši ar šādu simbolisku nozīmi. Par to var pārliecināties, lasot sacerējumus, kuru nosaukumā ir vārds “Saule”. Lūk, tikai daži piemēri: Eduarda Zeibota “Saulītē un pavēnī” (1891, 1896), Aspazijas “Saules meita” (1894) un “Saulainais stūrītis” (1910), Kārļa Skalbes “Sirds un Saule” (1911), Raiņa “Ave sol!” (1910), Jāņa Akuratera “Saules

3 Šeit un turpmāk vārdu salikums “gaiša nākotne” ir jāsaprot nevis kā komunistiskās ideoloģijas štamps, bet vispārīgā kā progresa ideoloģijai raksturīgu cerību formulējums.

gredzens” (1911) un daudzi citi. Šķiet, ka ļoti labi Saules asociatīvais simbolisms atklājas šajos Raiņa vārdos:

“Saule gabalā jau staigā,
Gaišums tāli izplatījies,
Atbīdīdams drūmo krēslu.
Visur apkārt laistās laime...”
 (“Ave sol!”, V)
Vai arī:
“Jautru gaitu saule seko,
Aši, raiti rīkodamās:
Dienas pleš un satrauc naktis,
Kas tik aplam izpletušās.
Izdilušo mēnestiņu
Nogrūž nost no debesjuma.”
(Turpat, VII)

Saule, kas nes gaišumu un laimi un aizdzen prom “drūmo krēslu”, ir ne tikai dabas skats, bet arī laba, visiem saprotama alegorija. Uz to skaidri norāda šādi vārdi:

“Sauc to par cīņu, kustību vai dzīvi,
Par straumes grausmu, posta uguni,–
Teic: ziedons, prieks vai **celšanās uz brīvi**;
Man vārda nau, es tikai ainu redzu;
Tur sauli, – un ar roku acis sedzu.”
(Turpat, II)

Šajos vārdos Saules cīņu ar tumsu Rainis asociē ar cīņu par brīvi – atbilstoši saviem sociāldemokrātiskajiem uzskatiem. Zināmās aprindās šādi uzskati bija izplatīti, un domājams, ka Rainis nebija vienīgais, kurš veidoja šādas asociācijas. Ir skaidrs, ka tā laika kultūras kontekstā izglītotās sabiedrības lielākajai daļai, kurai sociālās cīņas ideja nebija tuva, Saule simbolizēja gaismu, progresu un cerību. Tieši uz to balstās minētie Raiņa dzejas panti.

Zināmā mērā vienā sabiedrības daļā optimistisku noskaņojumu veicināja materiālais faktors. Straujā ekonomiskā attīstība tā laika Latvijas teritorijā, kas izpaudās arī Rīgas pilsētas pārsteidzošā izaugsmē, deva pamatu gaišam skatam uz nākotni un kalpoja par acīmredzamu progresa teorijas apstiprinājumu. Tieši 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā līdz Pirmajam pasaules karam notika visintensīvākā Rīgas apbūve un tika uzceltas daudzas skaistas ēkas. Šajā kontekstā šķiet pilnīgi dabiski, ka tā laika Rīgas arhitektūras dekorā Saules motīvs

kļuva tik populārs. Rīgas greznās jūgendstila ēkas atspoguļo namīpašnieku vēlmi izcelties un apliecināt savus panākumus ekonomikā un sabiedrībā. Tajā pašā laikā fasādes dekoram bija ne tikai demonstratīva, bet arī psiholoģiski programma-tiska funkcija, proti, tas ne tikai rādīja īpašnieka sociālo un materiālo statusu, bet arī puda viņa vēlmes un cerības uz gaišu nākotni, kurai sasniegto labklājību vajadzēja ne tikai saglabāt, bet arī pavairot. Saules simbols šai funkcijai bija ļoti piemērots, jo visizteiksmīgāk izteica gaišas nākotnes un labklājības ideju. Saules attēls uz nama fasādes var tikt nolasīts kā "saulainu dienu" novēlējums. Kopumā Saules attēlu uz Rīgas namu fasādēm ir tik daudz, ka viena raksta ietvaros tos visus nav iespējams aplūkot, un tas arī nav vajadzīgs, jo tā satura izpratnei pietiek ar dažu piemēru analīzi. Pieminēšu tikai divus Saules attēlus Rīgas centrā, kuri, pateicoties mākslinieciskajam kontekstam, atklāj šī simbola dziļāko nozīmi.

Viens no šādiem attēliem ir apskatāms nelielā, bet skaistā ēkā Audēju ielā 9, kas celta eklektisma stilā ar jūgendstila elementiem (Konstantīns Pēkšēns, 1900, dzīvojamais nams). Šeit ēkas augšgalā, tieši zem jumta, virs vidējā loga ievietots cilnis, kas attēlo Sauli jeb, pareizāk sakot, tās ideju. Proti, pašā centrā atrodas galva ar gaišu un cerīgu sejas izteiksmi, aiz tās – Saules disks ar daudziem figurāliem stariem; no galvas uz sāniem stiepjas pārpilnības ragi, no kuriem birst augļi un ziedi, un visu šo kompozīciju ieskauj skaista gliemežnīca. Nav šaubu, ka galva attēlo Sauli, taču nav skaidrs, vai tas ir antīkais dievs Hēlijs, vai tā ir Saule no latviešu folkloras ("saulīte māmuliņa") jeb "Saulē mūsu māte", kā vēlāk rakstīja Rainis savā poēmā "Daugava" (1919). Matu veidojums ir tik universāls un sejas vaibsti tik vispārīgi, ka abas versijas ir iespējamās. Tomēr, ieskatoties uzmanīgāk, rodas pārlicība, ka tā ir sievietes galva, kas tiešā veidā simbolizē Sauli, kuru gan latviešu, gan vācu valodā apzīmē sievietes dzimtes vārds. Šajā cilnī Saules simbols ir konkretizēts, ne tikai pateicoties antropomorfam tēlam, bet arī pārpilnības ragiem. Šie ragi norāda uz konkrētu aspektu, ar kuru asociējas Saules gaisma un siltums, proti, uz labklājību. Ziedi un augļi simbolizē uzplaukumu un pārticību. Ir acīmredzami, ka šis cilnis pauž cerību gaišai (saulainai) nākotnei jeb, citiem vārdiem sakot, progresam.

Vēl viens īpatnējs un ļoti izteiksmīgs Saules tēls rotā Latviešu biedrības nama fasādi Merķeļa ielā 13 (Eižens Laube, Ernests Pole, 1909, 1938). Kreisās puses rīzālītu vainago Jaņa Rozentāla veidota freska ar alegorisku senlatviešu mitoloģijas sižetu. Freska attēlo kailu vīrieti un sievieti, kuri apkampušies sveic Saules dievu, kurš skaista vīrieša izskatā trīs zirgu pajūgā izbrauc no jūras. Viņa galvu apņem zelta nimbs, kas simbolizē Saules gaismu. Pēc tā laika žurnālista Hermaņa Asara (1882–1942) skaidrojuma tas ir Potrimps – "gaismas un skaistuma dievs".⁴

4 Pujāte, Putniņa-Niedra 1997, 248.

Saskaņā ar hroniku liecībām Potrimps bija seno prūšu ūdens, graudu un auglības dievs.⁵ Taču 20. gadsimta sākumā nacionālā romantisma iespaidā šis tēls varēja tikt interpretēts arī kā “gaismas un skaistuma dievs”, kas netraucēja māksliniekam to attēlot klasiska Saules dieva izskatā. Savukārt apkampies pāris, sekojot tam pašam Hermaņa Asara skaidrojumam, simbolizē cilvēci, kas “tvīkst pēc gaismas un skaistuma kā pēdējā atsvabinātāja un cilvēces smago sāpju remdinātāja... tas viss stāsta par mūžīgu skaistumu un garīgas brīvības iegūšanu caur skaistumu”.⁶ Šis skaidrojums acīmredzami pauž cerību uz labāku nākotni un atsauc atmiņā slaveno Fjodora Dostojevskā teicienu, ka skaistums izglābs pasauli. Šeit svarīgi atzīmēt, ka gaišo nākotni pārstāv senais auglības dievs Potrimps, kurš vārdos pasniegts kā gaismas un skaistuma nesējs, bet vizuāli parādīts kā klasisks Saules dievs – tas pats sengrieķu Hēlijs. Arī cilvēku tēli šajā freskā veidoti antīkā stilistikā, jo tie ir attēloti kaili, gluži tāpat kā antīkie varoņi (domājams, ka 20. gadsimta sākumā nevienam nevarētu ienākt prātā, ka senie latvieši un viņu dievi varētu staigāt kaili). Arī bez minētā komentāra kompozīcijas vēstījums ir pilnīgi skaidrs: cilvēku figūras ir izteikti entuziastiskas, plaši atvērtas Saulei, turklāt vīrieša rokas ir paceltas augšup priecīgā sveicienā. Pats Saules dievs savā trijjūgā vēl tikai izkāpj no jūras, un viņa pilnīga parādīšanās vēl tikai gaidāma. Tātad freska attēlo procesu ar paredzamu pozitīvu risinājumu, proti, saullēktu un dienas spožumu. Laikmeta kontekstā tas ir jāuztver kā progresā idejas vizuāls atspoguļojums: optimistiska cilvēce ar prieku un cerību skatās gaišā nākotnē, ko sola jaunais, nupat iesākušais 20. gadsimts. Lai arī Rozentāla darbi uz biedrības nama fasādes tapa 1910. gadā, tātad trīs gadus pēc 1905.–1907. gada revolūcijas asiņainajiem notikumiem, acīmredzot atmiņas par revolūcijas šausmām bija zaudējušas asumu un cilvēki atkal cerēja uz gaišu nākotni un jaunā gadsimta atnestām jaunām perspektīvām. Kā arī uz jaunu revolūciju...

Tajā pašā laikā Rīgā tika uzcelta vēl viena ēka ar Saules simbolu un daudziem alegoriskiem attēliem – proti, Rūdolfa Filipa Donberga projektētais īres nams Lāčplēša ielā 61. Šī ēka ir izcila, pateicoties saviem skaistajiem ciļņiem.⁷ Uz galvenā ciļņa starp diviem erkeriem attēlots olimpisko dievu sapulces sižets – pārveidota replika no Rafaela gleznas “Dievu sapulce”. Pa labi un pa kreisi no erkeriem novietoti divi vienādi ciļņi, kuri alegoriski attēlo dažādas mākslas – tēlniecību, glezniecību un arhitektūru. Savukārt augstāk, starp piekto un sesto stāvu atrodas vēl divi ciļņi, kuri alegoriski attēlo lauksaimniecību un auglību. Un beidzot, otrā stāva līmenī, zem erkeriem, speciālās nišās stāv divi skulptūru pāri – vīrietis un

5 Puhvel 1974, 79–80.

6 Pujāte, Putniņa-Niedra 1997, 248.

7 Sīkāk par šīs ēkas ciļņiem un skulptūrām sk.: Tumans 2022, 241–251, 272–276.

sieviete, kuru rokās ir instrumenti: vīrietim – āmurs, bet sievietei – cirkulis un papirusa tistoklis. Šis skulptūras simbolizē intelektuālo un fizisko darbu jeb ražošanu un tehnoloģijas. Savukārt ēkas centrālajā daļā, virs parādes ieejas atrodas dekoratīvs cilnis ar simboliskiem saules stariem un kroni. Tā ir uzlecoša Saule, kas veidota krāšņā izpildījumā un interesantā kontekstā. Ēkas fasādes cilņi un skulptūras kopumā pauž ideju par mīlestību, kas pārvar visus šķēršļus, kā arī par ražošanu, dabas auglību un dažādu mākslu attīstību. Kopumā to varētu formulēt šādi: mīlestība, darbs, labklājība, skaistums un uzplaukums. Lecošas Saules simbols paspīlgtina vispārēja uzplaukuma ideju un sola gaišu nākotni kā pozitīvas attīstības jeb progresa gaidāmo rezultātu.

Savdabīgi cerība uz gaišo nākotni atspoguļota greznajā Mihaila Eizenšteina projektētajā t. s. Boguslavskas ires namā Alberta ielā 2a (1906). Šīs ēkas fasādē pirmkārt uzmanību piesaista skaists un grezni dekorēts portāls ar trīs vārtiem un divām cēlām sfinksām nama priekšā. Portāla augšējo daļu rotā četri vienādi maskaroni ar dramatiski ekspresīvu sejas izteiksmi, bet abos sānos virs maskaroniem atrodas divas puskaulu meiteņu figūras ar uguns lāpām izstieptās rokās. Šis skulptūras atbilst klasiskajam antīkās dievietes Artemīdas/Selēnes tēlnieciskajam kanonam, kas ir šo tēlu interpretācijas atslēga.⁸ Fasādes augšējā daļā, starp trešā un ceturta stāva logiem stiepjās vertikālas sarkanas joslas, kuras raisa asociāciju ar uguni. Divas no šīm līnijām atrodas tieši virs lāpām meiteņu rokās, radot iespaidu, ka tās ir uguns liesmas, kuras tiecas augšup. Dekoratīvie elementi zem sarkanajām joslām, kuri izskatās pēc jūgendstila gaumē stilizētām uguns lāpām, šo iespaidu vēl vairāk pastiprina. Kopumā fasādes dekoratīvie elementi pauž vienotu galveno ideju – gaisma klieidē tumsu. Interesanti, ka šajā gadījumā par gaismas nesēju ir izvēlēta nevis Saule, bet antīkā Mēness dieviete, kas acīmredzot norāda uz domu, ka gaisma klieidē nakts tumsu. Meiteņu figūras ir izteikti optimistiskas, tās skatās tālumā, paužot cerību uz gaišāku nākotni, ko nesīs gaidāmā diena. Nezinu otru gadījumu Rīgā, kur nakts lāpas gaisma būtu izmantota kā cerības un gaišas nākotnes simbols. Visos citos gadījumos šim nolūkam ir izmantots Saules simbols vienā vai citā veidā.

Tātad no apskatītajiem piemēriem mēs redzam, ka progresa un gaišās nākotnes ideja uz Rīgas namu fasādēm tika izteikta vairākos veidos: kā vienkāršs Saules disks, kas ir vispārīgs un universāls simbols un pēc savas dabas spīlgti izsaka progresa ideju un cerību gaismai nākotnei, un Saules disks, kuru mākslinieks ir ielicis noteiktā kontekstā, papildinot ar citiem elementiem, piemēram, pārpilnības ragiem, darbarīkiem, idealizētu seno teiksmu pasauli u. c., tādējādi piešķirot šim simbolam konkrētāku nozīmi.

8 Tumans 2022, 226.

Savukārt sociālā progresa idejas paušanai plaši tika izmantots antīkais Apollona/Hēlija tēls, kurš nesa sevī plašu kultūras kontekstu, kas bija labi zināms tā laika izglītotajai sabiedrības daļai, un bija populārs 19. gadsimta Eiropas mākslā, tai skaitā Rīgas arhitektūras dekorā. Grieķu un romiešu mitoloģijā Apollons bija gaismas, mākslas, skaistuma un dziedniecības dievs.⁹ Tātad ar viņu asociējās viss gaišais un skaistais. Šim dievam bija arī atbilstoša iesauka: Foibs, t. i., “Mirdzošais”. Līdz ar to ir likumsakarīgi, ka jau 5. gadsimta vidū viņš tika identificēts ar Saules dievu Hēliju. Kopš tā laika gan mākslā, gan dzejā Apollonu attēloja kā skaistu jaunekli ar staros ieskaitu galvu vai arī kā skaistu jaunekli zelta kaujas ratos, kas uzbrauc debesīs (Hom. Hymn., XXXI, 9–14). Šis sintētiskais tēls izveidojās, attīrot sākotnējo Apollona tēlu no dažām tam piemītošām arhaiskām un tumšām īpašībām, tādējādi tas kļuva par visa skaistā, cēlā un tīrā simbolu. Saules gaismas un mākslas kombinācija bija ideāli piemērota jauno laiku Eiropai, kad modē bija no antīkās mitoloģijas tēliem veidotas alegorijas. Jau kopš renesanses laika Apollona/Hēlija sintētiskais tēls plaši tika izmantots Eiropas mākslā – gan glezniecībā, gan tēlniecībā, gan arhitektūras dekorā. Taču īsto popularitāti tas ieguva 18. gadsimtā, kad izrādījās, ka tas ir ideāli piemērots apgaismības laikmeta lolotās progresa idejas apliecināšanai. Šo ideju aktīvi popularizēja brīvmūrnieki, un liekas dabiski, ka viena no ložām, kas tika dibināta Rīgā 1772. gadā, saucās “*Apollo*”. Tās ģerbonī bija attēlots Apollons kā Hēlijs ar Saules stariem apņemtu galvu.¹⁰ Tas nozīmē, ka jau 18. gadsimtā Rīgā šis antīkais personāžs bija pazīstams kā apgaismības un progresa simbols. Attiecīgi tam vajadzēja parādīties arī Rīgas mākslā, turklāt ne tikai salonos, bet arī uz namu fasādēm, lai gan bija jāpaiet ilgākam laikam, pirms tas tiešām notika.

Pirmie Hēlija/Apollona tēli Rīgas arhitektūrā parādījās diezgan vēlu – pašā 19. gadsimta izskaņā. Piemēram, 1899. gadā tapa divi ciļņi – viens uz grezni rotātas eklektisma stila ēkas Vīlandes ielā 1 (Rūdolfis Cirkvics, 1899, dzīvojamais nams), otrs uz klasiska tipa eklektisma stila ēkas Brīvības ielā 73 (Vilhelms Kārlis Neimanis, 1899, privāts nams). Abos ciļņos ir attēlota skaista jaunieša galva, kuru apņem Saules stari – gluži kā uz antīkajiem Hēlija/Apollona attēliem. Vīlandes ielā šī galva ir meistarīgi iekombinēta dekorā, savukārt Brīvības ielā tā vainago atsevišķu dekoratīvu plāksni, kurā aiz stariem ir izveidots Saules disks un iezīmēti shematiski spārni. Pavisam šajā ēkā atrodas septiņas šādas plāksnes, kas ir iebūvētas starp pēdējā stāva logiem. Vēl viens Hēlijs ar spārniem ir redzams bagātīgi dekorētās ēkas fasādē Krišjāņa Barona ielā 11 (Konstantīns Pēkšēns, 1901, īres nams ar veikaliem), ko uzcēla slavenais latviešu uzņēmējs un mecenāts

9 Sk.: Graves 2017, 80–86.

10 Grosa 2016, 27.

1. att. Hēlija/Apollona cilnis. Arhitekts Mihails Eizenšteins, 1904. gads. Alberta iela 13
 Fig. 1. Relief of Helium/Apollo. Architect Mikhail Eisenstein, 1904. 13 Alberta Street

Kristaps Bergs. Šeit starp elegantām kolonnām izvietoti trīs ciļņi ar Hēliju – divi uz fasādes Krišjāņa Barona ielas pusē un viens – Dzirnavu ielas pusē. Minētajos ciļņos attēlota staros ieskauda jaunieša galva ar spārniem. Šajā standartā iekļaujas arī cilnis ar Hēlija galvu Brīvības ielā 105 (Augusts Vite, 1905, paša arhitekta nams). Interesanti, ka šeit seja veidota ar vairāk latviskiem, nevis antīkiem vaibstiem un šim tēlam nav spārnu. Cilnis vainago dekoratīvu bēniņu logu apaļa torņa augšgalā, kas ir izcili piemērots izvietojums šim tēlam – Saules simbols ēkas augstākajā punktā apstaro zem tā esošo pasauli. Manuprāt, skaistākais šāda tipa Hēlija/Apollona cilnis rotā Mihaila Eizenšteina projektēto jūgendstila namu Alberta ielā 13 (1904, īres nams). Šī ēka, kas tiek uzskatīta par vienu no Rīgas arhitektūras pērlēm, ir bagātīgi piesātināta ar antīkajiem motīviem, un starojošā Saules dieva galva ļoti organiski iekļaujas šajā kontekstā. Saule atrodas fasādes pašā augšā, un to aptverošie aplī padara solāro simboliku vēl daiļrunīgāku, radot iespaidu par saules gaismas starojumu (1. att.).

Izteismīgs antīkā Saules dieva attēls ir apskatāms uz reljefa Ģertrūdes ielā 60 (Rūdolfs Filips Donbergs, 1908, īres nams; 2. att.). Šeit Hēlijs antīkos kaujos ratos traucas virs mākoņiem, par viņa straujo braucienu liecina aiz muguras plīvojošais apmetnis un zirgu saceltās priekškājas. Kustības efektu paspilgtina divas lidojošas figūras zirgu priekšā: Erots jeb romiešu versijā Amors ar degošu

2. att. Hēlijs brauc ratos ("Aurora"). Arhitekts Filips Rūdolfs Donbergs, 1908. gads. Ģertrūdes iela 60
 Fig. 2. Helium rides in a chariot ("Aurora"). Relief. Architect Rudolph Philipp Dohnberg, 1908.
 60 Ģertrūdes Street

lāpu rokā, kas simbolizē Rīta zvaigzni, un sieviete plīvojošā apģērbā, kura kaisa uz zemes ziedus. Sieviete ir Eosa jeb romiešu Aurora, proti, Rītausmas dieve, kuru Homērs konsekventi dēvēja par "rožpirksti Ausmu" – acīmredzot tādēļ, ka rīta pirmā gaisma iekrāso debesis rozā krāsā (Hom. Od., II, 1; VIII, 1 etc.). Un tiešām, starp ziediem, ko Eosa tur savās rokās, var saskatīt arī rozes. Viņa ceļas no jūras un lido pirms Saules, nesdama pasaulei pirmo gaismu. Savukārt Erots ar degošo lāpu palīdz viņai kļiedēt tumsu. Straujiem soļiem ratiem seko septiņas meitenes plīvojošos tērpos – tās ir horas – Zeva un Temīdas vai, pēc citas versijas, Hēlija un Mēness dieves Selēnes meitas, gadalaiku dieves un Olimpa sardzes, kuru uzdevums ir atvērt debesu vārtus un iejūgt Hēlija zirgus (Ovid. Met., II, 118). Kopumā šī ciļņa kompozīcija atkārto itāļu mākslinieka Gvido Reni (*Reni*, 1575–1642) freskas "Aurora" sižetu.¹¹ Spriežot pēc nosaukuma, gleznas varone ir Rītausmas dieve, taču viņa ir novietota gleznas labajā malā, līdz ar to skatītāju uzmanību vairāk piesaista Saules dievs, kurš atrodas gleznas kreisajā malā un ap kuru koncentrējas horu figūras. Var teikt, ka freskai ir divi smaguma centri, bet dominējošais no tiem ir Hēlijs. Reljefs Ģertrūdes ielā 60 seko šim paraugam ar nelielām izmaiņām – izretinot tēlus. Ja Reni freskā Aurora lido tieši

11 Sk. arī: Grosa 2019, 352.

zirgu priekšā un Amors atrodas virs tiem, tad uz ciļņa abas figūras ir attēlotas zirgu priekšā. Ja freskā horas iet blakus kaujas ratiem, tos aizsedzot, tad mūsu reljefā viņas atpaliek. Rezultātā cilnī veidojas trīs figūru grupas un trīsdaļīga kompozīcija: horas, Hēlijs kaujas ratos un Aurora ar Amoru. Taču Hēlijs kaujas ratos, pateicoties savam centrālajam novietojumam un izmēram, nepārprotami veido attēla smaguma centru. Līdz ar to Rīgas ciļņa sižetu būtu pareizāk saukt par “Hēliju”, nevis “Auroru”. Iespējams, ka kompozīcijas izmaiņas ir saistītas ar to, ka tēlniekam bija nepieciešams ar cilni aizpildīt visu laukumu starp erkeriem. Lai aizpildītu tukšos laukumus starp Hēliju un citām figūrām, aiz dieva galvas ir novietots Saules disks ar uz visām pusēm plūstošiem stariem. Šķiet, ka par iedvesmas avotu tam ir kalpojis cilnis, kas rotā *La Scala* teātra frontonu Milānā.¹² Rezultātā šajā reljefā mēs redzam skaistu himnu Saulei un gaismai, kas klievēdē tumsu, nes pasaulei jaunu dienu un cerību uz gaišu nākotni. Tas labi saskan gan ar Raiņa dzeju, gan ar tā laika optimistisko noskaņojumu un progresa ideoloģiju kopumā.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā būvēto Rīgas centra namu fasādēs man ir izdevies atrast deviņus Hēlija/Apollona tēlus, kas, manuprāt, liecina par optimistisku pasaules izjūtu un progresa idejas popularitāti tā laika turīgajās aprindās.¹³ Lai arī saturīgāks par vienkāršu Saules simbolu, Hēlija/Apollona tēls ir diezgan vispārīgs un abstrakts, tādēļ tas tika izmantots, lai izteiktu tikpat vispārīgo progresa ideju. Savukārt gadījumos, kad būvprojektu autori vēlējas mākslas valodā izteikt savus sapņus par sociālo progresu, viņi izmantoja konkrētākus alegoriskus tēlus. Pavisam Rīgā uz namu fasādēm esmu atradis trīs ļoti izteiksmīgus mākslas darbus ar šādu tematiku.

Hronoloģiski pirmais šāda tipa darbs tapa uz bagāta uzņēmēja Heinriha Detmaņa nama fasādes Tirgoņu ielā 4 (Frīdrihs Šefels, Heinrihs Šēls, 1900). Tas ir neliels, bet grezns nams, dāsni izrotāts ar vairākiem alegoriskiem un simboliskiem tēliem.¹⁴ Otrā stāva līmenī abus ēkas stūrus rotā divas skaistas un neparastas skulptūras (3., 4. att.). Kreisajā pusē puskails spēcīgs vīrietis ar rupju priekšautu uz gurniem, pacēlis augšup muskuļotās rokas, cenšas saraut savas važas. Labajā pusē puskailla sieviete ar smalkāku priekšautu uz gurniem augšup paceltajā labajā rokā tur lakatu vai karogu un ar cerību pilnu skatu veras tālumā. Šo tēlu interpretācija izraisa zināmas grūtības. Silvija Grosa atzīmē, ka “tēlu precīzam lasījumam trūkst materiāla”, sievietes tēla žestu viņa skaidro kā atvadu

12 Sīkāk sk.: Tumans 2022, 121.

13 Sīkāk sk.: turpat, 112–122.

14 Par Detmaņa nama fasādes dekoriem sk.: Grosa 2016, 65, 205; Tumans 2022, 303–306, 448–451.

3. att. Vīrietis ar važām. Arhitekti Frīdrihs Šefels, Heinrihs Kārlis Šēls, 1900. gads. Tīrģoņu iela 4

Fig. 3. Man with shackles. Architects Friedrich Scheffel, Heinrich Karl Scheel, 1900. 4 Tīrģoņu street

4. att. Sieviete ar lakatu rokā. Arhitekti Frīdrihs Šefels, Heinrihs Kārlis Šēls, 1900. gads. Tīrģoņu iela 4

Fig. 4. A woman with a scarf in her hand. Architects Friedrich Scheffel, Heinrich Karl Scheel, 1900. 4 Tīrģoņu street

sveicienu, bet par vīrieša tēla prototipu uzskata Hairama Pauersa (*Powers*) skulptūru “Grieķu verdzene” (1844).¹⁵ Manuprāt, šīs interpretācijas nav gluži piemērotas, jo, pirmkārt, ir grūti pieņemt, ka tik turīgs cilvēks vēlētos rotāt sava nama fasādi ar sižetu, kas attēlo atvadas no važās iekalta cietumnieka, un, otrkārt, skulptūra “Grieķu verdzene” attēlo skaistu, kailu, Afrodītei līdzīgu sievieti važās, kurā nav nekāda cīņas patosa. Līdz ar to šim tēlam nav nekā kopīga ar skulptūru

¹⁵ Grosa 2016, 65; Grosa 2019, 205.

Detmaņa nama fasādē, atskaitot važas.¹⁶ Analizējot abus šos tēlus, esmu nonācis pie secinājuma, ka, lai arī izpildīti antikajā stilistikā, tie pauž sociālās cīņas tēmu: vīrietis simbolizē strādnieku, kurš ir sācis cīņu par “darba atbrīvošanu”, jo važas ir nebrīves simbols, savukārt sieviete, kura, spriežot pēc priekšauta, ir strādniece, iedvesmo vīrieti cīņai. Šķiet, ka sievietes tēla prototips jeb iedvesmas avots varētu būt meklējams Ežēna Delakruā (*Delacroix*) gleznā “Brīvība uz barikādēm” (1830). Tajā attēlota sieviete no tautas, kura ar kailām krūtīm stāv starp kritušajiem un, labajā rokā paceļot Francijas karogu, aicina revolucionārus turpināt cīņu. Sieviete Detmaņa nama fasādē ar savu pozu un stāju acīmredzami līdzinās Delakruā gleznas varonei. Viņas romantiska patosa pilnā figūra un vīrieša iedvesmotājas loma atsauc atmiņā Spīdolas tēlu Raiņa lugā “Uguns un nakts” (1903–1905), kura tika uzrakstīta visai drīz pēc šī nama uzcelšanas. Acīmredzot progresa idejas tiešām “virmoja gaisā”.

Pirmajā acu uzmetienā liekas savādi, ka uz bagāta uzņēmēja nama fasādes varēja parādīties skulptūras ar izteiktu revolucionāru patosu. To varētu izskaidrot ar vairākiem faktoriem. Pirmkārt, šīs skulptūras ir veidotas antikā stilistikā atbilstoši klasiskajiem skaistuma standartiem, līdz ar to tās var interpretēt kā Prometeja un viņa sievas Hēsiones attēlus.¹⁷ Turklāt abas skulptūras ir veidotas kā hermas, t. i., nepilnā augumā, pie tam rotātas ar dekoratīvām ziedu virtenēm, kā rezultātā sociālās cīņas patos tiek eleganti nomaskēts un burtiski pasniegts “caur puķēm”. Šīs fasādes kopējais estētiskais iespaids notušē skulptūru ideoloģisko saturu un ļauj to uztvert tikai kā smalku dekoru. Otrkārt, atcerēsimies, ka sociāldemokrātiskās idejas, kā arī vispār dažāda rakstura kreisās, vairāk vai mazāk revolucionārās idejas tā laika sabiedrībā bija visai izplatītas, tai skaitā arī turīgajās aprindās. To pārstāvji nereti sniedza materiālu atbalstu dažādām organizācijām, kuras vienā vai citā veidā vēlējās sabiedrības pārkārtošanu. Krievijas impērijas vēsturē plaši pazīstams ir bagātā tirgotāja un rūpnieka Savas Morozova (*Morozov*, 1862–1905) piemērs, kurš dāsni finansēja boļševikus. Nav nekāds brīnums, ka arī Latvijas teritorijā varēja atrasties turīgi cilvēki, kuri simpatizēja kreisi liberālām un revolucionārām idejām. Šo ideju piekritēji tieši revolucionārajās cīņās saskatīja vēsturiskā progresa perspektīvas un optimisma avotu. Nav nejauši, ka daudzi pārtikuši un labi izglītoti cilvēki šo ideju iedvesmā veltīja sevi sociālajai cīņai un kļuva par revolucionāriem līderiem. Un, treškārt, kā savā pētījumā parāda Silvija Grosa, Heinrihs Detmanis piederēja brīvmūrniecei un šī viņa piederība

16 Detalizētāku S. Grosas interpretāciju kritiku un sava skatījuma pamatojumu izklāstīju grāmatā: Tumans 2022, 303–304.

17 Tumans 2022, 305.

ir atspoguļota vairākos nama dekora simbolos.¹⁸ Kā zināms, brīvmūrniecība vēsturiski bija naidīgi noskaņota pret monarhiju un spēlēja lielu lomu monarhijas gāšanā gan Francijā, gan Krievijā. Līdz ar to revolucionārā tematika uz Detmaņa nama fasādes kļūst saprotama. To apliecina arī virs ieejas durvīm esošais cilnis ar dekoratīvu augu rakstu, kura vidū ievietota komiska izskata vīrieša galva ar bārdi, ūsām un izteiksmīgu karaļa kroni. Šis tēls raisa dabisku asociāciju ar kāršu karali, taču, ieskatoties vērīgāk, var pamanīt, ka kroņa siluetu veido trīs elementi franču heraldiskās lilijas formā. Tas atgādina franču monarhijas un tās pēdējā monarha likteni un tematiski sasauca ar ēkas sānos esošajām skulptūrām, kuras sola cīņas turpinājumu, tātad vēl vienas monarhijas galu. Šajā kontekstā īpašu nozīmi iegūst cilnis pašā ēkas augšā, uz kura redzama sievietes biste ar Saulei līdzīgu zieda galviņu pierē un neparastām kaklarotām, kas ir interpretējamas kā brīvmūrnieku zīmes.¹⁹ Iespējams, tas ir alegorisks Saules attēls, kas arī šeit pauž optimismu un cerību gaišākai nākotnei. Manuprāt, kopumā šis ēkas fasādē ir iešifrēta vīzija par nākotni ar noteiktu sociāli politisku ievirzi. Katrā ziņā vīrieša – strādnieka figūra ar važām rokās uz Detmaņa nama fasādes ir acīmredzams fakts, kuru var saprast tikai kopējā laikmeta kontekstā.

Hronoloģiski nākamais cilnis, kas alegoriskā veidā simbolizē cīņu pret pastāvošo iekārtu, atrodas Marijas ielā 18, dzīvojamā ēkā, ko 1908. gadā uzcēla Jānis Alksnis. Šeit fasādes vidū starp erkeriem ir iemūrēti trīs ciļņi, kuri veido vienotu sižetisku stāstu, kas šodienas skatītājam vairs nav pašsaprotams. Mākslinieciskā ziņā tiem ir prototipi – tēlnieka Hermaņa Feierhāna (*Feuerhahn*) darināti ciļņi, kuri kādreiz rotāja Berlīnes restorāna “*Rheingold*”²⁰ (Bruno Šmics (*Schmitz*), 1907) sienas.²¹ Spriežot pēc vēsturiskām fotogrāfijām, vācu oriģināli simbolizēja stihijas un gadalaikus.²² Taču kopijas, kuras mēs redzam Marijas ielā, ir mazliet pārveidotas, tām nav uzrakstu, un tās ir saliktas savādā, oriģinālā kombinācijā (5. att.). Kreisajā cilnī attēlots kails vīrietis, pilnīgi sagumis zem smaga sloga. Vidējā cilnī kāds varonis, divu čūsku pavadīts, strauji traucas uz priekšu pretī zibeņiem un ūdens šaltim, kas gāžas no debesīm. Un trešajā cilnī kails vīrietis,

18 Grosa 2016, 65.

19 Turpat.

20 Neskatoties uz Berlīnes restorāna “Reinas zelts” nosaukumu, šeit minētie Feierhāna ciļņi tematiski nav saistīti ar Riharda Vāgnera operu ar tādu pašu nosaukumu: gan paši tēli, gan paraksti pie tiem neuzrāda saistību ar operas sižetu un tās personāžiem. Lai gan netiešā veidā šādu saistību varētu ieraudzīt, pieņemot cīņas patosu kā vienojošu elementu, kas ir labi redzams gan vienā no ciļņiem, gan Vāgnera tetraloģijas koncepcijā. Taču tas paliek tikai tālu un neskaidru asociāciju līmenī.

21 Grosa 2019, 346–347.

22 Sīkāk sk.: Tumans 2022, 323.

5. att. Trīs cilņi ar Prometeja sižetu. Arhitekts Jānis Alksnis, 1908. gads. Marijas iela 18
 Fig. 5. Three reliefs with the plot of Prometheus. Architect Jānis Alksnis, 1908. 18 Marijas Street

kuram viena roka ir iekalta važās, stāv ar augšup paceltu galvu un skatās uz milzīgu ērgli, kurš lido no viņa projām. Silvija Grosa interpretē šo kompozīciju kā trīs dažādu varoņu attēlus: Atlanta, Prometeja un Hērakla, pieļaujot arī kādu “sociālu ideālu atklāsmi”, bet nepaskaidrojot, kas ar to ir domāts.²³ Es nevaru piekrist šai interpretācijai, jo, manuprāt, tā neatbilst attēlu būtībai: Atlants nevar būt piespiests pie zemes, bet Hēraklam būtu nepieciešami kādi viņa atribūti, turklāt viņam būtu jācīnās pret čūsku, nevis kopā ar to, kā tas parādīts šajā attēlā. Manuprāt, visos trīs cilņos mēs redzam alegorizētu stāstu par Prometeju.²⁴

Apskatot šos trīs cilņus no kreisās puses uz labo, manuprāt, veidojas šāds stāsts. Visticamāk, ka kreisajā pusē vīrs zem smagās nastas ir Prometejs, kurš simbolizē zem smaga jūga apspiesto cilvēci. Ar vienu roku viņš pieturas pie klints, kas viņu nospiež, bet ar otru atspiežas pret zemi, meklējot tajā atbalstu vai cenšoties paņemt zemes sauju, lai to mestu kādam neredzamam pretiniekam. Vidējā cilnī viņš jau ir sacēlies pret debesu varu un strauji traucas uz priekšu preti zibeņiem un ūdens straumēm, kas gāžas viņam virsū no augšas. Divas čūskas, kuras

23 Grosa 2019, 347.

24 Sīkāk manas koncepcijas pamatojumu sk.: Tumans 2022, 323–328.

apsteidz cilvēku, simbolizē zemes spēkus. Tātad te ir attēlota zemes sacelšanās pret debesu varu. Kā zināms no sengrieķu mīta, Prometejs Olimpā nozaga Zeva uguni un iedeva to cilvēkam, par ko Zevs viņu sodīja, piekaļot pie kolonnas vai klints un liekot ērglim katru dienu plosīt titāna aknu, kura gan arvien atauga no jauna. Tas turpinājās tik ilgi, kamēr Zeva dēls Hērakls ar tēva piekrišanu atbrīvoja Prometeju (Hes. Theog., 535–567; Aeshyl. Promet., 109). Acīmredzot vidējais cilnis alegoriski attēlo gan titāna sacelšanos, gan Zeva dusmas. Nākamais cilnis labajā pusē rāda mierīgu, bet neviennozīmīgu ainu. No vienas puses, rodas iespaids, ka te ir parādīta Prometeja sodīšana: uz labās, redzamās rokas viņam ir važas un virs galvas lido ērglis. No otras puses, var likties, ka šeit ir attēlots stāsta pozitīvs iznākums, jo Prometejs brīvi stāv kājās, nav piekalts pie klints un nav saskatāms, vai arī kreisā roka, kura ir aizmugurē un nav redzama, ir iekalta važās. Pie tam ērglis lido prom no viņa, nevis otrādi, un abās pusēs ir augu zari ar lapām, kas raisa asociāciju ar dzīvi, plauksmi un cerību.

Tātad Prometeja tēls ir šo triju cīņu satura izpratnes atslēga, kas ļauj ieraudzīt šajā kompozīcijā revolucionāras ideoloģijas manifestāciju jeb to pašu “sociālo ideālu atklāsmi”. Šī ēka ir uzcelta 1908. gadā, tātad tikai gadu pēc asiņainajiem revolūcijas notikumiem. Sacelšanās un cīņas tēma, kas šeit parādīta tik izteiksmīgā veidā, dabiski radīja asociācijas ar revolūciju. Taču šeit, tāpat kā Detmaņa nama gadījumā, rodas jautājums par uzdrīkstēšanos novietot uz fasādes šādu sižetu. Un atbilde ir līdzīga: revolucionārā tematika ir “nomaskēta” zem antīkā mīta plīvura. Turklāt interesanti, ka tam tika izmantoti jau esoši mākslas darbi no Berlīnes restorāna “*Rheingold*” ēkas, tos nedaudz pārveidojot, kas kopumā radīja satriecošu efektu. Šie vācu zemes prototipi varēja kalpot arī kā alibi jaunajai kompozīcijai, kas tika radīta Rīgā: to viegli varēja pasniegt kā zināmu mākslas darbu kopijas. Lai gan ir skaidrs, ka šīs kopijas jaunajā kontekstā un jaunajā kombinācijā rada jaunu saturu. Un, protams, mitoloģiskais sižets veidoja zināmu aizsegu bīstamai tēmai.

Prometeja tēma Eiropas kultūras vēsturē pati par sevi ir interesants fenomēns. Senajiem grieķiem šis tēls nebija populārs, un tas ļoti reti tika attēlots mākslā. Acīmredzot tas saistīts ar to, ka viņi šo mītu saprata kā stāstu par dievu sodu cilvēkiem, kuri atļaujas sacelties pret dievišķo kārtību, nevis kā teiksmu par cilvēces progresu, jo progresa ideja tiem bija pilnīgi sveša. Tieši otrādi, pēc reliģiju pētnieka Mirčas Eliades teiktā, Prometejs grieķu uztverē bija negatīvs varonis, jo viņš bija atbildīgs par bēdīgo cilvēka stāvokli pasaulē.²⁵ Tik tiešām, par to, ka Prometejs nozaga uguni, Zevs sodīja ne tikai viņu pašu, bet visu cilvēci: Prometeja brālim Epimetejam par sievu tika iedota Pandora, kura, ziņkārības dzīta, atvēra lādi, kurai nedrīkstēja pieskarties un no kuras izkļuva slimības,

25 Eliade 1978, 256.

ciešanas un nelaiemes, kas cilvēku dzīvi padarīja smagu uz visiem laikiem (Hes. Erga., 47–104). Senajās kultūrās uguns asociējās ar dievišķo enerģiju un pat metafizisko dieva miesu, kā to var redzēt grieķu mītā par Zevu un Semeli (Diod., III, 64, 3–5; Apollod., III, 4, 3), un nereti uguns tika godināta kā dievība. Tas nozīmē, ka uguns nozagšana bija interpretējama kā mēģinājums piešķirt cilvēkam dievišķas spējas un īpašības. Tieši tādēļ Zevs, lai saglabātu pasaules kārtību un neitralizētu cilvēka ieguvumus, ar Pandoras starpniecību palaida pasaulē dažādas nelaiemes. Var teikt, ka tas ir grieķu stāsts par zaudēto paradīzi. Taču slavenais dramaturgs Aishils radīja citu Prometeja tēlu, kas ieguva lielu popularitāti vairākus gadsimtus vēlāk. Savā lugā “Saistītais Prometejs” viņš parādīja Zevu kā ļaunu tirānu, bet Prometeju – kā cilvēces labdari, dažādu arodu un mākslu izgudrotāju, kurš netaisni cieš no dievu valdnieka patvaļas (Aeshyl. Promet., 442–506). Acīmredzot tieši uz šīs lugas pamata Eiropā radās un tika plaši tirāzēts idealizētais un heroizētais Prometeja tēls. Tolaik eiropieši vēl nebija dziļi izpētījuši grieķu drāmas ciešo saistību ar sava laika politisko kontekstu²⁶ un viņiem nevarēja ienākt prātā, ka Aishila lugā Zevs, visticamāk, simbolizēja nupat uzvarējušo Atēnu demokrātiju, kura patvaļīgi un despotiski izrikojās ar aristokrātijas opozīciju, savukārt Prometeja tēls attiecīgi atspoguļoja sakautās aristokrātijas stāvokli jaunajā politiskajā sistēmā.²⁷

Sākot ar renesansi, Prometejs ir viens no populārākajiem tēliem Eiropas kultūrā, kuram pievērsās dažādu žanru un laikmetu mākslinieki, literāti un pat mūziķi. Par Prometeju rakstīja tādas slavenības kā Kalderons, Voltērs, Bairons, Šellijs un daudzi citi. Šķiet, ka visvairāk šī tēla būtību Eiropas domu pasaulē iemieso Gētes himna “Prometejs” (1774), kurā Prometejs visas cilvēces vārdā izsaka asu nosodījumu Zevam un citiem dieviem, noliedzot to varu un nozīmi. Cita starpā tur ir arī šādi vārdi: *Ich kenne nichts Aermeres Unter der Sonn' als euch Goetter!* (Es nezinu neko zem Saules, kas būtu nožēlojamāks par jums, dievi!). Tas ir atklāts apgaismības ateistiskais manifests, sacelšanās pret debesīm, t. i., pret dievišķo varu.

Tēlotājā mākslā nav iespējams saskaitīt visas Prometejam veltītās gleznas un skulptūras, šeit nosaukšu tikai dažus māksliniekus, kurus iedvesmoja šis sižets: Ticiāns, Rubenss, Kārlis Blohs (*Bloch*), Gustavs Moro (*Moreau*) un daudzi, daudzi citi. Ilgu laiku mākslinieki, sekojot antīkajai tradīcijai, lielākoties attēloja Prometeju kā cietēju, taču kopš 19. gadsimta sākuma arvien biežāk šis titāns tiek parādīts kā varonis, kurš ir sacēlies pret netaisnību. Par izcilu paraugu šādai interpretācijai var kalpot Heinriha Figera (*Füger*) glezna “Prometejs nes

26 Sk., piemēram: Podlecki 1966.

27 Tumans 2002, 395–398.

gaismu cilvēkiem” (1817), kurā viņš tiek attēlots kā cilvēces atbrīvotājs ar degošu lāpu rokā, straujā kustībā pret debesīm. Gleznas kompozīcija rada asociācijas ar barikādēm un šajā ziņā labi sasaucas ar jau pieminēto Delakruā darbu. Taču saturiski to var uzskatīt par ilustrāciju Gētes “Prometejam”. Vēl atliek pieminēt, ka šis sižets ir atradis atspoguļojumu arī mūzikas pasaulē. Mūzikas pazinējiem ir labi zināma Ferencs Liszt simfoniskā poēma “Prometejs” (1850), kurā Gētes garā tiek izteiktas apsūdzības dievu pasaulei.

Īsi sakot, var secināt, ka 19. gadsimta vidū Eiropas kultūras telpā bija izveidojies kanonisks Prometeja kā cietēja un uzvaroša cilvēces atbrīvotāja tēls. Kultūras tradīcijas kontekstā šis tēls simbolizē cilvēka sacelšanos pret debesu varu, t. i., pret reliģiju, vienlaikus iemiesojot ideju par zinātniski tehnisko progresu. Varētu teikt, ka tas ir mitoloģisks ateisma un progresa svētais, laicīgās reliģijas pamatlicējs un elks, kas nolikts Jēzus Kristus vietā. Taču šim tēlam bija arī politisks zemteksts: antīkajā mitoloģijā Prometejs skaitījās arī cilvēku radītājs (Apollod., I, 1, 7). Līdz ar to viņš bija ļoti piemērots alegorisks tēls revolucionāro ideju izteikšanai. Kā zināms, jau kopš Franču revolūcijas laikiem daudzi revolucionāri noskaņoti prāti sapņoja par jauna cilvēka un jaunas cilvēces izveidi, kam pateicoties pati revolucionārā ideoloģija kļuva par jauna tipa politisko reliģiju.²⁸ Tādējādi var teikt, ka Prometeja tēla attīstība, no vienas puses, uzrāda Eiropas dekristianizācijas gaitu, bet, no otras puses, tā iezīmē progresa un revolūcijas ideoloģijas izaugsmi. Tajā pašā laikā šī tēla parādīšanās uz Rīgas namu fasādēm drīz pēc pirmās 20. gadsimta revolūcijas liek aizdomāties par konkrētu politisku zemtekstu, proti, tas varētu būt apslēpts vēstījums par cīņu pret Krievijas monarhiju un impēriju kā tādu. Vienlaikus šeit var saskatīt sociāldemokrātu idejas par cīņu pret strādnieku ekspluatāciju un par “darba atbrīvošanu”. Diemžēl šodien mēs neko konkrētāk pateikt nevaram.

Interesanti, ka cilnīm Marijas ielā ir idejiskais prototips Vācijā. Proti, Heidelbergas Universitātes bibliotēkas ēkas (Jozefs Durms (*Durm*), 1905) fasādi rotājošās skulptūras un cilņi, kuri pauž tādu pašu ideoloģiju un patosu. Ieejas priekšā stāv divas kolonnas, pret kurām atbalstās divas skulptūras. Kreisajā pusē pie kolonnas atrodas Prometeja figūra, piesieta ar stiprām siksnām un ar muskuļotām rokām it kā izmēģina saišu stiprumu, gatavojoties tās saraut; pie viņa kājām stāv ērglis, kurš, pagriezis galvu, skatās titānam sejā. Labajā pusē pie otras kolonnas piespiedusies daiļa jauna sieviete, kura ar paceltu roku noņem no sejas un auguma smagu drapējumu, atklājot skatienam skaistu ķermeni, ko apsedz gaisīgs un pieguļošs, praktiski caurspīdīgs tērps; pie viņas kājām pietupies sēž kāds

28 Sk.: Ozouf 1989, 116–157; Tocquellē 1981, 45–47. Par revolucionāro ideoloģiju kā par politisko reliģiju sk.: Gentile 2007.

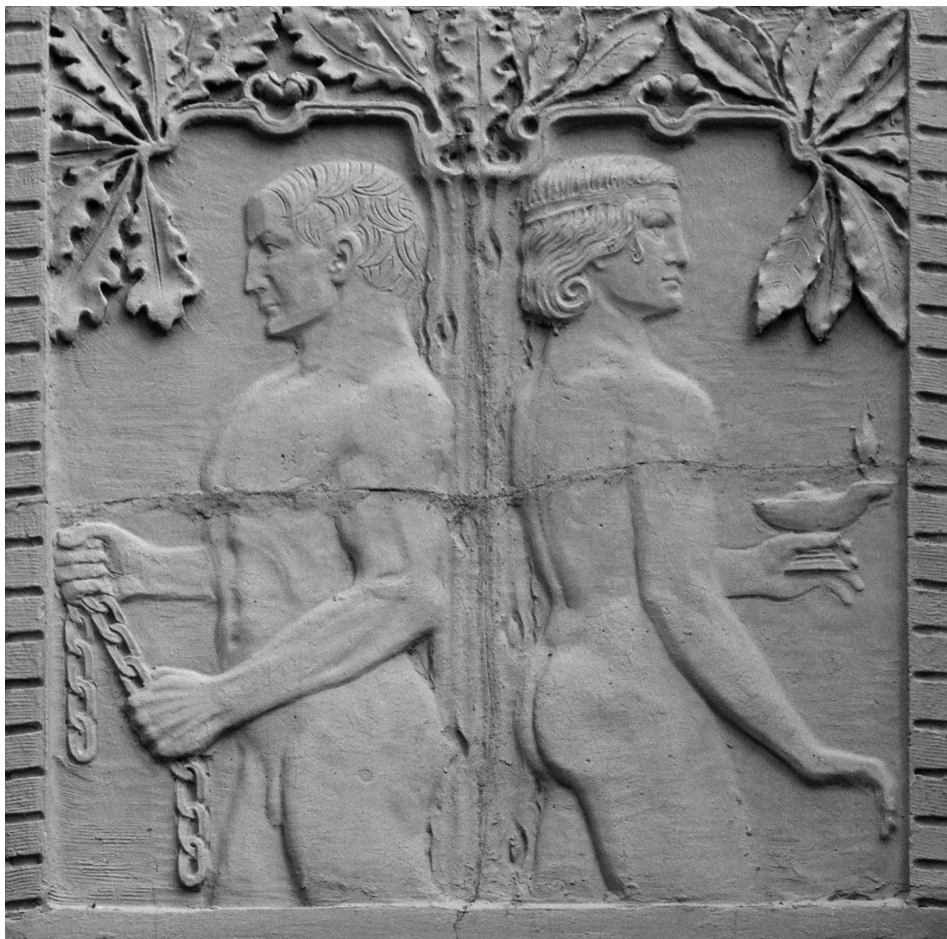
pusaudzis, kurš ar cerību un ziņkārību raugās viņas sejā. Sekojot antīkās mitoloģijas kanoniem, sievietē varētu būt Prometeja sieva Hēsione, savukārt zēns – viņu abu dēls Deukalions, kurš arī bija cilvēces glābējs, jo pārdzīvoja pasaules plūdus un kļuva par atjaunotās pēcplūdu cilvēces ciltstēvu. Sievietes žests, atsedzot seju un ķermeņa skaistumu, var tikt interpretēts kā atbrīvošanās. Šis skulptūras atsauc atmiņā vīrieša un sievietes figūras jau iepriekš pieminētā Detmaņa nama fasādē, kuras, kā jau teikts, formāli visticamāk attēlo Prometeju un Hēsioni (3. un 4. att.).

Savukārt cilvēku sacelšanās un cīņas pret debesīm motīvs ir ļoti izteiksmīgi parādīts divos ciļņos Heidelbergas Universitātes bibliotēkas fasādes augšējā daļā.²⁹ Kreisajā cilnī no debesīm uz cilvēkiem nāk zibens, bet centrā stāvošais cilvēks, atvēzējies tam met pretī lielu akmeni. Savukārt labajā pusē centrālais tēls ir gatavs mest lielu akmeni uz ērgli, kurš zibeņu pavadībā metas viņam virsū. Iespējams, ka tas ir domāts Hērakls, kurš pēc mīta versijas atbrīvoja Prometeju. Zīmīgi, ka abos ciļņos galvenie cīnītāji ir bārdaini vīri pilnbrieda gados, savukārt jaunākie vīrieši cīnās tiem līdzīgi un uzņem naidīgo spēku triecienus. Visiem personāžiem ir jaunāko laiku frizūras, kas rada iespaidu, ka ar tiem tiek attēloti cieņpilni zinātnieki profesori, kuriem asistē gados jaunāki pētnieki. Tādējādi šie tēli simbolizē prometejisko zinātnes cīņu pret sakrālo debesu varu, lai atņemtu Dievam visus noslēpumus un padarītu cilvēku līdzvērtīgu Viņam. Būtībā tas ir tas pats vēstījums, ko mēs sastopam Rīgā, Marijas ielā 18. Tas liecina par to, ka visos apskatītajos gadījumos mēs redzam vienas un tās pašas progresā ideoloģijas vizuālās izpausmes. Tātad tā laika Eiropas intelektuālās vēsmas Rīgā bija populāras.

Vēl viens cilnis ar atbrīvošanās sižetu rotā savdabīgu īres namu Miera ielā 54, kas tika uzcelts 1909. gadā pēc Rūdolfā Filipa Donberga projekta. Šo ēku dekorē vairāki interesanti ciļņi, kas simbolizē dažāda veida radošu darbu.³⁰ Erķera vidū virs galvenās ieejas starp ceturto un piekto stāvu atrodas cilnis, kura sižets ir saistīts ar cīņas un progresā tēmu (6. att.). Tajā ir attēlots kails vīrietis un kaila sieviete, kuri stāv, ar mugurām atspiedušies pret koku, un skatās katrs uz savu pusi. Stiprais muskuļotais vīrietis tur rokās ķēdes gabalu, bet sieviete – antīkas formas eļļas lampiņu. Abi sper soli uz priekšu, taču koka lapotne virs viņu galvām it kā ierobežo viņu kustību, iezīmējot tās robežas. Koks ir neparasts: pāri vīrieša galvai noliecas ozollapas, bet sievietes galvu piesedz laura lapas. Kā zināms, gan senajos, gan jaunajos laikos ozols tiek saistīts ar vīrišķo spēku un varu, savukārt laura lapas antīkās kultūras kontekstā ir uzvaras, slavas, miera un triumfa simbols. Vīrietis ir pagriezies uz kreiso pusi un simbolizē pagātņi, to pagātņi, kas beidzas līdz ar sarautajām važām, jo ķēde vairs nesaista viņa rokas un pieder

29 Sikāku aprakstu un ilustrācijas sk.: Tumans 2022, 326–328.

30 Tumans 2022, 280–281.

6. att. Vīrieša un sievietes alegoriskais pāris. Arhitekts Rūdolfs Filips Donbergs, 1909. gads. Miera iela 54

Fig. 6. Allegorical couple of man and woman. Architect Rudolph Philipp Dohnberg, 1908. 54 Miera Street

vakardienai. Savukārt sieviete ir pagriezusies uz labo pusi un simbolizē virzību uz gaišo nākotni, kuru apspīd viņas rokā esošā luktura gaisma. Tātad šajā cilnī ir ielikts vēstījums par atbrīvošanos no važām un brīvību, par gaismu, kas klievē tumsu, un par cerīgu nākotni. Cilvēku kailums, sarautās važas vīrieša rokā un antīkais gaismeklis sievietes rokā raisa asociācijas ar jau apspriestajiem Prometeja un Hēsiones tēliem (3.–5. att.). Tajā paša laikā Eiropas kultūras kontekstā kaila vīrieša un kailas sievietes attēls zem koka asociējas ar Ādamu un Ievu paradīzes dārzā. Līdz ar to šajā cilnī mēs redzam vēl vienu alegorijas līmeni: vēstījumu par

jaunu, pārveidotu nākotnes cilvēci, kura ir atbrīvota no visām važām, tātad gaidāmo revolucionāro cerību piepildījumu. Zīmīgi, ka divus stāvus augstāk, erkera augšējā galā ir ievietots cilnis ar Saules attēlu: gaismu nesošais spīdekļis atrodas starp ūdens viļņiem un bieziem mākoņiem (vai stalaktītiem?), kas rada iespaidu, ka cerību nesošā diena aust, izlaužoties no draudīgām stihijām. Tātad šīs fasādes vēstījums ir par cerību un gaismas uzvaru, par laimīgām cīņas beigām, mieru, jaunu un skaistu pasauli. Pēc pirmās revolūcijas bija pagājuši divi gadi, bet cerības uz revolucionārām pārmaiņām un gaišo nākotni nebija mazinājušās.

Šeit apskatītie piemēri ļauj izdarīt dažus secinājumus. Pirmkārt, 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā līdz pat Pirmajam pasaules karam Rīgas sabiedrībā bija izplatīts optimistisks skats uz nākotni, kas izpaudās lielā Saules tēla popularitātē gan literatūrā, gan Rīgas namu dekorā. Šajā periodā Saules tēls mūsu galvaspilsētas arhitektūrā parādās ļoti bieži, turklāt divos veidos: gan klasiskā Saules diska formā ar stariem, gan antīkā dieva Hēlija/Apollona izskatā. Ja Saules disks ir ļoti vispārīgs simbols, kas pauž optimismu un cerību abstraktai gaišai nākotnei, tad Apollona tēls Eiropas kultūras kontekstā alegoriski izsaka sociālā progresa ideju, jo simbolizē apgaismību un racionāli organizētu sociālo iekārtu. Tas ļauj izskaidrot Apollona/Hēlija tēla popularitāti Rīgas namu dekorā (1., 2. att.). Blakus Saules simboliem progresa ideju izsaka arī Selēnes/Artemīdas tēls Alberta ielā 2a, kas akcentē tumsu kļiedējošas gaismas ideju. Dažos gadījumos mēs redzam interesantus mēģinājumus apvienot antīkās kultūras simboliku ar latviešu tautiskajiem elementiem, kas veidojas nacionālā romantisma gaisotnes iedvesmā. Pie tādiem pieder eklektiskais cilnis Audēju ielā 9 un slavenā Jaņa Rozentāla mozaīka Latviešu biedrības nama fasādē Merķeļa ielā 13. Abos gadījumos tiek paustas cerības uz labklājību un progresu, otrajā gadījumā ar izteiktu akcentu uz latviešu tautas gaišo nākotni.

Līdzās šādiem vispārīgiem un izteikti dekoratīviem gaišās nākotnes simboliem Rīgas arhitektūrā ir atrodami konkrētāki tēli, kuri pauž progresa ideju sociālās cīņas rezultātā. Hronoloģiski pirmie šāda tipa attēli parādās Detmaņa nama fasādē Tīrgoņu ielā 4 jau 1900. gadā, tātad četrus gadus pirms 1905.–1907. gada revolūcijas (3., 4. att.). Šeit ļoti elegantas un stipri antikizētas vīrieša un sievietes skulptūras, kuras var noturēt par Prometeja un Hēsiones attēliem, bet kurām ir strādnieku šķiras atribūti, simbolizē cīņu pret sociālajām važām un cerību gaišai nākotnei, kad šīs važas būs kritušas. Sociālistu ideāli šajos tēlos ir labi saskatāmi. Drīz pēc revolūcijas mūsu galvaspilsētas ielās parādās vēl divi attēli ar līdzīgu vēstījumu. Zīmīgi, ka pirmais no tiem, kas tapis jau 1908. gadā un ticis iemūžināts Marijas ielā 18 (5. att.), atspoguļo asas un asiņainas cīņas tematiku, paslēptu zem Prometeja sižeta ārējās formas. Šai trīs cilņu kompozīcijai ir iespējams dubults lasījums: no vienas puses, nupat piedzīvotās revolūcijas kontekstā to var saprast

kā stāstījumu par sociālo cīņu un nākotnē gaidāmo pozitīvo risinājumu, bet, no otras puses, Eiropas kultūras un progresā ideoloģijas kontekstā to var uztvert kā vēstījumu par sacelšanos pret debesu varu un zinātniskās pasaules ainas drīzu triumfu. Šo tēmu turpina gadu vēlāk tapušie ciļņi Miera ielā 54. Tie pauž cerību gaišai nākotnei, kad visas važas būs sarautas, gaisma izkļiedēs tumsu un taps atjaunota cilvēce, jauns Ādams un jauna Ieva. Lai gan visi šie tēli ir ietērpti/nomaskēti antīkās un ārēji nevainīgās formās, to alegoriskais vēstījums ar revolucionāro saturu ir viegli nolasāms.

Rezumējot var teikt, ka Rīgas arhitektūras dekors 20. gadsimta sākumā, tāpat kā citi tā laika literatūras un mākslas žanri, zināmā mērā atspoguļo laikmeta vadošās idejas un noskaņojumus. Ekonomiskais uzplaukums, kā arī zinātnes un tehnikas straujā attīstība radīja bezgalīga progresā ilūziju, ko uzturēja un veicināja populārā progresā ideoloģija. Optimismu un cerību gaišai nākotnei atspoguļo daudzi un daudzveidīgi Saules simboli un Hēlija/Apollona tēli uz namu fasādēm. Savukārt Prometeja tematika Rīgas arhitektūrā pauž idejas par cīņām un nākamām uzvarām. Neskatoties uz antīkām un ārēji nevainīgām formām, vēlamu un cerēto revolucionāro pārmaiņu patoss šajos attēlos ir ļoti labi jaušams gan attiecībā uz cīņu par sociālajiem pārveidojumiem, gan cīņu pret reliģiju. Tāds bija toreiz vēl jaunā 20. gadsimta pieteikums, kas iesākās zem atbrīvošanās cīņas karogiem. Turīgi cilvēki, kuri toreiz atbalstīja šīs idejas un apmaksāja mākslas darbus ar programmatisku raksturu savu namu fasādēm, vēl nenojauta, ar kādām asiņainām šausmām rezultēsies viņu lolotais progress un romantizētās sociālās cīņas...

SAĪSINĀJUMI / ABBREVIATIONS

- Aeshyl. Promet. – Aishils. “Prometejs”
 Apollod. – Apollodors. “Mitoloģiskā bibliotēka”
 Diod. – Diodors. “Vispārējā vēsture”
 Hes. Erga. – Hēsiods. “Darbi un dienas”
 Hes. Theog. – Hēsiods. “Teogonija”
 Hom. Od. – Homērs. “Odiseja”
 Hom. Hymn. – Homēra himnas
 Ovid. Met. – Ovidijs. “Metamorfozes”

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

- Appena, Ināra (2012). *Rīgas tēlnieks Augusts Folcs*. Rīga: Neputns.
 Eliade, Mircea (1978). *A History of Religious Ideas*. Vol. 1: *From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries*. Transl. Willard R. Trask. Chicago: University of Chicago Press.

- Gentile, Emilio (2007). *Le religioni della politica. Fra democrazie e totalitarismi*. Editori Laterza.
- Graves, Robert (2017). *The Greek Myths. The Complete and Definitive Edition*. London: Penguin Books Ltd.
- Grosa, Silvija (2016). *Brīvmūrniecība. Zīmes un Rīgas arhitektūra*. Rīga: Sana Solaris.
- Grosa, Silvija (2019). *Dekors Rīgas jūgendstila arhitektūrā*. Rīga: Neputns.
- Ozouf, Mona (1989). *L'homme régénéré: Essais sur la Revolution française*. Paris: Gallimard.
- Podlecki, Antony J. (1966). *The Political Background of Aeschylean Tragedy*. Michigan: University of Michigan Press.
- Puhvel, Jaan (1974). Indo-European Structure of Baltic Pantheon. *Myth in Indo-European Antiquity*. Ed. by Gerald James Larson, C. Scott Littleton and Jaan Puhvel. Berkeley: University of California Press, pp. 75–86.
- Pujāte, Inta; Putniņa-Niedra, Anita (sast.) (1997). *Dzīves palete: Jaņa Rozentāla sarakste*. Rīga: Pils.
- Raša, Solveiga (2003). *Mihails Eizenšteins. Tēmas un simboli Rīgas jūgendstila arhitektūrā, 1901–1906*. Rīga: Neputns.
- Tocquelle, Alexis de (1981). *L'Antico regime e fa Rivoluzione*. Milano: Rizzoli.
- Tumans, Harijs (2002). *Rozhdenie Afiny: Afinskij put' k demokratii: ot Gomera do Perikla (VIII–V vv. do n. e.)*. S-Pb.: Gumanitarnaia Akademiia.
- Tumans, Harijs (2022). *Antīkie tēli Rīgas ielās*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

REFLECTION OF THE IDEAS OF OPTIMISM, PROGRESS, AND STRUGGLE IN THE ARCHITECTURAL DECOR OF RIGA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Harijs Tumans

Dr. hist., professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Research interests: ancient history

The article summarises and analyses images that appeared in Riga's architectural decor in the first decade of the 20th century, which reflect ideas of progress and social struggle in an allegorical way. Already since the end of the 19th century, the theme of progress in Riga's architecture has mostly been represented by the symbol of the Sun reflected in two ways – both as a regular image of the Sun and as an image of the ancient god Helios/Apollo. During this period, these symbols became habitual elements of architectural decor. At the same time, original attempts to express ideas of progress also appeared, such as the image of Artemis/Selene carrying light on 2a Alberta Street and the allegorical image of renewed humanity on a relief on 54 Miera Street. Meanwhile, the theme of struggle was particularly pronounced in two sculptures on 4 Tirgoņu Street and three reliefs dedicated to the Prometheus story on 18 Marijas Street. It can be concluded that ideas of progress and revolutionary struggle were expressively depicted in Riga's architectural decor, which can be considered a reflection of the public sentiments of that time.

Keywords: Riga's architectural decor, idea of progress, social changes, revolutionary changes, symbol of the Sun, allegory, Apollo/Helios, Artemis/Selene, Prometheus

Summary

The article is a description and analysis of images that appeared in the decor of Riga's architecture in the first decade of the 20th century and which, in an allegorical way, reflect the ideas of progress and social struggle. The examples presented here allow us to draw some conclusions. Firstly, at the end of the 19th century and in the early 20th century, up to the First World War, an optimistic view of the future was widespread among the public in Riga, which was expressed in the great popularity of the symbol of the Sun in literature and in the decoration of Riga's buildings. During this period, the Sun symbol appeared very frequently in the architecture of our capital city, in two forms: both in the classic form of a Sun disk with rays, and in the form of the ancient god Helios/Apollo. If the Sun disk is a very general symbol that expresses optimism and hope for an abstract bright future, then the image of Apollo in the context of European culture allegorically expresses the idea of social progress, as it symbolises enlightenment and a rationally organised social order. This explains the popularity of the Apollo/Helios

image in the decor of Riga's buildings (Figs. 1–2). Ideas of progress are also expressed by the image of Selene/Artemis on 2a Alberta Street, which emphasises the idea of dispelling darkness with light. There are some interesting cases that show creative attempts to combine this symbolism, derived from the legacy of antiquity, with Latvian national elements inspired by the national romanticism. Examples of this include the eclectic building on 9 Audēju Street and the famous mosaic by Janis Rozentāls on the facade of the Latvian Society House on 13 Merķeļa Street. In both cases, hopes for prosperity and progress are expressed, with the latter placing a strong emphasis on the bright future of the Latvian people.

Alongside these general and highly decorative symbols of a bright future, there are also more specific images in Riga's architecture that express the idea of progress as a result of social struggle. Chronologically the first of these types of images appeared on the facade of the Detmanis building on 4 Tirgoņu Street as early as in 1900, four years before the 1905–1907 revolution (Figs. 3–4). Here, very elegant and antique-like sculptures of a man and a woman, which can be identified as images of Prometheus and Hesione, but with attributes of the working class, symbolise the struggle against social chains that must be broken, as well as the hope of a bright future when the chains are fallen. Socialist ideals are clearly visible in these images. Soon after the revolution, two more images with a similar message appeared in the streets of our capital. Significantly, the first of these, created in 1908 and immortalised at 18 Marijas Street (Fig. 5), reflects the theme of acute and bloody struggle, hidden under the external form of the Prometheus story. This three-panel composition can be read in two ways: on the one hand, in the context of the recent revolution, it can be understood as a story of the social struggle and the positive solution expected in the future, but on the other hand, in the context of the European culture and the ideology of progress, it can be perceived as a message of rebellion against the power of heaven and the soon-to-be-triumphant world of science. This theme is continued by the panels created a year later on 54 Miera Street. They express the hope of a bright future when all chains are broken, then light will dispel darkness, and humanity will be renewed. Although all these figures are masked by antique and outwardly innocent forms, their allegorical revolutionary message is easily readable by anyone familiar with the imagery of antiquity.

In summary, it can be said that the decor of Riga's architecture in the early 20th century, like other genres as literature and art of the time, reflects to some extent the leading ideas and sentiments of the time. Economic prosperity, rapid development of science and technology created an illusion of endless progress, which was also sustained and promoted by the popular ideology of progress. Optimism and hope for a bright future is reflected in many and varied depictions of the Sun symbols and figures of Helios/Apollo on building facades. Meanwhile, depiction of the Prometheus theme on facade panels expresses the ideas of struggles and future victories. Whether it be a struggle for social transformation, or a struggle against religion, the pathos of desired and hoped-for revolutionary change can be well felt in these images, despite their antique and outwardly innocent forms. Thus appeared the new 20th century, which began under the banners of

the struggle for liberation. Wealthy people who supported these ideas at the time and paid for such programmatic works of art to be placed on their building facades, did not yet realise the bloody horrors that would result from their cherished progress and romanticised social struggles.

Saņemts / Submitted 13.04.2023.

© 2024 Harijs Tumans, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

1541. GADĀ NOSLĒGTAIS ROBEŽLĪGUMS STARP LIETUVAS DIŽKUNIGAITIJU UN VĀCU ORDEŅA LIVONIJAS ATZARU

Toms Čelķis

PhD, asoc. prof., Viļņas Universitātes Vēstures fakultāte

Martīns Jakulis

PhD, asoc. prof., Viļņas Universitātes Vēstures fakultāte

Par Lietuvas dižkunigaitijas (turpmāk – LDK) un Vācu ordeņa Livonijas atzara (vēlāk Kurzemes un Zemgales hercogistes) robežu historiogrāfijā interese izrādīta kopš 19. gadsimta, ir tikuši un joprojām tiek pētīti robežu noteikšanas procesi, kā arī laikabiedru izpratne par robežām. Tiek publicēti šiem pētījumiem nozīmīgi avoti. Šoreiz tiek publicēts Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā atrasts avots – 1541. gadā noslēgts Lietuvas dižkunigaitijas un Vācu ordeņa Livonijas atzara robežu noteikšanas (robežu atjaunošanas) līgums. Dokuments rakstīts uz pergamenta, apzīmogots. Lidzīga satura 1541. gada līgums publicēts jau 18. gadsimtā, tomēr, veicot tā analīzi, konstatēts, ka tas nav tas pats dokuments. Tagad publicētais dokuments ir oriģināls, kurš piederējis Livonijas pusei. Abu tekstu salīdzinājums rāda, ka tajos atšķiras ne tikai atsevišķu vārdu rakstība, bet arī veseli fragmenti. Tas ļauj no jauna palūkoties uz robežu nosprausšanas procesu dokumentēšanu.

Vēsturiskās patiesības meklējumi rekonstruē pagātņi un liecina par tās saistību ar mūsdienu sabiedrībām. Taču vēsturisko atmiņu pastāvīgi pavada šaubas, kuras mazina priekšstats, ka vēsture ir reālu cilvēku dzīves, lēmumi un notikumi. Vēstures palīgdisciplīna – vēsturiskā ģeogrāfija ļauj mēģināt noteikt konkrētas vēsturisko notikumu un objektu “adresēs”, novietojot tos mūsdienās pastāvošās

ģeogrāfiskās telpās. Vieni no aktuālākajiem vēsturiskās ģeogrāfijas izpētes objektiem ir valstu teritoriju un administratīvo vienību robežu, to lokalizācijas un koncepcijas jautājumi. Pēc medievista Bernāra Genē (*Bernard Guenée*) domām, vēlo viduslaiku teritoriālo valstu veidošanās laikā robežu nospraušana bija visai svarīga, jo iezīmēja pārejas procesu no feodālo īpašumu robežām uz valsts robežu koncepciju.¹ Tas norāda uz augstākās politiskās varas saikni ar teritoriju.

Cilšu zemju vai valstu vēsturiskās robežas zinātnieki cenšas lokalizēt mūsdienu ģeogrāfiskajā telpā. Piemēram, tiek veikta arheoloģiskā izpēte, tiek meklēta (lokalizēta) 1422. gadā Melnas “mūžīgā” miera līguma noteiktā LDK un Vācu ordeņa zemju robeža, kas tolaik nodalīja attiecīgo valstu teritorijas.² Tiek atklātas ne tikai senās valstu robežu līnijas, bet arī robežgrāvji un robežzīmes, kas tās fiziski iezīmējušas: uzbērti zemes uzkalni, akmeņi ar tajos iekaltām vēsturiskām zīmēm un simboliem.³ Vēsturiskās atmiņas kultūras pētnieka Pjēra Norā (*Pierre Nora*) rediģētajā izdevumā valsts robežu un vizuālo robežu objekti tiek uzskatīti par atmiņas vietām – *les lieux de mémoire* –, kuras iemieso valstu sabiedrību kolektīvo atmiņu.⁴ Līdzīga pieeja ir vēsturiskās ģeogrāfijas pētniekiem – valstu robežas ir valstiskuma un suverenitātes liecinieces.

Arhīvos glabājas daudz avotu, kuri atspoguļo vēsturiskos robežu noteikšanas procesus. Pirmo reizi par LDK robežas aprakstiem sāka interesēties 18. gadsimta otrajā pusē, Abu Tautu Republikas (turpmāk – ATR) piāristu mūkam Macejam Dogelam (*Maciej Dogiel*) sagatavojot un pirmo reizi publicējot speciālu dažādu laikmetu LDK un Polijas karalistes robežu aprakstu izdevumu. Vēlāk M. Dogels sagatavoja pat astoņus diplomātiskos kodeksus, kuros bija iekļauti arhīvos atrastie dokumenti – liecības par LDK un kaimiņvalstu robežu noteikšanas procesiem.⁵

1 Guenée, Bernard (1986). Des limites féodales aux frontières politiques. *Les lieux de mémoire. II. Le Nation*. Ed. Pierre Nora. Paris: Gallimard, p. 11.

2 Pieejams: http://www.arheologijoscentras.lt/sites/default/files/Melno%20taikos%20siena_32-59_medium.pdf (skatīts 12.05.2023.).

3 Arheologa Valdemāra Šimēna 1995. gadā vadītās ekspedīcijas laikā atrasta robežzīme – Gailutišķes (jeb Ģirutišķes) mežā Zarasu rajonā, netālu no Šventa ezera; ap 500 m no robežzīmes atrodas akmens ar izkaltu 1554. gada datējumu un uzrakstu. Objekta fotouzņēmums un apraksts glabājas Lietuvas Vēstures institūta bibliotēkā (glabāšanas vienības šifrs F. 1-2519); atrastas vēl citas robežzīmes, sk.: Vasiliauskas, Ernestas (2017). *Joniškio krašto dvarai: Didžioji ir Mažoji Daunoravos, Bertaučiai, Satkūnai / Güter in der Gegend von Joniškis : Gross und Klein Donnerhof, Bärtautzen, Satkuhnen*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, p. 73–78.

4 Par to vairāk sk.: Guenée, Bernard (1986). Des limites féodales aux frontières politiques. *Les lieux de mémoire. II. Le Nation*. Ed. Pierre Nora. Paris: Gallimard, pp. 11–33.

5 *Limites Regni Poloniae & Magni Ducatus Litvaniae: ex originalibus et exemplis authenticis descripti & in lucem editi*. Ed. Maciej Dogiel. Vilnae, 1758.

Žēl, bet šis autors paguva izdot tikai trīs šo kodeksu sējumus,⁶ pārējo piecu manuskripti šobrīd glabājas Krievijā, Vēstures institūta arhīvā Sanktpēterburgā.⁷ Poļu zinātnieki tos gatavo iespiešanai. 18. gadsimta otrās puses ATR kultūras presē bija jūtams savdabīgs intelektuāļu satraukums par valsts nākotni. Intelektuāļi uzsvēra nepieciešamību pēc iespējas plašāk mācīt jaunajai paaudzei savas valsts vēsturi, taču šim nolūkam trūka ATR vēsturi reprezentējošu grāmatu, bet vajadzība pēc tām bija liela.⁸ Tā varēja būt sakritība, bet minētais milzīgais M. Dogela avotpētnieciskais darbs varēja būt reakcija uz šo apstākli, un publicētajiem avotiem vajadzēja kalpot vēsturiskās domas un patriotisma veicināšanai.

LDK robežu vēsture, precīzāk – tās valsts teritorijas tapšana (historiogrāfijā to sauc arī par teritorializācijas procesu), vispirms sākās teritorijas rietumu daļā. Teritorijas pirmās robežu līnijas tika noteiktas ar Vācu ordeni. Pēc vēsturiskās ģeogrāfijas klasiķa Kamila Valo (*Camille Vallaux*) vārdiem, šādi valsts ķermenis ieguva ādu.⁹ Šie robežu noteikšanas procesi bija tikai sākums, un vēlāk turpinājās tālāka robežu saskaņošana un pilnveidošana. 16. gadsimtā reģionā notika iekšējā kolonizācija, kad katras valsts iedzīvotāji, nolīžot zemi, virzījās no valsts kodola uz tās robežām, līdz beidzot atdūrās pret tām un sāka “stumdīties”. Starp valstīm sākās jauns, neizbēgams robežu pilnveidošanas posms. 15.–16. gadsimtā spraigākās sarunas par robežām notika starp LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzaru. Kā minēts, pirmās robežlīnijas starp LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzaru tika noteiktas 1422. gadā ar Melnas miera līgumu, vēlāk vairāki posmi tika nosprausti 1426. gadā. Taču vislielākā spriedze starp valstīm radās 15. gadsimta vidū, jo robežsarusu laikā tās nekādi nespēja panākt vienošanos. LDK diplomāti centās nobīdīt robežas stipri uz Livonijas pusi. Liels solis uz priekšu sarunās bija LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzara robežu nosprausšana 1473. gadā. Tomēr tas neatrisināja visas domstarpības, jo vienošanās tika panākta tikai par principiāliem jautājumiem. Robežas saskaņošana, pārbaude un atjaunošana notika 16. gadsimtā un vēlākajos gadsimtos. Minēto robežu lokalizācijas un attīstības vēsture šajā publikācijā netiek pētīta. Vēlamies iepazīstināt ar to, kādu uzmanību šī divpusējās robežvēstures tēma ir izpelnījies historiogrāfijā un kādas ir tās turpmākās izpētes perspektīvas. Pastāvīgs vēsturnieka darbs arhīvos gaismā izceļ jaunus ar šo tēmu saistītus dokumentus.

6 *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*. Ed. Maciej Dogiel. Vilnae, 1758, t. 1; 1759, t. 5 (turpmāk – CD); 1764, t. 4.

7 *Архив Санкт-Петербургского Института истории РАН, Западноевропейская секция*, коллекция 32, оп. 1, 695. Par norādi pateicos Dr. Sergejam Poļehovam.

8 Plašāk sk.: Šidlauskas, Algirdas (1989). *Istorija Vilniaus universitete XVI a. pabaigoje – XIX a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, p. 73–120.

9 Brunhes, Jean; Vallaux, Camille (1921). *La géographie de l'histoire*. Paris: F. Alcan, p. 20.

18. gadsimtā par LDK un Livonijas robežu noteikšanas procesiem publicēts ne mazums avotu, tomēr tolaik vēl nepastāvēja vēstures zinātne un nebija profesionālu vēsturnieku, kas spētu tiem pienācīgi “likt runāt”. 19. gadsimtā bijušās LDK, Zviedrijas Livonijas, Kurzemes un Zemgales hercogistes un citas teritorijas atradās Krievijas impērijas sastāvā. Impērijas politika ierobežoja sabiedrības vēsturiskās atmiņas attīstību un pielāgoja to savām vajadzībām. Tikai līdz ar nacionālu valstu dzimšanu radās iespējas veidoties jauniem (nacionāliem) lielaizstrādātiem vēstures naratīviem. 19. gadsimta nogalē tika publicēti pirmie akadēmiskie teksti par LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzara (vēlāk Kurzemes un Zemgales hercogistes) teritoriālajiem kontaktiem un robežu noteikšanas procesiem.

Kā pirmo var minēt 19. gadsimta beigās izdoto Kurzemes valodnieka, arheologa, etnogrāfa un novadpētnieka Augusta Bielenšteina (*August Bielenstein*) darbu par 13. gadsimta baltu (latviešu) cilšu zemju robežām, par kurām ziņas atrodamas Vācu ordeņa dokumentos.¹⁰ Autors apcerējis cilšu zemju robežu lokalizāciju, nedaudz pieskaroties to iezīmēšanas pieejai. Turklāt viņš bija veicis attiecīgā avotu materiāla izrakstus, tos sistematizējis un publicējis savā grāmatā. No vēsturiskās ģeogrāfijas viedokļa šie materiāli atspoguļo ne tikai ziņas par robežām, bet arī seno ainavu, iepazīstina ar senajiem vietvārdiem. 1908. gadā LDK un Livonijas robežu tēma pirmo reizi nonāca topošās profesionālās historiogrāfijas uzmanības lokā. Poļu vēsturnieks Abdons Klodziņskis (*Abdon Klodziński*) publicēja pētījumu par Polijas un LDK politiskajām attiecībām ar Vācu ordeņa Livonijas atzaru 15. un 16. gadsimtā, kurā nebija aizmirsta arī valsts robežu problēma.¹¹ Diezgan precīzi tika aplūkotas atšķirīgu pušu teritoriju robežas, sarunas par robežām un to nospraušanas piemēri. Vācu ordeņa Livonijas atzara robežu jautājumi ar laiku pārklājās ar vispārīgākām LDK un Vācu ordeņa vēstures izpētes tēmām.

Baltu cilšu teritoriju struktūru un zemju robežas starpkaru periodā pētījis valodnieks Antans Salis (*Antanas Salys*). 1930. gadā publicētajā pētījumā par žemaišu dialektiem viņš vienlaikus pievērsies LDK valsts robežu attīstībai vispārējā politisko attiecību kontekstā ar ordeni. Vēlāk starpkaru Lietuvā par robežu problēmu ieinteresējās jaunais vēsturnieks Zenons Ivinskis (*Zenonas Ivinskis*). Viņš publicēja pētījumu par LDK un Vācu ordeņa teritoriju robežu noteikšanas procesiem 14.–15. gadsimtā. Lielu uzmanību pētnieks pievērsa sarežģītajām sarunām par robežu starp LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzara sūtņiem. Autoram ļoti svarīgs bija jautājums par Žemaitijas atkarību no Lietuvas.

10 Bielenstein, August (1892). *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Peterburg (dokumentu izvilkumu reģistrs: 415.–458. lpp.).

11 Klodziński, Abdon (1908). *Stosunki Polski i Litwy z Inflantami przed zatargiem z r. 1556/7. Kwartalnik historyczny*, t. 22. Lwów, s. 344–391.

20. gadsimta 30. gados par līdzīgu tēmu sāka interesēties tiesību vēsturnieks Aleksandrs Plāters (*Aleksandras Plateris*). Būdams students, viņš izdeva grāmatiņu, kurā vispārīgos vilcienos aplūkoja LDK un Kurzemes hercogistes politiskās attiecības.¹² Pētījuma uzmanības centrā bija 1561. gada Vācu ordeņa Livonijas atzara padošanās līgums Lietuvas dižkunigaitim un Polijas karalim – *Pacta subiectionis*, kurā skarti arī robežjautājumi. Grāmatas pielikumos publicēti līgumi un privilēģijas, kas raksturo abu valstu attiecības.

Faktiski tajā pašā laikā gandrīz to pašu tēmu sāka pētīt arī vācu vēsturnieki Hanss un Ģertrūde Mortenseni (*Hans Mortensen, Gertrud Mortensen*). Viņi veica detalizētu vēsturisko analīzi par neapdzīvotajām zemēm, kuras ilgu laiku nošķīra Vācu ordeņa un LDK teritorijas, jo tās funkcionēja kā dabiskas starpvalstu robežas.¹³ Līdztekus autori pētīja baltu cilšu zemju teritoriālo struktūru un apdzīvotību. Ar šo pētījumu saistītas cita vācu vēsturnieka un arhivāra Kurta Forstreitera (*Kurt Forstreuter*) publikācijas par Prūsijas un LDK robežām, tajās skarta arī Livonijas robežu tēma.¹⁴ Pētnieka uzmanības centrā ir 1422. gada Melnas “mūžīgā” miera līgums un tajā noteiktās valstu robežas. Viņš aplūkojis robežzīmju izvietošanas atbilstību un leģitimitāti.

PSRS okupācijas laikā valstiskuma vēsturisko robežu pētniecība bija apspiesta, jo viens no suverenitātes rādītājiem, kā bija, tā joprojām palika valstu teritoriju robežas. Un tikai vēlīnajā PSRS okupācijas laikā, politiskajam klimatam nedaudz atslābstot, Baltijas reģiona vēsturnieki uzdrošinājās atgriezties pie robežu noteikšanas procesu izpētes. Gerards Labuda (*Gerard Labuda*) savā grāmatā par Polijas austrumu robežām 10.–20. gadsimtā aplūkojis Polijas un Vācu ordeņa robežu vēsturi.¹⁵ Aptuveni tajā pašā laikā Lietuvā tika izdota vēsturnieka Roka Varakauskas (*Rokas Varakauskas*) disertācija par LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzara politiskajām attiecībām 13.–16. gadsimtā.¹⁶ Atsevišķā tās nodaļā aprakstītas valstu teritoriālās pretenzijas un robežu nosprašanas procesi. Tā patiešām

12 Plateris, Aleksandras (1938). *Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva (XVI–XVIII a.)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas.

13 Mortensen, Hans; Mortensen, Gertrud (1937–1938). *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreußens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*. Teil 1–2. Leipzig: S. Hirzel.

14 Forstreuter, Kurt (1938). *Preußen und Rußland im Mittelalter*. Königsberg und Berlin: Ost-Europa-Verlag, S. 4–51; Forstreuter, Kurt (1989). Die Entwicklung der Grenze zwischen Preußen und Litauen seit 1422. *Altpreußische Forschungen*, 17. und 18. Jahrgang 1940 und 1941. Hamburg, S. 50–70.

15 Labuda, Gerard (1974). *Polska granica zachodnia: tysiąc lat dziejów politycznych*. Poznań: Wydaw. Poznańskie.

16 Varakauskas, Rokas (1982). *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.* Vilnius: Mokslas, p. 233–244.

bija jauna pieeja, kad uzmanība tiek pievērsta diplomātijai, jo līdz tam LDK un ordeņa divpusējās attiecības tika aplūkotas gandrīz tikai caur karu prizmu.

1986. gadā iznāca Kļausa Neitmana (*Klaus Neitmann*) grāmata par Vācu ordeņa diplomātiju 13.–15. gadsimtā, kurā pētītas starpvalstu līgumu tiesības 14.–15. gadsimtā, neizbēgami analizējot arī ordeņa un LDK robežu noteikšanas procesus, jo starpvalstu līgumos kā viena no pamata klauzulām tika iekļauts punkts par robežām.¹⁷

20. gadsimta beigās izdota Latvijas zinātnieku kolektīvā monogrāfija “Latvijas zemju robežas 1000 gados”, kas ir apkopojošā rakstura darbs. Tajā arheologs Ēvalds Mugurēvičs pētījis 12. gadsimta – 16. gadsimta pirmās puses Vācu ordeņa Livonijas atzara robežu vēsturi.¹⁸ Pamatojoties uz arheoloģiskajām un rakstītājām liecībām, autors noteicis seno zemju teritoriālo struktūru un viduslaiku Livonijas teritoriālo pārvaldi, kuras attīstība skāra arī Lietuvas zemes. Vēsturniece Mārīte Jakovļeva grāmatā visplašāk apcerējusi Kurzemes hercogistes 16.–17. gadsimta ārējās robežas, un Vācu ordeņa Livonijas atzara un Kurzemes hercogistes robežu vēsturi viņa aplūkojusi arī citos rakstos.¹⁹ Jāuzsver, ka autore par šo tēmu 1999. gadā aizstāvējusi doktora disertāciju.²⁰

Izklāstot Latvijas historiogrāfiju, jāpiemin arī vēsturnieka Munta Auna raksts par Vācu ordeņa Livonijas atzara zemju 16. gadsimta 20. gadu robežas (ar LDK) posmu pie Braslavas, tajā sīkāk analizēti vairāki starpvalstu robežas nospraūšanas akti.²¹

17 Neitmann, Klaus (1986). *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen 1230–1449: Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates* (Neue Forschungen zur brandenburg-preußischen Geschichte, Bd. 6). Wien: Böhlau, S. 538–559.

18 Mugurēvičs, Ēvalds (1999). Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs.–16. gs. vidus). *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Sast. Andris Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 54.–90. lpp.

19 Jakovļeva, Mārīte (1999). Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Sast. Andris Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 91.–130. lpp.; Jakovļeva, Mārīte (2004). *Вопрос о границах в отношениях герцогства Курляндия и Великого Княжества Литовского в XVI–XVII вв. Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas / Senās Zemgales vēsturiskais un etniskās kultūras mantojums*. Sud. Robertas Jurgaitis, Ernestas Vasiliauskas. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, p. 103–105; Jakovļeva, Mārīte (2008). *Granice Księstwa Kurlandzkiego w epoce nowożytniej. Wybrane zagadnienia. Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, t. 11. Toruń, s. 29–40.

20 Jakovļeva, Mārīte (1999). *Kurzemes hercogistes pārvalde, teritorija, robežas un metālieguves manufaktūras (1561–1795)*. Rīga.

21 Auns, Muntis (2008). Livonijas un Braslavas novada robeža. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, 62 (3/4), 27.–33. lpp.

LDK un Livonijas robežu problēma interesē arī Baltkrievijas historiogrāfiju. Vēsturnieks Aļegs Dzjarnovičs publicējis rakstu par 1542. gada LDK robežas ar Vācu ordeņa Livonijas atzara pārbaudi.²² Tajā autors norāda, ka LDK komisāri, pārbaudot robežu, balstījušies uz pirmā Lietuvas Statūta normām. Tas pats autors publicējis dažādu 16. gadsimta avotu sakopojumus, kas pārsvarā atrodami LDK arhīvā – Lietuvas metrikā, un starp tiem ir arī robežu nospraušanas procesu akti.²³

Var konstatēt, ka 21. gadsimta pirmajos gadu desmitos LDK vēstures pētniekiem radusies liela interese par senajām robežām. Zbislavs Vojtkovjaks (*Zbysław Wojtkowiak*) veicis detalizētu LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzara 1473. gada robežu nospraušanas līguma analīzi un publicējis šā līguma pergamenta tekstu.²⁴ Pētījumus par LDK robežām izstrādā divi Lietuvas zinātnieki – Laima Bucevičiūte (*Laima Bucevičiūtė*)²⁵ un Toms Čelķis (*Tomas Čelkis*).²⁶ Viņi publicējuši atsevišķas monogrāfijas un daudzus rakstus, kuros vispusīgi aplūkojuši LDK robežu noteikšanas procesus ar kaimiņvalstīm 13.–16. gadsimtā. Šajos darbos atsevišķu vietu ieņem Livonijas robežu tēma. Abu vēsturnieku pētījumi liecina, ka LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzara robežu noteikšanas procesi attīstījās pa noteiktiem posmiem. 15. gadsimtā katra valsts centās lokalizēt robežas sev izdevīgā virzienā, līdz ilgo sarunu gaitu vainagoja minētais 1473. gada robežlīgums. 16. gadsimtā šie procesi nonāca jaunā stadijā – robežas sāka precīzāk nospraust un dokumentēt, jo tās no abām pusēm sasniedza iekšējā kolonizācija. Ilgu laiku valsts robežas noteikušās meža platības tika pārvērstas apstrādātos laukos, tādējādi robežlīnijas tagad veidoja apdzīvotas pierobežas joslas.

22 Дзярновіч, Алег (2005). Выкарыстанне працэдурных нормаў I-га Статута Вялікага Княства Літоўскага пад час демаркацыі дзяржаўнай мяжы ВКЛ з Лівоніяй (паводле матэрыялаў кнігі Метрыкі ВКЛ № 560). *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*. Sud. Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 243–248.

23 Дзярновіч, Алег (2003). “...in nostra Livonia”: дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносін памяж Вялікім Княствам Літоўскім і Лівоніяй у канцы XV – першай палове XVI стст.: сістэматызацыя і актавы аналіз. Т. I. Мінск (Athenæum, vol. VII).

24 Wojtkowiak, Zbysław (2010). Północna granica Litwy w średniowieczu. “Limites Inter Litvaniam et Livonia” z 1473 r. *Poznań–Wilnu. Studia historyków w roku tysięclecia Państwa Litewskiego*. Red. Zbysław Wojtkowiak. Poznań: Poznańskie, s. 213–270.

25 Bucevičiūtė, Laima (2010). *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV–XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata*. Kaunas: Versus aureus.

26 Čelkis, Tomas (2014). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIV–XVI amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Nozīmīgāko lomu historiogrāfijā ieņem 13.–16. gadsimta robežu vēstures pētījumi, kuru nav mazums. Diemžēl 17.–18. gadsimta robežu nospraušanas procesi ir pētīti maz. Šeit var nosaukt Almutas Būsas (*Almut Bues*) rakstu,²⁷ kurā aplūkota Kurzemes hercogistes 18. gadsimta otrās puses robežas nospraušanas procedūra ar LDK (Žemaitiju), un, protams, jau minētos M. Jakovļevas rakstus. Grūti pateikt, kas noteicis mazāku vēsturnieku interesi par LDK un Kurzemes un Zemgales hercogistes politisko attiecību vēsturi, taču tas apliecina šo pētījumu perspektīvu. Jo īpaši aktuālu to padara arī auglīgie jaunu avotu meklējumi arhīvos. Vēsturnieki ir publicējuši ne mazums avotu par minēto valstu robežu noteikšanas procesiem.²⁸ Šajā publikācijā tiek piedāvāts arī vēl nepublicēts arhīva dokuments – historiogrāfijā gandrīz nezināmais 1541. gada LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzara robežas nospraušanas līgums. Tajā aprakstīts robežas posms no Kurcuma ezera līdz Ilgeļa ezeram, Obeļiem un tālāk līdz Rokišķiem. Šī avota informācija līdz šim pētījumos netika izmantota. Tādējādi šīs publikācijas mērķis ir iekļaut avotu zinātnes apritē un paplašināt tā izplatību.

Dokuments glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (554. fonds, 1. apraksts, 8. lieta), tas rakstīts uz pergamenta. Interesanti, ka avota teksts ir ļoti līdzīgs 1759. gadā M. Dogela publicētā 1541. gada LDK un Vācu ordeņa Livonijas atzara robežu nospraušanas līguma saturam,²⁹ bet tas **nav viens un tas pats** dokuments. To var apgalvot vairāku iemeslu dēļ.

27 Bues, Almut (2021). Pogranicze. Doświadczenia, spotkania, przekazy w przestrzeni kurlandzko-żmudzkiej. *Realne i wyobrażone granice i rubieże Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. Dorota Michaluk. Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, Archiwum Główne Akt Dawnych, Ciechanowiec, s. 103–117.

28 Piemēram: Wojtkowiak, Zbysław (1989). Delimitacija Litewsko–Kurlandzka z 1584 roku. *Lituanio–Slavica Posnaniensia*, 3, s. 267–276; Дзярновіч, Алєг (падрыхт.) (2007). *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга № 560 (1542 год)*. Мінск: Беларуская навука; Čelkīis, Tomas; Antanavičius, Darius (2011). 1545 metų Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos patikrinimas (Livonijos pareigūnų ataskaita). *Lietuvos istorijos studijos*, 27, p. 164–178; Ryčkov, Andrej; Vasiliauskas, Ernestas (2022). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos 1529 m. sienos aprašas. *Istorija*, 127 (3), p. 104–131.

29 “Instauratio & Renovatio Limitum inter Litvaniam & Livoniam, per Commissarios ab utraque parte destinato facta. Datum in Rakiski die 25 Januar. Anno 1541. Ex Archivo M. D. Litvaniae”, in: CD, Nr. 113, p. 192–195. Trīspadsmit gadus vēlāk to pašu versiju pārspiedis Karaļaučos dzīvojušais jurists Kristofs Georgs fon Cigenhorns (1714–1783) – *Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen*. Ed. Christoph George von Ziegenhorn, Königsberg, 1772, Nr. 36, p. 28–31. Šī publikācija no M. Dogela publikācijas atšķiras tikai ar nosaukumu – “Instauratio Limitum inter Livoniam et Lithuaniam 25 Januar. 1541” – un atsevišķām grafiskām īpatnībām (vietvārdi netiek rakstīti kursīvā, netiek lietots poļu burts *ł* u. tml.).

1. Šeit publicētais dokuments neapšaubāmi ir oriģināls. Par to liecina zīmogi, kurus M. Dogels savā publikācijā nemin. Jautājums par to, kuru dokumentu (oriģinālu vai norakstu) publicējis M. Dogels, paliek atklāts, jo zināms tikai tas, ka dokuments glabājies LDK arhīvā (*Ex Archivo M. D. Litvaniae*). Turpretim tagad publicētais dokuments piederējis Livonijas pusei.
2. Visai zīmīgi, ka M. Dogela publicētais dokuments tapis 1541. gada 25. janvārī (*Actum, & Datum in Bonis Rakysky die Martis 25, Mensis Januarii*), savukārt šeit publicētais tiek datēts ar 1541. gada 26. janvārī (*Actum, et datum in bonis Rakiski. Anno millesimo quingentesimo quadragesimo primo vicesima sexta Januarii*).
3. Dokumentu teksti, lai arī ļoti līdzīgi, tomēr nav identiski – kā redzams no tekstoloģiskajām piezīmēm, tie atšķiras ne tikai ar atsevišķu vārdu rakstību, bet arī ar veseliem fragmentiem. Vai tas neliek izmantot jaunu pieeju robežu veidošanās procesu dokumentēšanai? Abām pusēm vajadzēja būt vienādiem dokumentiem, taču šķiet, ka tie tomēr bija atšķirīgi. No starptautisko tiesību viedokļa tas rada interesantus jautājumus: kā tas bija iespējams, un kas to noteica?
4. M. Dogela publicēto dokumentu apstiprinājuši divi liecinieki – *Olychno Kzywicz* un *Joanne Omymycz*, kuri nav minēti šeit publicētajā dokumentā. Neraugoties uz to visu, gatavojot publicēšanai arhīva aktu, M. Dogela publikācija tiek ņemta vērā, jo šie dokumenti viens otru papildina (piemēram, šeit publicētajā tekstā minēti vairāki vietvārdi, kuri nav atrodami 1759. gada publikācijā).
Publicētais avots ir vērtīgs ne tikai ar to, ka tajā aprakstīta robeža, minētas amatpersonas, kuras apstiprinājušas līgumu, bet arī tādēļ, ka tas atšķiras no iepriekš zināmās 18. gadsimta līguma publikācijas. Tas rosina apsvērt līguma noslēgšanas apstākļus.

Avota publicēšanas principi

18. gadsimtā, gatavodams sava dokumenta eksemplāra publikāciju, M. Dogels daudzos gadījumos standartizējis vietvārdu, personvārdu un konkrētu vārdu rakstību, tādējādi cenšoties tuvināt tekstu klasiskajai latīņu valodai. Savukārt tagad ir izvēlēts “vidējais” avotu publicēšanas veids: no vienas puses, nav mēģināts atveidot rokraksta grafiskās īpatnības (nav lietoti burti *j* un citas līdzīgas zīmes). No otras puses, nav mēģināts “modernizēt” avotu, tuvinot pareizrakstību klasiskajai latīņu valodai vai labojot rakstveža atstātās kļūdas. Šīs publikācijas uzdevums ir atveidot avotu pēc iespējas autentiskāk, tikai dažos gadījumos standartizējot un modernizējot pareizrakstību (skatīt tālāk). Tās sagatavošanas gaitā

tika ievēroti Lietuvas metrikas 25. ierakstu grāmatas priekšvārdā aplūkoti latīņu valodas dokumentu publicēšanas principi,³⁰ daļēji Ādama Volfa vēl 1957. gadā sastādītais latīņu valodā rakstīto avotu publicēšanas projekts.³¹ Avotu publicēšanas pamatprincipi ir šādi:

1. Sugasvārdi. a) Klasiskajai latīņu valodai raksturīgie divskaņi *ae* un *oe* rokrakstā nav izmantoti, tādēļ publikācijā tie atveidoti kā oriģinālā (piemēram, *silve*, nevis *silva*). b) Grafēmas *c* un *t* rakstītas tāpat kā oriģinālā (piemēram, *specialis*, nevis *specialis*). c) Grafēmas *ij* visos gadījumos tiek mainītas uz *ii* (piemēram, *Januarii*, nevis *Januarij*). d) Grafēmas *u* un *v* rakstītas atkarībā no tā, kādu fonēmu tās apzīmē (piemēram, *vbi* vietā *ubi*). e) Geminātas *dd*, *ll*, *ll* tiek atveidotas kā oriģinālā (piemēram, *Meddnicensis*). f) Grafēma *j* tekstā konsekventi tiek izmantota, lai precīzi atveidotu fonēmu */j/* (piemēram, *Johannes*). g) Izņemot vārdu *grenties / grenities*, ko M. Dogels konsekventi atveidojis kā *granicies*, tekstā nav sastopami citi nelatīniski sugasvārdi. Šā vārda rakstība nav vienādota un tiek atveidota kā oriģinālā. h) Vārdu saīsinājumi tiek izvērsti, bet netiek īpaši parādīti (piemēram, *Domini*, nevis *D(omi)ni*).
2. Īpašvārdi un to atvasinājumi rakstīti kā oriģinālā, atveidojot visus variantus un nestandartizējot tos saskaņā ar klasiskās latīņu valodas likumiem (piemēram, *Johanness* netiek mainīts uz *Joannes*). Lietuvas vārda rakstība netiek vienādota un tiek atveidota kā oriģinālā – *Letuania*.³²
3. Lielo un mazo burtu rakstība daļēji modernizēta, lai gan vairumā gadījumu tā ir tāda pati kā oriģinālā. Ar lielo burtu raksta: a) valstu, tautu, zemju un citu teritoriālo vienību nosaukumus (piemēram, *Polonia*, *Livonia*, *Teutonicorum*), b) īpašvārdus un no tiem veidotus īpašības vārdus (piemēram, *Georgius*, *Połlocensis*), c) reliģijas jēdzienus (*Deus*, *Dominus*, *Beata*), d) titulus un amatus (piemēram, *Rex*, *Dux*, *Magister*), e) apzīmētājus (piemēram, *Magnificus*, *Serenissimus*).
4. Pieturzīmes, kuru oriģinālā nav daudz, tiek lietotas atbilstoši izteiktajai domai, sadalot lielākus fragmentus atsevišķos teikumos.

30 Antanavičius, Darius (1998). Pratarmlē. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387-1546). Užrašymų knyga 25*. Parengė Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. VII-XII.

31 Wolff, Adam (1957). Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku. *Studia źródłoznawcze*, t. 1, s. 155-181.

32 Par to, ka tā nav rakstības vai lasījuma kļūda, liecina šādas formas lietojums 16. gs. vācu valodā rakstošo autoru tekstos un vēlākās avotu publikācijās. Piemēram: *Chronicon D. Iohannis Navcleri...*, t. 2, Coloniae, MDLXIII, p. 741; *Alberti Krantzii Rerum Germanicarum historici clariss. Regnorum Aquilonarium, Daniae, Sueciae, Noruagiae, Chronica...*, Francofvrti ad Moenvm, MDLXXV, p. 208; *Livländische Jahrbücher, erster Theil: von 1030 bis 1561*. Ed. Friedrich Konrad Gadebusch. Riga, 1780, p. 509.

5. Tekstoloģiskie komentāri. Rakstveža pieļautās kļūdas atzīmētas ar [!], tomēr netiek labotas, neskaidras vai nesalasāmas vietas apzīmētas ar [?]. Ar burtiem apzīmētās zemsvītras piezīmēs sniegti komentāri par manuskripta defektiem, iespraudumiem u. tml. Lai gan publicētā avota teksts lielākoties sakrīt ar M. Dogela publikācijas tekstu, tomēr starp šiem diviem variantiem ir ne mazums atšķirību, kas neaprobežojas tikai ar atsevišķu vārdu rakstību, teksti papildina viens otru ar atsevišķiem vārdiem un veseliem fragmentiem. Šīs atšķirības apzīmētas ar saīsinājumiem *CD*, atsaucoties uz M. Dogela sagatavoto publikāciju, un *Ms*, norādot tieši publicētā manuskripta īpatnības.

Avota publikācija

Rokišķi, 1541. gada 26. janvāris

Līgums par Lietuvas Dižkunigaitijas un Livonijas robežas atjaunošanu

Origināls: Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 554. fonds, 1. apraksts, 8. lieta. Rakstīts uz standarta pergamenta, loksnes izmēri: 78 × 34 cm. Tās apakšā, piestiprinot zīmogus, uzlocīta 7 cm plata pergamenta daļa.

Manuskriptu veido 49 rindas, iniciālis aizņem 12 rindas. Gotiskā slīprakstā rakstītais teksts nav sadalīts mazākās rindkopās – šis princips saglabāts arī publikācijā. Pergaments ir labi saglabājies, bez lielākiem defektiem, izņemot vienu saburzītu vietu un vienu nelielu iepļisumu, kas neapgrūtina lasīšanu. Ar melnu tinti rakstītais teksts nav izbalējis un ir labi lasāms pat pāri ielocītajām vietām. Tekstā būtībā nav margināliju vai pasvītrojumu, tikai *recto* pusē labajā augšējā stūrī ar zīmuli rakstīts lappuses numurs (1), tāpat vairākās vietās virs rindiņas ar zīmuli rakstīti konkrēti burti, tā cenšoties parādīt rokraksta rakstības īpatnības (piemēram, 16., 25. rinda). Saglabājušies seši oriģināli piekarami zīmogi, viens no tiem (piektais no kreisās puses) ir saplaisājis.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Cum ea, que fiunt in humanis actibus, cito a memoria hominum excidunt nisi litterarum munimine preserventur³³. Proinde nos, Georgius et Wenceslaus, Dei gratia Luceoriensis et Meddnicensis³⁴ Episcopi, Johannes Radevil³⁵, terre Samotie³⁶ Capitaneus

33 CD: perennentur.

34 CD: Georgius Chwalczewski Luceoriensis, Venceslaus Wierzbicki Mednicensis.

35 CD: Radziwiłł.

36 CD: Samogitiae.

generalis³⁷, Johannes Hlebovitz³⁸, Palatinus Połlocensis³⁹, Marschalcus⁴⁰ regius, Johannes de Dommanow⁴¹, Prepositus et Plebanus Villnensis⁴², a Serenissimo et Invictissimo Principe et Domino Domino Sigismundo, Dei gratia Rege Polonie, Magno Duce Letuanie⁴³, Russie, Prutthie⁴⁴, Samothie, Masovie etc. Domino et Herede, commissarii et pleni potentes vigore spetialis et sufficientis mandati⁴⁵, parte ab una. Et Johannes eadem gratia electus et confirmatus Episcopus Curoniensis, Johannes de Ruese⁴⁶ [?] in Vellin, Reumardth⁴⁷ de Scharenberg⁴⁸ in Reval Commendatores, Henricus de Tulen⁴⁹, Advocatus in Ierwen⁵⁰, Johannes Bachhorst⁵¹ et Philippus de Bruggern⁵², a Reverendo et Magnifico Domino Hermanno⁵³ de Brugenney Hasenkamp nuncupato, Magistro Ordinis Beate Marie Teutonicorum in Livonia, commissarii et pleni potentes ab altera parte, similiter ad instaurandos renovandosque⁵⁴ limites antiquos⁵⁵ inter Magnum Ducatum⁵⁶ et terram Livonie dati et deputati⁵⁷. Convenientes itaque ad locum Cursumi⁵⁸ designatum⁵⁹, et tempus, ac diem assignatum, post longos tractatus mutuo inter nos habitos. Rem tandem⁶⁰ cum Dei omnipotentis auxilio et ad pacem perpetuam inter dominia et inhabitatores eorum sancte, et iuste

37 CD: Pocillator Magni Ducatus Litvaniae, Tenutariusque Vasiliscensis.

38 CD: Hlebowicz.

39 CD: Polocensis.

40 CD: Mareschalcus.

41 CD: a Domanow.

42 CD: Sacrae Regiae Maiestatis Secretarius.

43 CD: Litvaniae (un citur).

44 CD: Prussiae.

45 Ms.

46 CD: Reugo.

47 CD: Reihorth.

48 CD: Skarumberh.

49 CD: Thulen.

50 CD: Jarwen.

51 CD: Bogorst.

52 CD: Bruggen.

53 CD: Hermano.

54 CD: & renovandos.

55 CD: Nos praefati Commissarii & Plenipotentiarrii.

56 CD: Magnum Ducatum Litvaniae.

57 Ms.

58 CD: certum.

59 CD: ad locum designatum.

60 CD: rebus huiusmodi amicabiliter conclusis, et de unanimi voto et consensu.

conservandam, die Mercurii, que fuit duodecima mensis Januarii anni presentis⁶¹ et cum Dei admitorio incepimus. Ad ipsum locum, et lacum, qui dicitur Kurtzmi⁶², ad ponticulum antiquum duos scopulos latitudinis passuum quatuor posuimus et ereximus: unum ad partem Letuanie ad quandam quercum, in qua signate sunt cruces tres, ab altera vero parte ponticuli, scopulum totidem passuum erigi fecimus in eisdem ambobus, in fundamentis eorum quinque lapides ad formam crucis poni iussimus⁶³. Tandem ulterius progredientes per quandam alveum⁶⁴ fecimus scopulum tertium. Quartum vero posuimus penes tugurium, seu stantiam Dominorum de Livonia. Quintum posuimus iuxta parvam paludem. Procedendo ultra deorsum fecimus sextum scopulum in prato. Septimum posuimus similiter in prato ad quercum combustam [!], ubi f[ecim]us⁶⁵ fieri foveam carbonibus et lapidibus repletam. Ulterius procedendo signavimus quercum magnam in monte et subtus eam fieri foveam⁶⁶ iussimus. Nonum scopulum posuimus supra monticulum. Decimum recte eundo fecimus in loco plano. Undecimum iussimus fieri in loco inferiori. Duodecimum posuimus in campo declivo [!]⁶⁷ ad silvam⁶⁸ paludinosam. Ulterius progrediendo ad promontorium fecimus fieri foveam pro tredecimo signo. Quartumdecimum scopulum fieri iussimus in prato non remote a fossa parva. Directe progrediendo posuimus quintumdecimum in prato et ibidem non remote signum factum est in arbore. Sextusdecimus scopulus est directe procedendo⁶⁹ in merica quadam. Decimum septimum posuimus circa rubum. Decimum octavum posuimus in prato, deorsum procedendo fecimus fieri signa in arboribus. Decimum nonum posuimus ad truncum quercinum. Vigessimus fecimus fieri ad quercum parvam, in qua signa sunt excisa⁷⁰. Vigessimum primum scopulum fecimus fieri inter duas quercus ab utroque latere stantes, in quibus signa excisa sunt⁷¹. Vigessimum secundum

61 CD: ut infra, opus renovandi et instaurandi limites aggressi sumus.

62 CD: Kurczmy.

63 CD: Tertium scopulum parvum versus lacum Kurczmy retro, qui dicitur Radvili, reliquimus, qui elevari debet, cum limites ad Dwinam, et ultra producentur.

64 CD: lacum.

65 Ms: vieta ar defektu; CD: iussimus.

66 CD: eam foveam fieri.

67 CD: directe.

68 CD: silvam (un citur).

69 CD: positus est.

70 CD: & signa sunt excisa.

71 CD: & signa excisa.

scopulum fecimus in rubo habentem⁷² [!] quercum signatam a parte meredionali⁷³ [!]. Vigessimum tertium posuimus in campo supra palum videndo lacum Gristi⁷⁴. A quo recto tramite per silvam paludinosam procedendo, posuimus in altiori promontorio scopulum vigessimum quartum⁷⁵. Quintum vero supra vicesimum pretergrediendo alveum posuimus in silva. Vigessimum sextum posuimus ad lacum Gristi, cuius lacus piscatio spectabit ad Episcopum⁷⁶ Villnensem, a locis signatis versus partem Letuanie, alia pars lacus eiusdem spectabit ad Livoniam. Ex alia parte eiusdem lacus Gristi posuimus vicesimum septimum scopulum et procedunt grentiis⁷⁷ supra ripam lacus usque ad quendam rivulum, dictum Rutzay. Vicesimum octavum scopulum posuimus ad eundem rivulum super eundem lacum, quo rivulo eiusque alveo grentie antique ultra ducuntur, usque ad ponticulum, qui est in via, qua vadunt ad nobilem Strermborg⁷⁸. Deinde per transitum⁷⁹ vie et ponticuli fines antiqui vadunt per paludes. Transeundo per paludem⁸⁰ posuimus scopulum vicesimum nonum in terra eminentiori⁸¹ supra paludem sub arbore tilia. Ulterius rivulo parvo per silvam procedendo in fine silve ab utraque parte rivuli fecimus fieri duos scopulos. Eundo ulterius in fine paludis posuimus scopulum. Deinde in campo, ubi est siligo Domini Episcopi Villnensis, fecimus fieri duos scopulos. Tandem⁸² per campum directe penes silvam procedendo fecimus fieri scopulum ad signum antiquorum limitum in quercu combusta [!]. Que signa utraque pars agnoscit fuisse pro antiquo limite. Procedendo ulterius posuimus scopulum, eundo similiter penes silvam in loco [i]nferiori⁸³ campi, ad eandem silvam posuimus scopulum. Adhuc eodem campo procedendo penes rubetum fecimus fieri scopulum. Ulterius eundo in fine campi posuimus scopulum sub quodam rubo, ubi terminantur grentie Episcopi Villnensis cum Livoniensibus, et incipiunt limites nobilium de Gedraeytzen⁸⁴, ulterius eundo per campum circa antiquos limites predictorum nobilium posuimus scopulum. Ab

72 CD: habente.

73 CD: meridionali.

74 CD: Grzesthy (un citur).

75 CD: & vigessimum.

76 CD: Dominum Episcopum.

77 CD: granicies (un citur).

78 CD: Strumborg.

79 CD: transversum.

80 CD: Transeundo paludem.

81 CD: in eminentiori.

82 CD: Tandum.

83 Ms: vieta ar defektu.

84 CD: Gedroycie (un citur).

eodem procedendo, et transeundo per angulum paludis, fecimus fieri scopulum in fine campi parvi, inter duas silvas parvas. Ulterius progrediendo per silvam densam, in eadem silva in semita antiqua scopulum fieri fecimus. Ab eodem loco ulterius procedendo in rubo, et signo antiquo grentierum similiter scopulum fieri iussimus. Procedendo per eandem silvam scopulum fieri fecimus. Ulterius progrediendo per⁸⁵ continuatam silvam in campo non arato, vulgariter Sarosli⁸⁶, scopulum fieri mandavimus. Continuando iter penes eandem silvam⁸⁷, posuimus colliculum. Procedendo per silvam directe ad duas arbores, in quibus sunt signa antiqua granitierum, scopulum similiter novum fieri mandavimus. Deinde remotius transeundo [!] per silvam paludinosam penes campum Strermberg⁸⁸ ad silvam nobilium de Geidrutza posuimus scopulum. Procedendo recte per silvam paludinosam, ubi sunt signa antiqua, in campo posuimus scopulum. Eundo ulterius penes silvam fecimus fieri colliculum. Ab eodem colliculo procedendo recto itinere quasi medium \magnum/ miliare usque ad lacum Ilgelis⁸⁹, supra quem lacum positus est scopulus, a quo directa linea erunt grentiis a scopulo supra lacum posito usque ad priorem scopulum retro similiter positum. Ex altera parte lacus similiter positus est scopulus, et sunt⁹⁰ granities Letuanie cum Livonia a scopulo ad alium scopulum per lacum, qui scopulus positus est penes alnus⁹¹ [!] iuvenes. Transeundo directe per montem fecimus fieri scopulum ad quendam⁹² pratum parvum, et signa fecimus in alno. Post directe procedendo fecimus fieri in campo colliculum. Ab eodem progrediendo ulterius in quodam [!] parvo rubeto, in loco declivo⁹³ [!] fecimus scopulum. Procedendo ulterius per⁹⁴ quendam rivum in campum altum aratum, ad quendam lapidem magnum posuimus scopulum. Progrediendo ulterius, transeundo pervam [!] silvam inferius consistentem posuimus colliculum. Deinde progrediendo deorsum ad quendam alveum seu rivulum in partem sinistram eodem⁹⁵ rivulo procedendum⁹⁶ grentiis usque

85 CD: penes.

86 CD: Zarosle.

87 CD: in fine campi.

88 CD: Sturmborg.

89 CD: Ilgielis.

90 CD: erunt.

91 CD: alnos.

92 CD: quoddam.

93 CD: declivi.

94 CD: ad.

95 CD: eo.

96 CD: procedunt.

ad lacum Dubossi⁹⁷ nuncupatum, cuius lacus medietas spectabit ad Letuaniam, et alia medietas ad Livoniam. Transgrediendo lacum predictum per medium, ad ripam eius posuimus scopulum, et ibi incipiunt bona Surogert⁹⁸ [?], a quo procedunt grentiis directe et⁹⁹ antique per borram paludinosam¹⁰⁰, qua transsita¹⁰¹ [!] ad lapidem magnum, fecimus fieri scopulum. Et tandem in promontorio a parte dextra posuimus scopulum. Transeundo per paludes, et silvas ad unum¹⁰² campum parvum in parte dextra, in silva fecimus scopulum. Progrediendo ulterius per silvam in principio campi, habendo silvam a dextris, et campum a sinistris posuimus colliculum. Progrediendo sursum in campo¹⁰³ per montem ad dextram, posuimus scopulum. Deinde per promontorium penes silvam procedendo in declivo [!] loco penes magnum truncum fecimus fieri scopulum, et in descensu campi fecimus fieri scopulum. Tandem directe procedendo in promontorio prope quercum in parte dextra posuimus scopulum. Et transeundo [!] pratium parvum¹⁰⁴ ingrediendoque¹⁰⁵ in silvam densiorem ad lapidem unum¹⁰⁶ magnum posuimus scopulum. Et transeundo [!] similiter¹⁰⁷ per montem in proximo campo posuimus colliculum. Progrediendo alveo¹⁰⁸ directe¹⁰⁹ ad locum supplitii¹¹⁰ posuimus colliculum. Ulterius procedendo deorsum similiter alveo¹¹¹, granities directe procedunt. Et eundo ulterius penes lapidem, ubi est via per transversum¹¹², posuimus scopulum. Et progrediendo ulterius per quandam foveam in monte inter duos rubos posuimus colliculum. Remotius procedendo, transito fine lacus, qui spectat totaliter ad Letuaniam, superius in monte¹¹³ posuimus scopulum. Transeundo per silvam paludinosam directe in campo posuimus scopulum.

97 CD: Dubosy.

98 CD: Sunyck.

99 Ms.

100 Ms.

101 CD: transit.

102 CD: habendo.

103 CD: campum.

104 Ms.

105 CD: progrediendoque.

106 CD: non admodum.

107 CD: similiter transeundo.

108 CD: a loco.

109 CD: directo.

110 Ms.

111 CD: a luco (un citur).

112 Ms.

113 Ms.

Progrediendo remotius per fluvium Joita¹¹⁴, posuimus¹¹⁵ colliculum, quo fluvio ultra transeunt grentiis, eundo per campos noviter extirpatos. Progrediendo quandam paludem parvam habendo silvam¹¹⁶ a dextris, et campum¹¹⁷ extirpatum a sinistris, posuimus colliculum. Progrediendo longius per silvam quandam quodam¹¹⁸ alveo ad manum dextram¹¹⁹, ubi idem alveus¹²⁰ incernatus¹²¹ est¹²², posuimus colliculum. Ab eodem colliculo procedendum¹²³ [!] grentiis per silvam paludinosam, deorsum eundo alveo per silvam¹²⁴, in fine eius in dextra manu, penes arborum¹²⁵ fecimus fieri scopulum. Ab eo procedendo versus septentrionem [!] recte similiter alveo ducuntur grentiis, a quo alveo ad manum dextram posite sunt granities in rivulum¹²⁶. Eodem rivulo continuendo [!], per silvam procedunt grentie in¹²⁷ alveum¹²⁸, in quo posuimus scopulum. Ab eodem scopulo et¹²⁹ alveo procedunt fines inferius per silvam paludinosam usque ad rivum seu fluviolum Milsupis¹³⁰ dictum. Eundo ulterius a¹³¹ fluviolo predicto, granities¹³² similiter procedunt, quo dimisso¹³³ in partem dextram, accipiendo¹³⁴ in¹³⁵ partem sinistram modicum, a flumine altius procedendo, posuimus¹³⁶ colliculum. Deinde progrediendo per rubetum, supra monticulum et¹³⁷ eundem fluviolum, quem

114 CD: per campum ad fluvium.

115 CD: scopulum.

116 Ms.

117 CD: noviter.

118 Ms.

119 CD: in manu dextra.

120 CD: fluvius.

121 Ms.

122 CD: in fine montis.

123 CD: procedunt.

124 Ms.

125 CD: arborem.

126 CD: rivum.

127 Ms. nosvītrots *alveum*.

128 CD: alium alveum.

129 Ms.

130 CD: Milzupis (un citur).

131 Ms.

132 Ms.

133 Ms.

134 Ms.

135 CD: ad.

136 Ms; CD: per.

137 CD: ad.

supra notavimus, posuimus scopulum. Et fines procedunt ulterius¹³⁸ eodem fluviolo, quem fluviolum Milsupis dimittendo, duximus similiter fines¹³⁹ ad manum sinistram in montem. Procedendo ulterius, habendo silvam in dextra, et campum in sinistra, veniendo ad eundem fluviolum, posuimus colliculum. Eundem fluviolum¹⁴⁰ supra pretergrediendo, habendo silvam in manu dextra, transito quodam prato, posuimus in monte colliculum. Procedendo¹⁴¹ per campum longius¹⁴² penes rubetum posuimus scopulum. Ad quem est quidam alveus¹⁴³ in dextra parte, quo pretergresso, ulterius procedunt grentiis, usque ad silvam, sub cuius silve cornu posuimus scopulum. A quo transeundo semitam, procedunt grentiis, ducendo eas per quosdam¹⁴⁴ alveas [!] paludinosas [!], iuxta quercum combustam [!] fecimus scopulum. Ab eodem procedendo usque¹⁴⁵ ad fluvium¹⁴⁶ Sixti¹⁴⁷, quo procedunt grentiis supra rivulum, a quo ducuntur in montem, ad manum dextram, ubi fecimus fieri scopulum. A quo procedendo per montem, et lacum paludinosum¹⁴⁸, et rivum, fecimus scopulum. Progrediendo per campos, prata, et silvam ad rivum predictum Milsupa, fecimus scopulum. Eodem procedendo ad lacum Miskini¹⁴⁹, supra quem lacum posuimus¹⁵⁰ scopulum, cuius lacus piscatio spectabit pars una ad medium, ut vocant Tona¹⁵¹, ad Letuaniam, alia pars maior ad Livoniam. Transeundo lacum, ab altera parte in monticulo posuimus scopulum. A quo procedunt¹⁵² [!] grentiis. Per silvam veniendo¹⁵³ ad locum, a parte sinistra parvis vergultis¹⁵⁴ obsitis¹⁵⁵ habendo, a parte dextra silvam magnam, posuimus collem. In semita penes silvam in parte dextra, in fine campi

138 Ms.

139 CD: fines similiter.

140 CD: quem.

141 CD: Progrediendo longius.

142 Ms.

143 CD: quendam alveum.

144 Ms.

145 Ms.

146 CD: lacum.

147 CD: Syxthy.

148 CD: paludinosam.

149 CD: Myskyny.

150 CD: fecimus.

151 CD: Tonia.

152 CD: procedunt.

153 CD: venientes.

154 Ms.

155 CD: obsitum.

supra collem, posuimus scopulum. A quo procedendum¹⁵⁶ grentiis deorsum, transeundo¹⁵⁷ longo itinere [!], directe ad paludem veniendo in monte¹⁵⁸, in silva posuimus colliculum. A quo procedendo per silvam conbustam [!] in parte sinistra fecimus scopulum. Ab eodem continuuntur¹⁵⁹ granities. Penes eundo¹⁶⁰ longius per silvam, et paludes, inter campos sub quercu posuimus colliculum. Eundo similiter¹⁶¹ per silvam longius, posuimus scopulum, non remote a quercu, ubi¹⁶² sunt antiqua signa. Ulterius procedendo per eandem silvam ad fluvium Lunida¹⁶³ posuimus scopulum, ad quem terminantur¹⁶⁴ bona Saveck¹⁶⁵, et incipiunt bona¹⁶⁶ Obele¹⁶⁷. Transeundo per¹⁶⁸ prefatum fluvium Lunida, fecimus similiter scopulum. A quo granities ulterius ducentes, renovareque volentes¹⁶⁹ facta est inter nos prefatos commissarios¹⁷⁰ differentia. Nos, enim commissarii ex Letuania, ducti sumus per loca, ut nostri dicebant antiquarum granitierum¹⁷¹ ad partem dextram. Nos, vero commissarii et pleni potentes¹⁷² de Livonia, similiter per nostros ducti sumus ad partem sinistram, ubi in illo discrimine et dextra¹⁷³ [?] videbatur aliquid utrique parti diminui. In qua re componenda, non paucis diebus per¹⁷⁴ commissarios utriusque¹⁷⁵ partis laboratum est. Nos, Letuanii¹⁷⁶ [!], liberam dimissionem bonorum post factas grentiis per Radviliŭm¹⁷⁷ interceptionem exposcebamus.

-
- 156 CD: deorsum procedunt.
 157 CD: Tandem secundo.
 158 CD: montem.
 159 CD: continuantur.
 160 CD: Transeundo.
 161 CD: A quo similiter eundo.
 162 CD: in quo.
 163 CD: Lunyda.
 164 Ms.
 165 CD: Servik.
 166 CD: fines bonorum.
 167 CD: Oholie.
 168 Ms.
 169 Ms.
 170 CD: Commissarios praefatos.
 171 CD: Radvili.
 172 CD: Plenipotentarii.
 173 Ms.
 174 CD: nos.
 175 Ms.
 176 CD: Litvaniae.
 177 CD: Radzivilum.

Domini vero commissarii de Livonia preterquam per id multis¹⁷⁸ magnisque de causis, quas hic enumerare longum, non satis equum esse dicebant, afferebant¹⁷⁹ se etiam ad ea facienda¹⁸⁰ non habere sufficiens mandatum, proinde a nobis de Letuania certas inducias dierum ad obtinendam novam instructionem a Magnifico Domino Magistro¹⁸¹ eorum obtinuerunt, qua habita¹⁸² nobis responderunt non posse¹⁸³ possessionem huiusmodi tam longi temporis nec licere dimitti, afferentes brevi¹⁸⁴ Dominum Magistrum eorum generalem conventionem velle¹⁸⁵ facere, ac de re huiusmodi consultationem¹⁸⁶ habere, qua habita de grani- tiebus huiusmodi, et¹⁸⁷ possessione cum Sacra Regia Maiestate velle convenire, et¹⁸⁸ concordare. Petierunt itaque a nobis, Letuaniensibus¹⁸⁹, ut a limitatione pre- dicta supersederemus, verum¹⁹⁰ tantisper omnes¹⁹¹ utrinque iniuria, vis, et vio- lentia inhibita esse debet¹⁹² [!], iuxta tenorem perpetue pacis, cui perpetuo inhe- rere est animus. Quantum vero ad bona hisce proximis iam elapsis¹⁹³ sex annis, a congressu eodem anno in Cursimi¹⁹⁴ habito, prout ea Reverendus et Magnificus Dominus¹⁹⁵ Magister coram Nuntiis Regis¹⁹⁶, et per suos ad eandem Maiestatem missis restituere pollicitus est, ut iam in nonnulla¹⁹⁷ parte restituta sunt. Maiestas Regia, cui quamcunque¹⁹⁸ adhuc in bonis huiusmodi desit¹⁹⁹ Magnificum Dominum Magistrum reddet certiore, quo cognito talia bona omnia ad priores

178 Ms.

179 CD: afferentes.

180 Ms.

181 CD: Magnifico Magistro.

182 CD: quam ita.

183 Ms.

184 Ms.

185 Ms.

186 CD: cum suis.

187 Ms.

188 CD: per nuntios.

189 Ms.

190 CD: ergo.

191 Ms.

192 CD: debent.

193 CD: clausis.

194 CD: loco Kurczmy.

195 Ms.

196 CD: Regiis.

197 CD: erat, iam ... nulla.

198 CD: quidquid.

199 Ms.

possessores, seu eorum heredes restitui, cum omnibus eorum attinentiis, debent. In quorum omnium fidem, et testimonium sigilli Nostri²⁰⁰ appensione, presentes literas iussimus communari²⁰¹, quas Domini²⁰² de Livonia dedimus. Actum et datum in bonis Rakiski. Anno millesimo quingentesimo quadragésimo primo vicesima sexta Ianurarii²⁰³.

No lietuviešu valodas tulkojis *Krišs Kapenieks*

200 CD: sigillis nostris.

201 CD: Literas praesentes communimus.

202 CD: Dominis.

203 CD: die Martis 25, Mensis Ianuarii, Anno Domini MDXLI. Praesentibus Nobilibus, Generosisq; Viris Olychno Krzywicz Tribuno & Villico Vlnensi, Joanne Omymycz Tuffy Vexillifero... & aliis quam pluribus Dominis testibus ad praemissa.

THE 1541 DELIMITATION TREATY BETWEEN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND THE LIVONIAN BRANCH OF THE TEUTONIC ORDER

Tomas Čelkis

PhD, assoc. prof., Faculty of History, Vilnius University

Martynas Jakulis

PhD, assoc. prof., Faculty of History, Vilnius University

Summary

An interest in the history of the borders of the Grand Duchy of Lithuania (GDL), on the one hand, and the Livonian branch of the Teutonic Order and the Duchy of Courland and Semigallia, on the other, arose in the 19th century historiography. The delimitation processes and the concept of borders have been and still are being researched. Sources relevant to these studies are published from time to time. In this case, a source found in the Latvian State History Archive is published: it is a border delimitation agreement concluded between the GDL and the Livonian branch of the Teutonic Order in 1541 to update the borders. The document is written in Latin, on parchment, and sealed. The treaty of 1541 similar in content was published back in the 18th century, but a closer analysis revealed that it is not the same document. The published document is an original that belonged to the Livonian side. A comparison of this text and the one published in the 18th century shows that they differ not only in the spelling of individual words, but also in whole fragments. This allows to take a new look at the documentation of the border delimitation processes.

© 2024 Tomas Čelkis, Martynas Jakulis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

GIFTS PRESENTED TO THE POLISH–LITHUANIAN KING STEPHEN BÁTHORY UPON HIS ENTRY IN RIGA CITY (13 MARCH 1582)

Viktors Dāboliņš

PhD, researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

Polish–Lithuanian king Stephen Báthory and his retinue reached the outskirts of Riga on 12 March 1582. In the last few miles on the ice-covered Daugava river they were greeted and accompanied by a cavalry unit of approx. 200 burghers of Riga.¹ The guard of honor, consisting of City guard units in full armour, was lined along the entire way to the market square, while others waited on the walls. The king then proceeded to his lodgings in the castle, while courtiers and militia were accommodated in less “royal” citizens’ apartments. On the following day, the king entered the city through a triumphal arch specially made for the purpose with inscription on the front praising the king’s “restraining of Muscovites” and that on the back expressing hope in the ensuing “golden times” to the citizens.² In the market square a stage was set up for celebratory fireworks. Customary to the occasion, gifts were presented and banquets were held that would celebrate the king’s triumph over Muscovites³ and his becoming the new sovereign of Riga City.⁴

-
- 1 Relevant sources, largely cited and translated by Latvian historian Arnolds Spekke, give figures in range from 160 to 300 cavalymen. Spekke, Arnolds (1965). *Ķēniņa Stefana ienākšana Rīgā un cīņas par Doma baznīcu*. Lielvārde: Pilskalns.
 - 2 Spekke 1965, 11.
 - 3 In 1579–1581, Stephen Báthory campaigned in Muscovy, the war was concluded with the Truce of Jam Zapolski (15 January 1582), according to which Muscovy renounced all claims to Livonian territories.
 - 4 On 14 January 1581, the envoys of the Free City of Riga signed a surrender agreement in Drohiczyn and took an oath of allegiance to the representatives of the Polish–Lithuanian king. In exchange, most of the rights and former privileges of Riga were guaranteed. Decisions regarding disputed privileges were postponed to the time of King’s arrival in Livonia.

Although the king's triumphal entry in Riga attracted great interest among the contemporaries,⁵ the gift-giving is reported only in two Polish accounts – letters by envoy of Danzig to Riga Daniel Hermann and Royal Secretary J. Pietrowski⁶ – both in similar wording: “Today, on March 14, Rigans presented his majesty with a grand chalice filled with 1000 Hungarian guildens, besides 20 oxen, three carts of beer, a large number of sheep, a large amount of oats and many other edibles that were delivered for his majesty's kitchen. The whole gift (so I have been told by a secretary of Riga City Council) was worth a total of 17,000 marks.”⁷ The reports, albeit far from being exhaustive, certainly were true and can be verified with recently discovered account kept in the Latvian State Historical Archive.⁸ The account outlines a few memorable episodes of the gift-giving process and lists the items presented to the King, state officials, and members of the king's household. Along with the transcript of this account, the current publication offers preliminary analysis of gifts and their receivers. It, however, does not elaborate on the performative praxis of the gift-giving, and their communicative roles. Although the analysed gift-giving was rooted in a tradition of ancient origins, which has numerous evidences in the late medieval and early modern Livonian history, the present analysis is a rare contribution to our knowledge of the gift-giving practice during a princely entry.⁹

-
- 5 Major works of relevance: A report by Daniel Hermann, an envoy of Danzig at the royal court (dated to 8 March 1582, reportedly located in Danzig archive – Spekke 1965, 7); “Instructionen und Relationen der kurländischen Gesandten am königl. polnischen Hof (1581–1583)” (used to be located in the Latvian State Historical Archives, hereinafter *LNA-LVVA*, see Spekke 1965, 8); *Avvisi di Polonia et di Livonia del 1582* (Original publication cannot be located, Spekke 1965, 15–17); Gotthard Viecken, “Kurze Beschreibung, was sich (Ge) denkwürdiges in Riga begeben und zugetragen hat von A 1521...” (The chronicle has been preserved in numerous copies, yet the fragment related to the entry of Stephen Báthory has been translated into Latvian twice: Spekke 1965, 13–14 and in 2021 by Agris Dzenis, accessible at: <https://www.historia.lv/biblioteka/gotharda-vikena-hronikas-fragmenti-agra-dzena-tulkojums>. According to Spekke, there are more accounts on Báthory's entry in Riga. Spekke 1965, 17.
 - 6 Jan Piotrowski to Marshal of Polish Kingdom, 18 March 1582. Published partially by Ziemlewska, Anna (2008). *Ryga w Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej (1581–1621)*. Toruń: Towarzystwo Naukowe, pp. 83–84.
 - 7 A report by Daniel Hermann, in: Spekke 1965, 13; Ziemlewska 2008, 83–84.
 - 8 Ver Zeichnüß was königlich[en] May[es]t[et] Stephano an ihrer an kunfft alhir werehret. A[nno] 1582. *LNA-LVVA*, 673–1–289, fol. 7–14.
 - 9 Most recent contribution to the subject research: Strenga, Gustavs (2022). Gifts and conflicts: Objects given during the entry of Archbishop Silvester Stodewescher in the Riga Cathedral (1449). *Gift Giving and Materiality in Europe, 1300–1600. Gifts as Objects*. Ed. by Lars Kjær, Gustavs Strenga. London, p. 77.

The account comprises eight pages. It is written in Middle Low German, which, with minor explanations, is intelligible to modern German readership. The clear handwriting, lack of mistakes, as well as omitted dating or signature, is indicative of a copy that could be made in the late 16th century following the described events. D. Hermann's mentioning of a certain Riga secretary as his informant suggests the production of the accounts at Riga city chancellery. Essentially, it was a working paper that gave an impression of the length to which Riga citizens went in preparing gifts. This account, however, did not elaborate on the total expenditure. Such appraisals were kept by Riga City Treasury.¹⁰

According to the account, the gift-giving took place on 13 March¹¹, right before the royal entry into the city. At first, the citizens handed over a gilded chalice weighing "approximately" 400 lot¹² filled with 1000 Hungarian guildens. The Hungarian gulden was a commonly used gold coin of high standard and weighed slightly over 3.5 grams. By the 16th century, it had become an object of widespread imitations across all Europe. The previous seigniors of Riga, particularly the Masters of the Livonian branch of Teutonic Order, were not strangers to these coins either and occasionally let them be struck, including the higher denomination portugalos or portugalösers.¹³ The 1582 taxation of coins, published on 5 May, just after the departure of the king, recognised the similarity between "Hungarian" and so-called "Master's" guildens by stating equal values – 1 florin 20 Polish groschen.¹⁴ Hence, some of the "Hungarian" pieces could be of local origin. Still, the assumption is far-fetched. The "Master's" guildens are extremely rare coins to come by, thus, it is unlikely that their emissions reached anywhere close to 1000 pieces. Unlike golden coins, chalice could be crafted by one of Riga goldsmith masters. Through the visual particularities, the gift resembled cornucopia, the horn that overflows with plenty. The chalice could be used during a feast and toasting. Hence, the reception of Báthory gravitated around the metaphors of prosperity and greatness that overflows with his rule over the city.

If in monetary terms a chalice filled with guildens indisputably was the most worthy gift presented to the king,¹⁵ in symbolic terms, the most important one

10 Riga City Treasury accounts: LNA-LVVA, 1389-1-1 – 1389-1-26.

11 Not 14 March as stated in the above cited D. Hermann's account.

12 25 weight marks; 400 lot × 201.8 g / 16 lot = 5,045 kg.

13 Leimus, Ivar (2015). Medieval Livonian Gold Coins – Additional Data. *Numizmatikos rinkiniai: istorinės Lietuvos ir su ja susijusių šalių paveldas*. Vilnius, pp. 197–204.

14 LNA-LVVA, 8-4-59, fol. 14r.

15 Hungarian gulden alone attested for the majority of the expenses. The 1582 taxation valued 1 Hungarian gulden at 1 florin 20 groschen or 8.3 Marks, which put the expenses at 8300 Marks.

was the subsequent handover of town keys by burgomaster Nicolaus Ecke. This was an integral part of the ritual display of citizens' fealty, reportedly "based upon a custom of Prussian cities".¹⁶ The Prussian experience was consulted for two reasons. Riga's privileged status was cast upon the corresponding model of royal Prussian cities, Elbląg and Gdańsk in particular.¹⁷ Secondly, these cities had been under the Polish rule for quite some time. They could be trusted in what concerns subtleties and technicalities regarding the protocol of such an occasion. City councillors went by the rules in good faith that they would be reconfirmed in their earlier privileges. In a generous gesture His Majesty returned the keys graciously saying: "We have been informed and are aware that you have kept your city in good care both in peace and war times, therefore take the keys with you and govern it with the same care as before."¹⁸

The gift-giving and royal responses can be ascribed with different meanings, still both parties followed strictly the ceremonial principles of the occasion, which were aimed at acknowledging Riga's newly acquired status vis-à-vis its new overlord. Part of gift-giving ceremony was treating (*whorehrett*) the guests with victuals. The 1582 account lists incredible amounts of foodstuffs and beverages presented to the king and his courtiers.¹⁹ The social distinction of dignitaries was made manifest in the quantity and variety. The royal table received much of everything. Meanwhile, the listed 27 court members received foodstuffs with some exceptions. For example, fish was served also on the chancellors' tables. Minor dietary divergence is noted in the gift list of Hungarian chancellor, who received one ox. Each and everyone was treated with Western wines. Rhenish wine (*Rinischen*),²⁰ allecant (*Alekanndt*), and bastard (*Bastardt*) were three most regular sorts. Sekt (*Seck*) was gifted occasionally, the very expensive malvasia wine (*malveser*) – to the king only. Owing to its price, wine was an explicit distinguisher of social ranking. Moreover, it was not appropriate for a man of low standing to consume wine. Instead – beer (*Byer*) and mead (*Medhe*) – everyday drinks would be dispatched to the king's household, guards, etc. From all the king's courtiers

16 It was a well-established tradition around Europe, having been immortalised both in writing and in pieces of art.

17 Dāboliņš, Viktors (2023). *The Rise of Riga Schillings (1582–1621)*. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis. Vol. 56. Tartu, p. 66; Spekke notes close similarities in certain episodes of the royal entry in Riga with the royal entry of Henry Valois in Krakow in 1573. Spekke 1965, 23.

18 *LNA-LVVA*, 673–1–289, fol. 8.

19 A separate note "*An gewürtze*" ([delivered] in Spices) lists six luxurious additives. *LNA-LVVA*, 673–1–289, fol. 14.

20 In the text wines and other gifts are transcribed in various ways.

eligible for provisions and gifts, it is the last one on the list, Master of the Kitchen Domenico Alamani, whose gifts attract attention. The account mentions donating 2 portugalas (*Portugloßer*) to him.²¹ Arguably some of the most luxurious and costly gifts one could receive, it provokes a question: how did this servant earned that kind of distinction among so many dignitaries?

The primary account lists dignitaries and courtiers in accordance with their seniority, kinship, and position at the king's household. First come the state officials of senatorial ranking: Grand Chancellor of Poland, Grand Chancellor of Lithuania, Chancellor of Hungary,²² Vice-Chancellor of Lithuania, Vice-Chancellor of Poland, Bishop of Vilnius, Bishop of Samogitia, Castellan of Bicensi, Treasurer of Lithuania, Treasurer of Poland, Voivode of Trockum (Trakai?), Batur²³, e.g., His majesty's nephew, "another" Batur, Castellan of Samogitia, Castellan of Radom. Secondly, Chancellors' officers: Grand secretary, His Majesty's secretary, scribe of the (grand/vice?) Chancellor of Lithuania, His Majesty's secretary. Finally, His Majesty's servants: king's bedmaker, king's physician, king's cup-bearer (?)/king's guard (?)/royal priest²⁴, Mr. Groiovsky, Hungarian colonel and the Master of the Kitchen.

The importance of the event demanded taking care of the guests' well-being with a generous heart, be it at the banquet or gift-giving. As Neapolitan humanist Giovanni Pontano put it in his treatise on "social virtues" (1498): "the explicit order was to err on the side of excess rather than be too parsimonious".²⁵ This principle was observed down to the royal and chancellors' horses, which were stabled and fed with enough of oats (*Hauer*) and hay (*Hoy*). However, several other dignitaries' horses received oats as well.

The expenditure for the gifts and reception of the royal suite in Riga in 1582, noted in D. Hermann's report – the 17,000 marks, was monetarily partial. It should be extended by expenses born by the households of Riga citizens, who housed and fed the guests for almost 2 months (until their departure on 2 May). Most certainly it was a very respectable sum. According to Dominik Kadzik, Stephen Báthory's retinue usually numbered around 500 people, but varied

21 1582 taxation put the value of Portugal at 9 florin 10 schilling or 5.6 times the value of one Hungarian gulden. *LNA-LVVA*, 8–4–59, fol. 14r.

22 Was of senatorial ranking, but from the Kingdom of Hungary.

23 A version of Báthory family name.

24 Somewhat lesser gratified servants. They had to share victuals among themselves.

25 Grieco, Allen J. (2019). Food, social politics and the order of nature in Renaissance Italy. *Villa i Tatti Series*, 34. Florence, p. 83.

considering the purpose and relevance of the mission.²⁶ Thus, the number of the royal courtiers, servants, and militia following Stephen Báthory's entry in Riga exceeded anything Riga citizens had experienced before.

The account uses the measure units of its time. For liquids (wine and beer) the most commonly used units are: *Ahm* and *Stoff*, less frequently *Bodt*, *Tunn*²⁷, *Last*²⁸, *Stoff*, *hoff*, *Kann*²⁹. Each country used its own wine measure systems.³⁰ Only very general appraisals exist for Riga, which may not be applied accurately for the period under research.³¹ Hay and oats were measured in *Tunn*, spices – in weight unit of lispound. 1 Riga lispound was equal to 8,324 kg.

LNA-LVVA 673-1-289, fol. 7-14

Fol. 7

Den 12. Marty A[nn]o: 1582

Ist die Kö[nigliche]: Ma[ies]t[e]t: Stephanuß vnnser gnedigster heer zu Riga
 aufs Schloß die Duna endtlanck Vnnter dem Bolwarcke her gezogen. Vnndt zuvor auff dem Steinholt Vonn denn abgeordnetten eineß Erbarann Radts empfangen wor denn mit 220 Pferden die andere Burgerschaft ist ihn Völler Rustung nebenst ihrer Matt: Hergezogen biß auß Schloß Vohr Vnndt Hinten ihrer Ma[ies]t[e]t. Ist alleß geschutze abgefuhrett.

Denn 13. Marty

Ist die Kö[nigliche]: Ma[ies]t[e]t: vonn wegen der Stadt vhor Ehrett mit einem vorgulften Schouwer hatt gewögen 400 lött Vnge fher Wor ihn gedhann Tausentt Vngerische gulden.

An gedrencke

5 Ahm Reinischen wein
 i Bodt Seck

-
- 26 Kadzik, Dominik (2021). Foreigners at the Royal Court of Stephen Báthory on the Example of Inhabitants from the Lands of the Kingdom of Hungary. *Historical Review / Przegląd Historyczny*, 112 (2), pp. 411–412. Accessible at: http://www.przegladhistoryczny.ihuw.pl/sites/ph.ihuw.pl/files/ph/ph_2_kadzik.pdf.
- 27 1 Tunn = 90 stoff. Zemzaris, Jānis (1981). *Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs.* Rīga, 122. lpp.
- 28 1 Last = 12 Tunn.
- 29 1 Kann = 2 stoff. Zemzaris 1981, 121.
- 30 Zemzaris 1981, 128.
- 31 Zemzaris 1981, 114–129.

i Bodt Bastartt
 1 Ahm Alekandtt
 i Ahm Malueser
 5 Tunnen Medhe
 3 Last Byer
 An vhe
 20 Ochsen
 30 Buttlinge

Fol. 8

300 Tunnen Hauer
 Alle Tage Frische viesche so viel man Zu wege bringen
 Konnen
 Nebenst dieser vorehrung sindt ihrer Ma[ies]t[e]t: nach dem
 Gebrauche der Preusischen Stette der Stadt pforttenn
 Schlußell durch denn Herrn Burgermeister ihm Rottenn
 Sindell vberreicht worden.
 Daß geschenke hatt ihre Ma[ies]t[e]t: gnedigst empfangen
 Vnndt sich erbotten solches mit Koniglichen gutte Zuer
 Kennen Vnddt die Stadt ihn beßeren Wolstandt Zusetzen
 Vnndt sollte der Stadt frey stehen, zu ersten gelegenheit
 Ihre gebreche Zu *proponiren*
 Die schlußell geben ihre Ma[ies]t[e]t: mit dießen wortten Zu
 rucke geben laßen: Wyr seindt berichtet vnndt wißenn
 selber, das ihr ewere stadt ihn frydens, alß woll Krigeß
 Zeitten in gutter acht gehabt, der halben nemet die Schlusell
 wieder zu ruch vnndt volwaltet sie der gestaldt wie
 biß dahero geschehen
 Nach diesem Seidt folgende Herrnn *salutiret*
 vnd vshorehret
 Dem Herrn Groß cantzlern³²

Fol. 9

i Ahm Rinischen wein
 i Ahm Seck
 i Ahm Bastartt
 i Ahm AleKandtt

³² Grand Chancellor of Polish Kingdom Jan Zamoyski (1578–1605) (here and afterwards the period in office is given), an eminent Polish statesmen who established close partnership with the political elite of Riga.

60 Tunnen Hauer
 Hoy, vische
 Dem Herrn Littowschen Cantzlern³³
 i ahm Rinischen
 i ahm Seck
 i ahm Bastardt
 i ahm AleKandt
 60 Tunnen Hauer
 Hoy vische
 Dem Vngerschen Cantzlern³⁴
 i ahm Rinisch
 i ahm Basterdt
 i Ochsenn
 30 Tonnen Houer
 Hoy vische
 Hertzogk Christoff Radziwilen³⁵
 Vnder Cantzlern
 i ahm Reinisch
 i ahm Seck
 i ahm Bastardt
 30 stoff Alekandt

Fol. 10

 Dem Hern Borkowsky Pollenschenn
 vntter Cantzlern³⁶
 i ahm Rinisch
 i ahm Bastartt
 30 stoff Allekandt
 Dem Herrn Bischofff von der Wilde³⁷
 i ahm Reinisch

-
- 33 Grand Chancellor of Lithuania Mikołaj Radziwiłł VI, “the Red” (1565–1584). Among the several high offices (voivode of Trakai and Vilnius, Great hetman and Grand Chancellor of GDL, which he held in GDL), from 1578 until his death he was the governour of the Duchy of Livonia.
- 34 Chancellor of Hungary. Probably Márton Berzeviczy, Chancellor of Transylvania (1578–1586).
- 35 Vice-Chancellor of Lithuania Duke Christoph Radziwiłł, “the Lightning” (1579–1603). One of the most distinguished commanders of the Lithuanian army during the Livonian war (1558–1583) and Polish–Swedish War (1600–1621).
- 36 Vice-Chancellor of the Polish Kingdom Jan Borukowski (1578–1584).
- 37 Bishop of Vilnius Prince George Radziwiłł (1579–1591).

i ahm Seck
 30 stoff allekandth
 Dem Herrn Bischoff von Sameyitten³⁸
 i Ahm Reinisch
 i Ahm Bastardt
 Dem Herrn Castellan Bicensi³⁹
 i Ahm Reinisch
 30 stopff Alekandth
 Etzliche Haffern
 Dem Littawschen Schatzmeister⁴⁰
 i Ahm Reinisch
 i Ahm Seck
 i Ahm Basterdt
 30 stoff Alekanndtt
 Dem Pollenschen Schatzmeister⁴¹
 i Ahm Rinischen
 30 stoff Bastardt

Fol. 11

 Dem Woywodden Von Trockum⁴²
 i Ahm Reinisch
 30 Stoff AleKandtt
 30 Stoff Seck
 Dem Herrn Batur der Kon[igliche] Ma[ies]t[e]t[s]:
 Bruder Son⁴³
 1 Ahm Reinisch
 i Ahm Bastertt
 i Ahm AleKandtt
 60 Thonnen Haffer

38 Bishop of Samogitia Merkelis Giedraitis (1576–1609). On Palm Sunday, 11 April 1582, Giedraitis “sanctified and purified” St. Jacobs Church in Riga to Roman Catholicism. On the following day, in the presence of the king, the mass was celebrated according to the Catholic rite. Spekke 1965, 34, 36.

39 Castellan of Bicensis or Biecz, Mikołaj Firlej (1576–1689). On behalf of his majesty, during his stay in Riga, Firlej dealt specifically with the recatholisation issues. Spekke 1965, 33.

40 Treasurer of Lithuania Jan Janowicz Hlebowicz (1580–1586).

41 Treasurer of Polish Kingdom Jan Dulski (1580–1590).

42 Possibly erroneous transcription of the Voivode of Trakai Steponas Andrejevičius Zbaraskis (1566–1585)?

43 Possibly Stephen Báthory’s nephew Sigismund Báthory (1573–1613).

Dem Andern Batur⁴⁴

i Ahm Reinisch
30 stoff AleKandtt
40 Thonnen Haffer

Dem Herrn *Castellan* von Sameyppen⁴⁵

i Ahm Reinisch
i Ahm Bastertt
i Ahm AlleKandtt

Dem Herrn *Castellan* Rodomßky⁴⁶

i Ahm Reinisch
30 stoff AleKandtt
20 Thonnenn Haffer

Dem Herrn Barawwsky Groß

*Secretario*⁴⁷

i Ahm Reinisch
8 stoff AleKandtt
8 stoff Basterdtt

Fol. 12

Dem Herrn Solikowsky⁴⁸

i Ahm Reinisch
30 stoff AleKandtt
30 Stoff Basterdtt

Dem Herrn *Agrippa*⁴⁹

i Ahm Reinisch
30 stoff AleKandtt
30 stoff Basterdtt

Dem Herrn Tarnowsky⁵⁰

i Ahm Reinisch

44 Another relative of Stephen Báthory.

45 Castellan of Samogitia. Unidentified.

46 Castellan of Radom Stanisław Tarnowski (1576–1582) or Jerzy Mniszech (1582–1589).

47 Royal secretary Jan Zborowski (1538–1603). Left an account on Báthory's 1580 campaign against Muscovy.

48 Jan Dymitr Solikowski, Archbishop of Lviv, major actor in Polish Counter-Reformation. During his stay in Riga, Stephen Báthory appointed Solikowski the superintendent of the Catholic Church of Riga and Bishop of the Diocese of Wenden.

49 Venclovas Agripa (~ 1525–1597), Lithuanian poet, scribe of the Grand Duchy of Lithuania (1575–?).

50 Royal secretary Jan Tarnowski (?–1605), Archbishop of Gniezno.

8 stoff AleKandtt

8 stoff Basterdtt

Dem Hauptman Von Warsaw deß

Könningeß Bettmacher⁵¹

Weinn Vnndt Haffer

*Buccella*⁵²

Weinn Vnndt Geschencke

Bech, Warneken, vnd dem

Pfarerer Zarno

kowsky⁵³

Wein Ihn Kannen

Dem Herrn Groiowsky⁵⁴

i Ahm Reinisch

30 stoff Bastardt

Etzliche Hafferen

Bornamißa Vngerschen Obersten⁵⁵

10 Große kannen Reinisch

Fol. 13

6 Kannen Seck

4 Kannen Basterdtt

Dem Kuchemeister Alamanno⁵⁶

2 Portugloßer

30 stoff AleKannndtt

30 stoff Bastertt

Fol. 14

An gewurtze:

5 lb Saffran

2 lißb pfeffer

1 lissb Engwer

10 lb Muschatten Blumen

10 lb Kannel

10 Hodt Sucker

51 King's bedmaker. Unidentified.

52 King's physician Mikołaj Buccella. Kadzik 2021, 401.

53 King's cup-bearer, king's personal guard, royal pastor Zarnokowsky.

54 Mr. Groiowsky. Unidentified.

55 Hungarian Colonel Pal Bornemisza de Berhida et Petrilin.

56 Royal Master of the Kitchen Domenico Alamani. A title of little meaning in the kitchen hierarchy (ein Ehrenamt), he was in diplomatic service.

RĪGAS RĀTES PASNIEGTĀS DĀVANAS POLIJAS–LIETUVAS KARALIM STEFANAM BATORIJAM (RĪGA, 1582. GADA 13. MARTS)

Viktors Dāboliņš

PhD, pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Kopsavilkums

1582. gada 12. martā pa ledus klāto Daugavu Rīgā ieradās Polijas–Lietuvas karalis Stefans Batorijs ar svītu. Batorijs bija pirmais karaliskais viesis, kuram Rīgas pilsoņi labprātīgi atvēra savus vārtus. Iepriekšējā gada 14. janvārī Rīgas brīvpilsētas sūtņi Drohičinā parakstīja padošanās līgumu un deva uzticības zvērestu Polijas–Lietuvas karaļa pārstāvjiem. Apmainā pret sniegto uzticību pilsētai tika garantētas agrākās privilēģijas, tiesa, atsevišķos punktos pastāvēja neskaidrības, kuru izlemšana tika atlikta uz karaļa ierašanās laiku Livonijā. Rīgas rāte svarīgo viesi uzņēma ar pienācīgu svinīgumu un rūpību – ar godasardzi, zalvēm, runām, banketiem un vērtīgām dāvanām. Karaļa ienākšana Rīgā un svinīgā uzņemšana līdz mūsdienām atstājusi virkni spožu liecību par rīdzinieku centību un neveiksmēm, garo sveicēju rindu un augstā ciemiņa ekstravaganci.

Balstoties uz Latvijas Valsts vēstures arhīvā uzietu rokrakstu, kurā uzskaitītas Rīgas pilsoņu pasniegtās dāvanas Stefanam Batorijam, šajā rakstā izvērstā Latvijas historiogrāfijā maz zināmā dāvanu pasniegšanas tēma. Apskatītais dāvanu saraksts ir unikāls sava pilnīgā rakstura dēļ, jo ļauj spriest par Rīgas rātes reprezentāciju senjora ienākšanā pilsētā (lat. *adventus*) un lielo simbolisko un monetāro vēr(t)ību, kas piešķirta dāvanām un karaļa svītas vēdera priekiem. Cita starpā, šis avots ilustrē tēmas izpētē aktuālajā krājumā⁵⁷ dažādos veidos izskanējušo caurviju tēzi par dāvanu ārkārtīgo nozīmi senāku laikmetu sabiedrību uzvedības un attiecību formēšanas vēsturē.

Dāvanu pasniegšana parasti pavada ritualizētas darbības ar mērķi nostiprināt vai dibināt noteiktas attiecību formas. Uz astoņām lapām viduslejasvācu valodā tapušais dāvanu saraksts liecina par to, ka pilsoņi Stefanu Batoriju vispirms sveica kā triumfatoru, kurš uzveicis kopīgu ienaidnieku. Pasniegtais apzeltītais kauss ar 1000 Ungāru guldeņiem kalpoja kā apsoliņuma zīme par labajiem laikiem vai karaļa dāsnumu, kas tecēs no viņa žēlastības kā pārpilnības raga. Suverēnās varas nodošanu karalim rāte demonstrēja ar simbolisko pilsētas atslēgu pasniegšanu. Atslēgas, kas izsenis atrodamas Rīgas pilsētas ģerbonī, simbolizēja pilsētas patstāvību. Karalis, respektējot pilsētas pazemību, atslēgas ar devīgu žestu atgriezta tās īpašniekiem. Tādā veidā karalis it kā apstiprināja abpusējo uzticības līgumu, proti, pilsoņi arī turpmāk ar tādu pašu centību vadīs savas pilsētas iekšējo dzīvi, kas vienlaikus vislabāk kalpoja arī viņa majestātes interesēm.

57 Kjør, Lars; Strenga, Gustavs (eds.) (2022). *Gift Giving and Materiality in Europe, 1300–1600. Gifts as Objects*. London: Bloomsbury Publishing.

Saturiski vislielāko dāvanu saraksta daļu veido pārtikas preču uzskaitījums, kas likts karaļa un viņa pavadoņu galdā. Karaļa galdam piegādāto ēdienu un dzērienu klāsts ir visplašākais. Šeit ir jau citviet rakstītajos avotos minētie 20 vērši, aitas, zivis, siens un auzas (zirgiem), bet ir arī plaša dzērienu, pirmām kārtām vīnu, izvēle, sākot ar pašu vērtīgāko malvāzijas vīnu un izplatīto Reinas vīnu, bastardu, alikantieti un sektu un beidzot ar medalu un alu, kas visdrīzāk pasniegts kalpu galam. Līdz mūsdienām saglabājušies divi (Dancigas sūtņa D. Hermana un karaļa sekretāra J. Pietrovskā) dāvanu apraksti izlaiž pārējos provīziju saņēmējus. Kopumā tādi bijuši 27 vīri, kas uzskaitīti stingri hierarhiskā kārtībā atbilstoši viņu ieņemamajam stāvoklim. Provīziju saņēmēji iedalāmi trīs grupās: valstsvīros (senatoros), sekretāros un karaļa saimniecībai piederīgajos. Izņemot kanclerus, kas saņēma zivis, un Ungārijas kancleru, kuram pasniegts vēršis, provīziju sarakstā dominēja dzērieni – vīni un atsevišķos gadījumos alus. Bez karaļa materiālās dāvanas – 2 zelta portugāļi pasniegti vēl tikai karaļa virtuves meistaram – diplomātam Domenico Alemani. Saraksta beigās ir neliels garšvielu saraksts, kurā lasāmi tādi nosaukumi kā safrāns, pipars, ingvers, muskata ziedi, kanēlis un cukurs. Tās visas bija ļoti dārgas koloniālas preces, kas paredzētas tikai dižciltīgo galdiem un vēderiem. Dancigas sūtņi Dāvids Hermans pasniegtās dāvanas novērtēja ar 17 000 marku, taču par šī vērtējuma objektivitāti jāšaubās. Apzeltītais kauss ar 1000 guldeniem, ņemot vērā Ungārijas guldeņa tā brīža tirgus vērtību, vien pārsniedza 8300 markas jeb vairāk nekā pusi no visiem izdevumiem.

Noslēdzot konspektīvo pārskatu par dāvanu sarakstu, jāatzīmē, ka, neskatoties uz avota detalizētības pakāpi, tas ataino tikai oficiālos dāvināšanas mērogius, kas tika apmaksāti no rātes kases. Karaļa uzņemšanā ar savu maciņu un ikdienas rūpēm piedalījās praktiski visi pilsoņi, kuriem nācās sapost pilsētu un savās mājās gandrīz divus mēnešus (līdz 1582. gada 2. maijam) izmitināt un aprūpēt daudzus simtos skaitāmo karaļa svītu.

© 2024 Viktors Dāboliņš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

<https://doi.org/10.22364/lviz.121.07>
pp. 155–166

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1(121) 2024

*“Un Rumbula, lai mūžam tavā sirdī dzīvo
Un tavu mīlo baisās nāves skats.
Šīs atmiņas tu saglabā līdz galam.
Tik tā tu vari savai dzīvei jēgu rast.”*

(Rīgas geto 1942. gadā jauniešu dziedāta dziesma,
no jidiša latviskojis Marģers Vestermanis)

AUTOBIOGRĀFISKĀ VĒSTURE

Marģers Vestermanis sarunā¹ ar Edgaru Engīzeru par piedzīvotā un pārdzīvotā lomu vēstures uztverē un rakstīšanā

Tiem, kas kaut nedaudz seko līdzī Latvijas vēsturnieku saimei, Marģera Vestermaņa vārds komentārus neprasa. Viņa izveidotais Latvijas ebreju muzejs² ir svarīgs ne vien mūsu vēstures nozīmīgas sadaļas atklāšanai, bet arī sabiedrību vienojošas, plašākā izpratnē balstītas vēstures apziņas veidošanai. Marģers Vestermanis lielākoties raksta par Latvijas ebreju iznīcināšanu, viņu pretošanos tai, kā arī ebreju glābšanu un glābēju fenomenu Holokausta laikā, tāpat arī aktīvi strādā pie viņu piemiņas veidošanas (pēc M. Vestermaņa iniciatīvas Rīgas ebreju

- Publicēts saīsināts sarunas apkopojums. Pilna teju piecu stundu garā intervija nodota muzejam “Ebreji Latvijā”.
- Muzeju “Ebreji Latvijā” pēc vēsturnieka Marģera Vestermaņa iniciatīvas dibināja Holokaustu pārdzīvojušo ebreju grupa 1989. gadā, muzejs atrodas Rīgas ebreju kopienas telpās Skolas ielā 6.

kopiena 2007. gadā izveidoja piemiņas memoriālu Latvijas ebreju glābējiem³), un tas ir vērtīgs pienesums Latvijas historiogrāfijā.

Turpinot iesākto sarunu ciklu par dažādiem vēstures zinātnes problēmjuatājumiem, pievērsisimies subjektīvā faktora atklāšanai, no kura nevar izvairīties neviens vēsturnieks, kas vienlaikus arī ir cilvēks ar savu dzīves pieredzi, vērtību sistēmu un redzējumu uz lietām. Personīgā dzīves pieredze neapšaubāmi ir viens no galvenajiem faktoriem, kas veido šo cilvēka personības šķautni. Tādēļ šoreiz centīsimies sarunu risināt nevis par pagātnē notikušo, bet par vēsturi kā zinātnisku disciplīnu – to, kā (un kāpēc) mēs vēstām par pagātnes notikumiem un kā mēs tos uztveram, kā arī faktoriem, kas to ietekmē, īpaši koncentrējoties uz paša vēsturnieka pieredzēto, viņa biogrāfiju kā nozīmīgu vēstures uztveri un izpratni veidojošu faktoru.

Edgars Engīzers: *Mēs parasti par vēsturi pārsvarā runājam kā par pagātņi – man gribētos tomēr domāt, ka vēsture un pagātne nav sinonīmi – vēsture, manu-prāt, ir stāsti par pagātņi, kas tikai atspoguļo mūsu zināšanas par pagātņi un ir arī vēsturnieka personības ietekmēti. Tāpēc šodien parunāsim par stāstu stāstīšanu. Iedvesma šādam skatījumam man radās Aleksandra Gavriļiņa lekcijās – profesors radīja pārlicību, ka mēs par maz runājam par vēsturi kā zinātņi, kā disciplīnu, kā tādu akadēmisku praksi, kurā kritisks skats metams ne vien uz vēstures avotiem un metodēm, bet arī uz vēsturnieku personību un uzskatiem, kas nav ieliekami tikai un vienīgi nacionālās piederības vai ideoloģiskās pārlicības rāmējumā. Un arī šo sarunu es gribēju vairāk virzīt nevis par to, kas ir bijis, bet par to, kā mēs uztveram pagātņi, kā (un kāpēc tieši tā) mēs par to rakstām – kāpēc vēsture ir svarīga, kas tieši tur atklājas, un kādus vēstījumus mēs nododam lasītājiem ar mūsu rakstīto vēsturi.*

Mūsu telefonsarunā jūs pieminējāt frāzi “vēstures izjūtas”, un es domāju, ka tas patiešām varētu būt arī tāds ietvars mūsu diskusijai. Tas, kā mēs saprotam un izjūtam vēstures norises. Saruna ar Marģeru Vestermani par vēsturi kā paša piedzīvoto un par paša pārdzīvoto kā vēsturi. Vestermana kungs, vai varat pastāstīt, kā un kāpēc jūs nonācāt līdz vēstures rakstīšanai?

Marģers Vestermanis: Kāpēc es vispār izvēlējos pievērsties vēsturei? Manu tēvu Ābramu Vestermani, kurš bija tipisks ebreju *self-made man*, viņa ļoti ticīgā māte bija nodevusi mācībā augstākā ebreju garīgajā akadēmijā. Viņš bija ļoti apdāvināts zēns. Viņa vecāki dzīvoja Frīdrihstatē – tagadējā Jaunjelgavā. Bet viņš izmuka no tās akadēmijas. Viņa mamma – traki ortodoksāla – nezināja, ka viņš

3 Kopš memoriāla atklāšanas ebreju glābēju apzināšanas darbs turpinās, šobrīd ir identificēti papildus vairāki simti ebreju glābēju, viņu kopskaitam no sākotnēji zināmajiem 273 pietuvojoties gandrīz 500, kā arī ir apzināti vairāki simti ebreju glābšanas faktu, kuros glābēju personība nav noskaidrota. Šobrīd sagatavošanā ir M. Vestermana monogrāfija “Cilvēcība tomēr nebija nomirusi”.

ir aizmucis un uzsācis dzīvi Jelgavā. Viņš vakaros gāja uz tehniskajiem kursiem un studēja tālāk tekstilrūpniecības nozarē. Vēlāk viņš nodibināja, tā sakot, savu impēriju, vienu lielu uzņēmumu (R. Vestermane⁴). Tas bija otrās kategorijas liel-uzņēmums, kas 1940. gada augustā tika nacionalizēts.

Tā ražotne, tirgotava un veikals tālāk figurē kā nacionalizēts uzņēmums, un pilnvarotie komisāri sasauca darbinieku sapulci, lai ievēlētu jaunu vadītāju. Uzņēmumā kopā strādāja 175 strādnieki un kalpotāji, Bet viņi saka: “Nē, mēs gribam par vadītāju to “vecu buržuju,” – un ievēlē par direktoru bijušo īpašnieku – manu tēvu. Un tā, redziet, viņš paliek par “sarkano direktoru” un līdz pat vācu ienākšanai dzīvo pastāvīgās bailēs – kas nu būs, jo neprata atbilstoši jaunās varas prasībām organizēt nedz “tricieniņus”, nedz “stahanoviešus” kustības.

Un viņam bija interese par vēsturi. Ne katrs lieluzņēmējs pavada naktis, lasot – visu ko. Viņš perfekti, brīvi un bez kļūdām rakstīja latviski. Prata runāt un rakstīt arī ļoti labā, skaistā, tādā patriarhālā vācu valodā, protams, zināja arī jidišu. Viņš pārvaldīja arī krievu valodu, bet ar tipisko kurzemnieka akcentu. Šajās valodās viņš peldēja kā zivs ūdenī un lasīja par vēsturi. Piemēram, Greca ebreju vēsture 11 sējumos,⁵ pirmā vispasaules ebreju vēsture, reti kāds to visu ir izlasījis. Kamēr ļoti neapmierinātā mamma guļ, viņš caurām naktīm lasa arī romānus, sevišķi iemīļojis bija Stefana Cveiga darbus.

Viņš bija arī Ebreju kluba biedrs. Ebreju kluba telpās Skolas ielā 6 atradās arī Ebreju teātris, kā arī ļoti bagāta bibliotēka. Bibliotekāre zināja, kam var uzticēt grāmatas. Piemēram, no Ebreju kluba bibliotēkas viņš reiz atnesa mājās Hitlera “Mana cīņa”,⁶ citreiz atkal – Trocka “Mana dzīve”.⁷ Man toreiz bija pārāk maz gadu. Bet mana māsa ļoti aktīvi interesējās par politiku. Mans vecākais brālis – mūzikas ģēnijs – interesējās tikai par mūziku un dienu un nakti “dauzīja” klavieres, mans tēvs arī interesējās par mūziku, bet ne tikai par to, protams. Mājās, protams, bija pieejama jaunākā prese – *Jaunākās Ziņas, Atpūta*, Paula Šimaņa liberālā *Rigasche Zeitung*, kā arī *Segodņa*, kas toreiz bija ļoti inteliģenta un vispusīga avīze, un vienmēr arī kāda ebreju avīze jidišā. Tēvs abonēja *Frimorgn* (Rīts) – tā bija tāda intelektuāla jidiša avīze, kuru, protams, 1934. gadā “aizklapēja ciet”, un palika tikai Mordehaja Dubina ortodoksālā *Haint* (Šodien). Tāda bija gaisotne mūsu mājās. Mans tēvs vienkārši interesējās par pagātņi, viņš arī Toru un Bībeles tekstus uztvēra kā vēsturi.

-
- 4 Sekojot ebreju tradīcijai, uzņēmums nosaukts par godu M. Vestermana mātei Rozai Vestermanei.
 - 5 Grätz, Heinrich (1853–1875). *Geschichte der Juden. Von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Aus den Quellen neu bearbeitet.* 11 Bände. Berlin.
 - 6 Hitler, Adolph (1925). *Main Kampf.*
 - 7 Trockij, Lev (1930). *Moja zhizn': Opyt avtobiografii.* Berlin.

Sešu gadu vecumā pie manis nāca ne gluži rabīns, bet *melameds* (relīģijas privātskolotājs). Mēs nebijām ticīgi, bet bijām tradicionāli. Trīs reizes gadā: uz jauno gadu *Roš Hašana*, uz *Jomkipur* – grēku nožēlas dienu un uz svecišu svētkiem – *Hanuku* gājām uz sinagogu, uz Gogoļa ielas⁸ sinagogu. Tur turīgi ļaudis gāja, tā bija “horālā” sinagoga ar ļoti augstas kvalitātes kori. Bet tēvs uzskatīja – un arī tā ir – ticība ir mūsu, ebreju, garīgais mantojums, un mums tas ir jāzina. Arī šodien mans vēstures skatījums ir tāds, ka Bībele sniedz cilvēku izturēšanās modeli. Nekas jauns nav parādījies.

E. E.: *Bet tad sākās Otrais pasaules karš, un viss, ko mēs atpazīstam kā cilvēcisku, it kā sabrūk un pazūd. Nu labi, arī pirms Otrā pasaules kara izveidojušos sabiedrību mums nav nekāda pamata idealizēt. Mēs arī tajā varam atrast dažādas nejaukas parādības, tostarp arī Ulmaņa “latviskās Latvijas” veidošanas rezultātā radušos nacionālo attiecību saspīlējumus, tomēr tas ir nesalīdzināms ar to, kas notiek tajā pašā laikā citviet Eiropā, un pilnīgi nesalīdzināms ar to ārpriekšu, kas notika Holokausta laikā.*

M. V.: Redziet, es Holokaustu mēģinu parādīt kā cilvēku likteņu stāstu. Piemēram, 1941. gada augustā manu brāli uz ielas aizturēja kādi, nu nezinu, kas tie bija, kādi šucmaņi⁹ vai kādi citi... Saņēmām ziņu, viņš ir Centrālcietumā. It kā 15. oktobrī viņš – šis ģeniālais jaunais cilvēks, daudzsološais pianists – kopā ar pārējiem esot nošauts. Mēs jau tobrīd bijām izdzīti no dzīvokļa un atradāmies geto.

E. E.: *Tas – cilvēcība vēsturē – man liekas, arī ir viens no tādiem tematiem, par ko atsevišķi var runāt – arī par dehumanizāciju.*

M. V.: Jūs te tā atkal ļoti moderni un zinātniski, bet redziet – es vienkārši cenšos stāstīt par cilvēkiem.

E. E.: *Rumbulā tika nogalināta visa jūsu ģimene. Jums liktenis bija paredzējis izbēgt no koncentrācijas nometnes un izdzīvot.*

M. V.: No koncentrācijas nometnes “Kaiserwald” sūtīja papildinājumu uz Dundagas koncentrācijas nometni, un tai vēl bija filiāle – Popervāle. Tur esesieši aktīvi būvēja īpašu SS *Seelager Dondangen*,¹⁰ no tās teritorijas izsūtot latviešus. Nu tā bija riktīgi mirtuve. No turienes izbēgt nebija nekādu iespēju.

8 Tagad Emīlijas Benjamiņas iela.

9 Šucmaņi jeb sardzes dienests (*Schutzmannschaften*) – no vietējiem kolaboracionistiem saformēts bruņots palīgpolicijas dienests Vācijas okupētajās teritorijās Otrā pasaules kara laikā.

10 1943. gada beigās nacistiskās Vācijas okupācijas vara, plānojot paplašināt Ieroču SS vienību sastāvu, Dundagas apkārtnē sāka veidot apmācību poligonu “Jūras nometne”. Tuvākajā apkaimē izvietotos koncentrācijas nometņu ieslodzītos izmantoja kā darbspēku šīs nometnes ierīkošanai.

Bēgt varēja tikai 1944. gada vasarā, kad Latvija pārvērtās kaujaslaukā un vācieši sāka evakuēt ne tikai rūpnīcas, bet arī koncentrācijas nometnēs ieslodzītos – uz Vāciju. 1944. gada jūlija beigās vācieši nolēma Dundagas nometni evakuēt, kājām dzenot ieslodzītos daļu uz Ventspili un daļu – uz Liepāju. Kas nevarēja paiet, to nošāva. Bet daudzi arī mēģināja bēgt, es biju viens no tiem, un – laikam Ugāles tuvumā – man izdevās iebēgt mežā.

Pēc dēkainiem piedzīvojumiem es nokļuvu Alfrēda Veismaņa partizānu grupā Dundagas mežos, kas paretam veica operācijas pret vāciešiem Lubes apkaimē. Veismaņa vienībā pārsvarā bija karotāji no latviešu leģiona 19. divīzijas, arī šucmaņi, vīru starpā bija četri krievu karagūstekņi, viens polis vārdā Kazimirs un viens vācietis – *uberjefreitors* (vāc. *Obergefreiter*, instruktora pakāpe militārās struktūrās) Egons Glinke, kurš 1944. gada vasarā bija dezertējis no *vērmahta* (vāc. *Wehrmacht* – Vācijas armija Otrā pasaules kara laikā) zenītnieku vienības. Dzīvē gadās arī grūti ticami paradoksi – šis vācietis kļuva par manu tuvāko biedru, par manu *kamerādi* (vāc. *Kamerad* – biedrs), ar kuru izdzīvojām daudzas bīstamas situācijas. Veismanis sākotnēji mani negribēja pieņemt, jo baidījās par izbēgušo šucmaņu un arī krievu karagūstekņu reakciju, bet vēlāk, nopētījis mani no galvas līdz kājām, nosprieda, ka es jau nemaz pēc žīda neizskatos un būšu rīdzinieks, kurš izbēga no Andrejostas, kad nule mobilizētos tur sēdināja kuģos, lai sūtītu uz Vāciju kā papildinājumu 15. divīzijai. Tā es kļuva par Marģeru Cekulu – tas bija mūsu ģimenes Rīgas nama sētnieka uzvārds.

Vienībā sabiju tikai līdz Otrajiem Ziemassvētkiem – 1944. gada 26. decembrim, kad vācieši to aplenca un grasījās iznīcināt. Biju apjucis un nezināju, ko darīt, jo komandieris bija nozudis, bet mans Egons mani sagrāba aiz apģērba – jārikojas zibenīgi, kamēr aplencēju loks vēl nav noslēdzies. Tā mēs izlauzāmies, ar dažiem šāvieniem pārsteidzot ķēdē nākošos vāciešus. Ar Egonu mēs kopā sabijām tikai piecas dienas – Jaungada naktī viņu noķēra un nošāva.

E. E.: *Un tad karš beidzās. Un jūs sākāt tapt par vēsturnieku.*

M. V.: Tik ātri tas nenotika. Vairākus mūsu grupas puišus apcietināja, spīdzināja, un līdz 1945. gada maijam vēl bija tālu. Vācieši sistemātiski ķemmēja mežus ik nedēļu. Kad iznācu no meža, izrādījās, ka man ir 19 gadu, esmu iesaucamo gados – jāiet “krievos”. Talsu pilsētas milicijas priekšnieks – pavecāks latvietis no Krievijas man ieteica pieteikties milicijas jaunāko leitnantu skolā, “pēc gada tu būsi milicijas jaunākais virsnieks – tomēr labāk nekā zaldāts armijā”. Ar šādu nosūtījumu tiku uz Rīgu. Taču par milici kļūt negribējās. Biju padzirdējis, ka Kronvalda bulvārī atrodas jūrskola. Noņēmis brilles un iekalis galvā redzes pārbaudes tabulu, devos uz turieni, lai kļūtu par kuģa mehāniķi, taču jau bija par vēlu un mani nosūtīja uz upju flotes militarizēto skolu tilta galā, Daugavas kreisajā krastā. Tur vēl tagad stāv tāda māja ar tornīti. Sabiju tur pusgadu. Kamēr

apskatījos, kur Rīgā palikt, man paziņoja, ka redze pasliktinājusies un vajadzīgas brilles. Iestājos darbā Latvenergo un sāku studēt jurisprudenci institūtā, kas dēvējās par *JuZI – Juridīceskij zaočnij institut*.¹¹ Paguvu pabeigt pusotru kursu, kad noskaidrojās, ka neklātienes studijas *broņu*¹² tomēr nedod, jāiet uz klātieni. Pa to laiku no Vācijas koncentrācijas nometnēm bija atgriezies mans tuvākais biedrs, draugu vidū saukts par Jollu – Joels Veinbergs,¹³ vēlākais vēstures profesors un, pēc emigrācijas uz Izraēlu, redzams Svēto Rakstu vissenāko redakciju pētnieks.

Man bija 16 gadu, kad kļuva par apaļu bāreni. Vecāki, ģimenes locekļi, visi radi jau 1941. gada decembrī bija noslepkavoti. Joels bija vecāks, bija LVU Vēstures fakultātes students un kļuva par manu mentoru. Sprotat, kara laikā mēs visi ebreji dzīvojām šausmīgā badā un mūžīgā nāves klātienē. Mēs abi nonācām vietā, kur mēs it īpaši satuvojāmies – Skrundā, kūdras purvā, kur nācās strādāt līdz pilnīgam spēku izsīkumam, kur visas drēbes šķidrajā kūdrainajā ūdenī bija kļuvušas cietas kā bruņas un pa nakti nespēja izžūt. Viņam bija vajadzīga publika, kas klausās. Tiekot konvojētiem uz purvu, viņš mēdza stāstīt: redziet nu, tāds un tāds mākslinieks ir saules lēktu gleznojis. Tāds saules lēkts un šitāds. Un frančiem tie apgaismības laikmeta mākslinieki, kuriem ir tā gaisma, Rembranta gaisma, ēnas un tā tālāk. Citi runāja par to, ko šie gatavojuši kādreiz brokastis, siltas brokastis. Nevis, kā viņa sieva un bērni gāja bojā. Nu, tā mēs tur ļoti cieši sadraudzējāmies. Mūsu sarunas bija tāda niša, kur varēja aizmirsties un justies kā domājošam cilvēkam, nevis vienkārši kā nelaimīgam radījumam, kurš domā tikai par ēdienu, kuru moka izsalkums un pastāvīgas bailes, ka rīt varbūt atnāks un aizvedīs uz mežu. Tā nu, pēckara apstākļos abiem nonākot Rīgā, viņš man teica: “Tev jāiet uz vēsturniekiem.”

Bet man vajadzēja arī kaut kur strādāt. Un galu galā es atradu tādu vietu kā Revolūcijas muzejs, kas bija ar mieru, ka no rītiem es varu nākt darbā stundu vēlāk. Lekciju pirmajā pusē mani pierakstīja.¹⁴ Vajadzēja tikai glaudīt pa spalvai un uzsist uz pleca kursa vecākajai Dzintrai, lai viņa mani pieraksta. Pusdienas laikā es atkal varēju izskriet ārā. Revolūcijas muzejs tolaik atradās Krišjāņa Barona un Elizabetes ielas stūrī, kur vēlāk bija bibliotēka. Izejot cauri Vērmaņdārzam,

11 Juridiskais neklātienes institūts.

12 Atbrīvojums no iesaukšanas obligātajā militārajā dienestā vai mobilizācijas.

13 Joels Veinbergs dzimis Rīgā 1922. gada 1. septembrī. 1940. gadā viņš iestājās Latvijas Valsts universitātes (LVU) Vēstures fakultātē. Joels Veinbergs izdzīvoja koncentrācijas nometnē Rīgā (Mežaparkā), Dundagā un Būhenvaldē. Nepilna gada laikā viņš pabeidza universitāti un 1946. gadā uzsāka darbu gaitas LVU un pievērsās savam mūža darbam – Seno Austrumu vēstures pētīšanai. Lielāko daļu sava darba mūža nostrādājis Daugavpils Universitātē. Miris 2011. gada 20. maijā Jeruzalemē.

14 Pierakstīja kā esošu klātbūtnes reģistrācijā.

vietā, kur tagad ir muzejs [Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Brīvības bulvārī 32], tolaik atradās Vēstures fakultāte. Un es jau biju labs fizikultūrietis, arī pirms kara. Bet vienu dienu – ceturtdienās – ir kara katedra,¹⁵ to kavēt iespējas nebija, tā man jāatstrādā. Un tā es strādāju visu laiku bez brīvdienām, arī svētdienās. Sestdienas jau tolaik vēl bija darba dienas. Nu un par cik es jau tā daudz ko kavēju, tad strādāju arī bez atvaļinājumiem. Četrarpus gadu bez brīvdienām.

E. E.: *Joels aizgāja, tā teikt, antīkajā vēsturē. Jūs palikāt – paša piedzīvotajā.*

M. V.: “Pirmā junda: jaunatne Latvijas revolucionārās kustības sākotnē” (1957) – tā bija mana pirmā grāmatiņa. Par 19. gadsimta 70. un 80. gadu *narodo-voļcu*¹⁶ pulciņiem, kas jau bija Staļina laikā vispār aizliegts temats, bet redaktora Lāča¹⁷ sargājošā ēnā zinātniski populārā brošūrā par to rakstīt varēja riskēt. Tā bija romantiska jaunatne, kas bija gatava sevi ziedot labākai dzīvei, un daudzi no viņiem gāja bojā izsūtījumos, viens tika pakārts guberņas cietumā, kas toreiz atradās Kronvalda bulvārī. Turpinājumā es nonācu pie jaunatnes marksistiskajiem pulciņiem, tie jau pārsvarā bija Rīgas Politehniskā institūta studenti.

Savukārt vienīgā monogrāfija, ko es tajā laikā varēju uzrakstīt, bet, tā kā nebiju nevienā zinātniskā iestādē, tā drīkstēja būt ne vairāk kā 11 autorlokšņu gara – “Tā rīkojās vērmahts” (1973). Padomju historiogrāfijā valdīja uzskats, ka visus nacistu noziegumus pastrādājuši esesieši, taču es biju izpētījis vērmahta lomu nacistu noziegumos okupētajā Latvijā.

Grāmatai bija lieli panākumi. Man bija apsolīts, ka varu grāmatu otrreiz izdot paplašinātā variantā, un es jau gatavojos tai paplašinātai monogrāfijas versijai, kad mani izsauca uz izdevniecību. Tur ekonomista Otto Lāča tēvs.¹⁸ Ļoti foršs cilvēks, bijušais Spānijas pilsoņu kara cīnītājs un tā tālāk. Viņš saka: “Zini ko? Nu ir sūdi.” Ir tāda organizācija Marburgā Rietumvācijā – “Ostforschung”,¹⁹ kura publicē pārskatus par to, kas notiek Austrumos. Un tur mana grāmata tika

15 Augstskolās Padomju Savienībā visiem vīriešu kārtas studentiem bija obligāti jāapgūst militārās zināšanas. Šis nodarbības universitātē tika organizētas atsevišķā Kara katedrā (kādu laiku tā saucās arī Speciālās apmācības katedra), kur par mācībspēkiem strādāja padomju virsnieki un mācību valoda bija krievu. Augstskolu beidzēji kopā ar izglītības dokumentu ieguva arī rezerves jaunākā leitnanta militāro pakāpi, bet pēc augstskolas beigšanas jaunos speciālistus regulāri uz vairākiem mēnešiem izsauca uz militārām mācībām.

16 Tautas griba – sociālistiska revolucionāra, teroristiska organizācija Krievijā 19. gadsimta beigās.

17 Rūdolfis Lācis – padomju izlūkdienesta virsnieks, Sarkanās armijas 43. gvardes divīzijas politvadītājs, vēlāk Latvijas Valsts izdevniecības redaktors.

18 Redaktors Rūdolfis Lācis.

19 Ir domāts Herdera institūts Marburgā, kura žurnāls 1952.–1994. gadā saucās *Zeitschrift für Ostforschung*.

uzslavēta. Vēlāk notika vēl lielāka katastrofa – “Amerikas Balsī” trimdas vēsturnieks Andrievs Ezergailis arī bija paslavējis manu grāmatu. Viss, nekādu papildinājumu tev nebūs. Tāds bija tas laikmets.

Mani neinteresēja vēsture kā sociālpolitisks, bezpersonisks process, bet gan laikmeta atmosfēra un cilvēki, piemēram, 19. gadsimta ideālistiskie jaunieši. Pēc tam saskaņā ar manu interešu loku es sāku vākt nacistisko okupantu notiesāto padomju pretestības cīnītāju pirmsnāves vēstules. Atkal bija jāiztur cīņa ar padomju cenzūru, tomēr unikālais krājums “Vēstules nākamībai” iznāca un tika tik strauji izpirkts, ka, man par lielu pārsteigumu, nekavējoties tika izdots otrā izdevumā. Atceros, daudz šķēpu tika laužti par Hado Lapsas figūru, kurš, aizstāvot latviešu tautas nacionālās intereses, bija organizējis plašu dokumentu viltotāju tīklu, kas izgatavoja dokumentus atbrīvošanai no iesaukuma kara dienestā leģionā. Neviens toreiz negribēja šo sarežģīto biogrāfiju publicēt un viņa veikumu pārstāstīt, līdz kamēr tā laika *Padomju Jaunatnes* redakcijas sekretārs Ābrams Kleckins nolēma riskēt. Publikācija izraisīja lielu interesi, taču iekļaut viņa pirmsnāves vēstuli krājuma otrajā izdevumā tika aizliegts.

E. E.: *Šajā vietā gribētos pajautāt par jūsu koncepciju par personības vietu vēsturē.*

M. V.: Man vēsture nekad nav bijis sociāls process, bet spilgtu personību izpausmes iespējas. Redziet, ja jūs gribat runāt par vēstures filozofiju, es uzskatu, ka no tā laika, kad pirmatnējais cilvēks nejauši paņēma kūju un vēlāk to apzināti izmantoja kā ieroci vai kā darbarīku, līdz mūsdienām nekas jau nav mainījies. Tikai vide mainās. Materiālā vide mainās. Bet cilvēks būtībā, sākot no Kaina līdz mūsu dienām... Redziet, tā Vecā Derība, tā Bībele – tā ir viena svēta grāmata: Noasa šķirsts, Grēku plūdi...

Redziet, vēsture ir cilvēku likteņi. Ir Kains, un ir labestīgi pasaules lāpītāji – *Weltverbesser*. Cilvēks, kuram nav materiālo interešu, kurš ir gatavs upurēties sabiedrības labā – tie nav riktīgi – tā uzskatīja padomju laikā. Nu, bet man viņi bija ļoti simpātiski, centos rakstīt par viņiem. Padomju laikā neviens tevi nespieda rakstīt par Staļinu. Bija aizliegts rakstīt par padomju karagūstekņiem, jo tie visi ir nodevēji. Skaitliskā ziņā [Otrajā pasaules karā] lielākais upuru skaits Latvijas teritorijā ir tieši no padomju karagūstekņu vidus. Tie skaitļi daudz kur [padomju historiogrāfijā] ir palielināti, bet nu kādi 100 000 noteikti bija. Es gribēju jau septiņdesmitajos gados par to rakstīt – nevar. Tā jau mēs parasti sakām: vācu nacistu terors, koncentrācijas nometnes, tas, ko radīja Himlers, bet ir jau arī nacistu terors bez Himlera. Kaut vai tās karagūstekņu nometnes, kur 1941. gada ziemā ieslodzītos vienkārši atstāja uz lauka un tur viņi arī aukstumā nomira. Tās nav ne SS, ne SD, ne Himlera vai Heidriha pārziņā, tās bija vērmahta pārziņā. Veco laiku, vēl *kaizera laika* ģenerāļi, karaskolas beigušie aristokrāti to visu tur

pārvalda... Galu galā, pēc oficiālām ziņām, tur bija pāri par pieciem miljoniem gūstekņu. Bet tas taču ir interesanti. Un es par to varēju rakstīt. Tā ir manas grāmatas ceturtā nodaļa. Es šo tēmu aizslēpu aiz nosaukuma "Tā rīkojās vērmahts". Nu ļoti mani tur svītroja nost.

Partijas līnija jau gan arī mainījās. Tas noteica vēsturnieka iespējas. Ja man būtu jāattēlo manas vēsturnieka gaitas padomju laikā, tas būtu kā Mocarta operā "Burvju flauta": Papageno, kuram par to, ka viņš daudz plāpāja, mutei uzlika piekaramo atslēgu. Tā slavenā ārija – hm, hm, hm. Nu, es arī tā.

Es koncentrējos uz biogrāfijām. Cenšoties parādīt vēsturi kā cilvēku likteņus. Nu ne jau apzināti. Kā Mārtiņš Luters teica: *Hier stehe ich; Ich kann nicht Anders – Seit es stāvu, un es savādāk nevaru*. Nu, es neesmu nekāds kristietis, es neesmu nekāds Mārtiņš Luters, bet, ja man jāraksta par kaut kādu stulbu partijas lomu piecgades izpildē, nu tad es labāk iešu rūpnīcā strādāt.

E. E.: *Vēsture nereti tiek saistīta ar nacionālās identitātes un pašapziņas stiprināšanu. Tādēļ tik liela uzmanība arī ir pievēršama ne vien dažādiem vēsturisko procesu vērtējumiem, bet arī aprakstošo vārdu, terminoloģijas izvēlei, kas būtiski veido vēstures emocionālo uztveri, kā arī tematu izvēlei galu galā. Lielā mērā mūsu piedzīvotais veido mūsu kā vēsturnieku personības, tostarp arī vērtību skalas – to prizmu, caur kuru mēs vērtējam un analizējam pagātnes notikumus. Tomēr ir arī jāatceras, ka pagātne sevī slēpj ārkārtīgi daudz ko – tostarp lietas, kas it kā sākotnēji šķietami neierakstās lielajās koncepcijās, tādas lietas, kas reizēm arī rada jaunas koncepcijas, kaut vai runājot par jūsu atklāto par ebreju glābējiem.*

Bet atgriezīsimies pie tā, kā cilvēki raksta vēsturi un kā uztver pagātņi un attiecīgi arī, kāda ir jūsu vēstures uztvere...

M. V.: Es gribētu teikt, ka cilvēku pagātnes uztvere ir atkarīga no viņu personīgās pieredzes. Man tā pieredze ir gūta vēl pirms kara. Kaut kas ir pārņemts no mana tēva interesēm, viņš arī interesējies par cilvēku lomu vēsturē, viņš tā ironiski humoristiskā uztverē teica, ka viss jau ir redzams no Bībeles un Bībeles varoņiem un nevaroņiem, tur viss jau ir pateikts – tas ir cilvēces modelis.

Es gribētu apgalvot, ka, ja man nebūtu nacionālās pašvērtības apziņas, diez vai man būtu pieticis garīgo spēku pēc visa tā, ko es redzēju, ko ar tiem cilvēkiem izdarīja, kā es tur vācu tos liķus, bērnu un sievieti liķus Ludzas ielā.

Kā es uztveru vēsturi? Cilvēces tehniskā attīstība. Neapturami mēs paši sevi iedzenam nebūtībā ar saviem atomieročiem, ar savu mākslīgo intelektu. Ja tas nonāk kādās noziedznieku rokās, kāds izdomās kaut ko, tad nu mēs nevaram viņu apturēt. Un tas progress tehniskajā attīstībā, cilvēka domu lidojums, un viņš grib vēl kaut ko jaunu atklāt. Tas nav apturams. Intelektis grib attīstīties brīvi, atklāt noslēpumus. Viņš nepieņem, ka kaut kas ir noslēpums. Bet vai cilvēks ir ticis tam līdzī – tam tehniskajam progresam? Taču ne.

Vēsturiskās tiesības. Uzskatu, ka nevienam nav vēsturisko tiesību. Tiesības ir dzīvot saskaņā ar citiem. Nedari ļaunu citam. Nu arī vēsture tā ir jāvērtē. Cilvēka bērniņš dzimst. Viņš grib izdzīvot. Viņam ir tiesības, ja viņš nācis pasaulē, tiesības cīnīties par izdzīvošanu. Tas ir tas vēstures dzinulis. Kā? Ko viņš saprot? Kā viņš tiek audzināts? Kas var izdzīvot saskaņā ar citiem vai izdzīvot, darbojoties pret citiem. Nu, tur lielā mērā, es svēti ticu, ir personības loma. Un nejaušības. Tas, ka es negāju bojā tur tajā vācu laika slaktiņā, – vistīrākā nejaušība.

Kas ir tas briesmīgākais? Nav tiesa, ka nāve ir tas briesmīgākais. Normāls cilvēks jau nevar pieņemt, ka tevi neatzīst par cilvēku.

Un kas tad bija tas dzinulis manai turpmākai dzīvei un manai vēstures uztverei? Par Staļinu es nerakstīju. Es uzrakstīju grāmatu “Laikmeti, krāsas un simboli”. Oficiāli skaitījās, ka es rakstu par sarkanā karoga vēsturi. Bet līdz sarkanajam karogam tak bija tik daudz citu simbolu. Nu tur grāmatā 90% ir ne par sarkano karogu; neskatoties uz to, mani apbalvoja vissavienības mērogā.

Redziet, arī tos ebreju glābējus es neizvēlējos nejauši. Vēsture nav bezpersoniska sociālo kataklizmu plūsma, bet to rada cilvēki, personības. Un daudz biežāk, nekā mēs to domājam, tie ir tā saucamie – mazie cilvēki. Kā, piemēram, ebreju glābēji nacistu okupācijas laikā, kuri man ir kļuvuši par cilvēcības simbolu.

E. E.: Pagātne ir neaptverami liela piemēru un stāstu krātuve. Pagātnē mēs varam saskatīt it visu, kā jūs pareizi sakāt – cilvēku rīcību modeļus, un man patiesi simpātīzē jūsu vēlme ar vēstures stāstiem aktualizēt cilvēcības dimensiju, kas reizēm šķietami ir nepelnīti atstāta novārtā. Lielajos vēstures procesos tomēr vissvarīgākais ir ieraudzīt cilvēku – tas zināmā mērā arī piešķir vēsturei jēgu. Saprotams, ir ārkārtīgi daudz nianšu, kas ietekmē ne vien to, kā mēs raugāties uz pasauli, bet arī to, kā mēs rakstām vēsturi, un katra no tām piedod savu jēgu un nozīmi stāstam, ko mēs cenšamies izstāstīt, bet pati šajā mūsu vēstījumā visbiežāk neatklājas. Ir būtiski arī palūkoties uz to prizmu, caur kuru mēs raugāties uz pagātnes norisēm. Un, protams, mūsu piedzīvotais un izdzīvotais, jā – arī izjustais gan lielos vēstures pagriezienu momentos, gan arī šķietami ikdienišķā laika plūdumā, personīgā pieredze ārkārtīgi nozīmīgi ietekmē mūsu vērtējumu un redzējumu uz to, kam vēsturiski ir kāda nozīme. Biogrāfija tomēr ļoti ietekmē arī bibliogrāfiju. Varbūt pat vairāk, nekā mēs ikdienā paši to apzināmies, it sevišķi, ja pētniecības intereses sakrīt ar paša piedzīvoto. Lai cik bezkaislīgi mēs cenšamies būt mūsu vērtējumos un slēdzienos, ikviens vēsturnieks tomēr ir arī cilvēks ar savām atmiņām, savu pieredzi un savu vērtību skalu, ko viņš izmanto, vērtējot arī pagātnes norises. Tomēr, manuprāt, šī cilvēka subjektīvā daba nav nekas tāds, no kā būtu nepieciešamas slēpties, jo no tās izvairīties vienkārši nav iespējams, taču ir tikai godīgi pret lasītāju šo vēsturnieka personības šķautni ļaut ieraudzīt.

AUTOBIOGRAPHICAL HISTORY

An academic conversation²⁰ between historians Mārgers Vestermanis and Edgars Engīzers about the role of personal experience in the perception and writing of history

Summary

This publication continues the cycle of academic conversations between Latvian historians about fundamental issues in history-writing. The current conversation addresses the issue of subjectivity that no historian can shy away from. One of the factors that shapes it is one's personal life experience, and it was this aspect that was in the focus of the conversation with Mārgers Vestermanis, a Holocaust survivor, the founder of the museum *Jews in Latvia*, and well-known Latvian historian.

The discussion addresses the extent to which the historians' life experience affects the range of their research interests as well as their system of values and beliefs and views about different issues – aspects that take expression in their works.

Vestermanis reveals how much his interest in history in general and Jewish history in particular was dictated by his father's interests and passions as well as by the example given by Joel Veinberg (1922–2011), his comrade in concentration camps, who went in for history.

Vestermanis underlines that for him the most important element in any historical narrative is a person. Thus, even writing about difficult themes, such as the Holocaust, he focuses on personal stories, human destinies. To an extent one can say that history is shaped not so much by socio-political structures and processes as by personal life stories, which in fact reveal essentially human archetypes and behaviour models that have not changed since the creation of the Bible texts (and even since earlier times).

The conversation reveals the importance of the historian's personal interest in their research topic in general and how important it was for Vestermanis in particular to be able to write about the topics that appealed to him personally even under the Soviet rule when many historical themes that directly did not support the official propaganda, including the Jewish history, were tabooed.

The conversation led to the conclusion that the historical narrative not only plays an important role in the shaping of one's national awareness but also strengthens the awareness of universal human values whenever the historian is eager to go deeper than national narratives. Mārgers Vestermanis' efforts to reveal the life stories of saviours

20 The present publication represents a shortened version of the circa five hours long conversation. The full record of the conversation has been handed over to the museum *Jews in Latvia*.

of Jews during the Nazi occupation largely is an aspiration to bring the narrative of humanness to public awareness and thus by far beyond transgresses the borders of national historiographies.

The historian's own life story clearly leaves a great impact on their works, especially if they research something that they have experienced personally. The historian's subjectivity is not something that they should try to hide as it is something that they cannot escape from, but it is only honest towards the readers to allow them clearly see the facet of historian's personality.

Pateicības / Acknowledgements

Pateicamies muzeja "Ebreji Latvijā" direktoram Iļjam Ļenskim par palīdzību šīs publikācijas sagatavošanā.

© 2024 Edgars Engīzers, Marģers Vestermanis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

LATVIJAS VĒSTURES KONGRESS UN LATVIJAS VĒSTURES RUDENS

Gustavs Strenga

PhD, vadošais pētnieks, Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras un mākslu institūts

“Es nevēlos izlikties, ka Latvijas valstī ar vēstures zinātņi viss ir kārtībā; es nevēlos turpināt uzturēt to ilūziju, ka Latvijas politiķi nodrošina valsts finansējumu, lai vēsturnieki strādātu, pētot Latvijas pagātņi,” – tā 2023. gada 8. martā savu atteikšanos no titula “Gada vēsturnieks” pamatoja Ineta Lipša.¹ Viņas rakstītais emocionāli un ar piemēriem parādīja, ka aiz šķietami sakārtotās fasādes (Inetai Lipšai 2022. gadā iznāca 2 monogrāfijas)² ir drupu kaudze vai, kā vēsturniece pati rakstīja, “karalis ir kails”. Inetas Lipšas atteikšanās no titula tika pamanīta ne tikai vēstures nozarē vien. Taču tikai uzmanības pievēršana problēmai to nerisina. Lipšas solis pamudināja vairākus vēsturniekus, Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrības biedrus, 2023. gada pavasarī uzrakstīt atklāto vēstuli “Par situācijas uzlabošanu vēstures zinātnē”, kuru parakstīja pāri par simt

1 “Es atsakos!” – vēsturnieces Inetas Lipšas paziņojums par nomināciju “Gada vēsturnieks” un viedoklis par situāciju Latvijas vēstures zinātnē (08.03.2023.). Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/jaunumi/params/post/4331728/es-atsakos-vesturnieces-inetas-lipas-pazinojums-par-nominaciju-gada-vestur>

2 Lipša, Ineta (2022). *Viena. Grozāmo sarakstu slazdā: sieviešu politiskā vēsture Latvijā 1922–1934*. Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung; Lipša, Ineta (2022). *Latvijas Bankas vēsture, 1922–1940: Latvijas Bankas 100 gadu jubilejai veltīts zinātniskais izdevums*. Rīga: Latvijas Banka.

vēstures un citu humanitāro zinātņu pētnieku.³ Vēstulē, kuras mērķis bija pievērst sabiedrības uzmanību vēstures nozarei un arī uzrunāt politikas veidotājus, septiņos punktos tika izklāstīti galvenie soļi, kas būtu jāsekmē, lai piesaistītu papildus finansējumu vēstures pētniecībai Latvijā, veicinātu pētniecības internacionalizāciju, mazinātu birokrātisko slogu un eksakto zinātņu prasību piemērošanu humanitārajām, kā arī lai padarītu valsts finansētos projektus ilglaicīgākus un prognozējamākus.

2023. gada sākumā vēl vairāki notikumi pievērsa uzmanību vēstures nozarei. Savas bažas par vēstures izglītības nākotni puda pedagogi, kuri norādīja, ka jaunajā Skola 2030 kompetenču pieejā mācību saturā nav paredzētas vēstures stundas vidusskolas mācību kursā. Tāpat Valsts prezidents Egils Levits nāca klajā ar ideju dibināt Latvijas vēsturiskās atmiņas un demokrātiskās izglītības institūtu; šī iniciatīva, kuru kritizēja vēsturnieki un atmiņas institūciju pārstāvji, netika īstenota, bet uzmanība publiskajai vēsturei kā būtiskai jomai tika pievērsta.⁴

Virmojošo diskusiju un sarunu ietekmē Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrībā radās ideja organizēt vēstures kongresu kā forumu, kurā satikties un apspriest šī brīža problēmas nozarē, kā arī lemt par turpmākajiem soļiem, lai uzlabojot situāciju vēstures pētniecībā, izglītībā, popularizēšanā, kā arī atmiņas institūciju darbā. Pirms kongresa biedrības pārstāvji, pieaicinot partnerus no citām sabiedriskajām organizācijām, tikās ar Valsts prezidentu Egilu Levitu un viņa pēcteci amatā Edgaru Rinkēviču,⁵ ar Izglītības un zinātnes un Kultūras ministrijas ierēdņiem, kā arī piedalījās Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas sēdēs. Šo tikšanos mērķis bija meklēt atbalstu atklātajā vēstulē formulētajām idejām. Lai paplašinātu jautājumu loku, kuri nozarē būtu risināmi, gatavojoties kongresam, kopā ar dažādu sabiedrisko organizāciju un pētniecības institūciju pārstāvjiem tika rakstīts kongresa rezolūcijas projekts, ko vēlāk varētu izmantot kā ceļa karti problēmu risināšanai.

3 Atklātā vēstule par situācijas uzlabošanu vēstures zinātnē (05.04.2023.). Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/jaunumi/params/post/4331730/atklata-vestule-par-situacijas-uzlabosanu-vestures-zinatne>

4 Patiesības ministrija? Vēsturnieku vidū kritizē Levita iniciatīvu veidot Latvijas vēsturiskās atmiņas institūtu (23.01.2023.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/patiesibas-ministrija-vesturnieku-vidu-kritize-levita-iniciativu-veidot-latvijas-vesturiskas-atminas-institutu.a492889/>

5 Biedrība tiekas ar Valsts prezidentu Egilu Levitu (20.06.2023.). Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/jaunumi/params/post/4331742/biedriba-tiekas-ar-valsts-prezidentu-egilu-levitu>; Biedrība pārrunā situāciju vēstures nozarē ar Valsts prezidentu Rinkēviču (08.09.2023.). Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/jaunumi/params/post/4344504/biedriba-parruna-situaciju-vestures-nozare-ar-valsts-prezidentu-rinkevicu>

Kongresa nosaukums un arī tā organizēšana skaidri iezīmēja, kas šis pasākums nav turpinājums diviem – 2011. un 2018. gadā – notikušajiem Latvijas vēsturnieku kongresiem. Šie pasākumi tika rīkoti sadarbībā ar lielajām pētniecības un izglītības institūcijām (piemēram, LU Latvijas vēstures institūtu un LU Vēstures un filozofijas fakultāti) un valsts finansiāli atbalstīti, turklāt katram vēsturnieku kongresam arī bija savi politiskie mērķi.⁶ Tāpat abi vēsturnieku kongresi bija hierarhiski strukturēti, un pirmais kongress bija konferences tipa pasākums, kurā vēsturnieki iezīmēja Latvijas vēstures pētniecības stāvokli. Savukārt Latvijas vēstures kongresu rīkoja sabiedriska organizācija – Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, izmantojot savus, kā arī Valsts kultūrkapitāla fonda, partnerinstitūciju un ziedotāju līdzekļus, un tas bija iecerēts kā demokrātisks, atvērts forums sarunai par strukturālām problēmām. Tas, ka kongresu organizēja sabiedriska organizācija pēc pašu iniciatīvas, nekonsultējoties ar lielākajām vēstures izglītības un izpētes institūcijām un neiesaistot to pārstāvjus, izraisīja neizpratni un neapmierinātību daļā vēsturnieku kopienas. Lai gan neviens atklāti neiebilda pret vēstures kongresa rīkošanu, bija skaidrs, ka vairāki Latvijā ietekmīgi vēsturnieki dažādu iemeslu dēļ tā organizēšanu neatbalsta. Šāda situācija, iespējams, izveidojās nepietiekamas komunikācijas vai pārpratumu dēļ, bet to arī varētu uztvert kā demokrātiskas sabiedrības iezīmi – viedokļi mēdz būt dažādi un ne vienmēr izdodas pārvarēt subjektīvas vai objektīvas pretrunas un domstarpības.

Latvijas vēstures kongresā 2023. gada 15. novembrī Latvijas Nacionālajā bibliotēkā pulcējās vairāk nekā 180 profesionāļi no vairākām nozarēm, kuras ir saistītas ar pagātnes pētniecību, izpēti, vēstures popularizēšanu un tās liecību fizisku un digitālu saglabāšanu. Plašo kongresa tvērumu pirms tā pamatoja viens no organizatoriem Jānis Šiliņš: “Ar vēsturi nenodarbojas tikai vēsturnieki, un vēsturnieku radītās zināšanas izmanto ne tikai citi vēsturnieki, bet visa sabiedrība. Latvijas iedzīvotājus ārkārtīgi interesē vēstures jautājumi, ko apliecina ar vēsturi saistīto rakstu, televīzijas raidījumu, filmu, radio raidījumu auditorijas un grāmatu tirāžas. Vēstures jautājumi pēdējos gados ir kļuvuši politiski nozīmīgi. Stiprai Latvijas sabiedrībai ir vajadzīga stipra vēstures nozare, bet tā savukārt nevar pastāvēt bez veselīgas, radošas un iekļaujošas vēsturnieku ekosistēmas.”⁷

6 Latvijas vēsturnieku I kongresa Noslēguma dokuments (21.04.2021.). Pieejams: <https://www.president.lv/lv/latvijas-vesturnieku-i-kongresa-nosleguma-dokuments>; Feldmanis, Inesis; Taurēns, Jānis (zin. red.) (2014). *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

7 Jānis Šiliņš: Par ko Latvijas vēstures kongresa priekšvakarā bažījās nozarē (14.11.2023.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/arpus-etera/arpus-etera/14.11.2023-janis-silins-par-ko-latvijas-vestures-kongresa-prieksvakara-bazijas-nozare.a531408/>

Viens no kongresa mērķiem bija veidot dialogu ar politiķiem un ierēdņiem, mēģinot viņus ciešāk iesaistīt nozares problēmu risināšanā. Uz kongresu tika aicinātas abas par nozari atbildīgās ministres: Anda Čakša, kuras vadītās Izglītības un zinātnes ministrijas pārvaldībā ir vēstures pētniecība un izglītība, un Agnese Logina, kuras vadītās Kultūras ministrijas pārvaldībā ir atmiņas institūcijas un publiskā vēsture. Lai gan sākotnēji solījusi, ministre Čakša uz kongresu tomēr neieradās, atsūtot īsu video uzrunu tā dalībniekiem. Savukārt ministre Logina kongresu atklāja ar uzrunu, taču uzreiz pēc tās devās prom. Izglītības un zinātnes ministres neierašanos, kā arī kultūras ministres agro došanos prom var uzskatīt par apstākļu sakritību. Tomēr, iespējams, šis ir mājiens, ka ar vēstures nozari saistītās problēmas politiski šobrīd nav abu ministriju prioritāšu skaitā, vai arī ministres kongresu uztvēra kā kārtējo pasākumu, kurš jāapmeklē formālu iemeslu dēļ. Par spīti zināmam politiskās vadības intereses trūkumam, kongresā piedalījās vairāki abu ministriju augsta ranga ierēdņi.

Kongresa programmu veidoja kopumā divas sesijas, kurās abās bija divas diskusijas. Pirmajā sesijā *Vēstures pētniecība un izglītība* bija diskusijas: “Vēstures akadēmiskās pētniecības sarežģītā tagadne un tās iespējas nākotnē Latvijā” un “Vēstures izglītība: kā saglabāt vēsturnieka amatu Latvijā?”. Otrajā sesijā *Publiskā vēsture un atmiņas institūcijas* bija diskusijas: “Neizmantotais potenciāls: atmiņas institūcijas identitātes, sadarbības un naudas meklējumos” un “Kā padarīt akadēmisko saprotamu un aizraujošu: labas publiskās vēstures recepte”. Pirms pirmās diskusijas ar prezentāciju par stāvokli Latvijas vēstures zinātnē un vēstures izglītībā uzstājās Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas Zinātnes departamenta vadītājs Jānis Paiders. Viņš fiksēja esošos izaicinājumus Latvijas zinātnē, tostarp humanitārajās zinātnēs un vēstures pētniecībā uzskaitot jau labi zināmas problēmas, piemēram: Latvijā humanitārās zinātnes tiek finansētas daudz mazākā apmērā nekā Igaunijā un Lietuvā; vēstures nozarē vidējais pētnieciskā personāla vecums ir augsts un nav pietiekama tā ataudze; samazinās vēstures studentu skaits (2023. gadā vēsturi studēja par 60% mazāk studentu nekā 2008. gadā); ir neliels doktorantu skaits, kuri aizstāv savas disertācijas. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktora vietnieka zinātniskajā darbā Toma Ķikuta prezentācija otrās sesijas ievadā par stāvokli publiskajā vēsturē un atmiņas institūcijās savukārt bija mazāk dramatiska, bet arī parādīja būtiskas problēmas. Viņš norādīja uz resursu trūkumu, kas liedz atmiņas institūcijām pilnvērtīgi pildīt savas funkcijas, un to, ka akadēmiskās pētniecības vājums palīdz publiskajai vēsturei un ka publisko vēsturi nevajag uzdot par zinātni. Kongresā vairākas reizes tika izteikta doma, ka publiskā vēsture ir atsevišķs, no akadēmiskās vēstures neatkarīgs žanrs. Kā diskusijā minēja Latvijas Okupācijas muzeja Publiskās vēstures nodaļas vadītājs Gints Apals, pārfrāzējot amerikāņu vēsturnieku Džeisonu

Šteinhaueru (*Steinhauer*), publiskā vēsture ir vērsta uz daudzām, nevis vienu auditoriju un šis komunikācijas centrā ir dialogs ar auditoriju, mijiedarbība, nevis centieni to apgaismot.

Diskusijas kongresā parādīja, ka nozarē ir vienota sapratne par to, ka ir nepieciešams lielāks atbalsts pētniecībai, jābūt skaidrībai, kā attīstīsies vēstures izglītība, jābūt lielākam atbalstam publiskajai vēsturei un atmiņu institūcijām jābūt iespējām īstenot savu potenciālu. Diskusijas norisa arī par Latvijas vēstures nozares darbības starptautiskajiem aspektiem. Helsinku Universitātes pētniece Una Bergmane uzsvēra, ka vēsturnieku starptautiskā redzamība un publikācijas angļu valodā nav pašmērķis; tās ir svarīgas, jo dod iespēju piedalīties domu apmaiņā ar citiem pētniekiem Eiropā un pasaulē. Toms Ķikuts sarunā par atmiņu institūcijām minēja: ja vēlamies, lai, piemēram, muzeja apmeklētājam Latvijā būtu sajūta, ka vēsture ir interesanta un aizraujoša, ir nepieciešams resursietilpīgs vēriens, jo daudziem skatītājiem atsauces punkts ir kāds muzejs Eiropā, piemēram, Vācu vēstures muzejs Berlinē. Kongresā noteikti pietrūka “ārpusnieku” – citu valstu pētnieku sniegta skata uz Latvijas vēstures nozari, tomēr šis bija pašu, uz iekšējām problēmām un to risinājumu meklējumiem vērsts saiets.

Kongress nebija vien sliktās situācijas apcere, diskusijās iezīmējās arī aicinājums paškritiski vērtēt sevi. Vēstures izglītības diskusijā Latvijas Nacionālās bibliotēkas kūrētās Latvijas Nacionālās enciklopēdijas galvenais redaktors Valters Ščerbinskis, kurš ir arī Latvijas Universitātes padomes loceklis, norādīja, ka varbūt vēsturniekiem nevajadzētu būt gaudulīgiem, jo vēsture ir jaudīga nozare. Viņaprāt, jāuzsver, ka vēstures nozarē nekas nav garantēts, jo visā pasaulē ir cīņa par akadēmiskajiem amatiem un tos iegūst vien dažī, vienlaikus pasvītrojot, ka būtu jānodrošina paredzams un adekvāts atalgojums. Tāpat Valters Ščerbinskis uzsvēra, ka darbs zinātnē nav astoņu stundu darbs un kā Kalifornijā, tā Latvijā zinātnieki, lai kaut ko sasniegtu, strādā arī brīvdienās. Pāris kritisku domu izteica Gints Apals, kurš retoriski vaicāja: kam vēsture kalpo – valstij (konkrētai politikai varai) vai sabiedrībai; vai vēsturnieku uzdevums ir pildīt valsts pasūtījumu vai tomēr sarunāties ar sabiedrību; kā mēs (vēsturnieki) varam iesaistīt sabiedrību savā darbībā; vai pārlietu liela vēstures “valstiskošana” nekaitē pašai vēstures pētniecībai. Iespējams, šīs domas varētu kalpot par pamatu diskusijām kādā citā pasākumā vai nākamajā Latvijas vēstures kongresā, jo šī kongresa noslēgumā plašāka konfrontējoša vai kritiska domapmaiņa nenotika; šķiet, ka vairums sarunu par Latvijas vēstures pētniecības nākotni un aktuālajiem jautājumiem norisa kafijas pauzēs un pēckongresa neformālajā daļā.

Kongresa pašā noslēgumā viens no tā dalībniekiem publiski uzdeva jautājumu, vai šādu vienas dienas pasākumu ar četrām diskusijām vajadzēja saukt par kongresu. Šāds jautājums būtu vietā, ja šāds nozares pasākums tiktu rīkots

ne-krīzes apstākļos. Krīzē ir nepieciešamība uzrunāt un sasniegt pēc iespējas plašāku auditoriju gan profesionāļu, gan lēmumu pieņēmēju, gan sabiedrības vidū. Kongress tika straumēts sabiedrisko mediju mājaslapā un ir pieejams ierakstā [youtube.com](https://www.youtube.com).⁸

Vai kongress bija pagrieziena punkts vēstures nozares attīstībā Latvijā? Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrības veiktajā “Gada vēsturnieka” aptaujā kongresu atzina par 2023. gada notikumu. Tajā tika pieņemta rezolūcija, kuru var uzskatīt par ceļa karti ar konkrētiem soļiem situācijas uzlabošanā vēstures nozarē četrās jomās: vēstures pētniecībā, vēstures izglītībā, publiskajā vēsturē un atmiņu institūciju jomā.⁹ Pats kongress radīja sajūtu, ka pārmaiņas ir iespējamās. Taču pirmās valsts iestāžu atbildes uz Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrības rosinājumiem liecina, ka pārmaiņu ceļš būs grūts un ilgs. Piemēram, kongresa rezolūcija ierosina izveidot atsevišķu publiskās vēstures nozari Valsts kultūrkapitāla fonda konkursos. Savā atbildē uz vēstuli Valsts kultūrkapitāla fonds norādīja, ka šādu nozari varētu veidot, ja papildinātu likumā noteikto fonda mērķi un uzdevumus.¹⁰ Savukārt Izglītības un zinātnes ministrija savā atbildē uzsvēra, ka līdz 2026. gadam papildus finansējums valsts pētījumu programmas ietvaros 13.–19. gadsimta vēstures izpētei netiks piešķirts, jo jau viena programma vēsturē tiek finansēta, tāpat ministrija norādīja, ka neatbalsta individuālu pētījumu grantu programmas izveidi.¹¹ Jau pēc kongresa kļuva zināmi Valsts pētījumu programmas “20. un 21. gadsimta vēstures pētniecība un cilvēkkapitāla ataudze” projektu konkursa rezultāti, un uzvarējušo institūciju pētnieki trīs gadus varēs veikt augstvērtīgus pētījumus, tomēr krīzi vēstures nozarē – kopējo resursu un ataudzes trūkumu – šī programma nerisina. Neskaidrība ir arī par vēstures izglītības nākotni. Zīmīgi ir tas, ka 2024. gada pavasarī, četrus mēnešus pirms rudens semestra sākuma, joprojām nav zināms, kādu ietekmi radīs Latvijas Universitātes reorganizācija, Vēstures un filozofijas fakultātes, kā arī Latvijas vēstures institūta iekļaušana Humanitāro zinātņu fakultātē. Gluži tāpat kā pirms kongresa, arī tagad vēl nav zināms, vai Latvijas vēstures rudens drīz beigsies.

8 https://www.youtube.com/live/baUjtY_jnSI?si=qMR1Rj7fYQ94TeQ9 (skatīts 24.04.2024.)

9 Latvijas vēstures kongresa 2023 rezolūcija (15.11.2023.) Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/vestures-kongress/latvijas-vestures-kongresa-rezolucija/>

10 Valsts kultūrkapitāla fonda 23. februāra vēstule Nr. 62.

11 Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas vēstule Nr. 4-10e/24/585.

THE CONGRESS OF LATVIAN HISTORY AND THE AUTUMN OF LATVIAN HISTORY

Gustavs Strenga

PhD, senior researcher, Institute of Arts and Cultural Studies, Latvian Academy of Culture

Summary

The Congress of Latvian History, held in November 2023, brought together historians, educators, and professionals from memory institutions to address a crisis in Latvian historical research, education, and preservation. The aim of the congress was to raise public awareness of the challenges and to consider solutions, ultimately producing a roadmap for improvement in the form of a resolution.

The lack of funding was a major concern. Historical research in Latvia has been significantly underfunded compared to neighbouring Lithuania and Estonia. There has also been a general lack of government support for historical research, education, and popularisation. In part, the lack of funding and declining demographics has led to a decline in the number of students enrolled in history programmes at universities. The future of history education itself was uncertain, especially after a reorganisation of the universities.

The Congress encouraged discussion of these issues. Participants explored ways to address the underfunding of historical research and to improve public outreach. While the Latvian History Congress itself may not be a definitive turning point, it has raised public awareness and brought together stakeholders with a common goal: to advocate for change in the field of Latvian history. The initial response from the government and politicians has been slow, but the Congress has undoubtedly started a conversation about the future of Latvian history.

© 2024 Gustavs Strenga, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

RECENZIJAS-ESEJAS / REVIEW ESSAYS

<https://doi.org/10.22364/lviz.121.09>

pp. 174–186

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

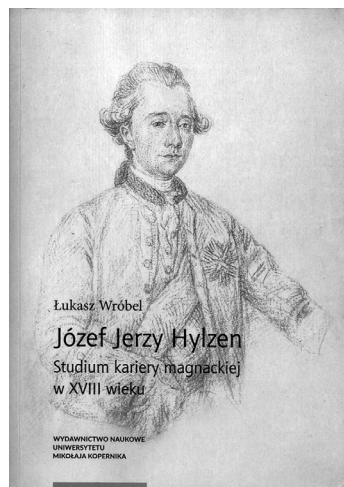
1(121)

2024

Edvards Seliška

Mg. hist., doktora grāda pretendents, Latvijas
Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Mg. hist., PhD candidate, Faculty of History and
Philosophy, University of Latvia

PĒTĪJUMS PAR INFLANTIJAS MUIŽNIEKU
JUZEFU JEŽIJU HILZENU UN
INFLANTIJAS VĒSTURES PĒTNIECĪBAS
PERSPEKTĪVAS / STUDY OF JÓZEF JERZY
HYLZEN, AN INFLANTIAN NOBLEMAN,
AND PERSPECTIVES FOR THE RESEARCH
OF INFLANTIAN HISTORY

Łukasz Wróbel. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku.* Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022. 402 pp. ISBN 9788323146070

The book review evaluates the biography of the Inflantian (Polish Livonian) nobleman (szlachcic), prominent politician of the Polish–Lithuanian Commonwealth in the 18th century, Józef Jerzy Hylzen, written by Łukasz Wróbel, published in 2022. This work is an important contribution to the history of both Poland and Latvia, since it is the first comprehensive research dedicated to a representative of a noble family closely connected with Latvia. The structure of the book is based on the five criteria proving one's belonging to the informal nobility elite, magnates: the family's ancient origins, education, including European travel (the so-called Le Grand Tour), political activities, property, and lifestyle. This monograph outlines

the perspectives for further studies: border in the consciousness of the nobles of Inflantia in the context of politics, religion, and intellectual movements. Wróbel's work is unique, factually rich, conceptually interesting, and easily readable. It also presents a very useful source of information for any future researchers of Inflanty.

2022. gadā Toruņas Nikolaja Kopernika universitātē, kura Polijā ir vadošā institūcija Baltijas un Skandināvijas vēstures pētniecībā, izdeva Lukaša Vrubela (*Łukasz Wróbel*) monogrāfiju “Juzefs Ježijs Hilzens (1736–1786). Pētījums par magnāta karjeru 18. gadsimtā” (*Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*). Šī biogrāfija lielā mērā ir balstīta uz Vrubela 2018. gadā aizstāvēto doktora disertāciju.¹ Grāmata ir nozīmīgs ieguldījums gan Latvijas, gan Polijas, zināmā mērā arī Lietuvas un Baltkrievijas vēstures izpētē, jo Hilzenu dzimtas politiskā un saimnieciskā darbība, ņemot vērā tai piederošos plašos īpašumus, aptvēra vairākas vojevodistes, īpaši mūsdienu Baltkrievijā (Braslavas apriņķis, Asveja, Minskas vojevodiste). Pilnvērtīgu monogrāfiju ir sagaidījis redzams 18. gadsimta otrās puses Žečpospolītas politiskais darbinieks un Inflantijas (Latgales) šļahtičs (muižnieks). Šis pētījums ir loģisks papildinājums Polijas vēstures zinātnē jau gandrīz 30 gadus noritošai Inflantijas izpētei. To aizsāka Marians Biskups (*Marian Biskup*)² un Boguslavs Dibass (*Bogusław Dybaś*)³ un

-
- 1 Wróbel, Łukasz (2018). Źródła do dziejów magnackiego rodu. O egodokumentach trzech pokoleń Hylzenów. *Klio*, 45 (2), pp. 37–59; Wróbel, Łukasz (2018). Hylzenowie, Platerowie i Tyzenhauzowie: szlachta inflancka i jej rola w życiu politycznym osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej. *Res Gestae*, 6, pp. 175–185.
 - 2 Biskup, Marian (1995). Niektóre potrzeby historiografii i do dziejów Polskich Inflant (Łatgalia) i Kurlandii w 16–18 wiekach. *Łotwa–Polska. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej nt. “Polsko-łotewskich związków politycznych, ekonomicznych i kulturalnych od XVI w. do 1940 roku”*. Ed. by Jarosław Sozański. Ryga: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej, pp. 14–21, šeit p. 18.
 - 3 Būtiskākie darbi: Dybaś, Bogusław (1996). Księgi grodzkie dyneburskie w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Rydze. *Zapiski Historyczne*, 61 (4), pp. 111–117; Dibass, Boguslavs (2000). Latgale Ziemeļu kara laikā Daugavpils pils tiesas grāmatās. *Latvijas Arhīvi*, 1, 51.–63. lpp.; Dibass, Boguslavs (2002). Inflantijas zemes 1676. gada galvasnaudas nodokļa reģistrs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 152.–179. lpp.; Dybaś, Bogusław (2003). Uwagi na temat elity wojewodztwa inflanckiego w XVII–XVIII wieku. *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. Ed. by Jerzy Urwanowicz, Ewa Dubas-Urwanowicz, Piotr Guzowski. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie, pp. 243–253; Dybaś, Boguslavs (2015). Inflanty nowożytnie – czynniki szlacheckiej migracji versus stabilizacji. *Klio*, 35 (4), pp. 69–83; Dibass, Boguslavs (2019). Jaunas valstis vai provinces? Livonijas (dienvidu) apgabali Polijas–Lietuvas muižnieku republikā. *Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimtā*. Sast. Valda Kļava. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 66.–79. lpp.

turpina Marjušs Balcereks (*Mariusz Balcerek*),⁴ Konrads Bobjačiņskis (*Konrad Bobiatyński*)⁵ un Pavels Arturs Jezjorskis (*Paweł Artur Jeziorski*), kurš arī ir pie-skāries Hilzenu dzimtas vēsturei.⁶ Ļoti nozīmīgs ir Dibasa un Jezjorska kopīgi izdots dokumentu krājums par saimniecisko un politisko situāciju Inflantijā 18. gadsimta 60.–70. gados.⁷ Jāatzīmē, ka Vrubels nav šo krājumu savā monogrāfijā izmantojis, kaut arī tas iezīmē plašāku kontekstu Inflantijas iekļaušanai Krievijas impērijas sastāvā.

19. gadsimtā J. J. Hilzens, kā arī viņa tēvs Minskas vojevoda Jans Augusts (*Jan August Hylzen*, 1702–1767) un tēvocis Smoļenskas bīskaps Ježijs Mikolajs (*Jerzy Mikołaj Hylzen*, 1692–1775) piedzīvojuši enciklopēdiska rakstura apcerējumus⁸ vai ir tikuši minēti ģenealoģiska un heraldiska apkopojuma rakstura izdevumos (sīkāk sk. Vrubela monogrāfijas 20. lpp.). Pirmo plašāku apcerējumu 19. gadsimta vidū sagatavoja vēsturnieks Juljans Bartoševičs (*Julian Bartoszewicz*), kurš nekritiski slavināja J. J. Hilzenu un viņa tēvu J. A. Hilzenu.⁹ Bartoševiča

-
- 4 Balcerek, Mariusz (2012). Narodziny polskich Inflant. Walki o Dyneburg w latach 1625–1627. *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Vol. 3: *Inflanty Polskie*. Ed. by Karol Łopatecki, Wojciech Walczak. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, pp. 125–138.
 - 5 Bobjačiņskis, Konrads (2011). Polijas–Lietuvas cīņa ar Maskavas valsti par Daugavpili 17. gadsimta 60. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 66.–77. lpp.
 - 6 Jeziorski, Paweł Artur (2010). Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Przyczynek do dziejów społecznych i gospodarczych miasta. *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Tom 2. Ed. by Wojciech Walczak, Karol Łopatecki. Białystok: Benkowski Publishing & Balloons, pp. 409–439; Jeziorski, Paweł Artur (2019). Z dziejów luteranizmu w Łatgalii w tzw. czasach polskich (1561–1772). *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, LXIII, pp. 119–154; Jeziorski, Paweł Artur (2015). Hylzenowie w Gdańsku. Szkic do dziejów elit dawnego województwa inflanckiego. *Zapiski Historyczne*, LXXX (3), pp. 151–168; Jeziorski, Paweł Artur (2018). Awans społeczno-majątkowy polsko-inflanckich Hylzenów w XVIII wieku. Źródła sukcesu i przyczyny upadku. *Belaruska-pol'skija moŭnyja, litaraturnyja, gistoryčnyja i kul'turnyja suvjazi. Da 220-goddzja z dnja naradžennja Adama Mickeviča*. (*Belarusika = Albaruthenica; kn. 38*). Ed. by Iryna Bagdanovič. Minsk: Belaruskі dzjaržaŭny ŭniversitēt, pp. 418–424.
 - 7 Dybaś, Bogusław; Jeziorski, Paweł Artur; Wiśniewski, Tomasz (eds.) (2018). *Szlachta polsko-inflancka wobec przelomu. Materiały z dyneburskich akt grodzkich i ziemskich z lat 1764–1775*. Toruń: TNT.
 - 8 Hylzen Jerzy Mikolaj. S. *Orgelbranda Encyklopedia Powszechna* (1900). Tom VII. Warszawa: S. Orgelbrand Synowie, p. 223; Hylzen Jan August. *Ibid.*, pp. 223–224; Hylzen Józef. *Ibid.*, p. 224; Hylzen Justynian. *Ibid.*, p. 224.
 - 9 Bartoszewicz, Julian (1856). *Znakomici mężowie polscy w XVIII wieku. Wizerunki historycznych osób*. Tom 2. Petersburg: B. M. Wolff, pp. 210–216.

pieeju pārņēma un padziļināja Gustavs Manteifelis (*Gustaw Manteuffel-Szoegel*).¹⁰ J. J. Hilzena prokrievisko nostāju ārpolitikā savukārt ļoti negatīvi vērtēja Vladislavs Konopčiņskis (*Władysław Konopczyński*),¹¹ kurš 20. gadsimta pirmajā pusē bija vadošais poļu speciālists par 18. gadsimta Žečpospoļitu. Jau 20. gadsimta otrajā pusē "Poļu biogrāfiskajā vārdnīcā" (*Polski Słownik Biograficzny*) parādījās zinātnisks šķirklis par J. J. Hilzenu un par viņa tēvu un tēvoci. Tos sagatavoja tā laika viens no vadošajiem apgaismības laikmeta speciālistiem Emanuels Rostvorovskis (*Emanuel Rostworowski*).¹² Rostvorovska šķirklis ielika pamatus vairākiem postulātiem par J. J. Hilzenu, kuri jau vēlāk pētīti padziļināti – piemēram, viņa sarežģītās attiecības ar monarhu Staņislavu Augustu Poņatovski (*Stanisław August Poniatowski*, 1764–1795), iekšpolitiskā manevrēšana, prokrievisms ārpolitikā. Vrubels ir veicis savu pētījumu jau Rostvorovska radītā faktoloģiskā ietvarā. Vienlaikus arī Vrubels detalizētāk un niansētāk aplūko, piemēram, J. J. Hilzena sliktās attiecības 18. gadsimta 70. gados ar valdnieku Staņislavu Augustu un viņa atbalstītājiem (268.–269. lpp.). Atbilstoši Hilzena ieņemamajiem politiskajiem amatiem viņa darbība atspoguļota arī pētījumos par Žečpospoļitas 18. gadsimta otrās puses eliti.¹³

Latviešu vēstures literatūrā Andrejs Johansons min J. J. Hilzenu saistībā ar jezuītu īstenoto zemnieku izglītošanu.¹⁴ Savukārt Kārlis Počs, balstoties uz novecojušiem Bartoševiča un Manteifeļa pētījumiem, mēģinājis sniegt Hilzenu ģenealoģiju un raksturot viņu darbību kultūras jomā.¹⁵ Šīs recenzijas autors ir

-
- 10 Manteuffel, Gustaw (1897). *Księstwo inflantskie XVII i XVIII stulecia. Przegląd wybitniejszych jego postaci*. Kraków: Anczyc i Spółka, pp. 21–22.
 - 11 Konopczyński, Władysław (1991). *Konfederacja barska*. Tom 2. Warszawa: Volumen, p. 541.
 - 12 Rostworowski, Emanuel (1962–1964). Hylzen Jan August (1702–1767). *Polski Słownik Biograficzny*. Tom X. Ed. by Emanuel Rostworowski. Warszawa: PAN, pp. 128–129; Rostworowski, Emanuel (1962–1964). Hylzen Jerzy Mikołaj (1692–1775). *Ibid.*, p. 130; Rostworowski, Emanuel (1962–1964). J. J. Hylzen (1736–1785). *Ibid.*, pp. 130–132.
 - 13 Łukowski, George Tadeusz (1977). *The Szlachta and the Confederacy of Radom, 1764–1767/68: a study of the Polish nobility*. Rome: Institutum Historicum Polonicum Romae, pp. 158, 160–173; Nosov, Boris (2004). *Ustanowienie rossiyskogo gospodstva v Rechi Pospolitoj. 1756–1768 gg*. Moskva: Indrik, pp. 380–382; Zielińska, Teresa (1977). *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewsczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
 - 14 Johansons, Andrejs (2011). *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga: Jumava, 473. lpp.
 - 15 Počs, Kāris (2014). Hilzenu dzimta un tās devums Latvijas kultūrā. *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos*. Sast. Inesis Feldmanis, Jānis Taurēns. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 351.–368. lpp.

salīdzinājis Hilzenu lomu Polijas–Lietuvas valsts politiskajā un saimnieciskajā dzīvē ar Plāteru un Borhu darbību.¹⁶

Inflantijas muižnieku pārstāvniecība Polijas–Lietuvas kopvalsts politiskajā dzīvē 18. gadsimta otrajā pusē bija neproporcionāli liela, ņemot vērā, piemēram, Inflantijas ļoti zemo nodokļu ieguldījumu valsts kasē.¹⁷ Jans Andžejs (Jendžejs) Borhs (*Jan Jędrzej Borch*, 1713–1780) bija Polijas kroņa vicekanclers (*podkanclerz koronny*) un Polijas lielkanclers (*kanclerz wielki koronny*). Savukārt Kazimirs Konstantīns Plāters (*Kazimierz Konstanty Plater*, 1749–1807), Daugavpils (Dinaburgas) stārasts un faktiski ietekmīgākā politiskā figūra lokālā Inflantijas mērogā, bija pēdējais Lietuvas vicekanclers (*podkanclerz litewski*) (1793–1795). Viņi bija piederīgi valsts politiskajai elitei – magnātiem. Juridiski Žečpospolītā visi muižnieki bija līdztiesīgi neatkarīgi no mantiskā stāvokļa. Magnāti bija faktiski pastāvoša, taču neformāla grupa. Vēsturnieki ir izvirzījuši dažādus kritērijus to definēšanai.¹⁸ Vrubels izvēlas Adama Kerstena (*Adam Kersten*) formulētos piecus kritērijus – plaši īpašumi, politisko amatu ieņemšana un politisko funkciju pildīšana, dižciltīga izcelsme, ārējas prestiža izpausmes (dzīvesstils), atbilstoša izglītība (vispusīga, iegūta tajā skaitā ārzemēs) (8., 28.–32. lpp.). Līdz ar to arī autors sava darba struktūru lielā mērā veidojis, balstoties uz šiem pieciem kritērijiem, un katra grāmatas nodaļa veltīta vienam no šiem aspektiem. Vrubels, pieturoties pie šādas grāmatas uzbūves, gan apgalvo, gan pierāda, ka J. J. Hilzens un Hilzenu dzimta uzskatāmi par magnātiem.

Vrubela monogrāfija primāri balstās plašā npublicēto avotu klāstā. Autors rūpīgi izpētījis virkni Polijas, Lietuvas, Baltkrievijas, Ukrainas, Vatikāna un Latvijas arhīvus un bibliotēku rokrakstu krājumus. Grāmatas beigās dotais izmantoto npublicēto arhīva avotu saraksts (365.–372. lpp.) noteikti ir noderīgs materiāls, kur smelties informāciju tālākiem pētījumiem par Inflantiju. Vrubela uzsvars uz npublicētajiem avotiem, iespējams, ietekmējis to, ka daži pētījumi un dokumentu krājumi paslīdējuši viņa uzmanībai garām. Piemēram, dokumentu

16 Seliška, Edvards (2022). Inflantijas (Latgales) muižnieki Žečpospolītas politiskajos notikumos (1677–1764). *Vācieši Latgales teritorijā 16. gs. – 20. gs. sākumā: vēsture un recepcija*. Sast. Alina Romanovska. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 42.–81. lpp., šeit 54.–55., 61.–62., 70.–72. lpp.; Seliška, Edvards (2022). Polijas–Lietuvas (Žečpospolītas) Inflantijas vojevodistes (1677–1772) nodokļu un ienākumu jautājums. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 13/14, 61.–78. lpp., šeit 67.–71. lpp.

17 Seliška (2022). Polijas–Lietuvas (Žečpospolītas) Inflantijas vojevodistes (1677–1772) nodokļu un ienākumu jautājums, 66. lpp.

18 Grala, Tomasz (2017). *Stronnictwo saskie na Litwie w pierwszym okresie panowania Augusta II*. Rozprawa Doktorska. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Historyczny, p. 9, note 13.

krājums par Krievijas diplomātu darbību Žečpospoļitā starp Pirmo (1772. g.) un Trešo (1795. g.) Polijas dališanu.¹⁹ Kaut Vrubels nedaudz skar jautājumu par J. J. Hilzena prokrievisko nostāju pēc 1772. gada (293. lpp.), dokumentu krājums plašāk atspoguļo viņa attiecības ar Krievijas augstākajām amatpersonām.²⁰ Savukārt Hilzenu dzimtas īpašumu raksturošanai (275.–303. lpp.) noderīgas būtu bijušas Inflantijas stārstiju lustrācijas (pārskati par ienākumiem).²¹ Tāpat arī nav izmantots krievu vēsturnieka Borisa Nosova apcerējums par Krievijas dominēšanu Žečpospoļitas iekšpolitikā pēc Septiņgadu kara (1756–1763).²² Tajā aplūkoti arī J. J. Hilzena politiskie uzskati 18. gadsimta 60. gados. Ņemot vērā Vrubela pētījuma koncepciju, daudz izmantots arī teorētiskās literatūras par 18. gadsimta Eiropas un Polijas–Lietuvas elites/aristokrātijas funkcionēšanu.²³

Monogrāfijas ievads (7.–33. lpp.) aptver gan pētījuma koncepcijas skaidrojumu, gan dod īsu ieskatu darba saturā un izmantotajos avotos un literatūrā. Ļoti vērtīga ir apjomīgās pirmās nodaļas (35.–121. lpp.) pirmā apakšnodaļa (35.–58. lpp.), kura izseko Hilzenu ģenealoģijai no viduslaikiem līdz 18. gadsimtam, iezīmējot, kā pakāpeniski veidojas Hilzenu saikne ar Žečpospoļitu. Vrubels parāda, ka kopš 16. gadsimta bija virkne livoniešu dzimtu, kuras izvēlējās konsekventi atbalstīt Žečpospoļitu, nevis Zviedriju. Būtisku vietu šajā nodaļā (58.–87. lpp.) ieņem J. J. Hilzena tēvs J. A. Hilzens un tēvocis J. M. Hilzens, kuri pārņēma no priekštečiem un nodeva tālāk J. J. Hilzenam klienta–patrona attiecību principu. Tas bija Žečpospoļitas sociālpolitiskās funkcionēšanas viens no būtiskākajiem elementiem: sociāli zemākā šlahta sniedza politisko atbalstu magnātiem vojevodistu muižnieku sanāsmēs (seimikos) un Seimā, apmaiņā saņemot magnātu sniegto finansiālo un karjeras izaugsmes atbalstu. Hilzeni 18. gadsimta gaitā vairākkārt nomainīja patronus, virzoties uz aizvien ietekmīgāku aizbildņu labvēlību. 17.–18. gadsimta mijā Hilzeniem bija patroni karaļa galmā (47. lpp.). Papildinot Vrubela rakstīto, jānorāda, ka J. J. Hilzena priekšteči, līdzīgi kā pārējie inflantieši, 17. gadsimta otrajā pusē veidoja militārās karjeras Polijas vai Lietuvas armijā.

19 Danilczyk, Adam; Kordel, Jacek; Anipiarkou, Vadzim; Łuczak, Sławomir; Zielińska, Zofia (eds.) (2019). *Instrukcje i reskrypty do ambasadorów rosyjskich w Rzeczypospolitej w latach 1772–1794*. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk (IH PAN).

20 Ibid., p. 114.

21 Dovgjallo, Dmitrij (ed.) (1903). Lijustracija starostv" knjazhestva Infljantskago. *Istoriko-juridicheskie materialy, izvlechnnye iz aktovyh knig gubernij Vitebskoj i Mogiljovskoj*, 31. Vitebsk: Gubernskaja Tipo-Litografija, pp. 3–385, šeit pp. 268–271, 282, 385.

22 Nosov (2004). *Ustanovlenie rossijskogo gospodstva v Rechi Pospolitoj*.

23 Par Polijas–Lietuvas elites “kolektīvo portretu”: Rolnik, Dariusz (2011). *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiętnikach polskich*. Wyd. 2. Katowice: Uniwersytet śląski.

J. J. Hilzena vecaistēvs Ježijs Konstantīns Hilzens politisko karjeru iesāka Jana III Sobeska galmā. Savukārt Ježijs Konstantīna tēvs Jans Francisks (*Jan Francziszek*) bija Polijas armijas majors.²⁴ Pēc tam Hilzenu patroni bija Plāteri un Sapehas. Savukārt 18. gadsimta 40.–60. gados, Hilzenu nozīmei augot, tie pieslejas pēc vajadzības trijām valsts līmenī par varu un reformu programmu konkurējošajām nometnēm: Čartorisku–Poņatovsku “Famīlijai” vai diviem “Famīlijas” pretiniekiem – Potocku “partijai” un Ježijs Augusta Mnišeha (*Jerzy August Mniszech*, 1715–1778) “galma partijai” (63.–87., 212.–217. lpp.). Šāda bezprincipialitāte patrona nomaiņā nebija neparasta parādība 18. gadsimtā Žečpospoļitā, taču šī iezīme bija īpaši raksturīga J. A. Hilzenam un viņa dēlam J. J. Hilzenam.

Vrubels savā darbā noteikti būtu varējis izvērst (piemēram, 49.–52. lpp.) Hilzenu salīdzinošo vērtējumu ar citām Inflantijas ievērojamākajām dzimtām, kā Plāteriem (Hilzenu radinieki) un Borhiem. Šāda kontekstualizēšana ļautu labāk izprast, cik tipiski vai atšķirīgi Hilzeni bija uz citu inflantiešu fona. Plāteri, vēl būdami luterāņi, iesāka savu karjeras kāpumu 17. gadsimta 70. gados, balstoties uz dedzīgiem katoļiem, Lietuvas magnātiem Paciem.²⁵ Savukārt Tīzenhauzeni, Plāteru konkurenti par dominējošo lomu Inflantijā, arī protestanti, balstījās uz Biržu Radziviļiem, kalvīnistiem.²⁶ Paci 17. gadsimta 70. gados kļuva par vadošo dzimtu Lietuvā, bet Biržu Radziviļu vīriešu līnija izdzisa. Inflantijā par vadošajiem kļuva Plāteri, bet Tīzenhauzeni zaudēja ietekmi provincē. Tas, kurš magnāts ieguva pārsvaru varas augstākajos ešelonos, noteica arī viņa klientu karjeru, un konfesijai piederībai bija pakārtota loma patrona–klienta attiecību mehānismā. Visi inflantieši 17.–18. gadsimtā meklēja ietekmīgo dzimtu aizbildniecību. Atšķirās pieejas – Borhi bija konsekventi Vetīnu monarhu atbalstītāji visu viņu varas posmā Žečpospoļitā (1697–1763), Plāteri ieturēja līdzsvaru starp

24 Pietrzak, Jarosław (ed.) (2021). *Listy Jana Kosmowskiego do królowicza Aleksandra Benedykta Sobieskiego*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, p. 198; Komisijas atskaite par bīskapa Teodora Volfa-Lidinghauzena un Daugavpils stārasta Jana Andžeja Plātera īpašumstrīdu, 26.12.1680. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk – LNA-LVVA), 712–1–82, 129. lp.

25 J. A. Plātera vēstule Lietuvas lielhetmanim Mihalam Kazimīriam Pacam, 05.1678. *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie*, sygn. 1351, 169–171; M. K. Paca vēstule J. A. Plāteram, 14.09.1677. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (turpmāk – LVIA), 1276–2–96, 14. lp. o. p.; M. K. Paca vēstule J. A. Plāteram, 14.05.1678. *Ibid.*, 17. lp.; Maroń, Jerzy (1984). Michał Kazimierz Pac a Jan III Sobieski. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 726, *Historia* 47, pp. 175–182, šeit pp. 179–180.

26 Bobiatyński, Konrad (2016). *W walce o hegemonię: rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*. Warszawa: Neriton, pp. 77, 89.

politiskajām nometnēm,²⁷ bet J. A. Hilzens un J. J. Hilzens atklāti un strauji mainīja politiskās afiliācijas.

Darba otrā nodaļa (123.–184. lpp.) veltīta jaunā magnāta izglītības gaitām. Īpaši nozīmīga ir otrā un trešā apakšnodaļa (131.–184. lpp.) par J. J. Hilzena izglītošanos Vīnē un Parīzē, balstoties uz viņa paša dienasgrāmatām (1752–1754).²⁸ Šāds plaša spektra izglītošanās, pasaules iepazīšanas un praktisku nodarbjū ceļojums jeb *Le Grand Tour*, tiekoties ar sava laikmeta personībām, bija tipisks 18. gadsimta Eiropas dižciltīgam jaunietim. Caur viena jauneklā prizmu ieraugāms, kā veidojās vēlākā Polijas–Lietuvas apgaismības jeb valdnieka Staņislava Augusta laikmeta elite. J. J. Hilzens bija inflantietis, tātad figūra arī Latvijas vēsturē, kura spēlēja lomu Žečpospoļitas politiskajā dzīvē. Viņš apgaismības idejas atbalstīja ne tikai vārdos, bet arī mūža otrajā pusē mēģināja tās īstenot Inflantijā. *Le Grand Tour* laikā Vīnē un Parīzē jaunais magnāts apguva plašu zināšanu spektru humanitārajās un eksaktajās zinātnēs, mākslā, kā arī jāšanu, paukošanu. Apmeklējot Versaļu, tikās ar Francijas karalieni, Luija XV (1715–1774) sievu polieti Mariju Leščinsku (*Maria Leszczyńska*), bet Berlīnē iepazīnās ar Frīdrihu II (1740–1786), kurš uz inflantieti atstāja blāvu iespaidu (182. lpp.). Līdz galam neatbildēts paliek Vrubela jautājums – kāda nozīme bija tam, ka tolaik Parīzē J. J. Hilzens iepazīnās ar Staņislavu Poņatovski, vēlāko Žečpospoļitas valdnieku. Vai tas ietekmēja J. J. Hilzena karjeru, tajā skaitā viņa aroganto attieksmi pret monarhu 18. gadsimta 70. gados (169. lpp.)?

Trešā nodaļa (185.–273. lpp.) atvēlēta J. J. Hilzena politiskās karjeras veiksmīgajam un straujajam sākumam un vēlākajam norietam. Jau kopš *Le Grand Tour* laika viņš ar aizvien augošu interesi piedalās valsts iekšpolitiskajā dzīvē un aktīvi interesējas par ārpolitiku, īpaši Septiņgadu kara kontekstā (196.–199. lpp.). Vrubelam izdevies atrast J. J. Hilzena dienasgrāmatas otro daļu (1754–1759), jo jaunais šļahtičs turpinājis pierakstīt notikumus, pārdomas un novērojumus arī pēc *Le Grand Tour* noslēguma. Tas ļauj paraudzīties uz jaunā magnāta politiskās darbības pirmajiem soļiem no viņa paša perspektīvas (186.–191. lpp.). Viņš regulāri ar tēva atbalstu piedalās vojevodistes līmeņa sanāksmēs (seimikos), kuros izraugās deputātus uz Seimu, tiesām; lemj par provinces saimnieciskajiem jautājumiem; izstrādā politiskās instrukcijas saviem deputātiem. Turklāt tas

27 Piemēram, J. J. Hilzena tēvocis Konstantīns Ludviks Plāters (1722–1778). Czepe, Mařia (1998). *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha, 1750–1763*. Warszawa: IH PAN, pp. 101, 103, 200, 211, 224; Macuk, Andrij (2010). *Barac'ba magnackih grupovak u VKL (1717–1763 gg.)*. Minsk: Medysont, pp. 279–280, 309–311, 382, 554.

28 Pacevičius, Arvydas; Orzeł, Joanna; Roszak, Stanisław (eds.) (2013). *Dziennik podróży Józefa Jerzego Hylzena z lat 1752–1754*. Wilnius: Vilniaus universiteto.

viss noritēja, ņemot vērā valsts līmenī ietekmīgo politisko grupējumu intereses un arī neaizmirstot par magnātam tik būtisko sabiedrisko un izklaides dzīvi. J. J. Hilzens, līdzīgi kā, piemēram, Plāteri, bet atšķirībā no Borhiem, nepieder strikti nevienai no politiskajām grupām. Vrubels veiksmīgi atspoguļo mehānismu, kā J. J. Hilzens “migrē” starp dažādajām politiskajām nometnēm, sniedzot ar savu darbību seimiku līmenī atbalstu konkrētai grupai, veido pats savu klientu loku (212.–226. lpp.).

Pirmā nopietnā politiskā skola J. J. Hilzenam bija Lietuvas lielkņazistes Galvenais tribunāls (*Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego*), par kura deputātu jeb tiesnesi (vēlāk arī maršalu jeb vadītāju) viņš tika ievēlēts (191.–192. lpp.). Tā bija augstākā apelācijas tiesas instance Lietuvas lielkņazistē civillietās, bet kā pirmās instances tiesa izskatīja arī lietas pret stārastiem un ierēdņiem par likuma pārkāpumiem. Tā kā tiesneši bija veltīti no šlahtas vidus, tad likumsakarīgi te sadūrās lielo ietekmīgo magnātu un viņu klientu intereses, un tiesneši nevarēja būt neitrāli. J. J. Hilzens sekoja arī sava laikmeta praksei un neatlaidīgi, pat uzmācīgi pieprasīja sev valsts augstāko apbalvojumu – Baltā Ērgļa ordeni,²⁹ kuru ar no ietekmīgās Potocku dzimtas nākušās sievas iesaistīšanos faktiski nopirka (220.–220. lpp.).

Politiskās karjeras augstākais punkts jaunajam magnātam bija 18. gadsimta 60. gadi, kad viņš kļuva par noderīgu “Famīlijas” klientu seimiku organizēšanā un iekļuva Senāta jeb Seima augšpalātā starp valsts augstākajām amatpersonām. Šajā laikā J. J. Hilzens kā senators sniedz plašu programmatisko izklāstu par valsts pārvaldes un armijas reformēšanu. Vrubels ir vienisprātis ar Rostvorovski,³⁰ ka jaunā magnāta iniciatīva pakāpeniski atteikties no dzimtbūšanas, pārejot no klausām uz nodevām “graudā un/vai naudā”, ir sava laikmeta Žečpospolitai ļoti radikāla ideja (230.–231. lpp.). Jāpapildina Vrubela rakstītais, ka pret šādu ideju noteikti bija vairums Inflanijas šlahtas.³¹ Vrubelam, tāpat kā savulaik Rostvorovskim, gan gājis secen šo pārdomu konteksts – J. J. Hilzens nav vienīgais senators, kurš sniedza reformu priekšlikumus, jo monarhs bija devis norādījumu senatoriem tādus sagatavot.³²

29 Līdzīgi Sv. Staņislava ordeni uzstājīgi centās iegūt K. L. Plāters, neraugoties gan uz “Famīlijas”, gan sava senā konkurenta Borha pretestību. J. Karska vēstule K. L. Plāteram, 21.10.1766. *LVIA*, 1276–2–116, 80., 84. lp. o. p.; Marcina Beņislavska vēstule K. L. Plāteram, 11.05.1767. *LVIA*, 1276–2–118, 29.–29. lp. o. p.

30 Rostworowski (1962–1964). J. J. Hylzen (1736–1785), p. 131.

31 Instrukcja posłom na sejm zwyczajny, obranym na sejmiku w Dyneburgu, 25 VIII 1766. Dybaś, Jeziorski, Wiśniewski (eds.) (2018). *Szlachta polsko-inflancka*, p. 202.

32 Nosov (2004). *Ustanovlenie rossiyskogo gospodstva v Rechi Pospolitoj*, pp. 371–372, 375, 380–382.

Ļoti labi šī inflantiešu muižnieka un valsts austrumu pierobežas muižnieku vispār sarežģīto, ambivalento situāciju autors parāda 1767.–1772. gada situācijā. Sākotnēji 1767. gadā J. J. Hilzens atsakās paklausīt tā brīža faktiskā Polijas–Lietuvas vadītāja – Krievijas sūtņa Nikolaja Repņina³³ draudiem un nepārtrauc Lietuvas lielkņazistes Galvenā tribunāla darbību, kā arī neatzīst sūtņa iniciētās protestantu un pareizticīgo konfederācijas (241.–246. lpp.).³⁴ Tas nesa J. J. Hilzenam slavu. Taču ir jautājums: cik patiesa, idejiska bija šī pretestība? Jāņem vērā, ka J. J. Hilzens jau 25 gadu vecumā piedāvāja savus pakalpojumus Pēterburgas galmam būt pat ietekmes aģentu Žečpospolītā (212.–213. lpp.). Varbūt tā ir tēva pieejas turpināšana, ka Krievija ir vienīgais reālais spēks reģionā un ar to ir jāuztur maksimāli labas attiecības? Vrubels šajā gadījumā varēja sniegt plašāku kontekstu, ka šādi uzskati nebija sveši inflantiešiem kopumā.³⁵ Hilzenu īpašumi cieta no krievu armijas patvaļas Septiņgadu kara laikā. Tam pretoties tie nevarēja un tādēļ gāja uz sadarbību ar Krieviju (213. lpp.). Te atkal der papildināt Vrubelu, ka Hilzenu īpašumi Inflantijā cieta no krievu karaspēka jau iepriekš.³⁶ Būt prokrieviskam nebija pretrunā ar apgaismības iedvesmotajām idejām par valsts reformēšanu, dzimtbūšanas atcelšanu. Staņislavs Augusts un “Famīlija” ieguva varu 1764. gadā, tieši pateicoties Krievijas militārajam spiedienam, un cerēja (un dziļi vilās), ka cariene Katrīna II atbalstīs viņu reformu plānus. J. J. Hilzens dziļi nicināja Baras konfederātus. Tie, viņa skatījumā, pārstāvēja iracionālos spēkus, kas grāva valsti un dzina to atpalicībā (260.–261. lpp.).

33 Aņikitas Repņina (1668–1726), pirmā Krievijas Rīgas gubernatora (1719/1721–1726), mazdēls.

34 Reliģiskās brīvības aizstāvēšana Žečpospolītā Krievijai bija iegansts, tā kā mērķis bija pilnībā pakļaut savai ietekmei Žečpospolītu un ierobežot līdzšinējā sabiedrotā Staņislava Augusta reformas. Būtisks elements bija iegūt kontroli (ar militāru spēku) pār vairākumā konservatīvo, pret reformām un monarhu noskaņoto šlahtas masu, kura sākotnēji uzskatīja Krieviju par savu sabiedroto. Taču bija pārāk sarežģīti kontrolēt un vadīt šos procesus. Repņins nespēja uzspiest šlahtai līgumu, kurā Krievija figurē kā garants ne-katoļu tiesībām Žečpospolītā. Šlahta jutās piekrāpta un izveidoja Baras konfederāciju, kura ātri pārauga plašā kustībā, vērsta gan pret reformām, gan Krieviju.

35 Tas vijas gadu desmitiem cauri inflantiešu instrukcijām deputātiem uz Seimu: Inflantijas seimika instrukcija, 17.07.1734. *LNA-LVVA*, 712–1–70, 337.–337. lpp. o. p.; Pirmsseima seimika instrukcija, 23.08.1758. *LNA-LVVA*, 712–1–103, 50.–51. lpp. o. p.; J. A. Hilzēna uzrunas 1744. g. Seimā (05.10.–19.11.1744.) uzmetums, [b. d.] 1744. *LVIA*, 1276–1–31, 1. lpp. o. p.; Palkij, Henryk (2000). *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, p. 149; Burba, Domininkas (2006). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių veikla Abiejų Tautų Respublikos Seimuose 1733–1736 metų politinio-karinio konflikto metu. *Parliamentary Studies*, 6, pp. 9–42.

36 Inflantijas seimika instrukcija, 22.08.1728. *LNA-LVVA*, 712–1–81, 233. lpp.

Vrubels veiksmīgi atspoguļo J. J. Hilzenu kā dzīvu, pretrunu pilnu, impulsīvu personu, nevis vienkārši shematisku politisko figūru. Atklājas, kā kļūdaini lēmumi, pārrēķināšanās, pašpārliecinātība, arogance pazudina viņa politisko karjeru. J. J. Hilzens publiski nievājoši izsakās par tēvoča K. L. Plātera intelektuālajām spējām, uzzinot, ka kāroto amatu ieguvis tēvocis, nevis viņš pats. Draudi monarham, ka viņš atbalstīs krievu politiku Žečpospoļitā, ja valdnieks tam nepiešķirs kārotos amatus, dziļi aizvainoja Staņislavu Augustu. J. J. Hilzens politiski tiek marginalizēts, un nelīdz viņa mēģinājumi atkal apliecināt Staņislavam Augustam savu lojalitāti (252.–273. lpp.). Iespējams, ka J. J. Hilzena uzvedībai politiskajā laukā bija saistība arī ar viņa neveiksmīgu privāto dzīvi. Inflatijas magnāta vienīgais bērns nomira mazotnē, un vēlāk sieva no viņa šķīrās, lai apprecētos ar Šimonu Kosakovski – vienu no J. J. Hilzena tik ļoti nīstās Baras konfederācijas vadoņiem (109.–121. lpp.).

Vrubela darbs atklāj potenciālu šķautni Inflatijas pētniecībā, kas vēl nav pilnībā izmantota, – Hilzeni un Inflatijas šļahta kopumā kā robežfigūras, pierobežas fenomēns. Tas nav pārmetums autoram, jo viņa mērķis bija cits, bet iedrošinājums citiem pētniekiem. Hilzeniem, līdzīgi kā Borhiem, Korfiem (kuri saglabāja luterānismu), Plāteriem, “robežfigūras” aspekts izpaužas piederībā pie Žečpospoļitas politiskās nācijas, bet vienlaikus ļoti labi apzinoties savu vācisko/“krustnešu” izcelsmi. J. A. Hilzens uzsvēra, ka inflantieši ir īpaša grupa, kurai ir vienošanās ar Žečpospoļitu un zināmas tiesības uz autonomu izvēli valstiskajā lojalitātē.³⁷ Šajā kontekstā jāuzmanās no Manteifeļa uzskata, ka Inflatijas šļahta ātri pārpoļojās un mentalitātē pilnībā saplūda ar pārējo Žečpospoļitas muižniecību. Šis 19. gadsimta nogales vēsturnieks amatieris to rakstīja sava laikmeta kontekstā, lai akcentētu Latgales poliskumu iepretim Krievijas rusifikācijas politikai. Jāsaprot, kas tieši tiek domāts ar pārpoļošanu. Virkne livoniešu/inflantiešu dzimtu veiksmīgi iekļāvās Polijas–Lietuvas valsts pārvaldē, nezaudējot apziņu par savu vācisko izcelsmi un visai ilgi saglabājot protestantismu. To būtu vērts salīdzināt ar baltvāciešu vietu Krievijas impērijas pārvaldē 18. gadsimtā. Taču šīs piederības noturīgums, nacionālās/reģionālās pašapziņas, arī reliģiskās piederības un valodas jautājums nebija tik pašsaprotams process. Turklāt Plāteri, Hilzeni un Beņislavski Pirmās Polijas dalīšanas priekšvakarā un pēc tās neslēpa, ka ir gatavi īstenot jau citas valsts – Krievijas – intereses Žečpospoļitā. Inflatiešiem 18. gadsimta gaitā nostiprinājās apziņa, ka ar Krieviju par katru cenu jāuztur labas

37 Hylzen, Jan August (1750). *Inflanty w dawnych swych i wielorakich aż do wieku naszego dziejach i rewolucjach, z wywodem godności i starożytności szlachty tamecznej, tudzież praw i wolności z dawna i teraz jej służących, zebrane i polskiemu światu do wiadomości w ojczystym języku podane*. Wilno: Drukarnia Societatis Jesu, pp. 7, 389–390; *Ibid.*, Część druga, pp. 1–13, 20.

attiecības, tā kā viņu robežprovince bija pilnīgi neaizsargāta pret agresīvo kaimiņu. Protams, viņiem var pretnostatīt citu infantieti, bezkompromisa radikālu reformu piekritēju Juzefu Veizenhofu.³⁸ *Nota bene*: Veizenhofiem un Hilzeniem kopš 18. gadsimta sākuma bija ļoti sliktas attiecības sakarā ar īpašumu strīdiem,³⁹ kurus risināja pat ar slepkavības mēģinājumu (53. lpp.). Jāņem vērā, ka 18. gadsimtā pilnīgi normāla parādība bija tiekties pēc dzimtas slavas, kas stāv pāri valstiskai lojalitātei.⁴⁰ “Vāciskais motīvs” seko infantiešu dzimtām 18. gadsimta gaitā, kad vietējo apstākļu un valodas zināšanas dēļ Hilzeni, Plāteri, Borhi tiek iesaistīti Kurzemes vai Piltenes jautājumu risināšanā.⁴¹ Infantieši raudzījās uz Infantiju, Kurzemi un Vidzemi kā vienu veselumu, kuram jābūt Žečpospoļitas sastāvā,⁴² un atbalstīja Kurzemes hercogistes iekļaušanu Polijas–Lietuvas sastāvā pēc Ketleru dinastijas izdzišanas.⁴³ “Robežfigūra” J. J. Hilzens ir arī laikmeta kontekstā – viņa apgaismības ideāli un brīvmūrniecība (327.–337. lpp.) sadzīvoja ar barokālu reliģiozitāti (359.–360. lpp.).

Vrubels grāmatas ceturto nodaļu (275.–317. lpp.) velta Hilzenu plašo nekus-tamo īpašumu iegādes, pārvaldīšanas, pārdošanas vēsturei, ienākumiem, agrārājām iniciatīvām. Līdzīgi kā nodaļa par ģimenes ģeoneoloģiju, šis ir pirmais tik plašais Hilzenu īpašumu apraksts, turklāt arī precīzē virkni kļūdu, kas sastopamas līdzšinējā literatūrā. Līdzās politiskajai aktivitātei milzīgie īpašumi deva finan-siālo brīvību, ietekmi un nodrošināja dzīvesstilu, kas tika sagaidīts no magnāta.

-
- 38 Seliška, Edvards (2022). Latgales (Poļu Infantijas) muižniecības (šļahtas) politiskā darbība Žečpospoļitā pēc iekļaušanas Krievijas sastāvā un līdz Žečpospoļitas Trešajai dališanai (1772–1795). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VII*. Sast. Ginta Ieva Bikše. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 170.–181. lpp.
- 39 Lietas par Brodaišu, Farnakoviznas īpašumu strīdiem 1700.–1711. g. un Andzeļmuižu 1713.–1725. g. *LVIA*, 1505–1–129, 1.–22. lp.; 1505–1–130, 1. lp.; 1505–1–140, 1.–28. lp.
- 40 Rolnik (2011). *Portret szlachty czasów stanisławowskich*, pp. 59, 201–203.
- 41 Infantijas bīskapa Kšištofa Antonija Šembeka vēstule Janam Vilhelmam Plāteram, 05.05.1712. *LNA-LVVA*, 6984–1–62, 1.–1. lp. o. p.; Dybaś, Bogusław (2004). *Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617–1717 (z dziejów instytucji stanowej)*. Toruń: UMK, pp. 136, 223, 276.
- 42 Dybaś (2003). Uwagi na temat elity wojewodztwa inflanckiego, pp. 249–252; Kohs Jumītis, Arnis (2022). *Es, karā aiziedams, cirvi cirtu ozolā... Latgalieši, kurzemieki un citi latviešu karavīri Eiropas karalaukos 17. gadsimta beigās un 18. gadsimta sākumā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 87., 93.–95. lpp.; Jana Ludvika Plātera, Infantijas horonžija, aicinājums muižniekiem veidot militāras vienības, 16.09.1701. [poļu val.]. *Ibid.*, 144.
- 43 Infantijas seimika instrukcija, 20.09.1718. *LNA-LVVA*, 712–1–70, 181. lp.; J. A. Hilzena vēstule Janam Ludvikam Plāteram, 17.08.1726. *LVIA*, 1276–2–96, 466. lp.; Čerpinska, Anita (2011). Kurzemes un Zemgales hercoga troņa mantošanas jautājums 1711.–1718. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 210.–234. lpp., šeit 215., 219. lpp.

Piektā nodaļa (317.–355. lpp.) ir visvājākā konceptuāli, bet lasītājam, iespējams, visinteresantākā. Rodas sajūta, ka nodaļa ir speciāli izveidota, lai grāmatas struktūru pieskaņotu Kerstena visiem pieciem “magnāta kritērijiem”: plaši īpašumi, politiski nozīmīgi amati, dižciltīga izcelsme, ārējais prestižs dzīvesstilā, augstvērtīga izglītība. Proti, nodaļa veltīta J. J. Hilzena dzīvesstilam un pasaules uztverei, kaut šos aspektus varēja aplūkot arī attiecīgi nodaļās par šī magnāta saimniecisko un politisko darbību. Tā kā biogrāfijā ievērots hronoloģiskais princips, Vrubelam uzdevumu veidot šo piekto nodaļu kā pēdējo atviegloja tas, ka virkne J. J. Hilzena pasaules uztveri raksturojošu aspektu, kā darbība brīvmūrniecībā, negatīvā attieksme pret dzimtbūšanu, izpaudās magnāta mūža nogalē, dzīvojot Parīzē un Romā. Pirms Vrubela pētījuma J. J. Hilzena filantropiskais testaments, tajā skaitā dzimtzemnieku brīvlaišanas iniciatīva, bija viens no retiemi šī magnāta dzīves sīkāk zināmiem faktiem, pateicoties Manteifeļa un Rostvorovska darbiem.

Noslēgumā jāatzīmē vairākas redakcionālas nepilnības. Diemžēl trūkst ģeogrāfisko vietu un personu rādītāja. Tāpat apjomīgo nodaļu lasīšanu atvieglotu to beigās sagatavoti secinājumi. Diemžēl monogrāfijā nav neviena attēla, izņemot paša J. J. Hilzena portretu uz vāka. Tekstā minēto personu portreti, īpašumu attēli faktoloģiski bagāto materiālu padarītu interesantāku un pilnveidotu priekšstatu lasītājam.

Jebkurā gadījumā Lukaša Vrubela darbs ir ļoti nozīmīgs piensums Latvijas vēstures izpētē, kas paver vairākus virzienus turpmākajiem pētījumiem par Infantijas/Latgales vēsturi.

© 2024 Edvards Seliška, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

<https://doi.org/10.22364/lviz.121.10>

pp. 187–190

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1(121)

2024

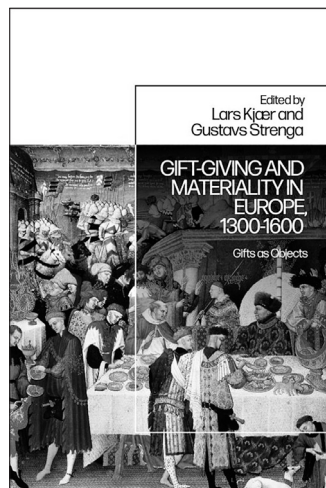
Rūta Bruževica

Mg. hist., PhD student, School of Humanities,
Tallinn University

Mg. hist., doktorante, Tallinas Universitātes
Humanitārais institūts

Lars Kjær, Gustavs Strenga (eds.). *Gift-Giving and Materiality in Europe, 1300–1600: Gifts as Objects*. London; New York; Oxford; New Delhi; Sydney: Bloomsbury Academic, 2022. 256 pp.

ISBN 9781350183698

Ko nozīmē dot, dāvināt un ziedot gan mūsdienu, gan viduslaiku cilvēkam? Stāsti, kuri kā astoņas nodaļas apkopoti grāmatā par dāvināšanu, tās praksēm un iesaistītajiem objektiem vēlo viduslaiku un agro jauno laiku Eiropā, vēsta par dāvanām kā simboliski piesātinātiem objektiem – no laulību gredzenu apmaiņas līdz grezniem relikvārijiem, kuri kā dāvanas kalpoja diplomātisko attiecību uzsākšanai vai nostiprināšanai. Piemēram, Gustavs Strenga, fokusējoties uz dāvanām, kas tika sagatavotas, pirmoreiz Rīgā sagaidot jauno arhibīskapu Silvestru Stodevešeru, caur dāvanām kā politiski un simboliski piesātinātiem priekšmetiem sniedz vērtīgu ieskatu tā brīža politiskajā situācijā Livonijā. Vairākās nodaļās un tajās ietvertajos stāstos iespējams saskatīt dažādas idejas, kas caurstrāvoja viduslaiku dāvināšanas tradīciju, piemēram, atlīdzinājumu par dāvanu svētajam, pretī sagaidot brīnumainu dziedināšanu. Grāmata iepazīstina ar dāvināšanas tradīcijām, kas bija cieši saistītas ar ikdienas reliģiskajām praksēm, kā arī

objektiem un ziedošanas tradīcijām, kas vienoja un veidoja kopienas un cilvēku savstarpējās attiecības.

The book *The Medieval Gift and the Classical Tradition: Ideals and the Performance of Generosity in Medieval England, 1100–1300* published by Lars Kjær in 2019 can almost be seen as an unexpected prelude to the collective edition *Gift-Giving and Materiality in Europe, 1300–1600: Gifts as Objects*, where Kjær is joined by Gustavs Strenga as a co-editor and other authors who each contribute with exciting histories and case studies of late medieval gifts, donations, and trophies. As the editors point out in the introduction, the book resulted from a workshop on gift-giving at Tallinn University, therefore it is especially exciting to welcome the physical result of it in the form of a book back in Tallinn University.

Telling of the stories of objects is an element that is shared by different chapters throughout the book. Some ideas and concepts of gift-giving appear in several chapters and the reader can explore the presence of the same or similar idea throughout different times, places, situations, and levels of society. One such concept is reciprocity, which can be spotted in almost every story told in the book chapters. Reciprocity seems to be most important for the givers and receivers of gifts on the highest levels of society – especially in political relations and among the nobility. The gifts were as noble as the actors behind them – Sabine Sommerer in her chapter introduces gifts “of ivory, gold, and elephants” in the form of chairs that were gifted among the elite and, as she suggests, kept the memory of the giver and made them present for the receiver. And although chairs suggest a mainly practical use of them, from the presented examples it seems that the grandiosity of a chair made it a lot less meant for sitting, but rather for viewing.

Several types of the gifts looked at in the volume lived not only one but several lives – as gifts, or already as practical objects of function and/or memory. Despite their oft impracticability, even the chairs described by Sommerer were passed on – either by memorialising the earlier giver and their agenda, or giving it a new one, when passed forward. The life cycle of the medieval marriage ring is one of the questions in the chapter by Anna Boeles Rowland. When thinking about the marital ring, we might mainly associate it with the beginning of its life – it becomes densely infused with a social role for the bearers and with particular spiritual potential, especially during the marriage liturgy. However, as it happens in life in any historical period, marriages come to an end, spouses pass away, and the marital ring loses a big part of its meaning. There, Rowland highlights several sources that tell of the afterlife of the marriage ring – either with the same bearer, or by gifting the ring further, infusing it with a new meaning.

Medieval gifts, whether small or expensive, honest or with an agenda behind them, almost always seem to carry a rather strong social message with them. They created connections between reigns, people, and the divine; gifts strengthened the relations and could create bonds that had to be seriously considered – like the ring that promises marriage if accepted, created a strong tie. But still, as Strenga mentions in his chapter, “gifts remained gifts even if they were never returned” (p. 78). The idea of the gift being an object that does not necessarily need to be reciprocated sparks when looking into the chapter by Mads Vedel Heilskov, where the gift-giving happens between “humans and the divine”. Most of the stories told here speak of miracles that have either happened because of the gift to the divine, or miracles that happened after a promise of a donation. What is noticeable in the chapter, is the constant talk about exchange and return, the donation returned with health, luck, or another agenda. Therefore, I can’t help but ask – in what circumstances is a gift so genuine that it does not await anything in return? I would expect that a donation encompasses such genuineness, but it does depend on the actors, and more significantly, the age.

The change of ages that we regard as medieval and early modern are defined by the Reformation in large parts of Europe, including Denmark, which is at the centre of attention in the chapter by Poul Grønder-Hansen. By looking at the alms boxes and the tradition of almsgiving both before and after the Lutheran Reformation in Denmark, it is impossible not to expand on the turn of the meaning of the donation. Although the Lutheran agenda, as shown by the inscriptions on or writings near the alms boxes, is to give and donate without expecting reciprocity, some of the sources show that the post-medieval person still had to be motivated in other ways to donate. If the thought of the self as a good person who would then become similar to other good actors and examples of Christianity only would not be enough, at least the alms boxes were located in public space – the church – where public giving of a donation might boost one’s image and social status in the local society. And although after the Reformation it was not as usual to venerate saints as it had been in the medieval Catholic tradition, one of the saints – Saint Laurentius – still appears as one of the role models of practising charity for the parish community.

The importance of saints for the late medieval person was significant not only in the way of role models or guardians, but also as a possibility to live out one’s religion on a more personal level by interacting with the saint. The interactions between people and saints in the form of offerings are looked at by Sari Katajala-Peltomaa. She highlights a particular tradition in offering to a saint in the case of demonic possession, as well as highlighting turning to a saint as a coping mechanism in times of hardship.

The book chapters cover not only the typically widely described western and southern European lands and their histories but also include several case studies of the Baltic region. One such case study is the chapter by Gustavs Strenge, where gifts and material objects used for communication help tell the rather complex and unusual history of Riga Archbishop Silvester Stodewescher, which includes medieval drama, conflict, and even fear of death. It also highlights the political, symbolic, and communicative purposes of gifts during such entries in a wider context. Politics also plays a role in the case presented by Ruth Sargent Noyes where she describes the gift exchange between two very distant lands – Tuscany and Lithuania, which thus presents a particular case of early modern diplomacy. The source descriptions and the preserved objects of this exchange take the reader by surprise, especially the luxury of the objects produced in the Baltic and included in the exchange.

Telling of stories of gifts, donations, reciprocity, and promises is what I would still emphasise when drawing a conclusion about the book. The last chapter of it does not disappoint as it is based on three more histories, but here Philipp Höhn switches the focus from giving to taking, by constructing the possible stories of “communities of violence” from three towns – Hamburg, Gdansk, and Lübeck. In all of the stories, Höhn emphasises the violent history of objects as the cause for creating social bonds inside of a community, be it the whole town or only the elites or merchants. But from another perspective, the threat of violence from the outside and the possible endangering of the coherence of the urban elite might have been an even more crucial reason for strengthening the social bonds of the community.

The collective edition not only is a significant and interesting addition to the study of medieval materiality and gift-giving itself but it also offers valuable case studies of specific towns, types of communities, saints and reigns all around medieval and early modern Europe. Although each author has their own research questions about the objects included in the gift exchange and the tradition of giving, it creates a variety of topics and allows the reader to study the phenomena in diverse settings.

© 2024 Rūta Bruževica, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

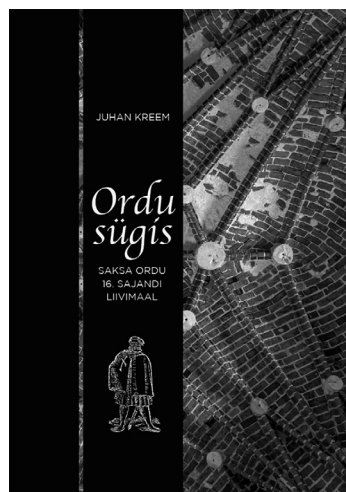
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Mihkel Mäesalu

PhD, researcher of Medieval History, Institute of History and Archaeology, University of Tartu
PhD, viduslaiku vēstures pētnieks, Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts

Juhan Kreem. *Ordu sügis. Saksa ordu 16. sajandi Liivimaal*. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2022. 584 lk. (Tallinna Linnaarhiivi toimetised 17) [*The Autumn of the Order. The Teutonic Order in 16th century Livonia*. Tallinn: Tallinn City Archives, 2022. 584 pp. (Proceedings of Tallinn City Archives 17)] ISBN 9789949735273

Juhana Krēma monogrāfija “Ordeņa rudens” detalizēti aplūko Vācu ordeņa vēsturi Livonijā 16. gadsimtā. Ieinteresēts lasītājs šajā grāmatā atradīs daudz jaunas informācijas par dažādām tēmām – no ordeņa iekšējās struktūras, tā varas īstenošanas un saimniecības līdz detalizētai diskusijai par diplomātiju, politiku un karu. Aplūkoto norišu hronoloģija aptver laiku no 1525. līdz 1562. gadam un ietver padziļinātu pētījumu par reformāciju Livonijā un Krievzemes–Livonijas 1558.–1562. gada karu no ordeņa skatu punkta. Atšķirībā no tradicionālās Igaunijas un Latvijas vēstures periodizācijas, saskaņā ar kuru Krievzemes–Livonijas karš tiek uzskatīts par viduslaiku beigu robežu, Juhans Krēms konsekventi uzlūko 16. gadsimtu kā agros jaunus laikus, pretstatot to iepriekšējam – “viduslaiku” periodam. Tas ir apliecinājums autora eiropiskajai pieejai vēstures rakstīšanā. Grāmata nav nacionālās vēstures izklāsts, bet gan pētījums par militāru reliģisku ordeni vienā konkrētā Eiropas reģionā.

The title *Ordu sügis* (Autumn of the Order) is a wordplay on the *Herfsttij der Middeleeuwen* (Autumn of the Middle Ages, 1919) by renowned Dutch cultural historian Johan Huizinga (1872–1945). Whereas Huizinga’s book was centred on the stagnation, decline, and ultimate downfall of “medieval culture”

before the advent of the Renaissance, Juhan Kreem argues against the decline of the Teutonic Order in 16th century Livonia. The poetic title of Kreem's book refers rather to the dominant views on the decline of the Order common in Early Modern Chronicle writing as well as in modern scholarship, and thus also to the expectations of his readers. As a military religious order ruling a territory as a territorial lord (*Landesherr*), the Teutonic Order faced largely the same challenges as all Catholic clerical institutions wielding similar kinds of lordships in 16th century Europe: the Reformation, secularisation of church institutions, and the increased interest of princely families towards securing clerical positions holding lordship. According to Kreem, the Teutonic Knights in Livonia adapted to these changes brought by the advent of the Early Modern Period. The collapse of the Teutonic Order in Livonia between 1558 and 1562 was thus the result of external political factors, not of any kind of internal decline of the Order.

The book itself lies somewhere between a handbook and a problem-centred treatise. It is predominantly based on the author's own research of unpublished archival sources. Even though Kreem modestly says that he is writing the history of the Teutonic Knights from the perspective of the Town of Tallinn, this is not at all true. In addition to the archives of Estonia and Latvia, Kreem has extensively worked with archival sources in Sweden, Germany, and Austria. The National Archives of Sweden are of special importance as they hold the remnants of the archive of the Master of the Teutonic Order in Livonia which mostly consists of letters and documents from the 16th century.

The introduction reads more like that of a popular-scientific book. It really introduces the reader to the history of the Teutonic Order in Prussia and Livonia prior to the events described in the book but does not delve on such topics as research methodology and source criticism. Historical sources used in the study are described shortly and precisely on circa five pages. The historiographical overview seems very short (one and a half pages) on the first glance, but is actually largely integrated into the introductory overview on the history of the Order. The key research problems and questions are elegantly placed within the same introductory narrative.

Contentwise, the *Autumn of the Order* is divided into two sections, one focusing on the internal functions of the Teutonic Order, and the other on the history of events. The first part covers three large topics: the Teutonic Order as a corporation, the household of the Order, and the economy of the Knights. The history of events consists of two subsections, titled "The Age of the Reformation" and "The Final Battle", and covers the period 1525–1562, i.e. from the secularisation of the Teutonic Order in Prussia until the secularisation of the Order in Livonia in the aftermath of the Russian–Livonian War (1558–1562). Both sections are

written as a discussion on how the leadership of the Teutonic Order in Livonia faced two specific – a religious and a military – challenges to its existence. At the same time, they also offer a compelling chronologically structured narrative of the historical events of 16th century Livonia from the perspective of the Teutonic Order.

When discussing the Teutonic Order as a religious military corporation, Juhan Kreem is sceptical on the notion of a considerable shrinking of the number of knight-brothers in Livonia in the 16th century prevalent in previous scholarships. He sees their number as more-or-less stable: 195 according to the visitation protocol of 1451 and about 150–175 in the middle of the 16th century. Knight brothers were largely recruited from among the lower nobility of Westphalia and entered the Order usually at a young age. The minimum age for admittance was 14. Members of the higher nobility, especially those from princely dynasties, were at times declined entry into the Order. Members of local Livonian noble families were sometimes admitted to the Order as knight-brothers, but faced a glass-ceiling barring them from rising to important offices. Personal career within the ranks of the Order was largely dependent on personal and family connections, which favoured certain prominent Westphalian families, such as Fürstenberg, Galen, or Recke. Nevertheless, Juhan Kreem argues that the Teutonic Knights in Livonia were not *Landfremd*¹, because members of the same Westphalian families also settled in Livonia as liegemen and became part of the local nobility through marriages into local noble families.

Regarding priest-brothers, Kreem notes the same tendencies in Livonia as in the Teutonic Order convents in Prussia and in the German lands of the Holy Roman Empire. The number of priest-brothers was declining already in the second half of the 15th century and continued to decline in the 16th century. Furthermore, clerics serving in the chancery or as learned advisors and diplomats of the Knights in Livonia were gradually replaced by learned laymen during the first half of the 16th century.

When discussing the mentality of the Teutonic Knights, Kreem emphasises the continuance of traditional knightly monastic religiosity of the religious military orders. Even in the early 16th century, the brothers were still expected to perform religious ceremonies and prayers. The continuing existence of the Order's crusading traditions is somewhat vague. Even though the *Schonne*

1 The term *Landfremd* is used to describe how the nobility and burghers of Prussia perceived the Teutonic Knights as foreigners, because the Teutonic Knights and the German-speaking upper social strata in Prussia came from different parts of Germany and did not have personal or family relations with each other.

historie – a pamphlet written probably by Christian Bomhower for the propagation of the papal crusading indulgence in support of the Teutonic Order in Livonia of 1507, which was preached in north-west Germany – employs the narrative of Livonia as a Bulwark of Christendom, it is surprisingly lacking in crusading and religious elements. Nevertheless, the remembrance of past battles with the “enemies of the faith” in the Holy Land and in Livonia was still alive in the 16th century, along with the idea that the Sword Brothers, and not the bishops, had been the ones who first subjugated Livonia to Christian rule.

Regarding the perceived status of a knight-brother, Kreem notes a clear dividing line between the *Gebietiger* – commanders and bailiffs of the castles of the Knights along with the holders of certain other higher offices – and ordinary knight-brothers. The latter seem to have been on par with those lower officials in the service of the Knights who were not actually members of the Order. It may come as a surprise to some readers that not all offices in the castles and convents of the Knights were manned by brothers of the Order. Some minor officials, such as Fishmaster Mathias Pawell of the castle of Jelgava, were laymen in the service of the Knights. The status of ordinary knight-brothers appears so low compared to that of the *Gebietiger*, that it is not always possible to determine if a certain individual was a member of the Teutonic Order, or just a person in the service of the Knights.

The second chapter of section one is devoted to the additional personnel in service of the Knights: advisors and chancery staff, courtiers and servants, women, musicians, doctors, mercenaries, cannoneers and cannon-makers, artisans, and the so-called *Halbtafler*.² Detailed information for most of these people is only available in 16th century sources. Kreem does not delve much on the question to what degree at least some of the groups mentioned here were present in the castles of the Order in earlier centuries. Nevertheless, it would be difficult to imagine running a castle without any servants and artisans, or organising a feast without any musicians. The feasts given by the Teutonic Knights to crusaders mentioned in the Livonian Rhymed Chronicle (ca 1290–1300) would suggest that the Knights employed cooks and musicians already in the 13th century, even though such personnel are not directly mentioned in the sources.

When discussing advisors and the chancery, Kreem draws a line between the Middle Ages, when the advisors were the *Gebietiger* and the chancery was manned by priest-brothers, and the Early Modern Period, i.e. the 16th century,

2 The *Halbtafler* were usually elderly persons who had formerly been in the service of the Knights and had been given a room or a dwelling along with a small pension for their retirement.

when the Knights began to employ the services of clerics and laymen from outside their own ranks. Such a clear distinction between the 15th and the 16th centuries is certainly incorrect regarding legal scholars in the service of the Order, as the examples of Paul Einwalt³ and Johann Meiloff⁴ demonstrate. Nevertheless, a definitive switch from clerics to laymen in learned personnel in the service of the Order seems to have come about after the beginning of the Reformation in Livonia. Advisors without university education were partly immigrants from Germany, partly men from the noble families in Livonia, but members of the most important Livonian noble families cannot be seen among the advisors. Here again a glass ceiling barring influential local families from reaching important positions comes to fore.

Women make their appearance in the convents of the Knights in Livonia in the 16th century, although occasional visits of the female relatives of the *Gebietiger* are mentioned already in the 15th century. Women served as housekeepers (*Mayersche*) in the castles of the Order, but several officials and servants of the Knights also had wives and families. Furthermore, several *Gebietiger* had concubines and even children. Even though such relations were tolerated in the Reformation era, the Knights in Livonia did not allow their members to marry and thus have legitimate children who would start to claim their father's inheritance.

Young men from both Livonian as well as Westphalian and German noble families sometimes served the Master and the *Gebietiger* as courtiers. Male relatives of the *Gebietiger*, but also other noblemen from Westphalia sometimes came for extended visits and entered the service of the Knights. Such servant courtiers were occasionally given important diplomatic missions and were thus a group distinct from ordinary servants. Furthermore, several kinds of artisans lived or were employed in the castles of the Order, such as smiths, armorers, tailors, or brewers. The castles of the Order thus housed a large variety of different kinds of people, including mercenaries and cannoneers.

3 Paul Einwalt served the Master of the Teutonic Knights as a secretary and a jurist in the 1440s and the 1450s before advancing to the position of Bishop of Curonia (1458–1473). Even though a cleric, he never became a priest of the Teutonic Order. See Boockmann, Hartmut (1972). *Die Rechtsstudenten des Deutschen Ordens. Studium, Studienförderung und gelehrter Beruf im späteren Mittelalter. Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971*. Vol. 2. Göttingen, pp. 313–375, here pp. 356–357.

4 Johann Meiloff was a layman who served the Livonian Master as a legal scholar in 1470–1474. See Bolte, Henrike (2006). *Der Greifswalder Jurist Johann Meiloff und seine livländische Urkundensammlung. Eine Gelehrtenkarriere am Ausgang des Mittelalters. Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, 52, pp. 227–262.

Everyday life in the castle was overseen by the *Hauskomtur*, an office staffed by knight-brothers of the Order, who managed the funds of the castle, but was also responsible for keeping the discipline of all the various people inhabiting the castle. Since the majority of written sources on everyday life record different kind of offences, Kreem's overview on actual events regarding the inhabitants of the castle gives the impression that many of the brothers and servants of the Order were quite unruly and troublesome. The knights and their servants also ventured outside the castle and partook in festivities and weddings in adjacent towns and settlements. For example, during a wedding feast in the town of Narva in February 1555, men from the castle of Narva got into a fight with the guardsmen of the town, which resulted in the death of one man from the castle.

The third chapter of section one offers for the very first time in historiography a detailed study of the economy the Teutonic Knights in Livonia. The main sources of income were grain, fishing, forestry, cattle, and capital. The latter in the sense that the Knights, usually the Master or an individual *Gebietiger*, occasionally a convent loaned out large sums of money on interest. The debtors were usually burghers and noblemen. The size of these loans was usually several thousand Rigan marks, but Master Heinrich von Galen (1551–1557) once received 28,592 marks in repayment of a loan he had given to town-councillor Jasper Bertholt of Reval. The income from agriculture, fishing, and forestry came partly from the taxes and dues paid by dependant peasants and partly from the production of the Order's own manors. Cattle breeding, especially the breeding of horses was largely done by the manors and convents of the Order itself. The main source of revenue for the Knights came from the sale of grain. The Order was able to muster large sums of money when needed. Such as the 44,103 Rigan marks paid by Master Galen to coadjutor Wilhelm von Fürstenberg as compensation for the expenses of the campaign against the Archbishopric of Riga in the summer of 1556. Nevertheless, the income of the Knights was undoubtedly insufficient to finance a long-term full-scale war in defence of Livonia against the invasion of Ivan IV of Moscow (1533–1583).

Resource management of the Teutonic Order in 16th century Livonia was not centralised. Each *Gebietiger* managed the resources of their own castle and administrative territory on their own. When a *Gebietiger* moved from one castle to the other, he took the money, food stock, and other movable goods with him. Thus, when a new *Gebietiger* arrived at a castle, he found the stores of the castle empty. Because many *Gebietiger* took loans, the new office holder was at times also confronted with demands to pay the debts of his deceased predecessor. Kreem also notes certain instances of the *Gebietiger* transferring funds to Westphalia but argues that such singular cases do not form a dominant

pattern. Thus, one cannot speak of a kind of “colonial” exploitation of Livonia by knight-brothers of Westphalian origin. Such decentralised resource management is a clear sign of decline in comparison with the centralised administration of the Order’s resources known from medieval Prussia. According to Kreem, resources were probably centrally managed also by the Knights in Livonia prior to the second half of the 15th century, even though such a topic has not been studied for the earlier period.

Taken together, the research results of the first section of the book offer an abundant reservoir of new information regarding the internal functioning of the Teutonic Order in Livonia, which will hopefully serve as a starting point for new research on the same topics regarding earlier centuries. A central point of interest would be the presumable centralised management of the Order’s resources in the earlier centuries. Is this assumption truly correct, and if yes when exactly did such decentralisation begin?

A detailed overview of the history of events in *Autumn of the Order* would go beyond the limits of a review. I will limit myself with summarising Kreem’s key points regarding the Order’s reactions to the Reformation and the Moscowian invasion of 1558. The secularisation of the Order’s territory in Prussia by Grand Master Albrecht (1510–1525) resulted in a substantial increase of autonomy for the Knights in Livonia. Even though Wolter von Plettenberg’s (1494–1535) aspiration to secure the seat of the Grand Master for Livonia failed and the administration of the office of Grand Master was given over to the Master of the Order in Germany, the Teutonic Order in Livonia became largely independent of the central authorities of the Order after 1525. The possibility of a secularisation of the Knights in Livonia paradoxically led to a tolerant attitude towards the Reformation among the members of the Order in Livonia. Preserving the structure of the corporation, its internal organisation and property were more important than religious views. Gradually this “Catholic” religious military order became an ardent supporter of Lutheranism – a process which Kreem describes as the beginning of a transition from a medieval religious military order into an early modern religious corporation of noblemen.

The Order was ill-prepared to face the Moscow’s invasion, but not because of any kind of internal decline after the “glorious days” of Master Wolter von Plettenberg. According to Kreem, the Knights in Livonia were simply unable to withstand a full-scale invasion by an Early Modern monarchy. Internal struggles for power within the Order increased already as a result of the political pressure exerted by Sigismund II of Poland and Lithuania (1548–1572) during the Coadjutor’s Feud of 1556, and became even more pronounced after 1558. The Master and the *Gebietiger* were unable to decide which foreign monarch to

call for aid, resulting in simultaneous negotiations with the rulers of Poland and Lithuania, Denmark, and Sweden, not to mention attempts of securing aid from the Holy Roman Empire.

The secularisation of the remnants of the Teutonic Order in Livonia in 1562 was, according to Kreem, a direct result of territorial losses. To put it bluntly, the Order continued to exist as long as there were enough *Gebietiger* to withstand any possible attempts by a Master to secularise the Order. When enough *Gebietiger* had lost their castles, income and thus their actual position of power, then the last Master of the Order, Gotthard Kettler (1559–1562) was finally in a position to carry out a secularisation. But even then, some *Gebietiger* continued to oppose Kettler. The commander of Dobeles, Mathias von der Recke, refused to subject himself to Duke Gotthard Kettler of Courland and Semigallia (1562–1587) in 1562. Instead, Mathias became a direct vassal of the King of Poland. The Vogt of Maasilinn (Soneburg) on Osilia refused to accept the secularisation of the Order, did not acknowledge the authority of Duke Gotthard, and finally decided to enter the service of the King of Denmark along with the territory under his rule.

In conclusion, *Autumn of the Order* delivers a detailed history of the Teutonic Order in Livonia during the 16th century. An interested reader will find a lot of new information on various topics ranging from the internal structuring of the Order, the functioning of its lordship and economy, to detailed discussions on diplomacy, politics, and the history of events in general. Kreem also delivers an in-depth treatment of the events of the Russian–Livonian war of 1558–1562. In contrast to the traditional periodisation of history in Estonia and Latvia, which sees the Russian–Livonian war as the end of the Middle Ages, Kreem consistently writes about the 16th century as the Early Modern Period, contrasting it with the earlier “medieval” period. This is a clear indication of his European approach to history writing. Kreem does not write the national history of Estonia or Latvia, nor of the “Germans” in Livonia, but a history of a military religious order in one particular European region.

© 2024 Mihkel Mäesalu, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

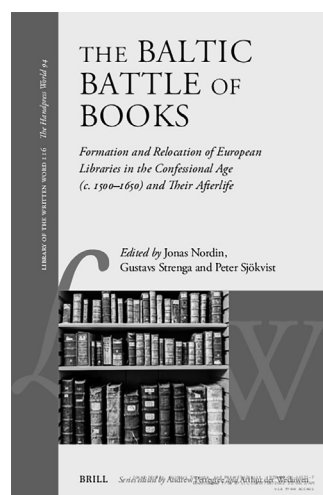
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Kaspar Kolk

PhD student, Department of Classical Studies, University of Tartu; librarian, University of Tartu Library; junior researcher, Academic Library, Institute of History, Archaeology and Art History, Tallinn University

Doktorants, Tartu Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte; bibliotekārs, Tartu Universitātes bibliotēka; jaunākais pētnieks, Tallinas Universitātes Vēstures, arheoloģijas un mākslas vēstures institūts, Akadēmiskā bibliotēka

Jonas Nordin, Gustavs Strenge, and Peter Sjökvist (eds.). *The Baltic Battle of Books. Formation and Relocation of European Libraries in the Confessional Age (c. 1500 – c. 1650) and Their Afterlife*. (Library of the Written Word – The Handpress World, Volume 116). Leiden; Boston: Brill, 2023. 350 pp. ISBN 978-90-04-44120-0

Rakstu krājums aptver 13 pētījumus, redaktoru sagatavotu ievadu un noslēdzošo eseju, kuras autors ir Jānis Krēslis. Izdevuma uzmanības centrā ir Ziemeļvalstu grāmatu kultūra agrajos jaunajos laikos, īpašu uzmanību pievēršot grāmatu kolekcijām, kas tika iegūtas kā kara laupījums. Rīgas Jeziūtu kolēģijai 1621. gadā konfiscētās grāmatas, kas tika aizvestas uz Upsalas Universitātes bibliotēku, bija pirmā zviedru nolaupītā bibliotēka. Lielāko 17. gadsimta daļu pakļautajās teritorijās Zviedrijas karaļa uzdevumā tika konfiscētas daudzas katoļu institūciju bibliotēkas. Tas tika darīts, gan lai atņemtu šīm institūcijām to intelektuālos "ieročus" cīņā ar protestantismu, gan lai apgādātu ar grāmatām jaundibinātās Zviedrijas universitāšu un skolu bibliotēkas. Tomēr daudzas šādi iegūtās katoļu grāmatas drīz izrādījās nepiemērotas luterāņu skolām. Šāda pārvietošana dažos gadījumos ir veicinājusi gan kādreizējo grāmatu kolekciju saglabāšanu, gan – citkārt – to iznīcināšanu. Krājumā apkopotie raksti aplūko vairākus bibliotēku izveidošanas, nolaupīšanas un atkārtotas izmantošanas gadījumus Baltijas reģionā. Grāmatas

uzmanības lokā ir arī šo bibliotēku apzināšana un (virtuāla) rekonstrukcija mūsdienās. Krājuma elektronisko versiju iespējams bez maksas lejuplādēt izdevēja tīmekļa vietnē.

This book is, in a certain sense, a continuation of the beautiful volume of the *Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621)* issued in 2021.¹ Some authors appear in both volumes (Gustavs Strenga, Andris Levāns, Laura Kreigere-Liepiņa), writing on close topics. Still, the objectives of the publications are different. While in the *Catalogue* the focus was obviously on the catalogue part, with the essays expanding the topics of the history of the collection and principles of creating the catalogue, the present volume (and the open access electronic version) sets the fate of the Riga Jesuit library in a broader context against the background of similar developments in neighbouring areas. The initiative of cataloguing Riga Jesuit College's books incited multiple activities: besides the printed and electronic catalogue and the present volume, the "Riga collection" was assembled for the first time after four hundred years in one place on the bookshelves of Uppsala University Library's magnificent book hall.

The collection of thirteen articles, mainly in the form of case studies, is complemented with introductory insights by the editors and a concluding essay by Janis Kreslins. Although the book falls into three parts of "Creating", "Relocating", and "Reconstructing" the libraries, the range of topics covered is even more nuanced. The "battles" of books around the Baltics start with the competing personalities and cities at the outset of Nordic print culture, continue with books and libraries as spiritual weapons in the hands of Jesuits, culminate in looting the libraries in the vicissitudes of the wars from the 16th through 20th centuries, and conclude with the uses and uselessness of the books in the possession of victorious invaders. The geographical setting is a half circle around southern and western Baltics with marked (and markedly connected) ends in Latvia and Sweden, and encompassing Lithuania, Poland (then Polish–Lithuanian Commonwealth), Czechia and Germany (Holy Roman Empire), and Denmark, with rare digressions to other parts of Europe. Three articles deal with Riga Jesuit books, six papers with the book culture and the fate of the libraries of other Jesuit or Catholic institutions, two more studies investigate the cases of dispersion and

1 Strenga, Gustavs, Levāns, Andris, Berga, Renāte, and Kreigere-Liepiņa, Laura (eds.) (2021). *Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621): History and Reconstruction of the Collection = Rīgas jezuītu kolēģijas grāmatu krājuma (1583–1621) katalogs: Krājuma vēsture un rekonstrukcija*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

relocation of other kinds of libraries, and two articles examine creating early modern Scandinavian book culture.

Laine Tabora studies the most exceptional and unique part of the Riga Jesuit collection: fourteen liturgical manuscripts originally from the Cistercian nunnery of Riga. While early modern Jesuit book collections have been preserved both from surrounding and more distant areas, a series of medieval liturgical manuscripts for mostly private use from a female convent is a rare remnant at these latitudes and the only surviving considerable corpus of liturgical books from medieval Livonia. Unlike the rest of the purposefully developed Jesuit library of chiefly newer books, this small series of manuscripts constitutes a bit of local spiritual heritage preserved as an act of devotion. The manuscripts have attracted surprisingly little attention from earlier historians of liturgy and musicologists, so Tabora's study offers basically the first deep-going insights into the liturgical observances, musical practices, and private devotion of the Cistercian nuns of Riga. Tabora successfully points out the individual aspects of particular manuscripts presumably used by individual nuns. Occasionally, the author may overstate the role of the nuns' personal choice, attitude, or decision to include particular musical parts in the manuscripts (pp. 31–32). Instead, the community's needs, or missing specific melodies in other liturgical books, may have played a bigger part. Including the invitatory psalm *Venite* in five surviving books of hours from Riga (pp. 29–31) clearly hints to its exceptionally prominent position in the convent's liturgical tradition, not to the nuns' individual choices. The identification of distinctly local traits of the ritual practices is the most valuable result of this paper.

Andris Levāns and **Gustavs Strenga** examine in a joint article the formation and transformation of monastic book collections of Riga. They stress the local nature of the Cistercian nunnery's codices and manuscript production either by the nuns themselves or in close connection with the convent. The surviving portions of Franciscan and Dominican libraries chiefly contain printed books. The authors propose a tempting (but hard-to-prove) conjecture that two magnificent 13th-century manuscripts, likely produced in France, were donated to the Franciscan friary by archbishop Friedrich von Pernstein of Riga, a renowned bibliophile mainly residing in Avignon, during one of his rare visits to his diocese.

Mattias Lundberg and, to a certain extent, **Wolfgang Undorf** examine in their articles the impact of ambitious ecclesiastical personalities on early printing in the Baltic area. Lundberg convincingly shows that late-15th century printed missals and breviaries of single dioceses were produced in the competition of adjacent bishoprics in two Northern European regions: first, in the dioceses of Northern Germany and Denmark, and soon after that, the same pattern recurred

in Sweden. The print runs that often exceeded the needs of particular dioceses and, in some cases, lavish designs were used to impose ecclesiastical authority and augment the prestige of the bishops among their peers. Undorf argues that geographical setting and religious developments provided the main framework for the trends in the evolving late-15th and 16th-century Danish and Swedish book market. Undorf outlines the story of early Scandinavian print culture from a peripheral part of the pan-European market of foreign-produced Latin books to a booming vernacular market of mainly common religious books that hints at a remarkable increase in lay literacy and readership. Pre-Reformation books from all over Europe were supplied to Scandinavia by geographically close Northern German merchants, primarily from Lübeck. The first books specifically produced for the Scandinavian market were again commissioned from Northern German printers or the first local printers invited from the same area. Only exceptional personalities (like Christiern Pedersen and Hans Urne) were able to break these patterns. After the Reformation and in the period of intensified confessionalisation, the demand for vernacular printing was long met by one or two monopolised printing shops in both countries. Elite, foreign-language literature was now imported from more distant Central European, mainly Protestant printing centres. But by the late 16th century, the market of popular religious books had evolved to the extent that it became profitable to print vernacular Swedish and Danish editions abroad, again in Lübeck and Rostock, in large numbers.

Hanna Mazheika gives a survey of the British Jesuits' contribution to the print culture of the Grand Duchy of Lithuania, mainly Vilnius, in the late 16th and early 17th centuries. A considerable number of British recusants either taught or studied at Vilnius Academy and were accordingly involved in various areas of academic publishing. **Kathleen M. Comerford** looks at European Jesuit libraries from an American perspective. The author has accumulated a considerable amount of data about the contents of dispersed Jesuit libraries for her European Jesuit Libraries Provenance Project. Relying on the inventories of the libraries and extant books with Jesuit provenances, Comerford performs a primarily statistical study of Jesuit libraries by investigating the distribution of subjects, the religious affiliations of the authors of texts, and the presence of vernacular languages. The studied region, North, Central, and Eastern Europe (as stated in the article's title), encompasses mainly the Holy Roman Empire with Bohemia, and the Low Countries. As it could be expected, major disparities appear between the distributions of the subjects in the inventories and among the extant books: the most used books about practical issues of theology and humanities have survived much less than the average. The author especially points out that books in or on non-European languages and cultures were

virtually unavailable in the studied libraries despite the global missionary focus of the Jesuits. Even the local vernaculars were usually poorly represented.

Five articles mainly or partly explore the fates of relocated Catholic libraries in Sweden. **Jonas Nordin** in a way continues Wolfgang Undorf's story of Swedish book culture to the 17th century. Alongside the development of book production and the birth of censorship, the focus is now on the acculturation efforts of early modern Sweden to complement the military power with cultural "armament" by amassing precious book collections from subjected territories. Looting of the libraries lasted for most of the 17th century and was performed in places as far apart as Riga and Mainz. Looting was usually precisely targeted at Catholic institutions, thus depriving them of their intellectual weapons in the controversy with Protestantism. Public and increasingly elite libraries profited from the action, and by the end of the century, pillaged books comprised a considerable part of many Swedish libraries. Nordin also discusses the legal justification for acquiring war booty.

Two studies examine the destinies of particular displaced libraries. **Lenka Veselá's** article is one of the first attempts to cast light on the process of selective confiscation in the 1640s and the subsequent "new life" of the books of Olomouc's ecclesiastical libraries. Unlike many other Swedish lootings, the huge book booty from Olomouc is difficult to track down due to the absence of original inventories and the destruction of most of the books in the fire at the Royal Palace in Stockholm in 1697. **Laura Kreigere-Liepiņa** gives an overview of the formation and composition of the Riga Jesuit College's library, its subsequent transfer to Uppsala as a Swedish war booty, and the process of identifying the surviving items for the recently published catalogue. Particular attention is paid to Lutheran books in the Jesuit library and the material with special significance for Latvian culture or local history.

Two more papers study the reception and use of the looted books in their new destinations. **Peter Sjökvist** introduces the earliest 17th-century catalogue of Uppsala University Library to distinguish which books from the Riga Jesuit library were considered useful and which ones were regarded virtually useless in their new Lutheran environment in Uppsala. At the library replenished with several looted Catholic libraries, the books thus acquired were soon divided into two groups: those meant for the active use by the faculties and the others destined for the storage area. The author proceeds to cover all subject areas, demonstrating that most of the Catholic literature was kept in storage rooms and *all* Lutheran books in the library for actual use, as were also the books on humanities and science. **Elin Andersson** returns to the best-preserved portion of the Olomouc war booty – the one donated to Strängnäs Cathedral by Queen Christina of Sweden (along with more books from other Central European libraries). Initially

considered a magnificent ornament to the cathedral, it was soon realised that it did not serve to teach the would-be Lutheran priests in the adjacent Gymnasium. Contemptuously described as mostly useless, it fell into neglect and disarray for centuries.

Anders Toftgaard supplements the picture with Danish 16th to early 18th-century “battles of books”. These started from the relocation or deliberate destruction of monastic libraries after the Reformation, continued with the introduction of censure, and culminated in dispersals of the private libraries that fell victim to plunderings during the wars and may have subsequently travelled to and fro several times. **Fryderyk Rozen** brings us to the relocation of the libraries in the Baltic area during the Second World War. The holdings of Königsberg’s libraries either perished or were dispersed in Poland, Germany, and Russia. Rozen identifies, catalogues, and briefly analyses the portion of the book collection of Johannes Poliander (1487–1541) preserved in the National Library of Poland. The bequest of more than 800 books by one of the leading figures of Königsberg’s Reformation, Poliander, laid the foundation for Königsberg Public Library. Christian Krollmann identified 240 of them in the library in the 1920s. Describing in detail 19 extant volumes in the National Library of Poland, Rozen does not address whether there is any hope to find more of Poliander’s books in other libraries. Assembling virtually Königsberg’s early modern private and institutional libraries, including both surviving and presumably perished collections, could be a task for future research, as shown by other inspiring examples in this volume.

The composition of the volume is well-balanced and coherent, centred around the idea of formation, relocation, and reuse of libraries. Many of the book collections (Riga nunnery, Riga Jesuits, Olomouc, Uppsala UL, Strängnäs, some private collections) recur in multiple articles that may enter into a dialogue, with authors occasionally expressing slightly diverging views on their subjects. Focussing on the Baltic area helps to create a comprehensive approach to crucial aspects of the early modern book culture of the region.

Occasionally, the book by a number of authors with mostly non-English language backgrounds would have deserved more careful copy editing. Inconsistencies in verb forms, article use, and punctuation sporadically occur. Also, spelling errors of the co-authors’ names or a non-word (“helpslaces”) may catch the eye. The phrase “Sammelbände-containing booklet” (p. 273) does not make sense; the multiple “choirs” of Strängnäs Cathedral (p. 244 ff.) should probably be understood as side chapels.

A pervasive topic recurring in several articles of this collection, from the introduction until the concluding essay, is the status of relocated book

collections both in the past and present. Once uncovered in present-day libraries, the remains of former institutional and individual book collections almost automatically become the means of creating identities and memories. Similar mechanisms were not unknown in early modern times either, as shown by the manuscripts of Riga Cistercian nunnery retained by the Jesuits apparently as a heritage preserving the cultural memory. Since many displaced collections have moved once or more during their history, often to distant countries, they can be used for creating memories in different areas. One of the protagonists of this volume, Riga Jesuit College Library, offers an example of particularly complicated historical circumstances of formation and dissolution. It was a Catholic library of primarily Latin books in a German-dominated Lutheran city on Latvian (formerly Livonian) soil that was then part of the Polish–Lithuanian Commonwealth, ultimately transferred to Sweden, to meet there soon other looted Catholic libraries from Poland, Czechia, and Germany. The short-lived colonial library found its haven of peace in the possession of another ephemeral superpower, not less ambitious than the previous one but more lucky to preserve its cultural gains, albeit partly in a frozen state. Thus, it is connected to the intellectual history and identity formation of all these past and present-day nations.

That may raise the question of whom should such collections actually belong to. According to the traditional position, the cultural heritage in public collections remains where it is, regardless of how it has been acquired. The same position is stressed on Uppsala University Library's website and hinted at in the present volume. It can be argued that transfer to safer areas and institutions may have often saved the collections from destruction in their original locations. Levāns and Strenga state that “[t]he relocation of the Jesuit books from Riga to Uppsala can also be seen as a re-evaluation of the Cistercian manuscripts conducted by their new owners, a step that probably saved them from being recycled into binding material” by the Jesuits themselves (pp. 56, 60). Such arguments may seem to be further confirmed by the present situation in Europe where looting cultural heritage by invaders is still a “normality”. Yet the destruction, damage, or dispersal may have also succeeded in new locations, as exemplified in the present volume by the fires in Stockholm, Copenhagen, Turku, and Strängnäs, by floods and thefts and once so common duplicates sales. In contemporary postcolonial museological discourse, arguments like possible perishing in original locations are abandoned, and ownership questions are seriously pondered on particular occasions. Anders Toftgaard observes in this volume that virtual reconstructions and “repatriations” of dispersed collections, so enthusiastically welcomed by the scholarly community, have failed to replace the emotional significance of material objects, and occasionally, physical “repatriations” of artefacts have

occurred in recent years also in the Baltic area (p. 240). While writing this review, the news appeared in the mainstream media about returning human remains from scientific and library collections in the United States and Sweden to France and Finland. Scholarly book collections are probably not so sensitive material for the wider public, but one should admit that even if the argument is settled for now and for researchers, we can never know by whom and in which way it can be revived in the future.

© 2024 Kaspar Kolk, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

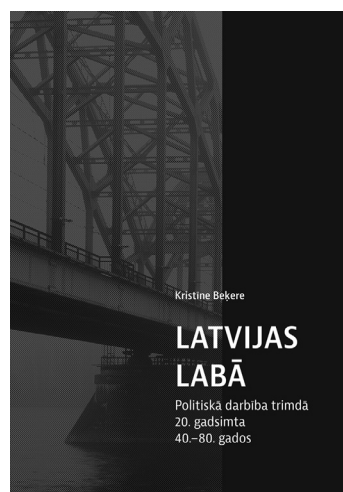
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Raimonds Cerūzis

Dr. hist., asoc. prof., Latvijas Universitātes Vēstures
un filozofijas fakultāte

Dr. hist., asoc. prof., Faculty of History and
philosophy, University of Latvia

Kristīne Beķere. *Latvijas labā: Politiskā darbība
trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga:
LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 303 lpp.: il.
ISBN 978-9934-18-870-1

The book Latvijas labā: Politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados (For the Good of Latvia: Political Activities of Latvian Exiles from the 1940s through the 1980s), written by the chief editor of The Journal of the University of Latvia. History (Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture), historian Kristīne Beķere focuses on the political actions of Latvian exiles in the Western world during the postwar, and especially, Cold War era. The purpose of the study is to provide an overview of the activities of the Latvian exiles related to the protest movement against the occupation and annexation of Latvia by the USSR. The book defines many periods of exiles' activities. K. Beķere has identified the most important activities for each stage of history and describes them in a chronological order. Thus, for example, the author describes the period of the emergence of exile after the Second World War, the strengthening of exile organisations, and the development of political activities during the escalation period of the Cold War in the 1950s and 1960s, and the period since the 1970s (Cold War relaxation or detente phase), which created new more active forms of exile's international protest against the occupation of the Baltic. K. Beķere's book marks the increasing attention in historiography towards the history of the Latvian exiles. In recent years, for example, a voluminous book by the US–Latvian historian Andrejs Plakans has been published. The book

For the Good of Latvia is one of the important contributions to systematise both – the information about the political history of the Latvian exile community and its important information work in the world mostly during the Cold War era.

2022. gada rudenī Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds klajā laida Latvijas vēstures doktores, izdevuma “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” galvenās redaktore Kristīnes Beķeres sarakstīto grāmatu “Latvijas labā: Politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados”. Latvijas historiogrāfijā nozīmīgās 300 lappušu biežās monogrāfijas informācijas bāzi veido autore vairāku gadu pētniecības darbs. Pamatā grāmata balstās uz autore 2020. gada rudenī sekmīgi aizstāvētā promocijas darba, bet ir papildināta ar jaunām teorētiskām un historiogrāfijas atziņām. Atminos, ka jau autore promocijas darba aizstāvēšanas gaitā iezīmējās galvenās veikuma pozitīvā vērtējuma tendences. Proti, gan 2020. gadā, gan šobrīd joprojām K. Beķeres pētījums ir nozīmīgs latviešu trimdas sabiedriski politiskās darbības apkopojums, kas reflektē brīvajā Rietumu pasaulē dzīvojošo latviešu aktivitātes Latvijas neatkarības idejas uzturēšanai, kuru lielākā daļa attiecināma uz Aukstā kara periodu.

Latviešu trimdas izveidei pēc atkārtotās padomju okupācijas bija daudz vēsturisko paralēlu ar igauņu un lietuviešu līdzīgiem likteņiem, tādēļ likumsakarīgi, ka kolēģes monogrāfiju jau agri ir ievērojuši un novērtējuši arī citi speciālisti baltiešu kopienā. Tā, piemēram, recenzija par grāmatu 2023. gadā publicēta plaši respektētajā *Journal of Baltic Studies*, kur K. Beķeres paveiktais pozitīvi raksturots kā enciklopēdiska rakstura pārskats par latviešu trimdas darbību Rietumos līdz PSRS sabrukuma sākumam.¹ Te jāpiemin, ka līdzīgi ievadā to raksturo arī pati autore, nosaucot savu darbu par pārskata pētījumu (9. lpp.). Kopumā šādam vērtējumam jāpiekrīt, jo grāmatā ir identificēti un sistematizētā hronoloģiskā formā aprakstīti svarīgi procesi un kā piemēri plašāk izklāstīti atsevišķi notikumi, kas sniedz priekšstatu par trimdas politiku, precīzāk – starptautisko un informācijas izplatīšanas politiku, kas vērsta uz Baltijas okupācijas aktualizāciju Rietumu pasaulē un pretdarbību spēcīgajai krievu propagandai.

Lasot K. Beķeres darbu, pārliecināties, ka līdzšinējā trimdas politisko aktivitāšu pētniecība bijusi fragmentēta atsevišķos rakstos gadagrāmatās, žurnālos un presē. Lielākajā daļā šo rakstu nav izsekojama informācijas bāze, un bieži tie balstās uz personīgām atmiņām, tādēļ drīzāk uztverami kā publicistika. “Latvijas labā” uzzinām, ka trimdas politiskās aktivitātes visplašāk izpētītas un, šķiet, arī avotos aprakstītas saistībā ar Britu sadraudzības valsti – Austrālijas un

1 Graudiņš, Māris (2023). Book Review. Kristīne Beķere. Latvijas labā: politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados. *Journal of Baltic Studies*, 54 (3), pp. 681–684.

Jaunzēlandes sarūgtinošo, PSRS nolūkiem iztapīgo Baltijas aneksijas atzīšanu 20. gadsimta 70. gadu Aukstā kara atslābuma posmā (11. lpp.). K. Beķeres darbs nenoliedzami ir oriģināls tieši savā avotus un historiogrāfiju sistematizējošā un apkopujošā formā – tādējādi tas aizpilda nozīmīgu akadēmisku nišu latviešu diasporas vēsturē.

Vēlētots teikt varbūt pat ko tādu, kas tieši autores tekstā nav formulēts – “Latvijas labā” latviešu publiku sagatavo vispārējai tendencei, kas liecina, ka ir noslēdzies zināms cikls Baltijas valstu un pasaulē izkaisīto baltiešu vēsturē, kas likumsakarīgi vainagojas ar virkni pētījumu. Par to varētu liecināt tas, ka trimdas apkopojosās, tostarp politiskās vēstures jomā nesen piedzīvoti arī citi vērtīgi pienesumi. Laikā, kad K. Beķere izdošanai gatavoja savu monogrāfiju, latviešu trimdas vēsturei veltītu pētījumu “Trimdinieki pret paša gribu: latvieši Rietumos pēc Otrā pasaules kara” 2021. gada pavasarī angļu valodā klajā laida pazīstamais ASV latviešu vēsturnieks Andrejs Plakans.² Kādreizējais Aiovas Universitātes profesors A. Plakans “vecās trimdas” kopienā uzskatāms par zinošu autoritāti, bet viņa grāmata – autora akadēmiskās un personīgās pieredzes atspoguļojums par latviešu diasporu Rietumos, kas aptver līdz šim par trimdu vienkopus publicētās informācijas rekordu – 742 lappuses!

Abu kolēģu grāmatas latviešu Rietumu diasporas kontekstā ir ārkārtīgi nozīmīgas, tajās atrodams gan kopējais, gan atšķirīgais, tādēļ te ir vietā neliels salīdzinājums. Daudzējādā ziņā abi aplūko līdzīgas, bieži identiskas norises, arī strukturāli grāmatās ir daudz objektīvu un neizbēgamu paralēļu – abas var kalpot kā vērīgas rokasgrāmatas trimdas norišu izziņai. Kaut arī sarakstītas dažādās valodās, abas tapušas veiklā, stilistiski nevainojamā formā, kas ir atdarināšanas vērts, jo labi palīdz saprast sarežģīto starptautisko stāvokli un ar mītnes valstu specifisko situāciju saistītos trimdinieku aktivitāšu procesus. Līdzīgi kā K. Beķeres pētījumā, arī A. Plakana grāmatā dominē Aukstā kara laika tēlojums, kas aizņem astoņas no deviņām nodaļām. Toties atšķirībā no K. Beķeres A. Plakans apraksta arī nesenāko vēsturi, bet tikai vienā noslēdzošajā nodaļā un drīzāk konspektīvi. Tādējādi abi autori historiogrāfijā gandrīz vienlaicīgi iezīmējuši tendenci, ka trimdas norisēs Aukstā kara ietvari ir nozīmīgākie. Tas arī ir labi saprotams, jo trimda kā fenomens raksturo Latvijas okupācijas laiku, ne vairs posmu pēc neatkarības atjaunošanas. Arī atšķirību abu autoru pieejā ir daudz. Piemēram, A. Plakana darbs ir vairāk apkopojošs, operē ar daudzpusīgu statistikas materiālu, tostarp ietver arī latviešu trimdas sabiedrības aspektus (strukturūru, integrāciju, asimilāciju u. c.), kā arī izklāsta kultūras, valodas un identitātes

2 Plakans, Andrejs (2021). *The Reluctant Exiles: Latvians in the West after World War II*. Paderborn: Brill, F. Schöningh, 742 pp.

saglabāšanas centienus, aizskar pat bieži neērtos un pretrunīgi vērtētos sakarus ar okupēto dzimteni dažādos periodos utt. Tā kā A. Plakana grāmata ietver arī nozīmīgo pēdējo diasporas (agrākās trimdas) attīstības posmu pēc Trešās atmodas līdz mūsdienām, tas liek uzdot daudz jautājumu par diasporas nākotnes izredzēm un nozīmi latviešu nācijai un Latvijai. Diemžēl secinājumi par “vecās trimdas” dzīvotspēju un nozīmi Latvijas nākotnei jāizdara visnotaļ pesimistiski. Šķiet, kā atzīst gan K. Beķere, gan A. Plakans, šī starptautiskajā arēnā tik nozīmīgā Latvijas un visu trīs Baltijas valstu tiesiskās nepārtrauktības uzturētāja dzīvības spēks neatgriezeniski izsīkst vai vismaz transformējas.

K. Beķere un A. Plakans ir sastapušies ar līdzīgām problēmām avotu izpētē. Latviešu diasporas vietējie arhīvi ASV, Austrālijā un Rietumeiropā bieži ir nepilnīgi vākti, fragmentāri un nesistematizēti. Tādēļ to apguve prasa milzu ieguldījumu un ir patiesi izaicinājums turpmākajai pētniecībai, jo vispirms nepieciešams ilgstošs darbs, lai atbilstoši arhīvniecības principiem dokumentus apkopotu, sistematizētu, aprakstītu utt. Māc šaubas, vai katrā latviešu kopienā Rietumu pasaulē atradīsies kāds profesionāls arhivārs, kas to spētu pārskatāmā nākotnē veikt. Turklāt lielas grūtības pētniekiem rada milzu attālumi, kas jāpārvar no viena arhīva līdz citam, gan tos sistematizējot, gan pētot. Jāatzīst, ka šajā jomā tieši K. Beķeres “Latvijas labā” uzrāda patiesi atzīstamus rezultātus, pētījumā līdztekus Latvijas, ASV, Kanādas, Francijas u. c. valstu arhīviem integrētas, piemēram, Amerikas Latviešu apvienības biroja, Lielbritānijas Latviešu dokumentācijas centra un Minsteres Latviešu centra arhīvu licības. Nenoliedzami, ka šo arhīvu turpmāka apgūšana var nest vēl daudz interesanta, jo īpaši par Trešās atmodas norisēm un Latvijas neatkarības atgūšanas procesu.

Gan šajā recenzijā aplūkotais K. Beķeres darbs, gan garāmejojot pieminētā A. Plakana apjomīgā grāmata raksturojamas kā sastāvdaļas pašlaik novērojamā pētniecības tendencē par trimdu, kas aptver visu baltiešu emigrāciju bipolārās pasaules laikmetā. Pavisam nesen akadēmiskās intereses pieaugums par savu trimdas kopienību bijis arī ziemeļu kaimiņiem igauņiem, kuriem tajā pašā vācu izdevniecības “Brill-Schöningh” sērijā “Uz divu pasaulu robežas” (*On the Boundary of Two Worlds*), kurā izdota A. Plakana grāmata, 2022. gada sākumā nācis klajā jauniem atzinumiem bagāts igauņu pētnieka Pauli Heikkilē darbs par trimdu Aukstā kara sākumposmā.³ Arī igauņu pētnieku saistījuši tieši starptautiski politiskie trimdas darbības aspekti (darbība tā sauktajā “Apspiesto Eiropas tautu asamblejā”), par kuriem līdzīgi interesējusies K. Beķere. Tādēļ var

3 Heikkilä, Pauli (2022). *Estonia as a Captive Nation: International Cooperation in Exile within the Assembly of Captive European Nations, 1954–1972*. Paderborn: Brill, F. Schöningh, 318 pp.

runāt pat par zināmu kvalitatīvu kāpumu abu nāciju trimdas pētniecībā kopumā. Perspektīvā tas paver iespēju veidot baltiešu trimdai veltītu apvienotu pētījumu, kas iezīmētu kopīgās un atšķirīgās tendences baltiešu emigrācijā, kā arī ļautu, piemēram, objektīvāk izvērtēt latviešu trimdas pārstāvju teikto un runāto par latviešu šķietami vadošo lomu baltiešu trimdas aktivitātēs. Akadēmisks izaicinājums šeit gan būtu lietuviešu trimdas piemērs, kur vērojami atšķirīgi vēsturiskie apstākļi, emigrācijas un diasporu problēmas, kas saistītas ar pirmskara teritoriālo mainību (poliskā Viļņa un vāciskā Klaipēda) un šķietami sadrumstalo trimdas tematiku bezgalīga skaita problēmās un polemikās.⁴

Svarīgas Baltijas valstu okupācijas jautājuma kontekstā ir arī 1939. un 1940. gadā no Latvijas un Igaunijas izceļojušo vācbaltiešu aktivitātes. Tādām personībām kā starptautisko tiesību un politikas speciālistiem Dītriham Andrē Lēberam (*Dietrich André Loeber*), Borisam Meisneram (*Boris Meissner*) un Baltijas valstu vēstures pētniekam Georgam fon Rauham (*Georg von Rauch*) bija milzu loma Baltijas valstu jautājuma starptautiskajā popularizēšanā Rietumu pasaulē Aukstā kara periodā. Nenoliedzot, ka pastāv tiesiski (piem., pavalstniecības) aspekti, kas neļauj vienkāršā veidā pieskaitīt vācbaltiešu emigrantus pie baltiešu trimdas, faktiski viņi savā likteņa kopībā pēc kara jutušies līdzīgi kā emigrējušie latvieši un igauņi. Lai gan K. Beķeres monogrāfijas nosaukumā figurē etniski nekonkretizēta vispārēja trimda, baltiešu trimdas, ieskaitot vācbaltiešus, vēsturiskā mijiedarbība te tomēr neiezīmējas. Diemžēl baltiešu trimdas kopienų integrējoša vai vismaz etnisko mijiedarbību reflektējoša tendence pagaidām nav novērojama nevienā no pētījumiem, kas K. Beķeres grāmatā atzīto trimdas vēstures pētniecības partikulārismu un sadrumstalatību neļauj pārvarēt.

Vērtējot K. Beķeres paveikto kontekstā ar citām aktivitātēm baltiešu trimdas izpētē, konstatējams, ka 21. gadsimta trešā desmitgade ir iezīmējusies ar vērā ņemamu progresu latviešu trimdas (tagadējās diasporas) Rietumu pasaulē izpētē un aplūkotā monogrāfija te ir nozīmīgs pienesums. Turklāt, par spīti šķietamajai akadēmiskajai ievirzei, "Latvijas labā" ir lielisks informācijas avots visiem, kam interesē latviešu nācijas un tās kopu vēsture. Konkrēti pievērsties grāmatas saturam, vēlos atzīmēt, ka tajā dominē izteikti akadēmiska pieeja. Precizitāti un zinātniskumu jūt gan darba uzbūvē, kas ir perfekti sakārtota, gan teksta izteiksmes formā. Autore veikumam piemīt dziļums starptautiski politisko jautājumu atspoguļojumā, kas to padara par īpašu trimdas pētniecības sfērā un nenoliedzami trimdas tematu paceļ jaunā, daudz augstākā zinātniskā līmenī.

4 Sk., piemēram: Balkelis, Tomas; Davoliūtė, Violeta (eds.) (2016). *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century*. Amsterdam: Brill, Rodopi, 288 pp.

Kā jau pieņemts akadēmiskos pētījumos Latvijā, monogrāfijas sākumā autore vispirms pievērsusies teorētiskajiem jautājumiem. Tā, piemēram, viņa skaidro vairākus jēdzienus, kas izmantoti, apzīmējot latviešus, kas pēc Otrā pasaules kara izklīduši Rietumu pasaulē, par atbilstošāko atzīstot vispārīgā jēdziena “trimda” lietojumu, kas plaši iesakņojies latviešu sabiedrībā gan pašmājās, gan diasporā un labi raksturo emigrantu starptautisko statusu un pašnovērtējumu Baltijas valstu okupācijas laikā (35.–44. lpp.).

Grāmata balstīta klasiskā hronoloģiskā pieejā. Trimdas darbības aprakstu autore sāk ar trimdas izveidošanos Otrā pasaules kara izskaņā okupētās Vācijas bēgļu nometnēs un atsevišķajām brīvības atgūšanas aktivitātēm (59.–78. lpp.). Tam seko stāstījums par trimdas organizāciju izveidi un politiskās darbības uzsākšanu (79.–108. lpp.). Turpmāk nodaļās detalizētāk aplūkotas trimdas publikācijas – informācijas izplatīšanas darbs par Baltijas valstīm (109.–124. lpp.), bet atsevišķā nodaļā lieliski ar plašiem piemēriem raksturots, ka Baltijas okupācijas jautājuma ikgadēja starptautiskā aktualizēšana piekopta svētku (īpaši 18. novembra), kā arī atceres dienu laikā (125.–146. lpp.). K. Beķere ir trāpīgi aprakstījusi atsevišķo trimdas attīstības posmu raksturīgās iezīmes. Tā, piemēram, Aukstā kara eskalācijas posmā (20. gs. 50.–60. gadiem veltītā nodaļa) latviešu trimda iesaistījies Rietumu pasaulē plaši novērojamajā pretkomunistiskajā kustībā (147.–174. lpp.). Līdzīgi atšķirīgas iezīmes autore identificējusi noslēdzošajās divās darba nodaļās aprakstītajā trimdas periodā kopš 20. gs. 70. gadiem līdz Trešās atmodas sākumam (175.–240. lpp.). Tolaik sakarā ar starptautiskajām izmaiņām notika trimdas politiskās darbības sarosīšanās – oriģinālu, patstāvīgu un sistemātisku starptautisku aktivitāšu organizēšana, nereti ciešā kopdarbībā ar pārējām divām baltiešu trimdas kopienām. Kā provocējošs faktors jauna limeņa aktivitātēm šajā trimdas attīstības cēlienā identificēti Rietumu–Austrumu izlīguma meklējumi, kuru ietvaros, piemēram, virknē Rietumvalstu valdību apsvēra iespēju atzīt Baltijas inkorporāciju PSRS sastāvā vai pat to faktiski izdarīja. Tāpat plašu darbības lauku latviešu un daļēji arī abu pārējo Baltijas valstu pamattautu trimdas aktivitātēm radījis grāmatā aprakstītais Helsinku process un Eiropas Drošības un sadarbības apspriede. Kopumā trimdas politisko notikumu aprakstu K. Beķere pietuvina Trešajai atmodai, bet šo nozīmīgo vēstures pavērsieni neietver.

Pat rūpīgam lasītājam un trimdas vēstures pazinējam, šķiet, grūti atrast darbā faktu kļūdas. Arī man tādas bija grūti pamanīt, atskaitot dažas nebūtiskas, kas nekādā gadījumā nemaina lietu faktisko stāvokli, piemēram, 11.11.1980. Madridē latviešu mācītājs Māris Ķirsons nepārgrieza vēnas (216. lpp.), lai protestā pret okupāciju ar savām asinīm aplietu PSRS karogu, bet gan ārstu vadībā viņam tika veikti adatu dūrieni vēnās. Arī secinājumi ir izsvērti, bet neizslēdz diskutablumu. Tā, piemēram, šeit piesauktās tā dēvētās “vecās trimdas” pārstāvju

jūtas varētu sāpināt secinājums, ka Trešā atmoda okupētajā Baltijā “nebija un arī nevarēja būt trimdas nopelns” (245. lpp.). Ņemot vērā kaut vai trimdas ieguldījumu radio “Amerikas Balss” un “Radio Brīvā Eiropa” raidījumos, ko paslepus klausījās daudzi, iespējams, vairākums latviešu ģimeņu okupētajā Latvijā, varētu pieļaut, ka šie raidītāji un sarakste ar radniekiem Rietumos kalpoja kā līdzeklis, lai vismaz pasīvā formā protests pret okupāciju Latvijā saglabātos un spētu vajadzīgajā brīdī uzplaiksnīt. Kompensējot šo diskutablu secinājumu, nedaudz tālāk gan K. Beķere atzīst, ka latviešu diasporas aktivitātes ASV un te okupācijas laikā funkcionējošais Latvijas diplomātiskais dienests bija viens no vissvarīgākajiem trimdas nopelniem Latvijas valsts pēctecības nodrošināšanā (246. lpp.).

Autore devusi teicamu pārskatu par trimdas nozīmi starptautiskajos notikumos, lieliski raksturojusi avotu situāciju trimdas pētniecībai, kas ievērojami atvieglo turpmāko pētnieku darbu. Arī pašai autorei izdevies iesaistīt nozīmīgākos Latvijā un ārzemēs esošos avotus, kas ir praksē turpmāk izmantojams piemērs trimdas izpētes bāzei. Kaut arī K. Beķere nepretendē uz padziļinātu visu politisko aspektu aplūkošanu un uzsver, ka lasītājam piedāvā pārskatu par trimdu, taču vēlētos bilst, ka “mežs” (trimda) tomēr sastāv no atsevišķiem “kokiem” (trimdiniekiem). Atsevišķu trimdas personību nozīme autores aprakstītajās sabiedriski politiskajās aktivitātēs ir ļoti liela, bet darbs to neatklāj. Es teiktu, ka trimda kā te pieminētais “mežs” jeb kopums (sabiedrība) pati par sevi drīzāk tomēr nebūtu uztverama kā “saprātīga būtne”, kas spēj radīt idejas un tās īstenot. Pieļauju, ka, lasot “Latvijas labā” un vērtējot trimdas procesus, šādas pārdomas varētu raisīties ne tikai man vien... Nav gluži skaidrs, kā autore vispār izprot trimdu – vai tā funkcionē kā šāds saprātīgs kopums (ar tam piemītošo *Common sense*, kā to, piemēram, definēja apgaismotāji, tostarp ASV neatkarības tēvi 18. gadsimtā), vai tomēr tā ir cilvēku apvienība, kur līderim jeb personībai var būt izšķiroša loma. Starp citu, šeit pieminētie vācbaltieši (kas arī jutušies kā baltiešu trimdinieki) vienmēr savu kopienu traktējuši kā indivīdu jeb personību apvienību, kā rezultātā viņiem tapušas daudzas biogrāfisku materiālu kolekcijas, vārdnīcas un leksikoni.⁵

Draudzīgu akadēmisku jautājumu izraisa K. Beķeres monogrāfijas teorētiskās nostādnes un jau virsrakstā dotā ievirze – politiskā darbība trimdā. Vai un cik lielā mērā lietderīgi trimdas politisko darbību nošķirt no sabiedriskām, kultūras, izglītības/skolu u. c. aktivitātēm? Bieži trimdā vieni un tie paši cilvēki bija līderi un iesaistīti pilnīgi visā. Tā, piemēram, darba noslēdzošajā nodaļā aprakstītais 1985. gada vasaras Baltijas brīvības un miera kuģa pasākums (228.–240. lpp.) bija

5 Tāds enciklopēdiskais resurss, piemēram, ir *Baltisches Biografisches Lexikon digital*, kurā publicēta kopš pēckara gadiem sistemātiski apkopotā informācija par slavenākajām vācbaltiešu personībām, pieejams: <https://bbld.de/> (skatīts 01.09.2023.).

ne tikai politiska manifestācija Maskavai pret Baltijas okupāciju, bet latviešu, igauņu un lietuviešu saliedēšanas pasākums, sabiedriska un kulturāla aktivitāte, kurā jaunā, modernā veidā iesaistījās tā paaudze, kas neatkarīgo Baltiju jau nebija piedzīvojusi, tā teikt, bija uzaugusi un iedvesmojusies hipiju laikmetā. Politiskā protesta ziņa Maskavai un krieviem noteikti bija virsmērķis, bet pats piedzīvojums, kopābūšana un zināma provokācija (tā bija tipiska kopš 60. gadiem Rietumu kultūras komunikācijā un mijiedarbībā ar sabiedrību izplatītajā tā sauktajā “hepeningā”) bija ne mazāk nozīmīgi un iedvesmojoši. Atceros, ka par to ar aizrautību man stāstīja kādreizējais kolēģis un šī pasākuma aktīvs organizētājs, arī šīs pēckara paaudzes pārstāvis, vēlākais Latvijas vēstnieks ASV Ojārs Ēriks Kalniņš.

Kaut arī darbā liels uzsvars ir uz trimdas darbību politiskās informācijas izplatīšanā, apieta šīs “monētas otra puse” – jautājums par PSRS īstenoto pretizlūkošanu, ietekmi trimdas kopienā un vilināšanu atgriezties dzimtenē, kas neapšaubāmi bija un ir pavīdējusi ne tikai publicistikā, bet arī akadēmisku pētnieku redzeslokā un kuras nozīme ir liela.⁶

Pateicos par iespēju recenzēt kolēģes grāmatu un noteikti iesaku šo faktiem bagāto, akadēmiski priekšzīmīgo lasāmvielu ikvienam, kam interese par latviešu diasporas vēsturi!

© 2024 Raimonds Cerūzis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

6 Sk., piemēram: Cerūzis, Raimonds (2015). Rezension – Lilita Zalkalns: Back to the Motherland. Repatriation and Latvian Ēmigrés 1955–1958. *Nach dem Zerfall der Imperien: Historische Zäsur und biografische Erfahrung im östlichen Europa / After the Fall of Empires: Historical Turning Points and Biographical Experience in Eastern Europe*. Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte, Bd. 23/2014. Lüneburg: Nordost-Institut, S. 271–274; Jansons, Ritvars (2016). *LPSR drošības iestāžu darbība, 1944–1956 (ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija”, 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī Liepājā)*. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 300 lpp.

AUTORI / AUTHORS

Valdis Bērziņš

valdis.berzins@lu.lv

PhD, vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

PhD, senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

Ilze Boldāne-Zelenkova

ilze.boldane-zelenkova@lu.lv

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

Rūta Bruževica

ruta.bruzevica@tlu.ee

Mg. hist., doktorante, Tallinas Universitātes Humanitārais institūts, Igaunija

Mg. hist., PhD student, School of Humanities, Tallinn University, Estonia

Raimonds Cerūzis

raimonds.ceruzis@lu.lv

Dr. hist., asoc. prof., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Dr. hist., assoc. prof., Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Tomas Čelkis

tomas.celkis@if.vu.lt

PhD, asoc. prof., Viļņas Universitātes Vēstures fakultāte, Lietuva

PhD, assoc. prof., Faculty of History, Vilnius University, Lithuania

Viktors Dāboliņš

viktors.dabolins@lu.lv

PhD, pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

PhD, researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

Inga Doniņa-Kalniņa

inga.donina@lu.lv

Mg. hist., zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Mg. hist., research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia

Edgars Engīzers

edgars.engizers@gmail.com

Mg. hist., doktora grāda pretendents; docētājs, Latvijas Universitātes Baltijas studiju programma; docētājs, Juridiskā koledža

Mg. hist., PhD candidate, lecturer, Baltic Studies Programme, University of Latvia; lecturer, College of Law

Aija Ērkšķe

aija.erske@gmail.com

Mg. hist., vecākā eksperte, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Mg. hist., senior expert, Institute of Latvian History, University of Latvia

Elīna Guščika

elina.guscika@lu.lv

Mg. hist., vecākā eksperte, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Mg. hist., senior expert, Institute of Latvian History, University of Latvia

- Martynas Jakulis**
martynas.jakulis@if.vu.lt
PhD, asoc. prof., Viļņas Universitātes Vēstures fakultāte, Lietuva
PhD, assoc. prof., Faculty of History, Vilnius University, Lithuania
- Kaspar Kolk**
kaspar.kolk@ut.ee
Doktorants, Tartu Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte; bibliotekārs, Tartu Universitātes bibliotēka; jaunākais pētnieks, Tallinas Universitātes Vēstures, arheoloģijas un mākslas vēstures institūts, Akadēmiskā bibliotēka, Igaunija
PhD student, Department of Classical Studies, University of Tartu; librarian, University of Tartu Library; junior researcher, Academic Library, Institute of History, Archaeology and Art History, Tallinn University, Estonia
- Valentinas Kulevičius**
valentinaskul@gmail.com
Doktorants, Klaipēdas Universitātes Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva
PhD student, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Klaipėda University, Lithuania
- Mihkel Mäesalu**
mihkel.maesalu@ut.ee
PhD, viduslaiku vēstures pētnieks, Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija
PhD, researcher of Medieval History, Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Estonia
- Edwards Seliška**
sh01003@students.lu.lv
Mg. hist., doktora grāda pretendents, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Mg. hist., PhD candidate, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia
- Normunds Stivriņš**
normunds.stivrins@lu.lv
Dr. geol., profesors, vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
PhD in Earth Sciences, professor, senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Gustavs Strenga**
gustavs.strenga@lka.edu.lv
PhD, vadošais pētnieks, Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras un mākslu institūts
PhD, senior researcher, Institute of Arts and Cultural Studies, Latvian Academy of Culture
- Harijs Tumans**
harijs.tumans@lu.lv
Dr. hist., profesors, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Dr. hist., professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia
- Mārgers Vestermanis**
info@ebrejumuzejs.lv
Dr. hist. h. c., muzeja "Ebreji Latvijā" dibinātājs
Dr. hist. h. c., founder of museum "Jews in Latvia"
- Antonija Vilcāne**
antonija.vilcane@lu.lv
Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Guntis Zemītis**
guntis.zemitis@lu.lv
Dr. hist., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5-132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv
Internetgrāmatnīca: gramatas.lu.lv
Iespiests SIA "Drukātava"